નમો તસ્સ ભગવતો અરહતો સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ

અભિધમ્મપિટકે

ધમ્મસઙ્ગણી-મૂલટીકા

વીસતિગાથાવણ્ણના

૧. ધમ્મસંવણ્ણનાયં સત્થરિ પણામકરણં ધમ્મસ્સ સ્વાક્ખાતભાવેન સત્થરિ પસાદજનનત્થં, સત્થુ ચ અવિતથદેસનભાવપ્પકાસનેન ધમ્મે પસાદજનનત્થં. તદુભયપ્પસાદા હિ ધમ્મસમ્પટિપત્તિ મહતો ચ અત્થસ્સ સિદ્ધિ હોતીતિ. અથ વા રતનત્તયપણામવચનં અત્તનો રતનત્તયપસાદસ્સ વિઞ્ઞાપનત્થં, તં પન વિઞ્ઞૂનં ચિત્તારાધનત્થં, તં અટ્ઠકથાય ગાહણત્થં, તં સબ્બસમ્પત્તિનિપ્ફાદનત્થન્તિ. ઇદં પન આચરિયેન અધિપ્પેતપ્પયોજનં અન્તરાયવિસોસનં. વક્ખતિ હિ ''નિપચ્ચકારસ્સેતસ્સ...પે॰... અસેસતો''તિ. રતનત્તયપણામકરણઞ્હિ અન્તરાયકરાપુઞ્ઞવિઘાતકરપુઞ્ઞવિસેસભાવતો મઙ્ગલભાવતો ભયાદિઉપદ્દવનિવારણતો ચ અન્તરાયવિસોસને સમત્થં હોતિ. કથં પનેતસ્સાપુઞ્ઞવિઘાતકરાદિભાવો વિજાનિતબ્બોતિ? ''યસ્મિં મહાનામ સમયે અરિયસાવકો તથાગતં અનુસ્સરતિ, નેવસ્સ તસ્મિં સમયે રાગપરિયુટ્ઠિતં ચિત્તં હોતી''તિઆદિવચનતો (અ॰ નિ॰ ૬.૧૦; ૧૧.૧૧), ''પૂજા ચ પૂજનેય્યાનં, એતં મઙ્ગલમુત્તમ''ન્તિ (ખુ॰ પા॰ ૫.૩; સુ॰ નિ॰ ૨૬૨) ચ, ''એવં બુદ્ધં સરન્તાનં, ધમ્મં સઙ્ઘઞ્ચ ભિક્ખવો. ભયં વા છમ્ભિતત્તં વા, લોમહંસો ન હેસ્સતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૨૪૯) ચ વચનતોતિ.

તત્થ યસ્સ સત્થુનો પણામં કત્તુકામો, તસ્સ ગુણવિસેસદસ્સનત્થં ''**કરુણા વિયા**''તિઆદિમાહ. ગુણવિસેસવા હિ પણામારહો હોતિ, પણામારહે ચ કતો પણામો વુત્તપ્પયોજનસિદ્ધિકરોવ હોતીતિ. ભગવતો ચ દેસના વિનયપિટકે કરુણાપ્પધાના, સુત્તન્તપિટકે પઞ્ઞાકરુણાપ્પધાના. તેનેવ ચ કારણેન વિનયપિટકસ્સ સંવણ્ણનં કરોન્તેન કરુણાપ્પધાના ભગવતો થોમના કતા, આગમસંવણ્ણનઞ્ચ કરોન્તેન ઉભયપ્પધાના, અભિધમ્મદેસના પન પઞ્ઞાપ્પધાનાતિ કત્વા પઞ્ઞાપ્પધાનમેવ થોમનં કરોન્તો ''**કરુણા વિય સત્તેસૂ**''તિ કરુણં ઉપમાભાવેન ગહેત્વા પઞ્ઞાય થોમેતિ.

તત્થ **કરુણા વિયા**તિ નિદસ્સનવચનમેતં, યસ્સ યથા કરુણા સબ્બેસુ સત્તેસુ પવત્તિત્થ, એવં સબ્બેસુ ઞેય્યધમ્મેસુ પઞ્ઞાપિ પવત્તિત્થાતિ અત્થો. **સત્તેસૂ**તિ વિસયનિદસ્સનમેતં. **પઞ્ઞા**તિ નિદસ્સેતબ્બધમ્મનિદસ્સનં. **યસ્સા**તિ તદધિટ્ઠાનપુગ્ગલનિદસ્સનં. **મહેસિનો**તિ તબ્બિસેસનં. **ઞેય્યધમ્મેસૂ**તિ પઞ્ઞાવિસયનિદસ્સનં. **સબ્બેસૂ**તિ તબ્બિસેસનં. **પવત્તિત્થા**તિ કિરિયાનિદસ્સનં. **યથારુચી**તિ વસીભાવનિદસ્સનં.

તત્થ કિરતીતિ **કરુણા**, પરદુક્ખં વિક્ખિપતિ અપનેતીતિ અત્થો. રૂપાદીસુ સત્તા વિસત્તાતિ **સત્તા**. તસ્સા પન પઞ્ઞત્તિયા ખન્ધસન્તાને નિરુળ્હભાવતો નિચ્છન્દરાગાપિ ''સત્તા''તિ વુચ્ચન્તિ. પજાનાતીતિ **પઞ્ઞા**, યથાસભાવં પકારેહિ પટિવિજ્ઝતીતિ અત્થો. **યસ્સા**તિ અનિયમનં. ''તસ્સ પાદે નમસ્સિત્વા''તિ એતેન નિયમનં વેદિતબ્બં. **મહેસી**તિ મહન્તે સીલક્ખન્ધાદયો એસિ ગવેસીતિ મહેસિ. ઞાતબ્બાતિ ઞેય્યા, સભાવધારણાદિના અત્થેન ધમ્મા.

તત્થ ‘‘નેય્યા’’તિ વચનેન ધમ્માનં અઞેય્યત્તં પટિક્ખિપતિ. ‘‘ધમ્મા’’તિ વચનેન ઞેય્યાનં સત્તજીવાદિભાવં પટિક્ખિપતિ. ઞેય્યા ચ તે ધમ્મા ચાતિ **ઞેય્યધમ્મા. સબ્બેસૂ**તિ અનવસેસપરિયાદાનં. તેન અઞ્ઞાતાભાવં દસ્સેતિ. **પવત્તિત્થા**તિ ઉપ્પજ્જિત્થ. **યથારુચી**તિ યા યા રુચિ યથારુચિ, રુચીતિ ચ ઇચ્છા, કત્તુકામતા સા. યા યા પવત્તા તપ્પભેદા, યથા વા રુચિ તથા, રુચિઅનુરૂપં પવત્તા ‘‘યથારુચિ પવત્તિત્થા’’તિ વુચ્ચતિ. યથા યથા વા રુચિ પવત્તા, તથા તથા પવત્તા પઞ્ઞા ‘‘યથારુચિ પવત્તિત્થા’’તિ વુચ્ચતિ.

તત્થ ભગવતિ પવત્તાવ કરુણા ભગવતો પઞ્ઞાય નિદસ્સનન્તિ ગહેતબ્બા. સા હિ અસાધારણા મહાકરુણા, ન અઞ્ઞા. **યસ્સા**તિ ચ કરુણાપઞ્ઞાનં ઉભિન્નમ્પિ આધારપુગ્ગલનિદસ્સનં. ન હિ નિરાધારા કરુણા અત્થીતિ ‘‘કરુણા’’તિ વુત્તે તદાધારભૂતો પુગ્ગલો નિદસ્સેતબ્બો હોતિ, સો ચ ઇધ અઞ્ઞો વુત્તો નત્થિ, ન ચ આસન્નં વજ્જેત્વા દૂરસ્સ ગહણે પયોજનં અત્થીતિ ‘‘યસ્સા’’તિ નિદસ્સિતપુગ્ગલોવ કરુણાય આધારો. તેન ઇદં વુત્તં હોતિ ‘‘યસ્સ અત્તનો કરુણા વિય પઞ્ઞાપિ પવત્તિત્થા’’તિ. કથં પન કરુણા સત્તેસુ પવત્તિત્થ યથા પઞ્ઞાપિ ધમ્મેસુ પવત્તિત્થાતિ? નિરવસેસતો યથારુચિ ચ. ભગવતો હિ કરુણા કઞ્ચિ સત્તં અવજ્જેત્વા સબ્બેસુ સત્તેસુ નિરવસેસેસુ પવત્તતિ, પવત્તમાના ચ રુચિવસેન એકસ્મિં અનેકેસુ ચ અઞ્ઞેહિ અસાધારણા પવત્તતિ. ન હિ અઞ્ઞેસં ‘‘મહોઘપક્ખન્દાનં સત્તાનં નત્થઞ્ઞો કોચિ ઓઘા ઉદ્ધતા અઞ્ઞત્ર મયા’’તિ પસ્સન્તાનં કરુણોક્કમનં હોતિ યથા ભગવતોતિ. પઞ્ઞાપિ ભગવતો સબ્બેસુ ધમ્મેસુ નિરવસેસેસુ પવત્તતિ, પવત્તમાના ચ એકસ્મિં અનેકેસુ ચ ધમ્મેસુ સભાવકિચ્ચાદિજાનનેન અનાવરણા અસાધારણા પવત્તતિ યથારુચિ, યથા ચ પસ્સન્તસ્સ ભગવતો કરુણા યથારુચિ પવત્તતિ. તં સબ્બં **પટિસમ્ભિદામગ્ગે** મહાકરુણાઞાણવિભઙ્ગવસેન જાનિતબ્બં, પઞ્ઞાય ચ યથારુચિ પવત્તિ સેસાસાધારણઞાણવિભઙ્ગાદિવસેન. પઞ્ઞાગહણેન ચ તીસુ કાલેસુ અપ્પટિહતઞાણં ચતુસચ્ચઞાણં ચતુપટિસમ્ભિદાઞાણં, કરુણાગહણેન મહાકરુણાસમાપત્તિઞાણસ્સ ગહિતત્તા તં વજ્જેત્વા અઞ્ઞાનિ અસાધારણઞાણાનિ ચતુવેસારજ્જઞાણં દસબલાનિ છ અભિઞ્ઞા ચતુચત્તાલીસ ઞાણવત્થૂનિ સત્તસત્તતિ ઞાણવત્થૂનીતિ એવમાદયો અનેકે પઞ્ઞાપ્પભેદા સઙ્ગય્હન્તિ, તસ્મા તસ્સા તસ્સા પઞ્ઞાય પવત્તિવસેન યથારુચિ પવત્તિ વેદિતબ્બા. તેનાહ ‘‘કરુણા વિય…પે॰… યથારુચી’’તિ.

તત્થ **કરુણા**ગહણેન મહાબોધિયા મૂલં દસ્સેતિ. મહાદુક્ખસમ્બાધપ્પટિપન્નઞ્હિ સત્તનિકાયં દિસ્વા ‘‘તસ્સ નત્થઞ્ઞો કોચિ સરણં, અહમેતં મુત્તો મોચેસ્સામી’’તિ કરુણાય સઞ્ચોદિતમાનસો અભિનીહારં દીપઙ્કરસ્સ ભગવતો પાદમૂલે કત્વા બોધિસમ્ભારે સમોધાનેત્વા અનુપુબ્બેન સમ્બોધિં પત્તોતિ કરુણા મહાબોધિયા મૂલન્તિ. **સત્તેસૂ**તિ એતેન મહાબોધિયા પયોજનં દસ્સેતિ. સત્તા હિ મહાબોધિં પયોજેન્તિ. સત્તસન્તારણત્થઞ્હિ સબ્બઞ્ઞુતા અભિપત્થિતા. યથાહ –

‘‘કિં મે એકેન તિણ્ણેન, પુરિસેન થામદસ્સિના;
સબ્બઞ્ઞુતં પાપુણિત્વા, સન્તારેસ્સં સદેવક’’ન્તિ. (બુ॰ વં॰ ૨. ૫૬);

પઞ્ઞાગહણેન મહાબોધિં દસ્સેતિ. સબ્બઞ્ઞુતાય હિ પદટ્ઠાનભૂતં મગ્ગઞાણં, મગ્ગઞાણપદટ્ઠાનઞ્ચ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં ‘‘મહાબોધી’’તિ વુચ્ચતીતિ. **ઞેય્યધમ્મેસુ સબ્બેસૂ**તિ એતેન સન્તારેતબ્બાનં સત્તાનં અભિઞ્ઞેય્યપરિઞ્ઞેય્યપહાતબ્બભાવેતબ્બસચ્છિકાતબ્બે ખન્ધાયતનધાતુસચ્ચિન્દ્રિયપટિચ્ચસમુપ્પાદસતિપટ્ઠાનાદિભેદે કુસલાદિભેદે ચ સબ્બધમ્મે દસ્સેતિ. **પવત્તિત્થ યથારુચી**તિ એતેન પટિવેધપચ્ચવેક્ખણપુબ્બઙ્ગમદેસનાઞાણપ્પવત્તિદીપનેન પયોજનસમ્પત્તિં દસ્સેતિ.

સબ્બધમ્માનઞ્હિ પટિવેધઞાણં બોધિપલ્લઙ્કે અહોસિ. મગ્ગઞાણમેવ હિ તન્તિ. પચ્ચવેક્ખણઞાણઞ્ચ વિસેસેન રતનઘરસત્તાહે અહોસિ. એવં પટિવિદ્ધપચ્ચવેક્ખિતાનં ધમ્માનં ધમ્મચક્કપ્પવત્તનાદીસુ દેસનાઞાણં અહોસિ, વિસેસેન ચ પણ્ડુકમ્બલસિલાયં સત્તપ્પકરણદેસનાયન્તિ. દેસનાઞાણેન ચ દેસેન્તો ભગવા સત્તેસુ હિતપટિપત્તિં પટિપજ્જતીતિ. એતેન સબ્બેન અત્તહિતપટિપત્તિં પરહિતપટિપત્તિઞ્ચ દસ્સેતિ. મહાબોધિદસ્સનેન હિ અત્તહિતપટિપત્તિ, ઇતરેહિપિ પરહિતપટિપત્તિ દસ્સિતાતિ. તેન અત્તહિતપટિપન્નાદીસુ ચતૂસુ પુગ્ગલેસુ ભગવતો ચતુત્થપુગ્ગલભાવં દસ્સેતિ, તેન ચ અનુત્તરદક્ખિણેય્યભાવં નિરતિસયપણામારહભાવઞ્ચ અત્તનો ચ કિરિયાય ખેત્તઙ્ગતભાવં દસ્સેતિ.

એત્થ ચ **કરુણા**ગહણેન લોકિયેસુ મહગ્ગતભાવપ્પત્તાસાધારણગુણદીપનતો સબ્બલોકિયગુણસમ્પત્તિ ભગવતો દસ્સિતા હોતિ, **પઞ્ઞા**ગહણેનપિ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણપદટ્ઠાનમગ્ગઞાણદીપનતો સબ્બલોકુત્તરગુણસમ્પત્તિ. કરુણાવચનેન ચ ઉપગમનં નિરુપક્કિલેસં, પઞ્ઞાવચનેન અપગમનં દસ્સેતિ. ઉપગમનં દસ્સેન્તો ચ લોકે સઞ્ઞાતસંવદ્ધભાવં દસ્સેતિ, અપગમનં દસ્સેન્તો લોકેન અનુપલિત્તતં. ''કરુણા વિય સત્તેસૂ''તિ ચ લોકસમઞ્ઞાનુરૂપં ભગવતો પવત્તિં દસ્સેતિ, ''ઞેય્યધમ્મેસુ સબ્બેસુ યથારુચિ પઞ્ઞા પવત્તિત્થા''તિ એતેન સમઞ્ઞાય અનતિધાવનં. સબ્બધમ્મસભાવાનવબોધે હિ સતિ સમઞ્ઞં અતિધાવિત્વા ''સત્તો જીવો અત્થી''તિ પરામસનં હોતીતિ. સબ્બેસઞ્ચ બુદ્ધગુણાનં કરુણા આદિ તન્નિદાનભાવતો, પઞ્ઞા પરિયોસાનં તતો ઉત્તરિકરણીયાભાવતો. આદિપરિયોસાનદસ્સનેન ચ સબ્બે બુદ્ધગુણા દસ્સિતાવ હોન્તિ. કરુણાગહણેન ચ સીલક્ખન્ધપુબ્બઙ્ગમો સમાધિક્ખન્ધો દસ્સિતો હોતિ. કરુણાનિદાનઞ્હિ સીલં તતો પાણાતિપાતાદિવિરતિપ્પવત્તિતો તસ્સા ચ ઝાનત્તયસમ્પયોગતો. પઞ્ઞાવચનેન પઞ્ઞાક્ખન્ધો. સીલઞ્ચ સબ્બબુદ્ધગુણાનં આદિ, સમાધિ મજ્ઝં, પઞ્ઞા પરિયોસાનન્તિ એવમ્પિ આદિમજ્ઝપરિયોસાનકલ્યાણા સબ્બે બુદ્ધગુણા દસ્સિતા હોન્તિ.

૨. એવં સઙ્ખેપેન સબ્બબુદ્ધગુણેહિ ભગવન્તં થોમેત્વા યસ્સા સંવણ્ણનં કત્તુકામો, તાય અભિધમ્મદેસનાય અઞ્ઞેહિ અસાધારણાય થોમેતું "**દયાય તાયા**"તિઆદિમાહ. તસ્સા પન દેસનાય નિદાનઞ્ચ સમુટ્ઠાનઞ્ચ દસ્સેતું "**દયાય તાયા**"તિઆદિ વુત્તં. નિદાનઞ્ચ દુવિધં અબ્ભન્તરં બાહિરઞ્ચાતિ. અબ્ભન્તરં કરુણા, બાહિરં દેસકાલાદિ. સમુટ્ઠાનં દેસનાપઞ્ઞા. તત્થ અબ્ભન્તરનિદાનં દસ્સેન્તો "**દયાય તાય સત્તેસુ, સમુસ્સાહિતમાનસો**"તિ આહ. તત્થ **દયા**તિ કરુણા અધિપ્પેતા. તાય હિ સમુસ્સાહિતો અભિધમ્મકથામગ્ગં સમ્પવત્તયીતિ. **તાયા**તિ અયં **ત**-સદ્દો પુબ્બે વુત્તસ્સ પટિનિદ્દેસો હોતિ.

પુરિમગાથાય ચ પધાનભાવેન પઞ્ઞા નિદ્દિટ્ઠા, તબ્બિસેસનભાવેન કરુણા. સા હિ તસ્સા નિદસ્સનભૂતા અપ્પધાના તં વિસેસેત્વા વિનિવત્તા, તસ્મા ''તાયા''તિ પટિનિદ્દેસં નારહતિ. યા ચ પધાનભૂતા પઞ્ઞા, સા દેસનાય સમુટ્ઠાનં, ન સમુસ્સાહિનીતિ તસ્સા ચ પટિનિદ્દેસો ન યુત્તોતિ? પઞ્ઞાય તાવ પટિનિદ્દેસો ન યુત્તોતિ સુવુત્તમેતં, કરુણાય પન પટિનિદ્દેસો નો ન યુત્તો ''દયાય તાયા''તિ ભિન્નં પદાનં સમાનાધિકરણભાવતો. સમાનાધિકરણઞ્હિ ભિન્નં પદાનં રૂપક્ખન્ધાદીનં વિય વિસેસનવિસેસિતબ્બભાવો હોતિ. રૂપ-સદ્દો હિ અઞ્ઞક્ખન્ધનિવત્તનત્થં વુચ્ચમાનો વિસેસનં હોતિ, ખન્ધ-સદ્દો ચ નિવત્તેતબ્બગહેતબ્બસાધારણવચનભાવતો વિસેસિતબ્બો, એવમિધાપિ ''દયાય તાયા''તિ ભિન્નં પદાનં એકવિભત્તિયુત્તાનં સમાનાધિકરણભાવતો વિસેસનવિસેસિતબ્બભાવો હોતિ. તત્થ દયા સમુસ્સાહિનીતિ પધાના, નિવત્તેતબ્બગહેતબ્બસાધારણવચનઞ્ચિદં. તસ્મા ''દયાયા''તિ વિસેસિતબ્બવચનમેતં, તસ્સ ચ યથા વિસેસનં હોતિ ''તાયા''તિ ઇદં વચનં, તથા તસ્સ પટિનિદ્દેસભાવો યોજેતબ્બો. ન હિ પઞ્ઞાપટિનિદ્દેસભાવે દયાવિસેસનં ત-સદ્દો હોતિ, કરુણાપટિનિદ્દેસભાવે ચ

હોતીતિ. પધાનઞ્ચ પઞ્ઞં વજ્જેત્વા ‘‘દયાયા’’તિ એતેન સમ્બજ્ઝમાનો ‘‘તાયા’’તિ અયં ત-સદ્દો અપ્પધાનાય કરુણાય પટિનિદ્દેસો ભવિતુમરહતિ. અયમેત્થ અત્થો – યાય દયાય સમુસ્સાહિતો, ન સા યા કાચિ, સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણસ્સ પન નિદસ્સનભૂતા મહાકરુણા, તાય સમુસ્સાહિતોતિ.

કથં પન કરુણા ‘‘દયા’’તિ ઞાતબ્બા, નનુ વુત્તં ‘‘દયાપન્નો’’તિ એતસ્સ **અટ્ઠકથાયં** (દી॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૮) ‘‘મેત્તચિત્તતં આપન્નો’’તિ, તસ્મા દયા મેત્તાતિ યુજ્જેય્ય, ન કરુણાતિ? યદિ એવં ‘‘અદયાપન્નો’’તિ એતસ્સ અટ્ઠકથાયં ‘‘નિક્કરુણતં આપન્નો’’તિ વુત્તન્તિ દયા મેત્તાતિ ચ ન યુજ્જેય્ય, તસ્મા દયા-સદ્દો યત્થ યત્થ પવત્તતિ, તત્થ તત્થ અધિપ્પાયવસેન યોજેતબ્બો. દયા-સદ્દો હિ અનુરક્ખણત્થં અન્તોનીતં કત્વા પવત્તમાનો મેત્તાય ચ કરુણાય ચ પવત્તતીતિ નો ન યુજ્જતિ. એવઞ્હિ અટ્ઠકથાનં અવિરોધો હોતીતિ. કરુણા ચ દેસનાય નિદાનભાવેન વુત્તા, ન મેત્તા ‘‘અચ્ચન્તમેવ હિ તં સમયં ભગવા કરુણાવિહારેન વિહાસી’’તિ (દી॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧; મ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧ મૂલપરિયાયસુત્તવણ્ણના; સં॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧.૧; અ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧.૧) એવમાદીસુ, તસ્મા ઇધ કરુણાવ દયાવચનેન ગહિતાતિ વેદિતબ્બા. સા હિ સમુસ્સાહિની, ન મેત્તા, મેત્તા પન પઞ્ઞાગતિકપવત્તિની હોતીતિ.

‘‘સત્તેસૂ’’તિ કસ્મા એવં વુત્તં, નનુ ‘‘તાયા’’તિ એતેન વચનેન સત્તવિસયા કરુણા ગહિતાતિ? નો ન ગહિતા, પુરિમગાથાય પન ‘‘સત્તેસુ કરુણા યથારુચિ પવત્તિત્થા’’તિ સપ્પદેસસત્તવિસયા નિપ્પદેસસત્તવિસયા ચ સબ્બા વુત્તા, ઇધ પન નિપ્પદેસસત્તવિસયતં ગહેતું ‘‘સત્તેસૂ’’તિ નિપ્પદેસસત્તવિસયભૂતા દસ્સિતા. તેન સબ્બસત્તવિસયાય કરુણાય સમુસ્સાહિતો અભિધમ્મકથામગ્ગં દેવાનં સમ્પવત્તયિ, ન દેવવિસયાય એવ, તસ્મા સબ્બસત્તહિતત્થં અભિધમ્મકથામગ્ગં દેવાનં સમ્પવત્તયિ, ન દેવાનંયેવ અત્થાયાતિ અયમત્થો દસ્સિતોવ હોતિ. અથ વા ‘‘સત્તેસૂ’’તિ ઇદં ન દયાય આલમ્બનનિદસ્સનં, સમુસ્સાહનવિસયો પન એતેન દસ્સિતો. અભિધમ્મકથામગ્ગપ્પવત્તનત્થઞ્હિ ભગવા કરુણાય ન દેવેસુયેવ સમુસ્સાહિતો , સબ્બબોધનેય્યેસુ પન સત્તેસુ સમુસ્સાહિતો સબ્બેસં અત્થાય પવત્તત્તા, તસ્મા **સત્તેસુ સમુસ્સાહિતમાનસો**તિ સત્તેસુ વિસયભૂતેસુ નિમિત્તભૂતેસુ વા સમુસ્સાહિતમાનસો ઉય્યોજિતચિત્તોતિ અત્થો દટ્ઠબ્બો.

એવં અબ્ભન્તરનિદાનં દસ્સેત્વા બાહિરનિદાનં દસ્સેન્તો ‘‘**પાટિહીરાવસાનમ્હી**’’તિઆદિમાહ. તત્થ યસ્મિં કાલે ભગવતા અભિધમ્મકથામગ્ગો પવત્તિતો, તં દસ્સેતું ‘‘**પાટિહીરાવસાનમ્હિ વસન્તો**’’તિ વુત્તં. ‘‘અવસાનમ્હિ વસન્તો તિદસાલયે’’તિ વચનતો યસ્સાવસાનમ્હિ તિદસાલયે વસિ, તં કણ્ડમ્બમૂલે કતં યમકપાટિહારિયં ઇધ ‘‘**પાટિહીર**’’ન્તિ વુત્તં, ન બોધિમૂલાદીસુ કતં પાટિહારિયં, નાપિ આદેસનાનુસાસનિયોતિ વિઞ્ઞાયતિ, પાકટત્તા ચ આસન્નત્તા ચ તદેવ ગહિતન્તિ દટ્ઠબ્બં. પાટિહારિયપદસ્સ વચનત્થં (ઉદા॰ અટ્ઠ॰ ૧; ઇતિવુ॰ અટ્ઠ॰ નિદાનવણ્ણના) ‘‘પટિપક્ખહરણતો રાગાદિકિલેસાપનયનતો પાટિહારિય’’ન્તિ વદન્તિ, ભગવતો પન પટિપક્ખા રાગાદયો ન સન્તિ યે હરિતબ્બા. પુથુજ્જનાનમ્પિ હિ વિગતુપક્કિલેસે અટ્ઠઙ્ગગુણસમન્નાગતે ચિત્તે હતપટિપક્ખે ઇદ્ધિવિધં પવત્તતિ, તસ્મા તત્થ પવત્તવોહારેન ચ ન સક્કા ઇધ ‘‘પાટિહારિય’’ન્તિ વત્તું. સચે પન મહાકારુણિકસ્સ ભગવતો વેનેય્યગતા ચ કિલેસા પટિપક્ખા, તેસં હરણતો ‘‘**પાટિહારિય**’’ન્તિ વુત્તં, એવં સતિ યુત્તમેતં. અથ વા ભગવતો ચ સાસનસ્સ ચ પટિપક્ખા તિત્થિયા, તેસં હરણતો પાટિહારિયં. તે હિ દિટ્ઠિહરણવસેન દિટ્ઠિપ્પકાસને અસમત્થભાવેન ચ ઇદ્ધિઆદેસનાનુસાસનીહિ હરિતા અપનીતા હોન્તીતિ. અથ વા **પટી**તિ અયં સદ્દો ‘‘પચ્છા’’તિ એતસ્સ અત્થં બોધેતિ ‘‘તસ્મિં પટિપવિટ્ઠમ્હિ, અઞ્ઞો આગઞ્છિ બ્રાહ્મણો’’તિઆદીસુ (સુ॰ નિ॰ ૯૮૫; ચૂળનિ॰ પારાયનવગ્ગ, વત્થુગાથા ૪) વિય, તસ્મા સમાહિતે ચિત્તે વિગતુપક્કિલેસે ચ કતકિચ્ચેન પચ્છા હરિતબ્બં પવત્તેતબ્બન્તિ પટિહારિયં, અત્તનો વા ઉપક્કિલેસેસુ ચતુત્થજ્ઝાનમગ્ગેહિ હરિતેસુ પચ્છા હરણં પટિહારિયં,

ઇદ્ધિઆદેસનાનુસાસનિયો ચ વિગતુપક્કિલેસેન કતકિચ્ચેન ચ સત્તહિતત્થં પુન પવત્તેતબ્બા, હરિતેસુ ચ અત્તનો ઉપક્કિલેસેસુ પરસત્તાનં ઉપક્કિલેસહરણાનિ હોન્તીતિ પટિહારિયાનિ ભવન્તિ, પટિહારિયમેવ **પાટિહારિયં**. પટિહારિયે વા ઇદ્ધિઆદેસનાનુસાસનિસમુદાયે ભવં એકેકં **પાટિહારિયન્તિ** વુચ્ચતિ. પટિહારિયં વા ચતુત્થજ્ઝાનં મગ્ગો ચ પટિપક્ખહરણતો, તત્થ જાતં, તસ્મિં વા નિમિત્તભૂતે, તતો વા આગતન્તિ **પાટિહારિયં**. પાટિહારિયમેવ ઇધ ''પાટિહીર''ન્તિ વુત્તં. **અવસાનમ્હિ વસન્તો**તિ એતેહિ કાલં નિદસ્સેતિ. પાટિહીરકરણાવસાનેન હિ તિદસાલયવાસેન ચ પરિચ્છિન્નો અભિધમ્મકથામગ્ગપ્પવત્તનસ્સ કાલોતિ . **તિદસાલયે**તિ દેસં નિદસ્સેતિ. સો હિ અભિધમ્મકથામગ્ગપ્પવત્તનસ્સ દેસો તત્થ વસન્તેન પવત્તિતત્તાતિ.

૩. તત્થાપિ દેસવિસેસદસ્સનત્થં "**પારિચ્છત્તકમૂલમ્હી**"તિઆદિ વુત્તં. **યુગન્ધરે**તિ સીતપબ્બતેસ્વેકો દ્વેચત્તાલીસયોજનસહસ્સુબ્બેધો, આદિચ્ચો ચ તદુબ્બેધમગ્ગચારી, સો સતિ સમ્ભવે યથા યુગન્ધરે સોભેય્ય, એવં સોભમાનો નિસિન્નોતિ અત્થો.

૪-૫. ઇદાનિ પુગ્ગલે ધમ્મપટિગ્ગાહકે અપદિસન્તો "**ચક્કવાળસહસ્સેહી**"તિઆદિમાહ. **સબ્બસો**તિ સમન્તતો આગમ્મ સબ્બેહિ દિસાભાગેહિ, સન્નિવેસવસેન વા સમન્તતો સન્નિવિટ્ઠેહિ દસહિ ચક્કવાળસહસ્સેહીતિ અધિપ્પાયો, ન સબ્બસો ચક્કવાળસહસ્સેહિ દસહિ દસહીતિ. એવં સતિ ચત્તાલીસચક્કવાળસહસ્સેહિ અધિકેહિ વા આગમનં વુત્તં સિયા, ન ચેતં અધિપ્પેતન્તિ. સમન્તતો સન્નિસિન્નેનાતિ વા યોજેતબ્બં. સમં, સમ્મા વા નિસિન્નેન **સન્નિસિન્નેન**, અઞ્ઞમઞ્ઞં અબ્યાબાધેત્વા ભગવતિ ગારવં કત્વા સોતં ઓદહિત્વા નિસજ્જદોસે વજ્જિતબ્બે વજ્જેત્વા નિસિન્નેનાતિ અત્થો. માતરં પમુખં કત્વા સન્નિસિન્નેન દેવાનં ગણેન પરિવારિતોતિ વા, માતરં પમુખં કત્વા અભિધમ્મકથામગ્ગં સમ્પવત્તયીતિ વા યોજના કાતબ્બા.

ઇદાનિ દેસનાય સમુટ્ઠાનં દસ્સેન્તો "**તસ્સા પઞ્ઞાય તેજસા**"તિ આહ. યા સા આદિમ્હિ કરુણાય ઉપમિતા સબ્બઞેય્યધમ્માનં યથાસભાવજાનનસમત્થા, તેસં દેસેતબ્બપ્પકારજાનનસમત્થા, બોધેતબ્બપુગ્ગલાનં આસયાધિમુત્તિયાદિવિભાવનસમત્થા ચ પઞ્ઞા, તસ્સા ચ યથાવુત્તબલયોગતોતિ અત્થો. તેન સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણમેવ અભિધમ્મકથાય સમુટ્ઠાનભાવે સમત્થં, નાઞ્ઞન્તિ ઇમમત્થં દીપેન્તો અભિધમ્મકથાય અસાધારણભાવં દસ્સેતિ. **મગ્ગો**તિ ઉપાયો. ખન્ધાયતનાદીનં કુસલાદીનઞ્ચ ધમ્માનં અવબોધસ્સ, સચ્ચપ્પટિવેધસ્સેવ વા ઉપાયભાવતો "**અભિધમ્મકથામગ્ગો**"તિ વુત્તો. પબન્ધો વા ''મગ્ગો''તિ વુચ્ચતિ. સો હિ દીઘત્તા મગ્ગો વિયાતિ **મગ્ગો**, તસ્મા અભિધમ્મકથાપબન્ધો "**અભિધમ્મકથામગ્ગો**"તિ વુત્તો. **દેવાનં ગણેન પરિવારિતો**તિ વત્વા પુન **દેવાનન્તિ** વચનં તેસં ગહણસમત્થતં દીપેતિ. ન હિ અસમત્થાનં ભગવા દેસેતીતિ.

૬. એવં કરુણાપઞ્ઞામુખેહિ ગુણેહિ ભગવતો અભિધમ્મકથામગ્ગપ્પવત્તનેન ચ હિતપ્પટિપત્તિયા પરમપણામારહતં દસ્સેત્વા ઇદાનિ અધિપ્પેતં પણામં કરોન્તો આહ "**તસ્સ પાદે નમસ્સિત્વા**"તિ. ભગવતો થોમનેનેવ ચ ધમ્મસ્સ સ્વાક્ખાતતા સઙ્ઘસ્સ ચ સુપ્પટિપન્નતા દસ્સિતા હોતિ તપ્પભવસ્સ અનઞ્ઞથાભાવતો, તસ્મા પણામારહં તઞ્ચ રતનદ્વયં પણમન્તો "**સદ્ધમ્મઞ્ચસ્સ...પે॰... ચઞ્જલિ**"ન્તિ આહ. તત્થ યસ્મા બુદ્ધો ''સદેવકે લોકે તથાગતો વન્દનીયો''તિ, સઙ્ઘો ચ ''સુપ્પટિપન્નો...પે॰... અઞ્જલિકરણીયો''તિ (અ॰ નિ॰ ૬.૧૦) વુત્તો, તસ્મા "**તસ્સ પાદે નમસ્સિત્વા, કત્વા સઙ્ઘસ્સ ચઞ્જલિ**"ન્તિ વુત્તં. ધમ્મો પન સ્વાક્ખાતતાદિગુણયુત્તો તથાનુસ્સરણેન પૂજેતબ્બો હોતિ ''તમેવ ધમ્મં સક્કત્વા ગરુંકત્વા ઉપનિસ્સાય વિહરેય્ય''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૧૭૩; અ॰ નિ॰ ૪.૨૧) વચનતો, કાયવાચાચિત્તેહિ સબ્બથા પૂજેતબ્બો, તસ્મા "**સદ્ધમ્મઞ્ચસ્સ પૂજેત્વા**"તિ વુત્તં. **સિરીમતો**તિ એત્થ **સિરી**તિ

પઞ્ઞાપુઞ્ઞાનં અધિવચનન્તિ વદન્તિ. અથ વા પુઞ્ઞનિબ્બત્તા સરીરસોભગ્ગાદિસમ્પત્તિ કતપુઞ્ઞે નિસ્સયતિ, કતપુઞ્ઞેહિ વા નિસ્સીયતીતિ ‘‘સિરી’’તિ વુચ્ચતિ, સા ચ અતિસયવતી ભગવતો અત્થીતિ સિરીમા, ભગવા, તસ્સ **સિરીમતો**.

૭. **નિપચ્ચકારસ્સા**તિ પણામકિરિયાય. **આનુભાવેના**તિ બલેન. **સોસેત્વા**તિ સુક્ખાપેત્વા અન્તરધાપેત્વા અત્થં પકાસયિસ્સામીતિ સમ્બન્ધો. **અન્તરાયે**તિ અત્થપ્પકાસનસ્સ ઉપઘાતકે. **અસેસતો**તિ નિસ્સેસે સકલે.

૮. ઇદાનિ અભિધમ્મસ્સ ગમ્ભીરત્થત્તા અત્થપ્પકાસનસ્સ દુક્કરભાવં દીપેતું ‘‘**વિસુદ્ધાચારસીલેના**’’તિઆદિના અભિયાચનં દસ્સેતિ. થુલ્લચ્ચયાદિવિસુદ્ધિયા **વિસુદ્ધાચારો**, પારાજિકસઙ્ઘાદિસેસવિસુદ્ધિયા **વિસુદ્ધસીલો**. ચારિત્તવારિત્તવિસુદ્ધિયા વા **વિસુદ્ધાચારસીલો**, તેન. **સક્કચ્ચ**ન્તિ ચિત્તિં કત્વા. **અભિયાચિતો**તિ અભિમુખં યાચિતો. તેન અનાદરિયં અત્થપ્પકાસને કાતું અસક્કુણેય્યં દસ્સેતિ.

૯. ઇદાનિ યસ્સ અત્થં પકાસેતુકામો, તં દસ્સેતું ‘‘**યં દેવદેવો**’’તિઆદિમાહ. તત્થ **ય**ન્તિ અભિધમ્મં. **દેવદેવો**તિ વિસુદ્ધિસમ્મુતિઉપપત્તિદેવાનં દેવો. લોકે હિ યે ‘‘સરણં પરાયણ’’ન્તિ ગન્તબ્બા ગતિભૂતા, તે ‘‘દેવા’’તિ વુચ્ચન્તિ, ભગવા ચ સબ્બદેવાનં ગતિભૂતોતિ . **નયતો**તિ સઙ્ખેપતો. **સમાચિક્ખી**તિ સમ્મા આચિક્ખિ યથા થેરો બુજ્ઝતિ. વેનેય્યસત્તે વિનેતીતિ **વિનાયકો**, નાયકવિરહિતો વા, સયમ્ભૂતિ અત્થો.

૧૦-૧૨. **યઞ્ચા**તિ યઞ્ચ અભિધમ્મં ભિક્ખૂનં પયિરુદાહાસીતિ સમ્બન્ધો. **પયિરુદાહાસી**તિ કથેસિ. **ઇતી**તિ ઇમિના અનુક્કમેન. ‘‘યો ધારિતો’’તિ **ય**ન્તિ ઉપયોગવસેન વુત્તો યં-સદ્દો **ધારિતો**તિ પચ્ચત્તેન સમ્બજ્ઝમાનો પચ્ચત્તવસેન પરિણમતિ, તસ્મા યો ધારિતો, યો ચ સઙ્ગીતો, તસ્સ અત્થં પકાસયિસ્સામીતિ યોજના કાતબ્બા. વેદેન પઞ્ઞાય ઈહતિ પવત્તતીતિ **વેદેહો**, તેન મુનિના. **અભિણ્હસો**તિ બહુસો. **અભિધમ્મસ્સા**તિ એતં ‘‘અત્થં પકાસયિસ્સામી’’તિ એતેન યોજેતબ્બં. ઇદાનિ યો અત્થપ્પકાસનસ્સ નિસ્સયો, તં દસ્સેતું ‘‘**આદિતો**’’તિઆદિમાહ. તત્થ **આદિતો**તિ આદિમ્હિ પઠમસઙ્ગીતિયં.

૧૩. યા અટ્ઠકથા સઙ્ગીતા, કસ્સ પન સા અટ્ઠકથાતિ? અઞ્ઞસ્સ વુત્તસ્સ અભાવા ‘‘યસ્સ અત્થં પકાસયિસ્સામી’’તિ વુત્તં, અધિકારવસેન ‘‘તસ્સ અભિધમ્મસ્સા’’તિ વિઞ્ઞાયતિ. **સઙ્ગીતા**તિ અત્થં પકાસેતું યુત્તટ્ઠાને ‘‘અયં એતસ્સ અત્થો, અયં એતસ્સ અત્થો’’તિ સઙ્ગહેત્વા વુત્તા, પચ્છાપિ ચ દુતિયતતિયસઙ્ગીતીસુ **અનુસઙ્ગીતા**.

૧૪-૧૬. **અભિસઙ્ખતા**તિ રચિતા. **તતો**તિ અટ્ઠકથાતો. **તન્તિનયાનુગ**ન્તિ તન્તિગતિં અનુગતં. **ભાસ**ન્તિ માગધભાસં. **નિકાયન્તરલદ્ધીહી**તિ અન્તરન્તરા અનુપ્પવેસિતાહિ. **અસમ્મિસ્સ**ન્તિ અવોકિણ્ણં. **અનાકુલ**ન્તિ સનિકાયેપિ અનાવિલં પરિચ્છિન્નં. અસમ્મિસ્સો અનાકુલો ચ યો મહાવિહારવાસીનં અત્થવિનિચ્છયો, તં દીપયન્તો અત્થં પકાસયિસ્સામીતિ . એતેન **તિપિટકચૂળનાગત્થેરા**દીહિ વુત્તો થેરવાદોપિ સઙ્ગહિતો હોતિ. અથ વા તમ્બપણ્ણિભાસં અપનેત્વા માગધભાસઞ્ચ આરોપેત્વા પકાસિયમાનો યો અભિધમ્મસ્સ અત્થો અસમ્મિસ્સો અનાકુલોયેવ ચ હોતિ મહાવિહારવાસીનઞ્ચ વિનિચ્છયભૂતો, તં અત્થં ‘‘એસો મહાવિહારવાસીનં વિનિચ્છયો’’તિ દીપયન્તો પકાસયિસ્સામિ. તપ્પકાસનેનેવ હિ સો તથા દીપિતો હોતીતિ.

૧૭. **તોસયન્તો વિચક્ખણે**તિ વિચક્ખણે તોસયન્તો ગહેતબ્બં ગહેત્વાનાતિ એવં યોજેત્વા ‘‘ગહેતબ્બટ્ઠાનેયેવ ગહિતં સુટ્ઠુ કત’’ન્તિ એવં તોસયન્તોતિ અત્થં વદન્તિ. એવં સતિ ગહેતબ્બગ્ગહણેનેવ તોસનં કતં, ન અઞ્ઞેન

અત્થપ્પકાસનેનાતિ એતં આપજ્જેય્ય. તોસયન્તો અત્થં પકાસયિસ્સામીતિ એવં પન યોજનાય સતિ ગહેતબ્બગ્ગહણં અઞ્ઞં સબ્બં અત્થપ્પકાસનં હોતીતિ સબ્બેન તેન તોસનં કતં હોતિ, તસ્મા તોસયન્તો અત્થં પકાસયિસ્સામીતિ યુત્તરૂપા.

૧૮-૨૦. ઇદાનિ યં અત્થપ્પકાસનં કત્તુકામો, તસ્સ મહત્તં પરિહરિતું "**કમ્મટ્ઠાનાની**"તિઆદિમાહ. **અત્થવણ્ણનન્તિ** એત્થ વણ્ણના નામ વિવરિત્વા વિત્થારેત્વા વચનં. **ઇતીતિ** ''અપનેત્વા તતો ભાસ''ન્તિ એવમાદિના યથાદસ્સિતપ્પકારેન. ઇતિ સોતૂનં ઉસ્સાહુપ્પાદનસ્સ હેતું દસ્સેતિ. **અભિધમ્મકથન્તિ** અભિધમ્મટ્ઠકથં. **નિસામેથાતિ** સુણાથ. ઇદાનિ અવસ્સં અયં સોતબ્બાયેવાતિ દળ્હં ઉસ્સાહેન્તો આહ "**દુલ્લભા હિ અયં કથા**"તિ.

વીસતિગાથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

નિદાનકથાવણ્ણના

અટ્ઠસાલિનિં તાવ વણ્ણેન્તેહિ આચરિયેહિ તસ્સા સન્નિવેસો વિભાવેતબ્બો. તસ્મા ઇદં વુચ્ચતિ –

''વચનત્થો પરિચ્છેદો, સન્નિવેસો ચ પાળિયા;
સાગરેહિ તથા ચિન્તા, દેસનાહિ ગમ્ભીરતા.

''દેસનાય સરીરસ્સ, પવત્તિગ્ગહણં તથા;
થેરસ્સ વાચનામગ્ગ-તપ્પભાવિતતાપિ ચ.

''પટિવેધા તથા બુદ્ધ-વચનાદીહિ આદિતો;
આભિધમ્મિકભાવસ્સ, સાધનં સબ્બદસ્સિનો.

''વિનયેનાથ ગોસિઙ્ગ-સુત્તેન ચ મહેસિના;
ભાસિતત્તસ્સ સંસિદ્ધિ, નિદાનેન ચ દીપિતા.

''પકાસેત્વા ઇમં સબ્બં, પટિઞ્ઞાતકથા કતા;
અટ્ઠસાલિનિયા એતં, સન્નિવેસં વિભાવયે''તિ.

વચનત્થવિજાનનેન વિદિતાભિધમ્મસામઞ્ઞત્થસ્સ અભિધમ્મકથા વુચ્ચમાના સોભેય્યાતિ અભિધમ્મપરિજાનનમેવ આદિમ્હિ યુત્તરૂપન્તિ તદત્થં પુચ્છતિ "**તત્થ કેનટ્ઠેન અભિધમ્મો**"તિ. તત્થ **તત્થાતિ** ''અભિધમ્મસ્સ અત્થં પકાસયિસ્સામી''તિ યદિદં વુત્તં, તસ્મિં. ''યસ્સ અત્થં પકાસયિસ્સામી''તિ પટિઞ્ઞાતં, સો અભિધમ્મો કેનટ્ઠેન અભિધમ્મોતિ અત્થો. **તત્થાતિ** વા ''અભિધમ્મકથ''ન્તિ એતસ્મિં વચને યો અભિધમ્મો વુત્તો, સો કેનટ્ઠેન અભિધમ્મોતિ અત્થો. **ધમ્માતિરેકધમ્મવિસેસટ્ઠેનાતિ** એત્થ ધમ્મો અતિરેકો ધમ્માતિરેકો, સુત્તન્તાધિકા પાળીતિ અત્થો. ધમ્મો વિસેસો ધમ્મવિસેસો ધમ્માતિસયો, વિચિત્તા પાળીતિ અત્થો, ધમ્માતિરેકધમ્મવિસેસા એવ અત્થો **ધમ્માતિરેકધમ્મવિસેસટ્ઠો**. દ્વિન્નમ્પિ અત્થાનં અભિધમ્મસદ્દસ્સ અત્થભાવેન સામઞ્ઞતો એકવચનનિદ્દેસો કતો. **તસ્માતિ** યસ્મા ''અભિક્કમન્તિ, અભિક્કન્તવણ્ણા''તિઆદીસુ વિય અતિરેકવિસેસટ્ઠદીપકો અભિસદ્દો, તસ્મા અયમ્પિ ધમ્મો ધમ્માતિરેકધમ્મવિસેસટ્ઠેન ''અભિધમ્મો''તિ વુચ્ચતીતિ સમ્બન્ધો.

તત્થ સિયા – ‘‘અભિક્કમન્તિ, અભિક્કન્તવણ્ણા’’તિ એત્થ ધાતુસદ્દસ્સ પુરતો પયુજ્જમાનો અભિસદ્દો કિરિયાય અતિરેકવિસેસભાવદીપકો હોતીતિ યુત્તં ઉપસગ્ગભાવતો, ધમ્મસદ્દો પન ન ધાતુસદ્દોતિ એતસ્મા પુરતો અભિસદ્દો પયોગમેવ નારહતિ. અથાપિ પયુજ્જેય્ય, કિરિયાવિસેસકા ઉપસગ્ગા, ન ચ ધમ્મો કિરિયાતિ ધમ્મસ્સ અતિરેકવિસેસભાવદીપનં ન યુત્તન્તિ? નો ન યુત્તં. અઞ્ઞસ્સપિ હિ ઉપસગ્ગસ્સ અધાતુસદ્દા પુરતો પયુજ્જમાનસ્સ અકિરિયાયપિ અતિરેકવિસેસભાવદીપકસ્સ દસ્સનતોતિ એતમત્થં વિભાવેતું અતિછત્તાદિઉદાહરણં દસ્સેન્તો આહ ‘‘**યથા**’’તિઆદિ. **એવમેવા**તિ યથા છત્તાતિરેકછત્તવિસેસાદિઅત્થેન અતિછત્તાદયો હોન્તિ અતિસદ્દસ્સ ઉપસગ્ગસ્સ અધાતુસદ્દસ્સપિ પુરતો પયુજ્જમાનસ્સ અકિરિયાય ચ તબ્ભાવદીપકત્તા, એવમયમ્પિ ધમ્મો ધમ્માતિરેકધમ્મવિસેસટ્ઠેન ‘‘**અભિધમ્મો**’’તિ વુચ્ચતિ અભિ-સદ્દસ્સ ઉપસગ્ગસ્સ અધાતુસદ્દસ્સપિ પુરતો પયુજ્જમાનસ્સ અકિરિયાય ચ તબ્ભાવદીપકત્તાતિ અધિપ્પાયો.

એકદેસેનેવ વિભત્તાતિ ‘‘કતમે ચ, ભિક્ખવે, પઞ્ચક્ખન્ધા? રૂપક્ખન્ધો…પે॰… વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો. કતમો ચ, ભિક્ખવે, રૂપક્ખન્ધો? યં કિઞ્ચિ રૂપં અતીતા…પે॰… સન્તિકે વા, અયં વુચ્ચતિ રૂપક્ખન્ધો’’તિએવમાદિના (સં॰ નિ॰ ૩.૪૮; વિભ॰ ૨) ઉદ્દેસનિદ્દેસમત્તેનેવ વિભત્તા, ‘‘તત્થ કતમં રૂપં અતીત’’ન્તિએવમાદિના (વિભ॰ ૩) પટિનિદ્દેસસ્સ અભિધમ્મભાજનીયસ્સ પઞ્હપુચ્છકસ્સ ચ અભાવા ન નિપ્પદેસેન. અભિધમ્મં પત્વા પન…પે॰… નિપ્પદેસતોવ વિભત્તા, તસ્મા અયમ્પિ ધમ્મો ધમ્માતિરેકધમ્મવિસેસટ્ઠેન ‘‘**અભિધમ્મો**’’તિ વુચ્ચતિ નિપ્પદેસાનં તિણ્ણમ્પિ નયાનં અતિરેકપાળિભાવતો વિસેસપાળિભાવતો ચાતિ અધિપ્પાયો. સુત્તન્તે બાવીસતિયા ઇન્દ્રિયાનં એકતો અનાગતત્તા ઇન્દ્રિયવિભઙ્ગે સુત્તન્તભાજનીયં નત્થિ. ‘‘અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા સમ્ભવન્તી’’તિઆદિના પટિચ્ચસમુપ્પાદે તસ્સ તસ્સ પચ્ચયધમ્મસ્સ પચ્ચયુપ્પન્નધમ્માનં પચ્ચયભાવો ઉદ્દિટ્ઠો, ઉદ્દિટ્ઠધમ્માનઞ્ચ કુસલાદિભાવો પુચ્છિત્વા વિસ્સજ્જેતબ્બો, ન ચેત્થ ‘‘અવિજ્જાસઙ્ખારા’’તિ એવં વુત્તો ઉદ્દેસો અત્થીતિ પઞ્હપુચ્છકં નત્થિ. સુત્તન્તે પઞ્ચ સિક્ખાપદાનિ ઉદ્દિટ્ઠાનિ પાણાતિપાતા વેરમણીતિઆદીનિ. સા પન વેરમણી યદિ સભાવકિચ્ચાદિવસેન વિભજીયેય્ય, ‘‘આરતિ વિરતી’’તિઆદિના અભિધમ્મભાજનીયમેવ હોતિ. અથાપિ ચિત્તુપ્પાદવસેન વિભજીયેય્ય, તથાપિ અભિધમ્મભાજનીયમેવ હોતિ. અઞ્ઞો પન વેરમણીનં વિભજિતબ્બપ્પકારો નત્થિ, યેન પકારેન સુત્તન્તભાજનીયં વત્તબ્બં સિયા. તસ્મા સિક્ખાપદવિભઙ્ગે સુત્તન્તભાજનીયં નત્થિ.

વચનત્થતો અભિધમ્મે ઞાતે પરિચ્છેદતો ઞાપેતું આહ ‘‘**પકરણપરિચ્છેદતો**’’તિઆદિ. **કતિપયાવ પઞ્હવારા અવસેસા**તિ ધમ્મહદયવિભઙ્ગે અનાગતા હુત્વા મહાધમ્મહદયે આગતા ધમ્મહદયવિભઙ્ગવચનવસેન અવસેસા કતિપયાવ પઞ્હવારાતિ અત્થો. એત્થેવ સઙ્ગહિતાતિ ‘‘**અપુબ્બં નત્થી**’’તિ વુત્તં. **અપ્પમત્તિકાવ તન્તિ અવસેસા**તિ ધમ્મહદયવિભઙ્ગે અનાગન્ત્વા મહાધમ્મહદયે આગતતન્તિતો યદિ પથવીઆદીનં વિત્થારકથા મહાધાતુકથા રૂપકણ્ડધાતુવિભઙ્ગાદીસુ, અથ ધાતુકથાય વિત્થારકથા ધાતુકથાય અનાગન્ત્વા મહાધાતુકથાય આગતતન્તિ અપ્પમત્તિકાવાતિ અધિપ્પાયો.

યં પન વુત્તં ‘‘સાવકભાસિતત્તા છડ્ડેથ ન’’ન્તિ, તં બુદ્ધભાસિતભાવદસ્સનેન પટિસેધેતું ‘‘**સમ્માસમ્બુદ્ધો હી**’’તિઆદિમાહ. **ચતૂસુ પઞ્હેસૂ**તિ ‘‘ઉપલબ્ભતિ નુપલબ્ભતી’’તિ પટિઞ્ઞાય ગહિતાય પટિક્ખેપગહણત્થં ‘‘યો સચ્ચિકટ્ઠો’’તિ વુત્તં સચ્ચિકટ્ઠં નિસ્સયં કત્વા ઉપાદાય પવત્તા દ્વેપિ પઞ્ચકા એકો પઞ્હો, ‘‘સબ્બત્થા’’તિ સરીરં સબ્બં વા દેસં ઉપાદાય પવત્તા એકો, ‘‘સબ્બદા’’તિ કાલમુપાદાય એકો, ‘‘સબ્બેસૂ’’તિ યદિ ખન્ધાયતનાદયો ગહિતા, તે ઉપાદાય પવત્તા, અથ પન ‘‘યો સચ્ચિકટ્ઠો સબ્બત્થ સબ્બદા’’તિ એતેહિ ન કોચિ સચ્ચિકટ્ઠો દેસો કાલો વા અગ્ગહિતો અત્થિ, તે પન સામઞ્ઞવસેન ગહેત્વા અનુયોગો કતો, ન ભેદવસેનાતિ ભેદવસેન ગહેત્વા અનુયુઞ્જિતું

‘‘સબ્બેસૂ’’તિ વુત્તા સચ્ચિકટ્ઠદેસકાલપ્પદેસે ઉપાદાય ચ પવત્તા એકોતિ એતેસુ ચતૂસુ. **દ્વિન્નં પઞ્ચકાનન્તિ** એત્થ ‘‘પુગ્ગલો ઉપલબ્ભતિ...પે॰... મિચ્છા’’તિ એકં, ‘‘પુગ્ગલો નુપલબ્ભતિ...પે॰... મિચ્છા’’તિ (કથા॰ ૧૮) એકં, ‘‘ત્વં ચે પન મઞ્ઞસિ...પે॰... ઇદં તે મિચ્છા’’તિ (કથા॰ ૩) એકં, ‘‘એસે ચે દુન્નિગ્ગહિતે...પે॰... ઇદં તે મિચ્છા’’તિ એકં, ‘‘ન હેવં નિગ્ગહેતબ્બે, તેન હિ યં નિગ્ગણ્હાસિ...પે॰... સુકતા પટિપાદના’’તિ (કથા॰ ૧૦) એકન્તિ એવં નિગ્ગહકરણં, પટિકમ્મકરણં, નિગ્ગહસ્સ સુનિગ્ગહભાવં ઇચ્છતો પટિઞ્ઞાઠપનેન પટિકમ્મવેઠનં, પટિકમ્મસ્સ દુપ્પટિકમ્મભાવં ઇચ્છતો તંનિદસ્સનેન નિગ્ગહસ્સ દુન્નિગ્ગહભાવદસ્સનેન નિગ્ગહનિબ્બેઠનં, અનિગ્ગહભાવારોપનાદિના છેદોતિ અયં એકો પઞ્ચકો, યો અટ્ઠકથાયં અનુલોમપઞ્ચકપટિકમ્મચતુક્કનિગ્ગહચતુક્કઉપનયનચતુક્કનિગમનચતુક્ક નામેહિ સકવાદિપુબ્બપક્ખે અનુલોમપચ્ચનીકપઞ્ચકોતિ વુત્તો, પરવાદિપુબ્બપક્ખે ચ એવમેવ પચ્ચનીયાનુલોમપઞ્ચકોતિ વુત્તો. એવં દ્વે પઞ્ચકા વેદિતબ્બા. એવં સેસપઞ્હેસુપીતિ અટ્ઠ પઞ્ચકા **અટ્ઠમુખા વાદયુત્તી**તિ વુત્તા. **યુત્તી**તિ ઉપાયો, વાદસ્સ યુત્તિ **વાદયુત્તિ**, વાદપ્પવત્તનસ્સ ઉપાયોતિ અત્થો.

અનુલોમપચ્ચનીકપઞ્ચકે આદિનિગ્ગહં દસ્સેત્વા પચ્ચનીયાનુલોમપઞ્ચકે ચ આદિનિગ્ગહમેવ દસ્સેત્વા માતિકં દીપેતું ‘‘**સા પનેસા**’’તિઆદિમાહ. **પુગ્ગલો**તિ અત્તા સત્તો જીવો. **ઉપલબ્ભતી**તિ પઞ્ઞાય ઉપગન્ત્વા લબ્ભતિ. **સચ્ચિકટ્ઠપરમટ્ઠેના**તિ માયામરીચિઆદયો વિય નાભૂતાકારેન, અનુસ્સવાદીહિ ગહેતબ્બા વિય ન અનુત્તમત્થભાવેન, અથ ખો ભૂતેન ઉત્તમત્થભાવેન ઉપલબ્ભતીતિ પુચ્છતિ. ઇતરો તાદિસં ઇચ્છન્તો પટિજાનાતિ. પુન યો સચ્ચિકટ્ઠપરમટ્ઠેન ઉપલબ્ભતિ, સો સચ્ચિકટ્ઠપરમટ્ઠતો અઞ્ઞો તદાધારો, અઞ્ઞત્ર વા તેહિ, તેસં વા આધારભૂતો, અનઞ્ઞો વા તતો રુપ્પનાદિસભાવતો સપ્પચ્ચયાદિસભાવતો વા ઉપલબ્ભમાનો આપજ્જતીતિ અનુયુઞ્જતિ ‘‘**યો સચ્ચિકટ્ઠો...પે॰... પરમટ્ઠેના**’’તિ. ઇતરો પુગ્ગલસ્સ રૂપાદીહિ અઞ્ઞત્તં અનઞ્ઞત્તઞ્ચ અનિચ્છન્તો ‘‘**ન હેવ**’’ન્તિ પટિક્ખિપતિ. પુન સકવાદી પટિઞ્ઞાય એકત્તાપન્નં અપ્પટિક્ખિપિતબ્બં પટિક્ખિપતીતિ કત્વા નિગ્ગહં આરોપેન્તો આહ ‘‘**આજાનાહિ નિગ્ગહ**’’ન્તિ. ‘‘**પુગ્ગલો નુપલબ્ભતી**’’તિ પુટ્ઠો સકવાદી પુગ્ગલદિટ્ઠિં પટિસેધેન્તો ‘‘**આમન્તા**’’તિ પટિજાનાતિ. પુન ઇતરો યો સચ્ચિકટ્ઠેન નુપલબ્ભતિ પુગ્ગલો, સો સચ્ચિકટ્ઠપરમટ્ઠતો અઞ્ઞો વા અનઞ્ઞો વા નુપલબ્ભતીતિ આપજ્જતિ અઞ્ઞસ્સ પકારસ્સ અભાવાતિ અનુયુઞ્જતિ ‘‘**યો સચ્ચિકટ્ઠો...પે॰... પરમટ્ઠેના**’’તિ. યસ્મા પન પુગ્ગલો સબ્બેન સબ્બં નુપલબ્ભતિ, તસ્મા તસ્સ અઞ્ઞત્તાનઞ્ઞત્તાનુયોગો અનનુયોગો પુગ્ગલલદ્ધિં પટિસેધેન્તસ્સ અનાપજ્જનતોતિ ‘‘**ન હેવ**’’ન્તિ પટિક્ખિપતિ. ઇતરો પટિઞ્ઞાય આપજ્જનલેસમેવ પસ્સન્તો અવિપરીતં અત્થં અસમ્બુજ્ઝન્તોયેવ નિગ્ગહં આરોપેતિ ‘‘**આજાનાહિ નિગ્ગહ**’’ન્તિ.

ઇતીતિ યં દિસ્વા માતિકા ઠપિતા, એવં દેસિતત્તાતિ અધિપ્પાયો. **યથા કિન્તિ** યેન પકારેન બુદ્ધભાસિતં નામ જાતં, તં નિદસ્સનં કિન્તિ અત્થો. **યતોનિદાનન્તિ** યંકારણા છઅજ્ઝત્તિકબાહિરાયતનાદિનિદાનન્તિ અત્થો. **પપઞ્ચસઞ્ઞાસઙ્ખા**તિ તણ્હામાનદિટ્ઠિપપઞ્ચસમ્પયુત્તા સઞ્ઞાકોટ્ઠાસા. **સમુદાચરન્તી**તિ અજ્ઝાચરન્તિ. **એત્થ ચે**તિ એતેસુ આયતનાદીસુ તણ્હામાનદિટ્ઠીહિ અભિનન્દિતબ્બં અભિવદિતબ્બં અજ્ઝોસિતબ્બઞ્ચ નત્થિ ચે . નનુ નત્થિયેવ, કસ્મા ‘‘નત્થિ ચે’’તિ વુત્તન્તિ? સચ્ચં નત્થિ, અપ્પહીનાભિનન્દનાભિવદનજ્ઝોસાનાનં પન પુથુજ્જનાનં અભિનન્દિતબ્બાદિપ્પકારાનિ આયતનાદીનિ હોન્તીતિ તેસં ન સક્કા ‘‘નત્થી’’તિ વત્તું, પહીનાભિનન્દનાદીનં પન સબ્બથા નત્થીતિ ‘‘નત્થિ ચે’’તિ વુત્તં. **એસેવન્તો**તિ અભિનન્દનાદીનં નત્થિભાવકરો મગ્ગો તપ્પટિપ્પસ્સદ્ધિભૂતં ફલં વા રાગાનુસયાદીનં અન્તો અવસાનં, અપ્પવત્તીતિ અત્થો.

જાનં જાનાતીતિ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણેન જાનિતબ્બં જાનાતિ. ન હિ પદેસઞાણવા જાનિતબ્બં સબ્બં જાનાતીતિ. **પસ્સં પસ્સતી**તિ દિબ્બચક્ખુપઞ્ઞાચક્ખુધમ્મચક્ખુબુદ્ધચક્ખુસમન્તચક્ખુસઙ્ખાતેહિ પઞ્ચહિ ચક્ખૂહિ પસ્સિતબ્બં પસ્સતિ. અથ વા **જાનં જાનાતી**તિ યથા અઞ્ઞે સવિપલ્લાસા કામરૂપપરિઞ્ઞાવાદિનો જાનન્તાપિ વિપલ્લાસવસેન જાનન્તિ, ન એવં ભગવા , ભગવા પન પહીનવિપલ્લાસત્તા જાનન્તો જાનાતિયેવ, દિટ્ઠિદસ્સનસ્સ ચ અભાવા પસ્સન્તો પસ્સતિયેવાતિ અત્થો. **ચક્ખુભૂતો**તિ પઞ્ઞાચક્ખુમયત્તા સત્તેસુ ચ તદુપ્પાદનતો લોકસ્સ ચક્ખુભૂતો. **ઞાણભૂતો**તિ એતસ્સ ચ એવમેવ અત્થો દટ્ઠબ્બો. **ધમ્મા** બોધિપક્ખિયા. **બ્રહ્મા** મગ્ગો, તેહિ ઉપ્પન્નત્તા લોકસ્સ ચ તદુપ્પાદનતો તબ્ભૂતો. **વત્તા**તિ ચતુસચ્ચધમ્મે વદતીતિ વત્તા. **પવત્તા**તિ ચિરં સચ્ચપ્પટિવેધં પવત્તેન્તો વદતીતિ પવત્તા. **અત્થસ્સ નિન્નેતા**તિ અત્થં ઉદ્ધરિત્વા દસ્સેતા, પરમત્થં વા નિબ્બાનં પાપયિતા. **અમતસ્સ દાતા**તિ અમતસચ્છિકિરિયં સત્તેસુ ઉપ્પાદેન્તો અમતં દદાતીતિ અમતસ્સ દાતા. બોધિપક્ખિયધમ્માનં તદાયત્તભાવતો **ધમ્મસ્સામી. સુવણ્ણાલિઙ્ગ**ન્તિ સુવણ્ણમયં આલિઙ્ગં ખુદ્દકમુદિઙ્ગં. સુપુપ્ફિતસતપત્તપદુમમિવ સસ્સિરિકં સસોભં **સુપુપ્ફિતસતપત્તસસ્સિરિકં**.

અનુમોદિતકાલતો પટ્ઠાય...પે॰... બુદ્ધભાસિતં નામ જાતન્તિ એતેન અનુમોદના બુદ્ધભાસિતભાવસ્સ કારણન્તિ અયમત્થો વુત્તો વિય દિસ્સતિ, એવઞ્ચ સતિ કથાવત્થુસ્સ બુદ્ધભાસિતભાવો ન સિયા અનનુમોદિતત્તા, તસ્મા એવમેત્થ અત્થો દટ્ઠબ્બો – ''મહાકચ્ચાયનો એવં વિભજિસ્સતી''તિ દિસ્વા ભગવા માતિકં નિક્ખિપિત્વા વિહારં પવિટ્ઠો, તથેવ ચ થેરો ભગવતા દિન્નનયેન ઠપિતમાતિકાય વિભજીતિ બુદ્ધભાસિતં નામ જાતં, તં પન અનુમોદનાય પાકટં જાતન્તિ એતમત્થં સન્ધાય ''એવં સત્થારા...પે॰... નામ જાત''ન્તિ વુત્તન્તિ.

ઇદાનિ પાળિયા સન્નિવેસં દસ્સેતું ''**તત્થ ધમ્મસઙ્ગણીપકરણે**''તિઆદિમાહ. **કામાવચરકુસલતો અટ્ઠા**તિ કામાવચરકુસલે ચત્તારો ખન્ધે ગહેત્વા તતો અટ્ઠ ચિત્તાનિ ઉદ્ધરતિ. પઠમા વિભત્તીતિપિ વદન્તિ. **એકૂનનવુતિ ચિત્તાની**તિ યત્થ એતાનિ ચિત્તાનિ વિભત્તાનિ, તે પાળિપ્પદેસા ''એકૂનનવુતિ ચિત્તાની''તિ વુત્તા. તેસઞ્ચ સમુદાયો ચિત્તવિભત્તિ, તસ્મા ઉપપન્નમેતં ''**એકૂનનવુતિ ચિત્તાનિ ચિત્તવિભત્તી**''તિ. માતિકઞ્ચ ઉદ્દિસિત્વા તત્થ એકેકં પદં ઉદ્ધરિત્વા યસ્મા ચિત્તાનિ વિભત્તાનિ, તસ્મા માતિકાપિ ચિત્તવિભત્તિઅન્તોગધાયેવાતિ ચિત્તુપ્પાદકણ્ડં માતિકાપદભાજનીયવસેન દુવિધન્તિ ઇદમ્પિ વચનં યુજ્જતિ.

મૂલતોતિ ''તીણિ કુસલમૂલાની''તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૯૮૫) કુસલાદીનં મૂલવસેન સઙ્ખિપિત્વા વચનં. ''વેદનાક્ખન્ધો''તિઆદિના **ખન્ધતો**. ''કાયકમ્મ''ન્તિઆદિના **દ્વારતો**. ''સુખભૂમિયં કામાવચરે''તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૯૮૮) **ભૂમિતો. અત્થો**તિ હેતુફલં. **ધમ્મો**તિ હેતુ . ''તીણિ કુસલમૂલાનિ તીણિ અકુસલમૂલાની''તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૯૮૫-૯૮૬) હેતુવસેન સઙ્ગહો **ધમ્મતો** નિક્ખેપો. ''તંસમ્પયુત્તો, તંસમુટ્ઠાના તદેકટ્ઠા ચ કિલેસા''તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૯૮૫-૯૮૬) હેતુફલવસેન સઙ્ગહો **અત્થતો** નિક્ખેપો. અથ વા **ધમ્મો**તિ ભાસિતો. **અત્થો**તિ ભાસિતત્થો. ''તયો કુસલહેતૂ''તિ (ધ॰ સ॰ ૧૦૫૯) **ધમ્મો**. ''તત્થ કતમે તયો કુસલહેતૂ અલોભો''તિઆદિ (ધ॰ સ॰ ૧૦૬૦) **અત્થો**, સો ચ **ધમ્મો**. ''તત્થ કતમો અલોભો''તિઆદિ (ધ॰ સ॰ ૧૦૬૧) **અત્થો**તિ એવં અત્થધમ્મવસેન નિક્ખેપો વેદિતબ્બો. **નામતો**તિ ''તીણિ કુસલમૂલાની''તિ વુત્તધમ્માનં અલોભોતિઆદિનામવસેન. **લિઙ્ગતો**તિ ઉદ્દિટ્ઠસ્સ એકસ્સેવ ધમ્મસ્સ ''અલોભો અલુબ્ભના અલુબ્ભિતત્ત''ન્તિ (ધ॰ સ॰ ૧૦૬૧) પુરિસાદિલિઙ્ગવસેન નિક્ખેપો.

ગણનચારન્તિ ગણનપ્પવત્તિં. **સમાનેન્તી**તિ સમાનં કરોન્તિ પૂરેન્તિ, તથા **સમાનેતબ્બ**ન્તિ એત્થાપિ. ''વિજ્જાભાગિનો અવિજ્જાભાગિનો''તિ (ધ॰ સ॰ દુકમાતિકા ૧૦૧) એવમાદીસુ એત્થ વિઞ્ઞાતેસુ

આભિધમ્મિકત્થેરા સુત્તન્તં સુણન્તા ચિન્તેન્તા ચ સુત્તન્તેસુ ‘‘વિજ્જાભાગિનો’’તિઆદીસુ આગતેસુ અત્થસ્સ વિઞ્ઞાતત્તા ન કિલમન્તીતિ એતમત્થં સન્ધાય વુત્તં ‘‘**આભિધમ્મિકત્થેરાનં…પે॰… અકિલમત્થં ઠપિતા**’’તિ.

અનમતગ્ગોતિ અઞ્ઞાતગ્ગો. **ખન્ધન્તર**ન્તિ ખન્ધનાનત્તં, ખન્ધમેવ વા. ગહેતું અસક્કુણેય્યત્તા સણ્હં, સુખુમાય પઞ્ઞાય ગહેતબ્બતો સુખુમઞ્ચ ધમ્મં **સણ્હસુખુમધમ્મં**. બલવતા ઞાણવેગેન પવત્તત્તા બલવતો ઞાણવેગસ્સ નિમિત્તભાવતો ચ **બલવં**. ગમ્ભીરમેવ **ગમ્ભીરગતં**, ગમ્ભીરાનિ વા ગતાનિ ગમનાનિ એતસ્સ સન્તીતિ **ગમ્ભીરગતં**. **યથાનુપુબ્બ**ન્તિ યથાનુપુબ્બેન. **નિખિલેના**તિ નિરવસેસેન દેસિતં, પઞ્ચખિલરહિતેન વા ભગવતા દેસિતં. **રૂપગતંવા**તિ હત્થગતં રૂપં વિય ચક્ખુના. ‘‘પટિવેધઞાણેન સમન્તપટ્ઠાનં યો પસ્સતિ, સો અત્થેવ, નો નત્થી’’તિ અત્તાનં સન્ધાય થેરો વદતીતિ.

ખુદ્દકવત્થુવિભઙ્ગે આગતેસુ એકાધિકેસુ અટ્ઠસુ કિલેસસતેસુ અટ્ઠસતતણ્હાવિચરિતાનિ અપનેત્વા સેસા દ્વાસટ્ઠિ દિટ્ઠિયો ચ ઉપ્પન્નાનુપ્પન્નભાવેન દિગુણિતાનિ દિયડ્ઢકિલેસસહસ્સાનિ દસાધિકાનિ હોન્તિ, અપ્પકં પન ઊનમધિકં વા ન ગણનૂપગં હોતીતિ ‘‘**દિયડ્ઢકિલેસસહસ્સ**’’ન્તિ વુત્તં. ઇતરેસં અતીતાદિભાવામસના અગ્ગહણં ખેપને દટ્ઠબ્બં.

મેચકપટાતિ નીલનિભા પટા. **ચિત્તસમુટ્ઠાના વણ્ણધાતૂ**તિ ચિત્તપચ્ચયઉતુસમુટ્ઠાના વણ્ણધાતૂતિ અત્થો ગહેતબ્બો. કસ્મા? ન હિ ચિત્તસમુટ્ઠાનં રૂપં બહિ નિગચ્છતીતિ, ચિત્તસમુટ્ઠાનરૂપપરમ્પરાય આગતત્તા પન એવં વુત્તં. અથ વા **ચિત્તસમુટ્ઠાના વણ્ણધાતૂ**તિ એત્થ પચ્ચયઉતુસદ્દાનં લોપં કત્વા સોયેવ પુબ્બે વુત્તો અત્થો સુવણ્ણતા સુસ્સરતા વિય. એત્થ હિ ‘‘સુસ્સરતા’’તિ ઉપાદિન્નકાધિકારે આગતં, ન ચ સદ્દો ઉપાદિન્નકો અત્થિ, તસ્મા ઉપાદિન્નકરૂપઓટ્ઠતાલુઆદિનિસ્સયત્તા એવં વુત્તન્તિ, એવમેત્થાપિ ચિત્તપચ્ચયઉતુસમુટ્ઠાનં સન્ધાય ‘‘ચિત્તસમુટ્ઠાના વણ્ણધાતૂ’’તિ વદતિ.

કાયસક્ખિન્તિ પચ્ચક્ખં. **દન્તાવરણ**ન્તિ ઓટ્ઠદ્વયં. **મુખાદાન**ન્તિ મુખવિવરં. **સિલિટ્ઠ**ન્તિ સંગતં સુસણ્ઠિતં. **સરે નિમિત્તં ગહેત્વા**તિ ‘‘ધમ્મો એસો વુચ્ચતી’’તિ ધમ્મસ્સરવસેન નિમિત્તં ગહેત્વા, ન કિલેસાનુબ્યઞ્જનવસેન. **એકપ્પહારેના**તિ એત્થ **પહારો**તિ દિવસસ્સ તતિયો ભાગો વુચ્ચતિ. **એવં સન્તે**તિ પુબ્બે વુત્તમગ્ગહેત્વા વાચનામગ્ગસ્સ થેરપ્પભવત્તવચનમેવ ગહેત્વા તેન પુરિમવચનઞ્ચ પટિક્ખિપન્તો ચોદેતિ.

તેનેતમેતસ્સાતિ વિનયસ્સ. **અત્તત્થપરત્થાદિભેદે**તિ યો તં સુત્તં સજ્ઝાયતિ સુણાતિ વાચેતિ ચિન્તેતિ દેસેતિ, સુત્તેન સઙ્ગહિતો સીલાદિઅત્થો તસ્સપિ હોતિ, તેન પરસ્સ સાધેતબ્બતો પરસ્સપિ હોતીતિ તદુભયં તં સુત્તં સૂચેતિ દીપેતિ. તથા દિટ્ઠધમ્મિકસમ્પરાયિકત્થે લોકિયલોકુત્તરત્થેતિ એવમાદિભેદે અત્થે **આદિ**સદ્દેન સઙ્ગણ્હાતિ. **અત્થ**સદ્દો ચાયં હિતપરિયાયવચનં, ન ભાસિતત્થવચનં. યદિ સિયા, સુત્તં અત્તનોપિ ભાસિતત્થં સૂચેતિ પરસુત્તસ્સપીતિ અયમત્થો સિયા, સુત્તેન ચ યો અત્થો પકાસિતો, સો તસ્સેવ હોતીતિ ન તેન પરત્થો સૂચિતો હોતિ, તેન ચ સૂચેતબ્બસ્સ પરત્થસ્સ નિવત્તેતબ્બસ્સ અભાવા અત્તગ્ગહણં ન કત્તબ્બં, અત્તત્થપરત્થવિનિમુત્તસ્સ ભાસિતત્થસ્સ અભાવા આદિગ્ગહણઞ્ચ ન કત્તબ્બં, તસ્મા યથાવુત્તસ્સ અત્થસ્સ સુત્તે અસમ્ભવતો સુત્તાધારસ્સ પુગ્ગલસ્સ વસેન અત્તત્થપરત્થા વુત્તા.

અથ વા સુત્તં અનપેક્ખિત્વા યે અત્તત્થાદયોપિ અત્થપ્પભેદા વુત્તા **નિદ્દેસે** (મહાનિ॰ ૬૯; ચૂળનિ॰ મોઘરાજમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૮૫) ‘‘અત્તત્થો પરત્થો ઉભયત્થો દિટ્ઠધમ્મિકો અત્થો સમ્પરાયિકો અત્થો ઉત્તાનો અત્થો ગમ્ભીરો અત્થો ગુળ્હો અત્થો પટિચ્છન્નો અત્થો નેય્યો અત્થો નીતો અત્થો અનવજ્જો અત્થો નિક્કિલેસો

અત્થો વોદાનો અત્થો પરમત્થો અત્થો''તિ, તે સુત્તં સૂચેતીતિ અત્થો. અથ વા ''અત્તના ચ અપ્પિચ્છો હોતી''તિ અત્તત્થં, ''અપ્પિચ્છકથઞ્ચ પરેસં કત્તા હોતી''તિ પરત્થં સૂચેતીતિ. એવં ''અત્તના ચ પાણાતિપાતા પટિવિરતો હોતી''તિઆદિસુત્તાનિ (અ॰ નિ॰ ૪.૯૯) યોજેતબ્બાનિ. વિનયાભિધમ્મેહિ ચ વિસેસેત્વા સુત્તસદ્દસ્સ અત્થો વત્તબ્બો, તસ્મા વેનેય્યજ્ઝાસયવસપ્પવત્તાય દેસનાય અત્તહિતપરહિતાદીનિ સાતિસયં પકાસિતાનિ હોન્તિ, ન આણાધમ્મસભાવવસપ્પવત્તાયાતિ ઇદમેવ **''અત્થાનં સૂચનતો સુત્ત''**ન્તિ વુત્તં.

સુત્તે ચ આણાધમ્મસભાવા વેનેય્યજ્ઝાસયં અનુવત્તન્તિ, ન વિનયાભિધમ્મેસુ વિય વેનેય્યજ્ઝાસયો આણાધમ્મસભાવે અનુવત્તતિ, તસ્મા વેનેય્યાનં એકન્તહિતપટિલાભસંવત્તનિકા સુત્તન્તદેસના હોતીતિ **''સુવુત્તા ચેત્થ અત્થા''**તિઆદિ વુત્તં. **પસવતી**તિ ફલતિ . **''સુત્તાણા''**તિ એતસ્સ અત્થં પકાસેતું **''સુટ્ઠુ ચ ને તાયતી''**તિ વુત્તં. અત્તત્થપરત્થાદિવિધાનેસુ ચ સુત્તસ્સ પમાણભાવો તેસઞ્ચ સઙ્ગાહકત્તં યોજેતબ્બં, તદત્થપ્પકાસને પધાનત્તા સુત્તસ્સ ઇતરેહિ વિસેસનઞ્ચ. **એત**ન્તિ ''અત્થાનં સૂચનતો''તિઆદિકં અત્થવચનં. **એતસ્સા**તિ સુત્તસ્સ.

અભિક્કમન્તીતિ એત્થ **અભિ**-સદ્દો કમનસ્સ વુદ્ધિભાવં અતિરેકત્તં દીપેતિ. **અભિક્કન્તેના**તિ ચ એત્થ કન્તિયા અધિકત્તં વિસેસભાવન્તિ યુત્તં કિરિયાવિસેસકત્તા ઉપસગ્ગસ્સ. **અભિઞ્ઞાતા, અભિરાજા, અભિવિનયે**તિ એત્થ લક્ખણપૂજિતપરિચ્છિન્નેસુ રત્તિઆદીસુ **અભિ**-સદ્દો વત્તતીતિ કથમેતં યુજ્જેય્યાતિ? લક્ખણકરણઞાણપૂજનપરિચ્છેદકિરિયાદીપનતો તાહિ ચ કિરિયાહિ રત્તિરાજવિનયાનં યુત્તત્તા. ભાવનાફરણવુદ્ધીહિ **વુદ્ધિમન્તો. આરમ્મણાદીહી**તિ આરમ્મણસમ્પયુત્તકમ્મદ્વારપટિપદાદીહિ. **અવિસિટ્ઠ**ન્તિ અઞ્ઞમઞ્ઞવિસિટ્ઠેસુ વિનયસુત્તન્તાભિધમ્મેસુ અવિસિટ્ઠં સમાનં પિટકસદ્દન્તિ અત્થો. **યથાવુત્તેનેવા**તિ ''એવં દુવિધત્થેના''તિઆદિના નયેન.

કથેતબ્બાનં અત્થાનં દેસકાયત્તેન આણાદિવિધિના અતિસજ્જનં પબોધનં **દેસના**. સાસિતબ્બપુગ્ગલગતેન યથાપરાધાદિના સાસિતબ્બભાવેન અનુસાસનં વિનયનં **સાસનં**. કથેતબ્બસ્સ સંવરાસંવરાદિનો અત્થસ્સ કથનં વચનપટિબદ્ધકરણં **કથા. ભેદ**-સદ્દો વિસું વિસું યોજેતબ્બો ''દેસનાભેદં સાસનભેદં કથાભેદઞ્ચ યથારહં પરિદીપયે''તિ. **ભેદ**ન્તિ નાનત્તં, નાનાકરણન્તિ અત્થો. સિક્ખા ચ પહાનાનિ ચ ગમ્ભીરભાવો ચ **સિક્ખાપહાનગમ્ભીરભાવં**, તઞ્ચ **પરિદીપયે**. **ય**ન્તિ પરિયત્તિઆદિં. **યથા**તિ ઉપારમ્ભાદિહેતુ પરિયાપુણનાદિપ્પકારેહિ.

તીસુપિ ચેતેસુ એતે ધમ્મત્થદેસનાપટિવેધાતિ એત્થ તન્તિઅત્થો તન્તિદેસના તન્તિઅત્થપટિવેધો ચ તન્તિવિસયા હોન્તીતિ વિનયપિટકાદીનં અત્થદેસનાપટિવેધાધારભાવો યુત્તો, પિટકાનિ પન તન્તિયોયેવાતિ ધમ્માધારભાવો કથં યુજ્જેય્યાતિ? તન્તિસમુદાયસ્સ અવયવતન્તિયા આધારભાવતો, ધમ્માદીનઞ્ચ દુક્ખોગાહભાવતો તેહિ વિનયાદયો ગમ્ભીરાતિ વિનયાદીનઞ્ચ ચતુબ્બિધો ગમ્ભીરભાવો વુત્તો, તસ્મા ''ધમ્માદયો એવ દુક્ખોગાહત્તા ગમ્ભીરા, ન વિનયાદયો''તિ ન ચોદેતબ્બમેતં. તત્થ પટિવેધસ્સ દુક્કરભાવતો ધમ્મત્થાનં, દેસનાઞાણસ્સ દુક્કરભાવતો દેસનાય ચ દુક્ખોગાહભાવો વેદિતબ્બો. પટિવેધસ્સ પન ઉપ્પાદેતું અસક્કુણેય્યત્તા તબ્બિસયઞાણુપ્પત્તિયા ચ દુક્કરભાવતો દુક્ખોગાહતા વેદિતબ્બા.

હેતુમ્હિ ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદાતિ એતેન વચનત્થેન ધમ્મસ્સ હેતુભાવો કથં ઞાતબ્બોતિ? ''ધમ્મપટિસમ્ભિદા''તિ એતસ્સ સમાસપદસ્સ અવયવપદત્થં દસ્સેન્તેન ''હેતુમ્હિ ઞાણ''ન્તિ વુત્તત્તા. ''ધમ્મે

પટિસમ્ભિદા’’તિ એત્થ હિ ‘‘ધમ્મે’’તિ એતસ્સ અત્થં દસ્સેન્તેન ‘‘હેતુમ્હી’’તિ વુત્તં, ‘‘પટિસમ્ભિદા’’તિ એતસ્સ ચ અત્થં દસ્સેન્તેન ‘‘ઞાણ’’ન્તિ, તસ્મા હેતુધમ્મસદ્દા એકત્થા ઞાણપટિસમ્ભિદાસદ્દા ચાતિ ઇમમત્થં દસ્સેન્તેન સાધિતો ધમ્મસ્સ હેતુભાવો. અત્થસ્સ હેતુફલભાવો ચ એવમેવ દટ્ઠબ્બો. **યથાધમ્મ**ન્તિ એત્થ **ધમ્મ**-સદ્દો હેતું હેતુફલઞ્ચ સબ્બં ગણ્હાતિ. સભાવવાચકો હેસ, ન પરિયત્તિહેતુભાવવાચકો, તસ્મા **યથાધમ્મ**ન્તિ યો યો અવિજ્જાસઙ્ખારાદિધમ્મો, તસ્મિં તસ્મિન્તિ અત્થો. **ધમ્માભિલાપો**તિ અત્થબ્યઞ્જનકો અવિપરીતાભિલાપો. એતેન ‘‘તત્ર ધમ્મનિરુત્તાભિલાપે ઞાણં નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા’’તિ (વિભ॰ ૭૧૮-૭૨૦) એત્થ વુત્તધમ્મનિરુત્તિં દસ્સેતિ. **અનુલોમાદિવસેન વા કથન**ન્તિ એતેન તસ્સા ધમ્મનિરુત્તિયા અભિલાપં કથનં તસ્સ વચનસ્સ પવત્તનં દસ્સેતિ. **અધિપ્પાયો**તિ એતેન ‘‘દેસનાતિ પઞ્ઞત્તી’’તિ એતં વચનં ધમ્મનિરુત્તાભિલાપં સન્ધાય વુત્તં, ન તબ્બિનિમુત્તં પઞ્ઞત્તિં સન્ધાયાતિ દસ્સેતિ.

સો ચ લોકિયલોકુત્તરોતિ એવં વુત્તં અભિસમયં યેન પકારેન અભિસમેતિ, યઞ્ચ અભિસમેતિ, યો ચ તસ્સ સભાવો, તેહિ પાકટં કાતું “**વિસયતો અસમ્મોહતો ચ અત્થાદિઅનુરૂપં ધમ્માદીસુ અવબોધો**”તિ આહ. તત્થ હિ **વિસયતો** અત્થાદિઅનુરૂપં ધમ્માદીસુ અવબોધો અવિજ્જાદિધમ્મસઙ્ખારાદિઅત્થતદુભયપઞ્ઞાપનારમ્મણો લોકિયો અભિસમયો. **અસમ્મોહતો** અત્થાદિઅનુરૂપં ધમ્માદીસુ અવબોધો નિબ્બાનારમ્મણો મગ્ગસમ્પયુત્તો યથાવુત્તધમ્મત્થપઞ્ઞત્તીસુ સમ્મોહવિદ્ધંસનો લોકુત્તરો અભિસમયોતિ. અભિસમયતો અઞ્ઞમ્પિ પટિવેધત્થં દસ્સેતું “**તેસં તેસં વા**”તિઆદિમાહ. ‘‘પટિવેધનં પટિવેધો’’તિ ઇમિના હિ વચનત્થેન અભિસમયો, પટિવિજ્ઝીયતીતિ પટિવેધોતિ ઇમિના તંતંરૂપાદિધમ્માનં અવિપરીતસભાવો ચ પટિવેધોતિ યુજ્જતિ.

યથાવુત્તેહિ ધમ્માદીહિ પિટકાનં ગમ્ભીરભાવં દસ્સેતું “**ઇદાનિ યસ્મા એતેસુ પિટકેસૂ**”તિઆદિમાહ. **યો ચેત્થા**તિ એતેસુ તંતંપિટકગતેસુ ધમ્માદીસુ યો પટિવેધો એતેસુ ચ પિટકેસુ તેસં તેસં ધમ્માનં યો અવિપરીતસભાવોતિ યોજેતબ્બો. દુક્ખોગાહતા ચ વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બા. અયં પનેત્થ વિસેસો ‘‘અવિપરીતસભાવસઙ્ખાતો પટિવેધો દુબ્બિઞ્ઞેય્યતાય એવ દુક્ખોગાહો’’તિ.

યન્તિ પરિયત્તિદુગ્ગહણં સન્ધાય વુત્તં. **અત્થ**ન્તિ ભાસિતત્થં પયોજનત્થઞ્ચ. **ન ઉપપરિક્ખન્તી**તિ ન વિચારેન્તિ. **ન નિજ્ઝાનં ખમન્તી**તિ નિજ્ઝાનપઞ્ઞં ન ખમન્તિ, નિજ્ઝાયિત્વા પઞ્ઞાય દિસ્વા રોચેત્વા ન ગહેતબ્બા હોન્તીતિ અધિપ્પાયો. **ઇતી**તિ એવં એતાય પરિયત્તિયા **વાદપ્પમોક્ખાનિસંસા** અત્તનો ઉપરિ પરેહિ આરોપિતવાદસ્સ નિગ્ગહસ્સ પમોક્ખપ્પયોજના હુત્વા ધમ્મં પરિયાપુણન્તિ. **વાદપ્પમોક્ખો**તિ વા નિન્દાપમોક્ખો. **યસ્સ ચત્થાયા**તિ યસ્સ ચ સીલાદિપરિપૂરણસ્સ અનુપાદાવિમોક્ખસ્સ વા અત્થાય. **ધમ્મં પરિયાપુણન્તી**તિ ઞાયેન પરિયાપુણન્તીતિ અધિપ્પાયો. **અસ્સા**તિ અસ્સ ધમ્મસ્સ. **નાનુભોન્તી**તિ ન વિન્દન્તિ. તેસં તે ધમ્મા દુગ્ગહિતત્તા ઉપારમ્ભમાનદપ્પમક્ખપલાસાદિહેતુભાવેન દીઘરત્તં અહિતાય દુક્ખાય સંવત્તન્તિ. ભણ્ડાગારે નિયુત્તો ભણ્ડાગારિકો, ભણ્ડાગારિકો વિયાતિ ભણ્ડાગારિકો, ધમ્મરતનાનુપાલકો. અઞ્ઞં અત્થં અનપેક્ખિત્વા ભણ્ડાગારિકસ્સેવ સતો પરિયત્તિ **ભણ્ડાગારિકપરિયત્તિ**.

તાસંયેવાતિ અવધારણં પાપુણિતબ્બાનં છળભિઞ્ઞાચતુપટિસમ્ભિદાનં વિનયે પભેદવચનાભાવં સન્ધાય વુત્તં. વેરઞ્જકણ્ડે હિ તિસ્સો વિજ્જાવ વિભત્તાતિ. દુતિયે **તાસંયેવા**તિ અવધારણં ચતસ્સો પટિસમ્ભિદા અપેક્ખિત્વા કતં, ન તિસ્સો વિજ્જા. તા હિ છસુ અભિઞ્ઞાસુ અન્તોગધાતિ સુત્તે વિભત્તાયેવાતિ. ઞત્વા સઙ્ગય્હમાનન્તિ યોજના. **તેસ**ન્તિ તેસં પિટકાનં. **સબ્બમ્પી**તિ સબ્બમ્પિ બુદ્ધવચનં.

અત્થાનુલોમનામતો **અનુલોમિકો**. અનુલોમિકત્તંયેવ વિભાવેતું "**કસ્મા પના**"તિઆદિ વુત્તં. **એકનિકાયમ્પીતિ** એકસમૂહમ્પિ. પોણિકા ચ ચિક્ખલ્લિકા ચ ખત્તિયા, તેસં નિવાસો **પોણિકનિકાયો ચિક્ખલ્લિકનિકાયો** ચ. એવં ધમ્મક્ખન્ધતો ચતુરાસીતિ ધમ્મક્ખન્ધસહસ્સાનીતિ બુદ્ધવચનપિટકાદીનિ નિદ્ધાપેત્વા અનેકચ્છરિયપાતુભાવપટિમણ્ડિતાય સઙ્ગીતિયા પઠમબુદ્ધવચનાદિકો સબ્બો વુત્તપ્પભેદો અઞ્ઞોપિ ઉદ્દાનસઙ્ગહાદિભેદો સઙ્ગીતિયા ઞાયતીતિ એતસ્સ દસ્સનત્થં "**એવમેતં સબ્બમ્પી**"તિઆદિ આરદ્ધં. **અયં અભિધમ્મો પિટકતો અભિધમ્મપિટક**ન્તિઆદિના પિટકાદિભાવદસ્સનેનેવ મજ્ઝિમબુદ્ધવચનભાવો તથાગતસ્સ ચ આદિતો આભિધમ્મિકભાવો દસ્સિતોતિ વેદિતબ્બો.

એત્થ સિયા ''યદિ તથાગતભાસિતભાવો અભિધમ્મસ્સ સિદ્ધો સિયા, મજ્ઝિમબુદ્ધવચનભાવો ચ સિદ્ધો ભવેય્ય, સો એવ ચ ન સિદ્ધો''તિ તસ્સ વિનયાદીહિ બુદ્ધભાસિતભાવં સાધેતું વત્થું દસ્સેન્તો "**તં ધારયન્તેસુ ભિક્ખૂસૂ**"તિઆદિમાહ. **સબ્બસામયિકપરિસાયા**તિ સબ્બનિકાયિકપરિસાય પઞ્ચપિ નિકાયે પરિયાપુણન્તિયા. **ન ઉગ્ગહિત**ન્તિ સકલસ્સ વિનયપિટકસ્સ અનુગ્ગહિતત્તા આહ. **વિનયમત્તં ઉગ્ગહિત**ન્તિ વિભઙ્ગદ્વયસ્સ ઉગ્ગહિતત્તા આહ. વિનયં અવિવણ્ણેતુકામતાય ''અભિધમ્મં પરિયાપુણસ્સૂ''તિ ભણન્તસ્સ અનાપત્તિં, અભિધમ્મે અનોકાસકતં ભિક્ખું પઞ્હં પુચ્છન્તિયા પાચિત્તિયઞ્ચ વદન્તેન ભગવતા અભિધમ્મસ્સ બુદ્ધભાસિતભાવો દીપિતો બુદ્ધભાસિતેહિ સુત્તાદીહિસહ વચનતો, બાહિરકભાસિતેસુ ચ ઈદિસસ્સ વચનસ્સ અભાવા.

ઇતોપિ બલવતરં આભિધમ્મિકસ્સ સાધુકારદાનેન વિચિકિચ્છાવિચ્છેદસ્સ કતત્તા. કમ્મતો અઞ્ઞં કમ્મં **કમ્મન્તરં**, તં કામાવચરાદિં રૂપાવચરાદિભાવેન, કણ્હવિપાકાદિં સુક્કવિપાકાદિભાવેન કથેન્તો આલોળેતિ.

જિનચક્કેતિ જિનસાસને. **વિસંવાદેતી**તિ વિપ્પલમ્ભેતિ. **ભેદકરવત્થૂસુ એકસ્મિ**ન્તિ ''ભાસિતં લપિતં તથાગતેન અભાસિતં અલપિતં તથાગતેનાતિ દીપેતી''તિ એકસ્મિં સન્દિસ્સતિ. **ઉત્તરિપિ એવં વત્તબ્બો...પે॰... ન અઞ્ઞેસં વિસયો...પે॰... નિદાનકિચ્ચં નામ નત્થી**તિ અપાકટાનં કાલદેસદેસકપરિસાનં પાકટભાવકરણત્થં તદુપદેસસહિતેન નિદાનેન ભવિતબ્બં, અઞ્ઞેસં અવિસયત્તા દેસકો પાકટો, ઓક્કન્તિકાલાદીનં પાકટત્તા કાલો ચ, દેવલોકે દેસિતભાવસ્સ પાકટત્તા દેસપરિસા ચ પાકટાતિ કિં નિદાનકિચ્ચં સિયાતિ.

યત્થ ખન્ધાદયો નિપ્પદેસેન વિભત્તા, સો અભિધમ્મો નામ, તસ્મા તસ્સ નિદાનેન ખન્ધાદીનં નિપ્પદેસતોપિ પટિવિદ્ધટ્ઠાનેન ભવિતબ્બન્તિ અધિપ્પાયેન થેરો "**મહાબોધિનિદાનો અભિધમ્મો**"તિ દસ્સેતિ. ''સો એવં પજાનામિ સમ્માદિટ્ઠિપચ્ચયાપિ વેદયિત''ન્તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૫.૧૨) નયેન પચ્ચયાદીહિ વેદનં ઉપપરિક્ખન્તો ખન્ધાદિપદેસાનં વેદનાક્ખન્ધાદીનં વસેન વિહાસિ. **ધમ્મે**તિ કુસલાદિઅરણન્તે.

ધમ્મં પરિવત્તેન્તોતિ સાટ્ઠકથં પાળિં પરિવત્તેન્તો એતં પરવાદીચોદનં પત્વા "**અયં પરવાદી**"તિઆદિમાહ. અમ્હાદિસેસુ નિદાનં જાનન્તેસુ પટિસરણેસુ વિજ્જમાનેસુ અપ્પટિસરણો અરઞ્ઞે કન્દન્તો વિય નિદાનસબ્ભાવે સક્ખિભૂતેસુપિ અમ્હેસુ વિજ્જમાનેસુ અસક્ખિકં અડ્ડં કરોન્તો વિય હોતિ, નિદાનસ્સ અત્થિભાવમ્પિ ન જાનાતિ, નનુ એતં નિદાનન્તિ કથેન્તો એવમાહ. **એકમેવા**તિ દેસનાનિદાનમેવ અજ્ઝાસયાનુરૂપેન દેસિતત્તા. **દ્વે નિદાનાની**તિ અધિગન્તબ્બદેસેતબ્બધમ્માનુરૂપેન દેસિતત્તા. અભિધમ્માધિગમસ્સ મૂલં અધિગમં નિદેતીતિ **અધિગમનિદાનં**. **બોધિઅભિનીહારસદ્ધાયા**તિ યાય સદ્ધાય દીપઙ્કરદસબલસ્સ સન્તિકે બોધિયા ચિત્તં અભિનીહરિ પણિધાનં અકાસિ.

સુમેધકથાવણ્ણના

ચતુરો ચ અસઙ્ખિયેતિ (બુ॰ વં॰ અટ્ઠ॰ ૨.૧-૨) ઉદ્ધં આરોહનવસેન અતિક્કમિત્વા અમરં નામ નગરં અહોસીતિ વચનસેસયોજના કાતબ્બા. **દસહી**તિ હત્થિઅસ્સરથભેરીસઙ્ખમુદિઙ્ગવીણાગીતસમ્મતાળેહિ ''અસ્નાથ પિવથ ખાદથા''તિ દસમેન સદ્દેન. તે પન એકદેસેન દસ્સેતું **"હત્થિસદ્દ"**ન્તિઆદિ વુત્તં. **હત્થિસદ્દ**ન્તિ કરણત્થે ઉપયોગો દટ્ઠબ્બો. ભેરીસઙ્ખરથાનઞ્ચ સદ્દેહિ અવિવિત્તન્તિ વા ઘોસિતન્તિ વા યોજેતબ્બં. **હત્થિસદ્દ**ન્તિ વા હત્થિસદ્દવન્તં નગરં. **ખાદથ પિવથ ચેવા**તિ ઇતિ-સદ્દો ઞાતત્થત્તા અપ્પયુત્તો દટ્ઠબ્બો.

સબ્બઙ્ગસમ્પન્નં ઉય્યાનપોક્ખરણીઆદિસમ્પન્નત્તા. **લક્ખણે**તિ ઇત્થિલક્ખણે પુરિસલક્ખણે ચ. **ઇતિહાસે**તિ પોરાણે. **સધમ્મે**તિ અત્તનો તેવિજ્જધમ્મે ચ યઞ્ઞવિધિઆદિકે ચ. **પારમિ**ન્તિ પારઞ્ઞાણં પારાધિગમં ગતો. **ચિન્તેસહ**ન્તિ ચિન્તેસિં અહં સુમેધભૂતોતિ સત્થા વદતિ. **અત્થિ હેહિતી**તિ સો વિજ્જમાનો ભવિસ્સતિ. **ન હેતુયે**તિ અભવિતું. **એવમેવા**તિ એવમેવં. **ન ગવેસતી**તિ ન ગન્તું એસતિ ન ઇચ્છતિ નાનુગચ્છતિ વા. **ધોવે**તિ ધોવન્તે. **સેરી**તિ સાયત્તિકો. **સયંવસી**તિ સવસો. **મહાચોરસમો વિયા**તિ કાયસારાગવસેન દુચ્ચરિતાનેસનેહિ કુસલભણ્ડચ્છેદના. **નાથા**તિ નાથવન્તો. **પઞ્ચદોસવિવજ્જિત**ન્તિ એવમાદિકસ્સ અત્થો કેસુચિ અટ્ઠકથાપોત્થકેસુ લિખિતોતિ કત્વા ન વક્ખામ.

સાસનેતિ એત્થ તાપસસાસનં ઞાણાભિઞ્ઞા ચ. **વસીભૂતસ્સ** સતો. મયિ એવંભૂતે દીપઙ્કરો જિનો ઉપ્પજ્જિ. સોધેતિ જનો. **અઞ્ઞસં વટુમાયન**ન્તિ પરિયાયવચનેહિ મગ્ગમેવ વદતિ. **મા નં અક્કમિત્થા**તિ એત્થ **ન**ન્તિ પદપૂરણમત્તે નિપાતો. **ઘાતિયામહ**ન્તિ એત્થ ચ **અ**-ઇતિ ચ **હં**-ઇતિ ચ નિપાતા, **અહં**-ઇતિ વા એકો નિપાતો સાનુનાસિકો કતો. **આહુતીન**ન્તિ દક્ખિણાહુતીનં. **મ**ન્તિ મમ, મં વા અબ્રિવિ.

કપ્પે અતિક્કમિત્વા વુત્તેપિ બોધિમ્હિ માતાદિસંકિત્તને સઙ્ગણ્હિતું **"બોધિ તસ્સ ભગવતો"**તિઆદિમાહ. **સુખેના**તિ ઉત્તમેન સુખેન. **અસમો**તિ તાપસેહિ અસમો. અભિઞ્ઞાસુખતોપિ વિસિટ્ઠં **ઈદિસં** બુદ્ધત્તબ્યાકરણજં **સુખં અલભિં**. **યા**તિ યાનિ નિમિત્તાનિ. **આભુજતી**તિ આવત્તતિ. **અભિરવન્તી**તિ સદ્દં કરોન્તિ. **છુદ્ધા**તિ નિક્ખન્તા. **નુદ્ધંસતી**તિ ન ઉદ્ધં ગચ્છતિ. **ઉભય**ન્તિ ઉભયવચનં. **ધુવસસ્સત**ન્તિ એકન્તસસ્સતં, અવિપરીતમેવાતિ અત્થો. **આપન્નસત્તાન**ન્તિ ગબ્ભિનીનં. **યાવતા**દસ દિસા, તત્થ. **ધમ્મધાતુયા**તિ ધમ્મધાતુયં, સબ્બેસુ ધમ્મેસુ વિચિનામીતિ અત્થો.

યસ્સ સમ્પુણ્ણો, તં **વમતેવ** ઉદકં નિસ્સેસં. **એતે**તિ એકિસ્સાપિ દાનપારમિતાય અનેકપ્પકારતાય બહુવચનનિદ્દેસો કતો. **પટિલગ્ગિતં** રક્ખતીતિ વચનસેસો, ભુમ્મત્થે વા ઉપયોગો . **ચતૂસુ ભૂમીસૂ**તિ પાતિમોક્ખાદીસુ સંવરભૂમીસુ. **અદ્વેજ્ઝમાનસો**તિ કદાચિ ખમનં કદાચિ અક્ખમનં, કસ્સચિ ખમનં કસ્સચિ અક્ખમનન્તિ એવં દ્વેધાભાવં અનાપન્નમાનસો હુત્વા. સચ્ચસ્સ વીથિ નામ દિટ્ઠાદિ ચ અદિટ્ઠાદિ ચ યથાભૂતંવ વત્થુ. **અધિટ્ઠાન**ન્તિ કુસલસમાદાનાધિટ્ઠાનં, સમાદિન્નેસુ કુસલેસુ અચલતા અધિટ્ઠાનં નામ. **પથવિયા ઉપેક્ખનં** નામ વિકારાનાપત્તિ. **અઞ્ઞત્રા**તિ અઞ્ઞં. **સભાવરસલક્ખણે**તિ એત્થ **ભાવો**તિ અવિપરીતતા વિજ્જમાનતા, સહ ભાવેન સભાવો, અવિપરીતો અત્તનો બોધિપરિપાચનકિચ્ચસઙ્ખાતો રસો, અનવજ્જવત્થુપરિચ્ચાગાદિસઙ્ખાતં લક્ખણઞ્ચ **સભાવરસલક્ખણં**, તતો **સમ્મસતો**. **ધમ્મતેજેના**તિ ઞાણતેજેન. **ચલતા**તિ ચલતાય કમ્પનતાય. **સેસી**તિ સયિ. **મા ભાથા**તિ મા ભાયિત્થ. **સબ્બીતિયો**તિ સબ્બા ઈતિયો ઉપદ્દવા તં વિવજ્જન્તુ.

સુમેધકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

પવચ્છતીતિ દેતિ. **યોગેના**તિ ઉપાયેન. **સમિંસૂ**તિ સન્નિપતિંસુ. **અપ્પત્તમાનસા**તિ અપ્પત્તઅરહત્તા ભિક્ખૂ ગરહિતા ભવન્તિ. **રિત્તા**તિ સુઞ્ઞા અન્તરહિતા. **સાલકલ્યાણી** નામ એકો રુક્ખો. બુદ્ધચક્કવત્તિકાલેયેવ કિર એકાહેનેવ ઉપ્પજ્જતિ.

લિઙ્ગસમ્પત્તીતિ પુરિસલિઙ્ગતા. **હેતૂ**તિ તિહેતુકપટિસન્ધિતા. **ગુણસમ્પત્તી**તિ અભિઞ્ઞાસમાપત્તિલાભિતા. **અધિકારો**તિ બુદ્ધાનં સક્કારકરણં. **છન્દતા**તિ બુદ્ધત્તપ્પત્તિયં છન્દસમાયોગો. **સબ્બઙ્ગસમ્પન્ના**તિ અટ્ઠઙ્ગાનિ સમોધાનેત્વા કતપણિધાના. **પક્ખિકા**તિ પીઠસપ્પિકા. **પણ્ડકા**તિ ઉભયલિઙ્ગરહિતા. બોધિસત્તા ચ બ્રહ્મલોકૂપપત્તિપઠમકપ્પિકેસુ કાલેસુ ઉભયલિઙ્ગરહિતા હોન્તિ, ન પન પણ્ડકપરિયાપન્નાતિ એતમત્થં દસ્સેતું “**પરિયાપન્ના ન ભવન્તી**”તિ વુત્તં, યથાવુત્તેસુ વા દોસેસુ સબ્બેસુ **પરિયાપન્ના ન ભવન્તિ**, બોધિસત્તેસુ વા પરિયાપન્ના તદન્તોગધા, પરિચ્છિન્નસંસારત્તા વા પરિયાપન્ના બોધિસત્તા ઉભતોબ્યઞ્જનપણ્ડકા ન ભવન્તીતિ અત્થો. **સબ્બત્થ સુદ્ધગોચરા** યસ્મા, તસ્મા **મિચ્છાદિટ્ઠિં ન સેવન્તિ**. **મિચ્છાદિટ્ઠિ**ન્તિ નત્થિકાહેતુકાકિરિયદિટ્ઠિં. **ભવાભવે**તિ ખુદ્દકે ચેવ મહન્તે ચ ભવે. **ભોજપુત્તે**તિ લુદ્દકે. **લગન**ન્તિ સઙ્ગો. **અઞ્ઞથા**તિ લીનતા. **ગામણ્ડલા**તિ ગામદારકા. **રૂપ**ન્તિ વિપ્પકારં. અયં તાવ નિદાનકથા યાય અભિધમ્મસ્સ બુદ્ધભાસિતતાસિદ્ધીતિ અત્થયોજના કાતબ્બા.

નિદાનકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧. ચિત્તુપ્પાદકણ્ડં

તિકમાતિકાપદવણ્ણના

ઇદાનિ પટિઞ્ઞાતકથં કાતું “**ઇદાનિ ઇતિ મે...પે॰... કથનોકાસો સમ્પત્તો**”તિઆદિમાહ. **ઇતો પટ્ઠાયા**તિ કુસલધમ્મપદતો પટ્ઠાય.

૧. સબ્બપદેહિ લદ્ધનામોતિ તીસુપિ પદેસુ વેદનાસદ્દસ્સ વિજ્જમાનત્તા તેન લદ્ધનામો સબ્બપદેહિ લદ્ધનામો હોતિ. નનુ સુખાય વેદનાય સમ્પયુત્તા ધમ્માતિ ચત્તારિ પદાનિ, એવં સેસેસુપીતિ દ્વાદસેતાનિ પદાનિ, ન તીણીતિ વેદનાસદ્દસ્સ પદત્તયાવયવત્તં સન્ધાય “સબ્બપદેહી”તિ વુચ્ચેય્ય, ન યુત્તં. “વેદનાયા”તિ હિ વિસું પદં ન કસ્સચિ પદસ્સ અવયવો હોતિ, નાપિ સુખાદિપદભાવં ભજતીતિ તેન લદ્ધનામો કથં સબ્બપદેહિ લદ્ધનામો સિયાતિ? અધિપ્પેતપ્પકારત્થગમકસ્સ પદસમુદાયસ્સ પદત્તા. પજ્જતિ અવબુજ્ઝીયતિ એતેનાતિ હિ પદં, “સુખાય વેદનાય સમ્પયુત્તા ધમ્મા”તિ એતેન ચ પદસમુદાયેન યથાધિપ્પેતો અત્થો સમત્તો વિઞ્ઞાયતિ, તસ્મા સો પદસમુદાયો “પદ”ન્તિ વુચ્ચતિ. એવં ઇતરેપિ વેદિતબ્બા. તસ્મા તેસં તિણ્ણં સમુદાયાનં અવયવેન લદ્ધનામો સબ્બપદેહિ લદ્ધનામોતિ યુત્તો.

ગન્થતો ચ અત્થતો ચાતિ એત્થ હેતુપદસહેતુકપદાદીહિ સમ્બન્ધત્તા ગન્થતો ચ હેતુઅત્થસહેતુકત્થાદીહિ સમ્બન્ધત્તા અત્થતો ચ અઞ્ઞમઞ્ઞસમ્બન્ધો વેદિતબ્બો. સહેતુકહેતુસમ્પયુત્તદુકા હિ હેતુદુકે હેતૂહિ સમ્બન્ધત્તા હેતુદુકસમ્બન્ધા, હેતુસહેતુકદુકો હેતુદુકસહેતુકદુકસમ્બન્ધો ઉભયેકપદવસેન. તથા હેતુહેતુસમ્પયુત્તદુકો હેતુદુકહેતુસમ્પયુત્તદુકસમ્બન્ધો , નહેતુસહેતુકદુકો એકદ્વિપદવસેન હેતુદુકસહેતુકદુકસમ્બન્ધોતિ. **કણ્ણિકા વિયા**તિ પુપ્ફમયકણ્ણિકા વિય. **ઘટા વિયા**તિ પુપ્ફહત્થકાદીસુ પુપ્ફાદીનં સમૂહો વિય. કણ્ણિકાઘટાદીસુ હિ પુપ્ફાદીનિ વણ્ટાદીહિ અઞ્ઞમઞ્ઞસમ્બન્ધાનિ હોન્તીતિ તથાસમ્બન્ધતા એતેસં દુકાનં વુત્તા. **દુકસામઞ્ઞતો**તિ અઞ્ઞેહિ હેતુદુકાદીહિ દુકવસેન સમાનભાવા. **અઞ્ઞેહી**તિ સારમ્મણદુકાદીહિ. અસઙ્ગહિતો પદેસો યેસં અત્થિ, તે **સપ્પદેસા**. યેસં પન નત્થિ, તે **નિપ્પદેસા**.

“કચ્ચિ નુ ભોતો કુસલ”ન્તિ એવં પુચ્છિતમેવત્થં પાકટં કત્વા પુચ્છિતું “કચ્ચિ ભોતો અનામય”ન્તિ વુત્તં, તસ્મા કુસલસદ્દો અનામયત્થો હોતિ. **બાહિતિકસુત્તે** (મ॰ નિ॰ ૨.૩૬૧) ભગવતો કાયસમાચારાદયો વણ્ણેન્તેન ધમ્મભણ્ડાગારિકેન “યો ખો, મહારાજ, કાયસમાચારો અનવજ્જો”તિ કુસલો કાયસમાચારો વુત્તો. ન હિ ભગવતો સુખવિપાકં કમ્મં અત્થીતિ સબ્બસાવજ્જરહિતા કાયસમાચારાદયો કુસલાતિ વુત્તા. **કુસલેસુ ધમ્મેસૂ**તિ ચ બોધિપક્ખિયધમ્મા “કુસલા”તિ વુત્તા. તે ચ વિપસ્સનામગ્ગફલસમ્પયુત્તા ન એકન્તેન સુખવિપાકાયેવાતિ અનવજ્જત્થો કુસલસદ્દો. **અઙ્ગપચ્ચઙ્ગાન**ન્તિ કુસલસદ્દયોગેન ભુમ્મત્થે સામિવચનં, અઙ્ગપચ્ચઙ્ગાનં વા નામકિરિયાપયોજનાદીસૂતિ અત્થો. **નચ્ચગીતસ્સા**તિ ચ સામિવચનં ભુમ્મત્થે, નચ્ચગીતસ્સ વિસેસેસૂતિ વા યોજેતબ્બં. કુસલાનં ધમ્માનં સમાદાનહેતુ એવમિદં પુઞ્ઞં પવડ્ઢતીતિ પુઞ્ઞવિપાકનિબ્બત્તકકમ્મં “કુસલ”ન્તિ વુત્તં. **ધમ્મા હોન્તી**તિ સુઞ્ઞધમ્મત્તા સભાવમત્તા હોન્તીતિ અત્થો. એવં **ધમ્મેસુ ધમ્માનુપસ્સી**તિ એત્થાપિ સુઞ્ઞતત્થો ધમ્મસદ્દો દટ્ઠબ્બો.

સલયન્તિ...પે॰... વિદ્ધંસેન્તીતિ એત્થ પુરિમસ્સ પુરિમસ્સ પચ્છિમં પચ્છિમં અત્થવચનં. અથ વા સલનસ્સ અત્થદીપનાનિ ચલનાદીનિ તીણિ તદઙ્ગપ્પહાનાદીહિ યોજેતબ્બાનિ. અપ્પહીનભાવેન સન્તાને સયમાના અકુસલા

ધમ્મા રાગાદિઅસુચિસમ્પયોગતો નાનાવિધદુક્ખહેતુતો ચ **કુચ્છિતેન આકારેન સયન્તિ**. ઞાણવિપ્પયુત્તાનમ્પિ ઞાણં ઉપનિસ્સયપચ્ચયો હોતીતિ સબ્બેપિ કુસલા ધમ્મા **કુસેન** ઞાણેન પવત્તેતબ્બાતિ **કુસલા**. ઉપ્પન્નાનુપ્પન્નસભાગેસુ સઙ્ગહિતત્તા **ઉભયભાગગતં સંકિલેસપક્ખં** પહાનાનુપ્પાદનેહિ **લુનન્તિ** સમ્મપ્પધાનદ્વયં વિય.

સત્તાદિગાહકાનં ચિત્તાનં ગોચરા સત્તાદયો વિય પઞ્ઞાય ઉપપરિક્ખિયમાના ન નિસ્સભાવા, કિન્તુ અત્તનો સભાવં ધારેન્તીતિ **ધમ્મા**. ન ચ ધારિયમાનસભાવા અઞ્ઞો ધમ્મો નામ અત્થિ. ન હિ રુપ્પનાદીહિ અઞ્ઞે રૂપાદયો, કક્ખળાદીહિ ચ અઞ્ઞે પથવીઆદયો ધમ્મા વિજ્જન્તીતિ. અઞ્ઞથા પન અવબોધેતું ન સક્કાતિ નામવસેન વિઞ્ઞાતાવિઞ્ઞાતે સભાવધમ્મે અઞ્ઞે વિય કત્વા ''અત્તનો સભાવં ધારેન્તી''તિ વુત્તં. સપ્પચ્ચયધમ્મેસુ વિસેસં દસ્સેન્તો "**ધારીયન્તિ વા પચ્ચયેહી**"તિ આહ. **ધારીયન્તી**તિ ઉપધારીયન્તિ, લક્ખીયન્તીતિ અત્થો.

અકુસલાતિ કુસલપટિસેધનમત્તં કુસલાભાવમત્તવચનં તદઞ્ઞમત્તવચનં વા એતં ન હોતિ, કિન્તુ તપ્પટિપક્ખવચનન્તિ દસ્સેતું "**મિત્તપટિપક્ખા અમિત્તા વિયા**"તિઆદિ વુત્તં. તપ્પટિપક્ખવચનતા ચ અબ્યાકતતતિયરાસિવચનેન વિઞ્ઞાયતિ. યદિ હિ કુસલાભાવમત્તવચનં અકુસલસદ્દો, તેન ન કોચિ ધમ્મો વુત્તોતિ અબ્યાકતવચનેનેવ ચ તતિયો રાસિ વુત્તો ન સિયા, કુસલા ચેવ ધમ્મા અબ્યાકતા ચાતિ દુકોવાયં આપજ્જતિ, ન તિકો, એવઞ્ચ સતિ અકુસલવચનેન ન કોચિ અત્થો. અથ સિયા, ''અનબ્યાકતા''તિ ચ વત્તબ્બં સિયા કુસલાનં વિય અબ્યાકતાનઞ્ચ અભાવમત્તસમ્ભવા, તસ્મા અભાવમત્તવચને અબ્યાકતભાવમત્તં વિય કુસલાભાવમત્તં અકુસલં ન કોચિ રાસીતિ ''અબ્યાકતા''તિ તતિયો રાસિ ન સિયા. તતિયરાસિભાવેન ચ અબ્યાકતા વુત્તાતિ અકુસલો ચ એકો રાસીતિ વિઞ્ઞાયતિ. તસ્મા નાભાવવચનતા, સભાવધારણાદિઅત્થેન ધમ્મસદ્દેન સમાનાધિકરણભાવતો ચ અકુસલસદ્દસ્સ કુસલાભાવમત્તવચનતા ન હોતિ, નાપિ તદઞ્ઞમત્તવચનતા તતિયરાસિવચનતો એવ. યદિ હિ કુસલેહિ અઞ્ઞે અકુસલા ચેતસિકેહિ અઞ્ઞે અચેતસિકા વિય, કુસલાકુસલવચનેહિ સબ્બેસં ધમ્માનં સઙ્ગહિતત્તા અસઙ્ગહિતસ્સ તતિયરાસિસ્સ અભાવા ચેતસિકદુકો વિય અયઞ્ચ દુકો વત્તબ્બો સિયા ''કુસલા ધમ્મા અકુસલા ધમ્મા''તિ, ન ''અબ્યાકતા''તિ તતિયો રાસિ વત્તબ્બો, વુત્તો ચ સો, તસ્મા ન તદઞ્ઞમત્તવચનં અકુસલસદ્દો, પારિસેસેન તપ્પટિપક્ખેસુ અ-કારસ્સ પયોગદસ્સનતો લોકે ''અમિત્તા''તિ સાસને ''અલોભો''તિ ઇધાપિ તપ્પટિપક્ખવચનતા અકુસલસદ્દસ્સ સિદ્ધા, તત્થ નિરુળ્હત્તા ચ ન ઇતરવચનતા, તપ્પટિપક્ખભાવો ચ વિરુદ્ધસભાવત્તા તપ્પહેય્યભાવતો ચ વેદિતબ્બો, ન કુસલવિનાસનતો. ન હિ કુસલા અકુસલેહિ પહાતબ્બા, મહાબલવતાય પન કુસલાયેવ પયોગનિપ્ફાદિતા સદાનુસયિતે અકુસલે તદઙ્ગવિક્ખમ્ભનસમુચ્છેદવસેન પજહન્તીતિ.

ન બ્યાકતાતિ અકથિતા. કથં પનેતે અકથિતા હોન્તિ, નનુ ''સુખાય વેદનાય સમ્પયુત્તા''તિઆદીહિ તિકદુકપદેહિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદિવચનેહિ ફસ્સાદિવચનેહિ ચ કથિતાતિ? નો ન કથિતા, તાનિ પન વચનાનિ ઇધ અનધિપ્પેતાનિ અવુત્તત્તા અનનુવત્તનતો. ન હિ ''સુખાય વેદનાય સમ્પયુત્તા ધમ્મા''તિઆદિં વત્વા ''અબ્યાકતા''તિ વુત્તં, તસ્મા ન તાનિ ઇધ અનુવત્તન્તીતિ તબ્બચનીયભાવેન અકથિતતા ન હોતિ, કુસલાકુસલવચનાનિ પન ઇધ વુત્તત્તા અનુવત્તન્તીતિ તબ્બચનીયભાવેન અકથિતતા ઞાયતીતિ "**કુસલાકુસલભાવેન અકથિતાતિ અત્થો**"તિ આહ. **ન બ્યાકતા**તિ વા અવિપાકા, અબ્યાકતવચનેનેવ ચ અવિપાકત્થા ઞાયન્તિ. ન હિ ભગવતો વચનં ઞાપકસાધનીયં, આસયાનુસયચરિયાદિકુસલેન ભગવતા યેસં

અવબોધનત્થં ધમ્મા વુત્તા તેસં વચનાનન્તરં તદત્થપટિવેધતો, પચ્છિમેહિ પન યથા તેસં અવબોધનત્થં ભગવતા તં તં વચનં વુત્તં, યથા ચ તેહિ તદત્થો પટિવિદ્ધો, તં સબ્બં આચરિયે પયિરુપાસિત્વા સુત્વા વેદિતબ્બં હોતિ, તસ્મા કારણં અવત્વા "**કુસલાકુસલભાવેન અકથિતાતિ અત્થો**"તિ આહ. યો ચ વદેય્ય "અકુસલવિપાકભાવેન અકથિતત્તા, કુસલા અબ્યાકતાતિ આપજ્જન્તિ, કુસલવિપાકભાવેન અકથિતત્તા અકુસલાપી"તિ, સોપિ "અઞ્ઞાપકસાધનીયવચનો ભગવા"તિ નિવારેતબ્બો અનુવત્તમાનવચનવચનીયભાવેન અકથિતસ્સ ચ અબ્યાકતભાવતો. ન હિ અવિપાકવચનં વુત્તં કુસલવચનઞ્ચ અવુત્તં, યતો અવિપાકવચનસ્સ અધિકતભાવો કુસલસ્સ ચ તબ્બચનીયભાવેન અકથિતભાવો સિયા, તસ્મા ન કુસલાનં અબ્યાકતતા, એવં અકુસલાનઞ્ચ અનબ્યાકતભાવે યોજના કાતબ્બા.

અથ વા **વિ**-સદ્દો વિરોધવચનો, **આ**-સદ્દો અભિમુખભાવપ્પકાસનો, તસ્મા અત્તનો પચ્ચયેહિ અઞ્ઞમઞ્ઞવિરોધાભિમુખા કતા, લક્ખણવિરોધતો વિનાસકવિનાસિતબ્બતો ચાતિ બ્યાકતા, કુસલાકુસલા. ન બ્યાકતાતિ **અબ્યાકતા**. તે હિ લક્ખણતો કુસલાકુસલા વિય વિરુદ્ધા ન હોન્તિ. ન હિ અવિપાકતા દુક્ખવિપાકતા વિય સુખવિપાકતાય સુખવિપાકતા વિય ચ દુક્ખવિપાકતાય સુખદુક્ખવિપાકતાહિ વિરુજ્ઝતીતિ નાપિ તે કિઞ્ચિ પજહન્તિ, ન ચ તે કેનચિ પહાતબ્બાતિ અયમેત્થ અત્તનોમતિ.

અનવજ્જસુખવિપાકલક્ખણાતિ એત્થ નત્થિ એતેસં અવજ્જન્તિ અનવજ્જા, ગરહિતબ્બભાવરહિતા નિદ્દોસાતિ અત્થો. તેન નેસં અગરહિતબ્બભાવં દસ્સેતિ, ન ગારય્હવિરહમત્તં . અઞ્ઞેપિ અત્થિ નિદ્દોસા અબ્યાકતાતિ અનવજ્જવચનમત્તેન તેસમ્પિ કુસલતાપત્તિદોસં દિસ્વા તં પરિહરિતું સુખવિપાકવચનં આહ. અવજ્જપટિપક્ખા વા ઇધ અનવજ્જાતિ વુત્તા, ન **બાહિતિકસુત્તે** (મ॰ નિ॰ ૨.૩૬૧) વિય પટિપ્પસ્સદ્ધાવજ્જા વિરહિતાવજ્જમત્તા વા, તસ્મા અનવજ્જવચનેન અવજ્જવિનાસનભાવો દસ્સિતો. અબ્યાકતેહિ પન વિસિટ્ઠં કુસલાકુસલાનં સાધારણં સવિપાકતાલક્ખણન્તિ તસ્મિં લક્ખણે વિસેસદસ્સનત્તં સુખવિપાકવચનં અવોચ. સિદ્ધો હિ પુરિમેનેવ અકુસલાબ્યાકતેહિ કુસલાનં વિસેસોતિ. સુખો વિપાકો એતેસન્તિ સુખવિપાકા. તેન કુસલાકુસલાનં સામઞ્ઞે વિપાકધમ્મભાવે સુખવિપાકવિપચ્ચનસભાવં દસ્સેતિ, ન તેસં સુખવિપાકસબ્ભાવમેવ. અનવજ્જા ચ તે સુખવિપાકા ચાતિ અનવજ્જસુખવિપાકા. કુસલા લક્ખીયન્તિ એતેનાતિ લક્ખણં, અનવજ્જસુખવિપાકલક્ખણં એતેસન્તિ **અનવજ્જસુખવિપાકલક્ખણા**. નનુ તે એવ કુસલા અનવજ્જસુખવિપાકા, કથં તે સયમેવ અત્તનો લક્ખણં હોન્તીતિ? વિઞ્ઞાતાવિઞ્ઞાતસદ્દત્થભાવેન લક્ખણલક્ખિતબ્બભાવયુત્તિતો. કુસલસદ્દત્થવસેન હિ અવિઞ્ઞાતા કુસલા લક્ખિતબ્બા હોન્તિ, અનવજ્જસુખવિપાકસદ્દત્થભાવેન વિઞ્ઞાતા લક્ખણન્તિ યુત્તમેતં. અથ વા લક્ખીયતીતિ લક્ખણં, સભાવો. અનવજ્જસુખવિપાકા ચ તે લક્ખણઞ્ચાતિ **અનવજ્જસુખવિપાકલક્ખણા**, અનવજ્જસુખવિપાકા હુત્વા લક્ખિયમાના સભાવા કુસલા નામાતિ અત્થો.

અથ વા અનવજ્જવચનેન અનવજ્જત્તં આહ, સુખવિપાકવચનેન સુખવિપાકત્તં, તસ્મા અનવજ્જઞ્ચ સુખવિપાકો ચ અનવજ્જસુખવિપાકં, તં લક્ખણં એતેસં કરણત્થે ચ કમ્મત્થે ચ લક્ખણસદ્દે સભાવભૂતન્તિ **અનવજ્જસુખવિપાકલક્ખણા**, અનવજ્જસુખવિપાકસભાવેન લક્ખિયમાના તંસભાવવન્તો ચ કુસલાતિ વુત્તં હોતિ. તત્થ અનવજ્જવચનેન પવત્તિસુખતં કુસલાનં દસ્સેતિ, સુખવિપાકવચનેન વિપાકસુખતં. પુરિમઞ્હિ અત્તનો પવત્તિસભાવવસેન લક્ખણતાવચનં, પચ્છિમં કાલન્તરે વિપાકુપ્પાદનસમત્થતાયાતિ. તથા પુરિમેન કુસલાનં અત્તસુદ્ધિં દસ્સેતિ , પચ્છિમેન વિસુદ્ધવિપાકતં. પુરિમેન ચ કુસલં અકુસલસભાવતો નિવત્તેતિ, પચ્છિમેન અબ્યાકતસભાવતો સવિપાકત્તદીપકત્તા પચ્છિમસ્સ. પુરિમેન વા વજ્જપટિપક્ખભાવદસ્સનતો કિચ્ચટ્ઠેન રસેન

અકુસલવિદ્ધંસનરસતં દીપેતિ, પચ્છિમેન સમ્પત્તિઅત્થેન ઇટ્ઠવિપાકરસતં. પુરિમેન ચ ઉપટ્ઠાનાકારટ્ઠેન પચ્ચુપટ્ઠાનેન વોદાનપચ્ચુપટ્ઠાનતં દસ્સેતિ, પચ્છિમેન ફલત્થેન સુખવિપાકપચ્ચુપટ્ઠાનતં. પુરિમેન ચ યોનિસોમનસિકારં કુસલાનં પદટ્ઠાનં વિભાવેતિ. તતો હિ તે અનવજ્જા જાતાતિ. પચ્છિમેન કુસલાનં અઞ્ઞેસં પદટ્ઠાનભાવં દસ્સેતિ. તે હિ સુખવિપાકસ્સ કારણં હોન્તીતિ. એત્થ ચ સુખવિપાકસદ્દે સુખસદ્દો ઇટ્ઠપરિયાયવચનન્તિ દટ્ઠબ્બો. ઇટ્ઠચતુક્ખન્ધવિપાકા હિ કુસલા, ન સુખવેદનાવિપાકાવ. સઙ્ખારદુક્ખૂપસમસુખવિપાકતાય ચ સમ્ભવો એવ નત્થિ. ન હિ તંવિપાકોતિ. યદિ પન વિપાકસદ્દો ફલપરિયાયવચનં, નિસ્સન્દવિપાકેન ઇટ્ઠરૂપેનાપિ સુખવિપાકતા યોજેતબ્બા.

સાવજ્જદુક્ખવિપાકલક્ખણાતિ એત્થ ચ વુત્તવિધિઅનુસારેન અત્થો ચ યોજના ચ યથાસમ્ભવં વેદિતબ્બા. વિપાકારહતા કુસલાકુસલાનં લક્ખણભાવેન વુત્તા, તબ્ભાવેન અકથિતા અબ્યાકતા અવિપાકારહસભાવા હોન્તીતિ આહ "**અવિપાકલક્ખણા અબ્યાકતા**"તિ. યથેવ હિ સુખદુક્ખવિપાકારહા સુખદુક્ખવિપાકાતિ એવંલક્ખણતા કુસલાકુસલાનં વુત્તા, એવમિધાપિ અવિપાકારહા અવિપાકાતિ એવંલક્ખણતા અબ્યાકતાનં વુત્તા. તસ્મા "અહોસિ કમ્મં નાહોસિ કમ્મવિપાકો ન ભવિસ્સતિ કમ્મવિપાકો નત્થિ કમ્મવિપાકો, અત્થિ કમ્મં નત્થિ કમ્મવિપાકો ન ભવિસ્સતિ કમ્મવિપાકો, ભવિસ્સતિ કમ્મં ન ભવિસ્સતિ કમ્મવિપાકો"તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૩૪) એવંપકારાનં કુસલાકુસલાનં કુસલાકુસલભાવાનાપત્તિ અબ્યાકતભાવાપત્તિ વા ન હોતિ. ન હિ તે સુખદુક્ખવિપાકારહા ન હોન્તિ વિપાકધમ્મત્તા, અવિપાકારહા વા ન હોન્તિ અવિપાકધમ્મત્તાભાવાતિ.

કુસલાતિ વા ધમ્માતિ વાતિઆદીનીતિ કુસલધમ્મપદાનિ દ્વે, અકુસલધમ્મપદાનિ દ્વે, અબ્યાકતધમ્મપદાનિ દ્વેતિ. **એકત્થનાનત્થાની**તિ વિસું વિસું દ્વિન્નં દ્વિન્નં અઞ્ઞમઞ્ઞાપેક્ખં એકત્થનાનત્થતં ચોદેતિ, ન છન્નં. દોસમેત્થ વત્તુકામો ચોદકો પુચ્છતીતિ ઞત્વા આચરિયો આહ "**કિઞ્ચેત્થા**"તિ. એત્થ એકત્થનાનત્થતાયં કિઞ્ચિ વત્તબ્બં અસમત્તા તે ચોદના, અવસિટ્ઠં તાવ બ્રૂહીતિ વુત્તં હોતિ. યદિ એકત્થાનિ ઇન્દસક્કસદ્દાનં વિય સદ્દમત્તે એવ ભેદો, એવં કુસલધમ્મસદ્દાનં, ન અત્થેતિ. યથા "ઇન્દો સક્કો"તિ વુત્તે "ઇન્દો ઇન્દો"તિ વુત્તસદિસં હોતિ, એવં "કુસલા ધમ્મા"તિ ઇદં વચનં "કુસલા કુસલા"તિ વુત્તસદિસં હોતિ. એવં ઇતરેસુપિ "અકુસલા અકુસલા"તિ વુત્તસદિસતા "અબ્યાકતા અબ્યાકતા"તિ વુત્તસદિસતા ચ યોજેતબ્બા. અથ નાનત્થાનિ, ઇન્દકુવેરસદ્દાનં વિય સદ્દતો અત્થતો ચ કુસલધમ્મસદ્દાનં ભેદો, તથા અકુસલધમ્મસદ્દાદીનન્તિ છહિ પદેહિ ચતૂહિ પદેહિ ચ છ ચત્તારો ચ અત્થા ભિન્ના વુત્તાતિ કુસલત્તિકાદીનં કુસલછક્કાદિભાવો, હેતુદુકાદીનઞ્ચ હેતુચતુક્કાદિભાવો આપજ્જતીતિ.

નનુ તિણ્ણં ધમ્મસદ્દાનં તિણ્ણં ઇન્દસદ્દાનં વિય રૂપાભેદા અત્થાભેદોતિ છક્કભાવો ન ભવિસ્સતિ, તસ્મા એવમિદં વત્તબ્બં સિયા "તિકદુકાનં ચતુક્કતિકભાવો આપજ્જતી"તિ, ન વત્તબ્બં, તિણ્ણં ધમ્મસદ્દાનં એકત્થાનં તિણ્ણં ઇન્દસદ્દાનં વિય વચને પયોજનાભાવા વુત્તાનં તેસં માસસદ્દાનં વિય અભિન્નરૂપાનઞ્ચ અત્થભેદો ઉપપજ્જતીતિ, એવમપિ યથા એકો માસસદ્દો અભિન્નરૂપો કાલં અપરણ્ણવિસેસં સુવણ્ણમાસઞ્ચ વદતિ, એવં ધમ્મસદ્દોપિ એકો ભિન્ને અત્થે વત્તુમરહતીતિ કાલાદીનં માસપદત્થતાય વિય તબ્બચનીયભિન્નત્થાનં ધમ્મપદત્થતાય અભેદોતિ ચતુક્કતિકભાવો એવ આપજ્જતીતિ, નાપજ્જતિ એકસ્સ સદ્દસ્સ જાતિગુણકિરિયાભિન્નાનં અનભિધાનતો. ન હિ માસ-સદ્દો એકો જાતિભિન્નાનં કાલાદીનં અન્તરેન સરૂપેકસેસં વાચકો હોતિ. ઇધ ચ યદિ સરૂપેકસેસો કતો સિયા, દુતિયો તતિયો ચ ધમ્મ-સદ્દો ન વત્તબ્બો સિયા, વુત્તો ચ સો, તસ્મા કુસલાદિ-સદ્દા વિય અભિન્નકુસલાદિજાતીસુ રૂપસામઞ્ઞેપિ માસ-સદ્દા વિય તયો વિનિવત્તઅઞ્ઞજાતીસુ વત્તમાના તયો દ્વે ચ ધમ્મ-સદ્દા આપન્નાતિ તિકદુકાનં છક્કચતુક્કભાવો એવ આપજ્જતીતિ.

પદાનઞ્ચ અસમ્બન્ધોતિ કુસલધમ્મપદાનં અઞ્ઞમઞ્ઞં તથા અકુસલધમ્મપદાનં અબ્યાકતધમ્મપદાનઞ્ચ અસમ્બન્ધો આપજ્જતીતિ અત્થો. દ્વિન્નં દ્વિન્નઞ્હિ ઇચ્છિતો સમ્બન્ધો, ન સબ્બેસં છન્નં ચતુન્નં વા અઞ્ઞમઞ્ઞન્તિ. ઇદં પન કસ્મા ચોદેતિ, નનુ નાનત્થત્તે સતિ અત્થન્તરદસ્સનત્થં વુચ્ચમાનેસુ ધમ્મ-સદ્દેસુ કુસલાકુસલાબ્યાકત-સદ્દાનં વિય અસમ્બન્ધો વુત્તો યુત્તો એવાતિ? સચ્ચમેતં, અસમ્બન્ધં પન સિદ્ધં કત્વા પુરિમચોદના કતા ''તિકદુકાનં છક્કચતુક્કભાવો આપજ્જતી''તિ, ઇધ પન તં અસમ્બન્ધં સાધેતું ઇદં ચોદિતન્તિ વેદિતબ્બં. અથ વા એવમેત્થ યોજના કાતબ્બા – યદિ પન છક્કચતુક્કભાવં ન ઇચ્છસિ, પદાનં સમ્બન્ધેન ભવિતબ્બં યથાવુત્તનયેન, સો ચ સમાનવિભત્તીનં દ્વિન્નં દ્વિન્નં સમ્બન્ધો એકત્થત્તે સતિ યુજ્જેય્ય, ત્વં પન નાનત્થતં વદસીતિ પદાનઞ્ચ તે અસમ્બન્ધો આપજ્જતિ, નેવ નાપજ્જતીતિ. નિયમનત્થો **ચ**-સદ્દો. **પુબ્બાપર...પે॰... નિપ્પયોજનાનિ નામ હોન્તી**તિ છક્કચતુક્કભાવં અનિચ્છન્તસ્સ, નાનત્થતં પન ઇચ્છન્તસ્સાતિ અધિપ્પાયો. અવસ્સઞ્ચ સમ્બન્ધો ઇચ્છિતબ્બો પુબ્બાપરવિરોધાપત્તિતોતિ દસ્સેતું "**યાપિ ચેસા**"તિઆદિમાહ. પુચ્છા હિ પદવિપલ્લાસકરણેન ધમ્મા એવ કુસલાતિ કુસલધમ્મ-સદ્દાનં ઇધ ઉદ્દિટ્ઠાનં એકત્થતં દીપેતિ, તવ ચ નાનત્થતં વદન્તસ્સ નેવ હિ ધમ્મા કુસલાતિ કત્વા તાયપિ પુચ્છાય વિરોધો આપજ્જતિ, વુચ્ચતિ ચ તથા સા પુચ્છાતિ ન નાનત્થતા યુજ્જતિ.

અપરો નયોતિ ''કુસલા ધમ્મા''તિઆદીનં દ્વિન્નં દ્વિન્નં એકત્થત્તમેવ તિણ્ણં ધમ્મસદ્દાનં એકત્થનાનત્થત્તેહિ ચોદેતિ. **તિણ્ણં ધમ્માનં એકત્તા**તિઆદિમ્હિ યથા તીહિ ઇન્દ-સદ્દેહિ વુચ્ચમાનાનં ઇન્દત્થાનં ઇન્દભાવેન એકત્તા તતો અનઞ્ઞેસં સક્કપુરિન્દદસહસ્સક્ખસદ્દત્થાનં એકત્તં, એવં તિણ્ણં ધમ્મ-સદ્દત્થાનં ધમ્મભાવેન એકત્તા તતો અનઞ્ઞેસં કુસલાકુસલાબ્યાકત-સદ્દત્થાનં એકત્તં આપજ્જતીતિ અત્થો. **ધમ્મો નામ ભાવો**તિ સભાવધારણાદિના અત્થેન ધમ્મોતિ વુત્તો, સો ચ સભાવસ્સેવ હોતિ, નાસભાવસ્સાતિ ઇમિના અધિપ્પાયેન વદતિ. હોતુ ભાવો, તતો કિન્તિ? યદિ તિણ્ણં ધમ્મસદ્દાનં નાનત્થતા, તીસુ ધમ્મેસુ યો કોચિ એકો ધમ્મો ભાવો, તતો અનઞ્ઞં કુસલં અકુસલં અબ્યાકતં વા એકેકમેવ ભાવો. ભાવભૂતા પન ધમ્મા અઞ્ઞે દ્વે અભાવા હોન્તીતિ તેહિ અનઞ્ઞે કુસલાદીસુ દ્વે યે કેચિ અભાવા. યોપિ ચ સો એકો ધમ્મો ભાવોતિ ગહિતો, સોપિ સમાનરૂપેસુ તીસુ ધમ્મસદ્દેસુ અયમેવ ભાવત્થો હોતીતિ નિયમસ્સ અભાવા અઞ્ઞસ્સ ભાવત્થત્તે સતિ અભાવો હોતીતિ તતો અનઞ્ઞસ્સપિ અભાવત્તં આપન્નન્તિ કુસલાદીનં સબ્બેસમ્પિ અભાવત્તાપત્તિ હોતિ. ન હિ ઇન્દસ્સ અમનુસ્સત્તે તતો અનઞ્ઞેસં સક્કાદીનં મનુસ્સત્તં અત્થીતિ.

નનુ એવમપિ એકસ્સ ભાવત્તં વિના અઞ્ઞેસં અભાવત્તં ન સક્કા વત્તું, તત્થ ચ એકેનેવ ભાવેન ભવિતબ્બન્તિ નિયમાભાવતો તિણ્ણમ્પિ ભાવત્તે સિદ્ધે તેહિ અનઞ્ઞેસં કુસલાદીનમ્પિ ભાવત્તં સિદ્ધં હોતીતિ? ન હોતિ તિણ્ણં ધમ્મ-સદ્દાનં નાનત્થભાવસ્સ અનુઞ્ઞાતત્તા. ન હિ તિણ્ણં ભાવત્તે નાનત્થતા અત્થિ, અનુઞ્ઞાતા ચ સા તયાતિ. નનુ તિણ્ણં ધમ્માનં અભાવત્તેપિ નાનત્થતા ન સિયાતિ? મા હોતુ નાનત્થતા, તવ પન નાનત્થતં પટિજાનન્તસ્સ ''એસો દોસો''તિ વદામિ, ન પન મયા નાનત્થતા એકત્થતા વા અનુઞ્ઞાતાતિ કુતો મે વિરોધો સિયાતિ. અથ વા **અભાવત્તં આપન્નેહિ ધમ્મેહિ અનઞ્ઞે કુસલાદયોપિ અભાવા એવ સિયુ**ન્તિ ઇદં વચનં અનિયમેન યે કેચિ દ્વે ધમ્મા અભાવત્તં આપન્ના, તેહિ અનઞ્ઞેસં કુસલાદીસુ યેસં કેસઞ્ચિ દ્વિન્નં કુસલાદીનં અભાવત્તાપત્તિં સન્ધાય વુત્તં એકસ્સ ભાવત્તા. યમ્પિ વુત્તં "**તેહિ ચ અઞ્ઞો કુસલપરોપિ અભાવો સિયા**"તિ, તં અનિયમદસ્સનત્થં વુત્તં, ન સબ્બેસં અભાવસાધનત્થં. અયઞ્હિ તત્થ અત્થો અકુસલપરસ્સ વા અબ્યાકતપરસ્સ વા ધમ્મસ્સ ભાવત્તે સતિ તેહિ અઞ્ઞો કુસલપરોપિ અભાવો સિયાતિ.

સબ્બમેતં અકારણન્તિ એત્થ કારણં નામ યુત્તિ. કુસલકુસલસદ્દાનં વિય એકન્તએકત્થતં, કુસલરૂપચક્ખુમ-સદ્દાનં વિય એકન્તનાનત્થતઞ્ચ વિકપ્પેત્વા યાયં પુનરુત્તિ છક્કચતુક્કાપત્તિ અસમ્બન્ધવિરોધાભાવાપત્તિ દોસારોપનયુત્તિ વુત્તા, સબ્બા સા અયુત્તિ, તથા એકત્થનાનત્થતાભાવતોતિ વુત્તં હોતિ. યા યા અનુમતિ **યથાનુમતિ** અનુમતિયા અનુમતિયા વોહારસિદ્ધિતો. અનુમતિયા અનુરૂપં વા **યથાનુમતિ**, યથા અનુમતિ પવત્તા, તથા તદનુરૂપં વોહારસિદ્ધિતોતિ અત્થો. અનુમતિ હિ વિસેસનવિસેસિતબ્બાભાવતો અચ્ચન્તમભિન્નેસુ કત્થચિ કિરિયાગુણાદિપરિગ્ગહવિસેસેન અવિવટસદ્દત્થવિવરણત્થં પવત્તા યથા ''સક્કો ઇન્દો પુરિન્દદો''તિ. કત્થચિ અચ્ચન્તં ભિન્નેસુ યથા ''ધવો ખદિરો પલાસો ચ આનીયન્તૂ''તિ. કત્થચિ વિસેસનવિસેસિતબ્બભાવતો ભેદાભેદવન્તેસુ સેય્યથાપિ ''નીલુપ્પલં પણ્ડિતપુરિસો''તિ, તાય તાય અનુમતિયા તદનુરૂપઞ્ચ તે તે વોહારા સિદ્ધા. તસ્મા ઇધાપિ કુસલધમ્મ-સદ્દાનં વિસેસનવિસેસિતબ્બભાવતો વિસેસત્થસામઞ્ઞત્થપરિગ્ગહેન સમાને અત્થે ભેદાભેદયુત્તે પવત્તિ અનુમતાતિ તાય તાય અનુમતિયા તદનુરૂપઞ્ચ સિદ્ધો એસો વોહારો. તસ્મા વુત્તં ''સબ્બમેતં અકારણ''ન્તિ.

અત્તનો અત્તનો અત્થવિસેસં તસ્સ દીપેન્તીતિ અત્તના પરિગ્ગહિતં અત્તના વુચ્ચમાનં અનવજ્જસુખવિપાકાદિકુસલાદિભાવં ધમ્મ-સદ્દસ્સ દીપેન્તિ તદત્થસ્સ તબ્ભાવદીપનવસેનાતિ અધિપ્પાયો. ન હિ ધમ્મ-સદ્દો કુસલાદિભાવો હોતીતિ. **ઇમિનાવાતિ** ''ધમ્મ-સદ્દો પરિયત્તિઆદીસુ દિસ્સતી''તિઆદિના ''અત્તનો સભાવં ધારેન્તી''તિઆદિના ચ નયેન. સો હિ સબ્બત્થ સમાનો, ન કુસલ-સદ્દો આરોગ્યાદીસુ દિસ્સતીતિ ''કુચ્છિતે સલયન્તી''તિઆદિકો, સો ચ વિસેસનયો ''ઇતો પરં વિસેસમત્તમેવ વક્ખામા''તિ એતેન અપનીતોતિ દટ્ઠબ્બો. ન હિ કુસલાદિવિસેસં ગહેત્વા પવત્તા સુખાય વેદનાય સમ્પયુત્તાતિઆદયો વિસેસાતિ.

૨. **સુખસ્સ ચ પહાનાતિ** એત્થ સુખિન્દ્રિયં ''સુખ''ન્તિ વુત્તં, તઞ્ચ સુખવેદનાવ હોતીતિ **''સુખવેદનાયં દિસ્સતી''**તિ વુત્તં, ન પન ''તિસ્સો ઇમા, ભિક્ખવે, વેદના સુખા વેદના''તિએવમાદીસુ (સં॰ નિ॰ ૪.૨૪૯ આદયો) સુખ-સદ્દો વિય સુખવેદનાસદ્દેન સમાનત્થત્તા. અયઞ્હિ સુખિન્દ્રિયત્થો સુખ-સદ્દો કાયસુખનં કાયાનુગ્ગહં સાતવિસેસં ગહેત્વા પવત્તો, ન પન સુખા વેદના ''યં કિઞ્ચિ વેદનં વેદેતિ સુખં વા (મ॰ નિ॰ ૧.૪૦૯), યો સુખં દુક્ખતો''તિએવમાદીસુ (સં॰ નિ॰ ૪.૨૫૩) સુખ-સદ્દો વિય સાતસામઞ્ઞં ગહેત્વા પવત્તોતિ. યસ્મિં સતિ સુખહેતૂનં પવત્તિ, તં સુખમૂલં. બુદ્ધુપ્પાદે ચ કામસમતિક્કમાદિકે વિરાગે ચ સતિ સુખહેતૂનં પુઞ્ઞપસ્સદ્ધિઆદીનં પવત્તિ હોતીતિ તં **''સુખમૂલં સુખ''**ન્તિ વુત્તં. સુખસ્સ ચ આરમ્મણત્તા **''રૂપં સુખ''**ન્તિ વુત્તં. **પુઞ્ઞાનીતિ** યદિદં વચનં, તં **સુખસ્સ ચ અધિવચનં** ઇટ્ઠવિપાકસ્સ અધિવચનં તદત્થસ્સ ઇટ્ઠવિપાકવિપચ્ચનતોતિ અત્થો. **સુખપચ્ચયાનં** રૂપાદીનં ઇટ્ઠાનં **ઠાનં** ઓકાસો સગ્ગા નન્દનઞ્ચાતિ **''સુખા સગ્ગા સુખં નન્દન''**ન્તિ વુત્તં. **દિટ્ઠધમ્મેતિ** ઇમસ્મિં અત્તભાવે. **સુખવિહારાતિ** પઠમજ્ઝાનવિહારાદી. નીવરણાદિબ્યાબાધરહિતત્તા **''અબ્યાબજ્ઝા''**તિ વુત્તા. સબ્બસઙ્ખારદુક્ખનિબ્બાપનતો તંનિરોધત્તા વા **''નિબ્બાનં સુખ''**ન્તિ વુત્તં. **આદિ**-સદ્દેન ''અદુક્ખમસુખં સન્તં, સુખમિચ્ચેવ ભાસિત''ન્તિ અદુક્ખમસુખે. ''દ્વેપિ મયા, આનન્દ, વેદના વુત્તા પરિયાયેન સુખા વેદના દુક્ખા વેદના''તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૨૬૭) સુખોપેક્ખાસુ ચ ઇટ્ઠાસૂતિ એવમાદીસુ પવત્તિ સઙ્ગહિતા.

દુક્ખવત્થૂતિ દુક્ખસ્સ ઓકાસો. અત્તનો પચ્ચયેહિ ઉપ્પજ્જમાનમ્પિ હિ તં દુક્ખં જાતિઆદીસુ વિજ્જમાનેસુ તબ્બત્થુકં હુત્વા ઉપ્પજ્જતિ. **દુક્ખપચ્ચયેતિ** દુક્ખહેતુમ્હિ, દુક્ખસ્સ જનકેતિ અત્થો. **દુક્ખપચ્ચયટ્ઠાનેતિ** દુક્ખજનકકમ્મસ્સ સહાયભૂતાનં અનિટ્ઠરૂપાદિપચ્ચયાનં ઠાને. પચ્ચયસદ્દો હિ જનકે જનકસહાયે ચ પવત્તતીતિ. **આદિ**-સદ્દેન ''યદનિચ્ચં તં દુક્ખ''ન્તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૩.૧૫, ૪૫-૪૬, ૭૬) સઙ્ખારદુક્ખાદીસુ પવત્તિ દટ્ઠબ્બા.

સમ્પયુત્તે વત્થુઞ્ચ કરજકાયં સુખયતિ લદ્ધસ્સાદે અનુગ્ગહિતે કરોતીતિ **સુખા**. સુખાતિ વેદનાસદ્દમપેક્ખિત્વા સુખભાવમત્તસ્સ અપ્પકાસનેન નપુંસકલિઙ્ગતા ન કતા. સભાવતો સઙ્કપ્પતો ચ યં ઇટ્ઠં, તદનુભવનં ઇટ્ઠાકારાનુભવનં વા **ઇટ્ઠાનુભવનં**.

સમન્તિ અવિસમં. સમા એકીભાવૂપગતા વિય યુત્તા, સમં વા સહ યુત્તાતિ યોજેતબ્બં. **એકુપ્પાદા**તિ એકો સમાનો ઉપ્પાદો એતેસન્તિ **એકુપ્પાદા**, સમાનપચ્ચયેહિ સહુપ્પત્તિકાતિ અત્થો. સહુપ્પત્તિકાનં રૂપારૂપાનઞ્ચ અઞ્ઞમઞ્ઞસમ્પયુત્તતા આપજ્જેય્યાતિ “**એકનિરોધા**”તિ વુત્તં, યે સમાનુપ્પાદા સમાનનિરોધા ચ, તે સમ્પયુત્તાતિ રૂપારૂપાનં અઞ્ઞમઞ્ઞસમ્પયોગો નિવારિતો હોતિ. એવમપિ અવિનિબ્ભોગરૂપાનં અઞ્ઞમઞ્ઞસમ્પયુત્તતા આપજ્જેય્યાતિ “**એકવત્થુકા**”તિ વુત્તં, યે એકુપ્પાદા એકનિરોધા એકવત્થુકા ચ, તે સમ્પયુત્તાતિ. એવમપિ અવિનિબ્ભોગરૂપેસુ એકં મહાભૂતં સેસમહાભૂતોપાદારૂપાનં નિસ્સયપચ્ચયો હોતીતિ તેન તાનિ એકવત્થુકાનીતિ, ચક્ખાદિનિસ્સયભૂતાનિ વા ભૂતાનિ એકં વત્થુ એતેસુ સન્નિસ્સિતન્તિ એકવત્થુકાનીતિ કપ્પેન્તસ્સ તેસં સમ્પયુત્તતાપત્તિ સિયાતિ તન્નિવારણત્થં “**એકારમ્મણા**”તિ વુત્તં, યે એકુપ્પાદા...પે॰... એકારમ્મણા ચ હોન્તિ, તે સમ્પયુત્તાતિ. પટિલોમતો વા **એકારમ્મણા**તિ વુત્તે એકવીથિયઞ્ચ પઞ્ચવિઞ્ઞાણસમ્પટિચ્છનાનં નાનાવીથિયં પરસન્તાને ચ એકસ્મિં આરમ્મણે ઉપ્પજ્જમાનાનં ભિન્નવત્થુકાનં સમ્પયુત્તતા આપજ્જેય્યાતિ “**એકવત્થુકા**”તિ વુત્તં, યે એકવત્થુકા હુત્વા એકારમ્મણા, તે સમ્પયુત્તાતિ. એવમપિ સમ્પટિચ્છનસન્તીરણાદીનં સમ્પયુત્તતા આપજ્જેય્યાતિ “**એકનિરોધા**”તિ વુત્તં, યે એકનિરોધા હુત્વા એકવત્થુકા એકારમ્મણા, તે સમ્પયુત્તાતિ. કિં પન નાનુપ્પાદાપિ એવં તિવિધલક્ખણા હોન્તિ, અથ એકુપ્પાદા એવાતિ વિચારણાય એકુપ્પાદા એવ એવં તિવિધલક્ખણા હોન્તીતિ દસ્સનત્થં “**એકુપ્પાદા**”તિ વુત્તં.

૩. **વિપક્કભાવમાપન્નાનં અરૂપધમ્માન**ન્તિ યથા સાલિબીજાદીનં ફલાનિ તંસદિસાનિ નિબ્બત્તાનિ વિપક્કાનિ નામ હોન્તિ, વિપાકનિરુત્તિઞ્ચ લભન્તિ, ન મૂલઙ્કુરપત્તખન્ધનાળાનિ, એવં કુસલાકુસલાનં ફલાનિ અરૂપધમ્મભાવેન સારમ્મણભાવેન સુક્કકણ્હાદિભાવેન ચ તંસદિસાનિ વિપક્કભાવમાપન્નાનીતિ વિપાકનિરુત્તિં લભન્તિ, ન રૂપધમ્મા કમ્મનિબ્બત્તાપિ કમ્માસદિસાતિ દસ્સેતું વુત્તં. **જાતિજરાસભાવા**તિ જાયનજીરણસભાવા. **વિપાકપકતિકા**તિ વિપચ્ચનપકતિકા. વિપચ્ચનસભાવતા ચ અનુપચ્છિન્નાવિજ્જાતણ્હામાનસન્તાને સબ્યાપારતા, તેન અભિઞ્ઞાદિકુસલાનં ભાવનાયપહાતબ્બાદિઅકુસલાનઞ્ચ વિપાકાનુપ્પાદનેપિ વિપાકધમ્મતા સિદ્ધા હોતિ. **વિપક્કભાવ**ન્તિ એત્થ **ભાવ**-સદ્દેન સભાવો એવ વુત્તો. તં યથાવુત્તં વિપક્કસભાવં દુતિયસ્સ વુત્તં વિપચ્ચનસભાવઞ્ચ ગહેત્વા “**ઉભયસભાવપટિક્ખેપવસેના**”તિ આહ.

૪. **ઉપેતેન આદિન્ના ઉપાદિન્ના**. કિં પન તં ઉપેતં, કેન ચ ઉપેતં, કથઞ્ચ ઉપેતં, કે ચ તેન આદિન્નાતિ? સતિ ચ લોકુત્તરાનં કેસઞ્ચિ આરમ્મણભાવે તન્નિવત્તનત્થં ઉપેતસદ્દસમ્બન્ધિના ઉપય-સદ્દેન વુચ્ચમાનાહિ ચતુબ્બિધુપાદાનભૂતાહિ તણ્હાદિટ્ઠીહિ ઉપેતં, તેહિ ચ આરમ્મણકરણવસેન ઉપેતં, ન સમન્નાગમવસેન. સતિ ચ સબ્બતેભૂમકધમ્માનં ઉપાદાનારમ્મણત્તે યેહિ વિપાકકટત્તારૂપાનિ અમ્હેહિ નિબ્બત્તત્તા અમ્હાકં એતાનિ ફલાનીતિ ગણ્હન્તેહિ વિય આદિન્નાનિ, તાનિ તેભૂમકકમ્માનિ કમ્મભાવેન એકત્તં ઉપનેત્વા ઉપેતન્તિ ઇધ ગહિતાનિ. તેહિ ચ નિબ્બત્તાનિ વિપાકકટત્તારૂપાનિ ઉપાદિન્ના ધમ્માતિ સબ્બમેતં દસ્સેતું “**આરમ્મણકરણવસેના**”તિઆદિ વુત્તં. અયઞ્ચ અત્થનયો યથાસમ્ભવં યોજેતબ્બો, ન વચનાનુપુબ્બેનાતિ. એત્થાહ – યદિ આરમ્મણકરણવસેન તણ્હાદિટ્ઠીહિ ઉપેતેન આદિન્ના ઉપાદિન્ના, સબ્બતેભૂમકધમ્મા ચ તણ્હાદીનં આરમ્મણા હોન્તિ, ન ચ ઉપેતસદ્દો કમ્મે એવ નિરુળ્હો, તેન કમ્મસ્સેવ ગહણે કારણં નત્થિ, તસ્મા સબ્બતેભૂમકધમ્મપચ્ચયુપ્પન્નાનં અવિજ્જાદિહેતૂહિ

નિબ્બત્તાનં સઞ્ઞારાદિફલાનં ઉપાદિન્નત્તં આપજ્જતિ તેસમ્પિ તેહિફલભાવેન ગહિતત્તા. **ઉપ**-સદ્દેન ચ ઉપેતતામત્તં જોતિતં, ન આરમ્મણકરણં સમન્નાગમનિવત્તકં, **આદિન્ન**-સદ્દેન ચ ગહિતતામત્તં વુત્તં, ન કમ્મસમુટ્ઠાનતાવિસેસો. તસ્મા સબ્બપચ્ચયુપ્પન્નાનં ઉપાદિન્નત્તં આપજ્જતીતિ? નાપજ્જતિ બોધનેય્યજ્ઝાસયવસેન દેસનાપવત્તિતો. યેસઞ્હિ બોધનત્થં "ઉપાદિન્ના"તિ એતં વુત્તં, તે તેનેવ વચનેન યથાવુત્તપ્પકારે ધમ્મે બુજ્ઝિંસુ, એતરહિ પન તાવતા બુજ્ઝિતું અસક્કોન્તેન સુત્વા તદત્થો વેદિતબ્બોતિ એસા અત્થવિભાવના કતા "**કમ્મુના**"તિ.

અયં પન અપરો અત્થો દટ્ઠબ્બો – ઉપ-સદ્દો ઉપેતં દીપેતિ. અયઞ્હિ ઉપ-સદ્દો સમાસે પયુજ્જમાનો "અતિમાલા"તિઆદીસુ અતિ-સદ્દો વિય અતિક્કમનં સસાધનં ઉપગમનં સસાધનં વદતિ, ઉપગમનઞ્ચ ઉપાદાનઉપયો, તેન ઉપગતં ઉપેતં. કિં પન તન્તિ? યં અસતિ ઉપાદાને ન હોતિ, તં "ઉપાદાનપચ્ચયા ભવો"તિ એવં વુત્તં તેભૂમકકમ્મં પચ્ચયભાવેન પુરિમજાતુપ્પન્નેન ઉપાદાનેન ઉપગતત્તા "ઉપેત"ન્તિ વુચ્ચતિ. ન હિ કોચિ અનુપગ્ગમ્મ અનિચ્છન્તો કમ્મં કરોતીતિ. તેન **ઉપેતેન કમ્મુના** પુનબ્ભવસ્સ આદાનં હોતિ. કમ્મુના હિ સાસવેન સત્તા આદિયન્તિ પુનબ્ભવં, તસ્મા આદાતબ્બભાવેન પાકટો પુનબ્ભવો. સો ચ ઉપપત્તિભવો તેભૂમકવિપાકકટત્તારૂપસઙ્ગહો "ભવપચ્ચયા જાતી"તિ એત્થ જાતિવચને સમવરુદ્ધોતિ ઉપાદિન્નવચનેન ઉપપત્તિભવો વુચ્ચતિ, ઉપપત્તિભવો ચ તેભૂમકવિપાકકટત્તારૂપાનીતિ ધાતુકથાયં પકાસિતમેતં. તસ્મા **ઉપેતેન આદિન્ના**તિ તે એવ ધમ્મા વુચ્ચન્તીતિ સિદ્ધો અયમત્થોતિ. ઉપાદિન્ન-સદ્દસ્સ અત્થં વત્વા તં વિસ્સજ્જેત્વા ઉપાદાનિય-સદ્દસ્સ વિસું ઉપાદિન્નસદ્દાનપેક્ખં અત્થં વત્તું "**આરમ્મણભાવં ઉપગન્ત્વા**"તિઆદિમાહ. તસ્મા એવ અવિસેસેત્વા "**ઉપાદાનસ્સ આરમ્મણપચ્ચયભૂતાનમેતં અધિવચન**"ન્તિ વુત્તં. તં પન ઉપાદાનિયં ઉપાદિન્નં અનુપાદિન્નન્તિ દુવિધં. તસ્મા તં વિસેસનેન દસ્સેન્તો "**ઉપાદિન્ના ચ તે ઉપાદાનિયા ચા**"તિઆદિમાહ.

૫. **સંકિલેસો**તિ દસ કિલેસવત્થૂનિ વુચ્ચન્તિ. **સંકિલિટ્ઠા**તિ તેહિ વિબાધિતા ઉપતાપિતા ચ. તે પન યસ્મા સંકિલેસસમ્પયુત્તા એકુપ્પાદાદીહિ નિન્નાનત્તા એકીભાવમિવ ગતા વિસાદીહિ વિય સપ્પિઆદયો વિદૂસિતા મલીના વિબાધિતા ઉપતાપિતા ચ નામ હોન્તિ, તસ્મા આહ "**સંકિલેસેન સમન્નાગતા સંકિલિટ્ઠા**"તિ. **સંકિલેસં અરહન્તી**તિ સંકિલેસસ્સ આરમ્મણભાવેન તં લદ્ધું અરહન્તીતિ અત્થો. **આરમ્મણભાવાનતિક્કમનતો**તિ એતેન સંકિલેસાનતિક્કમનમેવ દસ્સેતિ, વત્થયુગિકસુઙ્કસાલિકસદ્દાનં વિય સંકિલેસિક-સદ્દસ્સ પવત્તિ વેદિતબ્બા.

૬. સહ વિતક્કેન હોન્તીતિ વચનસેસો યોજેતબ્બો અવુચ્ચમાનસ્સપિ ભવતિ-અત્થસ્સ વિઞ્ઞાયમાનત્તા. **મત્તા**તિ પમાણવાચકં એકં પદન્તિ ગહેત્વા "**વિચારોવ મત્તા એતેસ**"ન્તિ અત્થો વુત્તો. અઞ્ઞત્થ અવિપ્પયોગીસુ વિતક્કવિચારેસુ વિચારોવ એતેસં મત્તા, તતો ઉદ્ધં વિતક્કેન સમ્પયોગં ન ગચ્છન્તીતિ અત્થો. અયમપરો અત્થો – મત્ત-સદ્દો વિસેસનિવત્તિઅત્થો. સવિતક્કસવિચારા ધમ્મા હિ વિતક્કવિસિટ્ઠેન વિચારેન સવિચારા, એતે પન વિચારમત્તેન વિતક્કસઙ્ખાતવિસેસરહિતેન, તસ્મા "**વિચારમત્તા**"તિ વુચ્ચન્તિ, વિચારમત્તવન્તોતિ અત્થો. વિચારમત્તવચનેન અવિતક્કત્તે સિદ્ધે અવિતક્કાનં અઞ્ઞેસમ્પિ અત્થિભાવજોતનત્થં અવિતક્કવચનં. અવિતક્કા હિ વિચારમત્તા ચ સન્તિ અવિચારા ચાતિ નિવત્તેતબ્બા ગહેતબ્બા ચ હોન્તિ, તેસુ અવુચ્ચમાનેસુ નિવત્તેતબ્બગહેતબ્બસ્સ અદસ્સિતત્તા વિચારમત્તાવઅવિતક્કાતિ આપજ્જેય્યાતિ. વિસેસનવિસેસિતબ્બભાવો પન યથાકામં હોતીતિ સામઞ્ઞેન અવિતક્કભાવેન સહ વિચારમત્તતાય ધમ્મવિસેસનભાવં દસ્સેતું "**અવિતક્કવિચારમત્તા**"તિ પદાનુક્કમો કતો.

અથ વા સવિચારા દુવિધા સવિતક્કા અવિતક્કા ચ, તેસુ અવિતક્કે નિવત્તેતું આદિપદં વુત્તં. અવિચારા ચ દુવિધા સવિતક્કા અવિતક્કા ચ, તેસુ સવિતક્કે નિવત્તેતું તતિયપદં વુત્તં. યે પન દ્વીહિપિ નિવત્તિતા અવિતક્કા સવિતક્કા ચ સવિચારા અવિચારા ચ, તેસુ અઞ્ઞતરદસ્સનં વા કત્તબ્બં સિયા ઉભયદસ્સનં વા. ઉભયદસ્સને કરિયમાને યદિ ''સવિતક્કસવિચારા''તિ વુચ્ચેય્ય, આદિપદત્થતાવ આપજ્જતિ. અથ ''અવિતક્કઅવિચારા''તિ વુચ્ચેય્ય, અન્તપદત્થતા. અથ પન ''અવિતક્કસવિચારા સવિતક્કઅવિચારા''તિ વુચ્ચેય્ય, અજ્ઝત્તબહિદ્ધાનં વિય અત્થન્તરાભાવો વા સઙ્કરદોસો વા એકસ્સેવ સવિતક્કાવિતક્કતાસવિચારાવિચારતાવિરોધો વા આપજ્જેય્ય, તસ્મા અઞ્ઞતરદસ્સનેન ઇતરમ્પિ પકાસેતું અવિતક્કવચનેન દ્વિપ્પકારેસુ વત્તબ્બેસુ સવિતક્કઅવિચારે નિવત્તેત્વા અવિતક્કસવિચારે દસ્સેન્તો આહ ''**અવિતક્કવિચારમત્તા**''તિ. અથ વા વિતક્કાભાવેન એતે વિચારમત્તા, ન વિચારતો અઞ્ઞસ્સ કસ્સચિ ધમ્મસ્સ અભાવાતિ દસ્સેતું અવિતક્કવચનેન વિચારમત્તા વિસેસિતા.

૭. **ઉપેક્ખતી**તિ વેદયમાનાપિ મજ્ઝત્તવેદના સુખાકારે દુક્ખાકારે ચ ઉદાસિના હોતીતિ અત્થો. અથ વા ઉપેતા યુત્તા સુખદુક્ખાનં અવિરુદ્ધા ઇક્ખા અનુભવનં **ઉપેક્ખા. વિસેસદસ્સનવસેના**તિ નાનત્તદસ્સનવસેન. યદિ હિ પીતિસહગતા એવ સુખસહગતા સિયું, ''પીતિસહગતા''તિ એતેનેવ સિદ્ધત્તા ''સુખસહગતા''તિ ઇદં ન વત્તબ્બં સિયા, ''સુખસહગતા''તિ વા વુચ્ચમાને ''પીતિસહગતા''તિ ન વત્તબ્બં, તતો તિકં પૂરેન્તેન દુક્ખસહગતપદં વત્તબ્બં સિયા, એવઞ્ચ સતિ ''વેદનાત્તિકો એવાય''ન્તિ વુત્તવચનં આપજ્જતિ, તસ્મા ''પીતિસહગતા''તિ વત્વા ''સુખસહગતા''તિ વદન્તો પીતિવિપ્પયુત્તમ્પિ સુખં અત્થીતિ તતિયજ્ઝાનકાયવિઞ્ઞાણસમ્પયુત્તં સુખં સપ્પીતિકસુખતો ભિન્નં કત્વા દસ્સેતીતિ અધિપ્પાયો. અથ વા પીતિસુખાનં દુબ્બિઞ્ઞેય્યનાનત્તાનં નાનત્તદસ્સનત્થં અયં તિકો વુત્તો. ''પીતિસહગતા''તિ એત્થ હિ સુખેકદેસો સઙ્ગહિતો, ન પીતિ. ''સુખસહગતા''તિ એત્થ પીતિ સઙ્ગહિતા, ન સુખં. પીતિવિપ્પયુત્તસુખસહગતા ચ પુરિમેન અસઙ્ગહિતા પચ્છિમેન સઙ્ગહિતાતિ સિદ્ધો પીતિસુખાનં વિસેસોતિ.

૮. **નિબ્બાનં દસ્સનતો**તિ નિબ્બાનારમ્મણતં સન્ધાયાહ. અથ વા ધમ્મચક્ખુ પુનપ્પુનં નિબ્બત્તનેન ભાવનાભાવં અપ્પત્તં દસ્સનં નામ, ધમ્મચક્ખુ ચ પરિઞ્ઞાદિકિચ્ચકરણેન ચતુસચ્ચધમ્મદસ્સનં તદતિસયો, તસ્મા નત્થેત્થ ગોત્રભુસ્સ દસ્સનભાવાપત્તીતિ. **ઉભયપટિક્ખેપવસેના**તિ દ્વીહિ પદેહિ વુત્તધમ્મપટિક્ખેપવસેન, ન પહાયકપટિક્ખેપવસેન. તથા હિ સતિ દસ્સનભાવનાહિ અઞ્ઞો સમુચ્છેદવસેન પહાયકો અત્થિ, તેન પહાતબ્બા નેવ દસ્સનેન ન ભાવનાય પહાતબ્બાતિ અયમત્થો આપજ્જતિ, ન ચ અઞ્ઞો પહાયકો અત્થિ અઞ્ઞેહિ વિક્ખમ્ભિતાનઞ્ચ પુનપ્પવત્તિસબ્ભાવા, નાપિ પહાતબ્બા તતિયપદેન સઙ્ગય્હન્તિ, કિન્તુ અપ્પહાતબ્બા એવાતિ. તસ્મા પહાતબ્બપદં પચ્ચેકં યોજેત્વા નેવ દસ્સનેન પહાતબ્બા ન ભાવનાય પહાતબ્બાતિ દસ્સનેન ભાવનાય પહાતબ્બેહિ અઞ્ઞે ગહિતાતિ વેદિતબ્બા.

૯. **એવમત્થં અગ્ગહેત્વા**તિ અત્થાયુત્તિતો ચ સદ્દાયુત્તિતો ચ અગ્ગહેતબ્બતં દસ્સેતિ. દસ્સનભાવનાહિ અપ્પહાતબ્બહેતુમત્તેસુ હિ ગય્હમાનેસુ અહેતુકા અસઙ્ગહિતાતિ યથાધિપ્પેતસ્સ અત્થસ્સ અપરિપુણ્ણત્તા અત્થાયુત્તિ, પહાતબ્બસદ્દસ્સ નિચ્ચસાપેક્ખત્તે ચ સતિ ન સમ્બન્ધીસદ્દતો પહાયકતો અઞ્ઞં પટિસેધં અપેક્ખમાનસ્સ હેતુસદ્દેન સમાસો ઉપપજ્જતીતિ સદ્દાયુત્તિ ચ વેદિતબ્બા. **એવમત્થો ગહેતબ્બો**તિ પહાતબ્બ-સદ્દં પટિસેધેન અયોજેત્વા યેસં અઞ્ઞપદત્થે સમાસો, તબ્બિસેસનં અત્થીતિ ઇદં પટિસેધેન યોજેત્વા દસ્સનભાવનાહિ પહાતબ્બો હેતુ એતેસં નેવત્થીતિ અત્થો ગહેતબ્બોતિ વુત્તં હોતિ. એવઞ્ચ સતિ યથાધિપ્પેતત્થો સબ્બો સઙ્ગહિતોતિ. અત્થાયુત્તિ મા હોતુ, સદ્દો પન ઇધાપિ ન યુત્તો. એકન્તયોગીનં અત્થિ-સદ્દમેવ હિ અપેક્ખમાનાનં ઉભિન્નં પહાતબ્બહેતુ-સદ્દાનં સમાસો

યુત્તો, ન પટિસેધં અપેક્ખમાનાનન્તિ, તસ્મા ગહેતબ્બત્થદસ્સનમત્તં એતં કતં, સદ્દો પન યથા યુજ્જતિ, તથા યોજેતબ્બો. એવં પન યુજ્જતિ – પહાતબ્બો હેતુ એતેસં અત્થીતિ પહાતબ્બહેતુકા. કેન પહાતબ્બોતિ? દસ્સનેન ભાવનાય ચ. તયિદં પહાતબ્બહેતુકપદં દસ્સનભાવનાપદેહિ વિસું વિસું યોજેત્વા તેહિ યુત્તેન યે દસ્સનેન પહાતબ્બહેતુકા નેવ હોન્તિ, ભાવનાય પહાતબ્બહેતુકા ચ ન હોન્તીતિ પટિસેધઞ્ચ વિસું વિસું યોજેત્વા તે નેવ દસ્સનેન ન ભાવનાય પહાતબ્બહેતુકાતિ વુચ્ચન્તિ. નેવવિપાકનવિપાકધમ્મધમ્મવચનં વિય હિ પુરિમપદદ્વયસઙ્ગહિતધમ્મપટિસેધનેન તદઞ્ઞધમ્મનિદસ્સનમેતં હોતિ, ન અહેતુકપદં વિય હેતુવિરહપ્પકાસનેનાતિ. એવઞ્ચ કત્વા દ્વે પટિસેધા યુત્તા હોન્તિ.

હેતુયેવ હિ તેસં નત્થિ, યો દસ્સનભાવનાહિ પહાતબ્બો સિયાતિ પુરિમસ્મિઞ્હિ અત્થે હેતૂનં દસ્સનભાવનાહિ પહાતબ્બતા પટિક્ખિત્તા, પટિક્ખેપો ચ પહાતબ્બાસઙ્કાસબ્ભાવે હોતિ, પહાતબ્બાસઙ્કા ચ હેતુમ્હિ સતિ સિયા, તેસં પન અહેતુકાનં હેતુયેવ નત્થિ, યો દસ્સનભાવનાહિ પહાતબ્બો સિયા, તદભાવા પહાતબ્બાસઙ્કા નત્થીતિ તંનિવારણત્થો પટિક્ખેપો ન સમ્ભવતિ, તસ્મા ''નેવદસ્સનેન ન ભાવનાય પહાતબ્બો હેતુ એતેસ''ન્તિ એવં અહેતુકાનં ગહણં ન ભવેય્યાતિ અત્થો. અથ વા **ઇતરથા હિ અહેતુકાનં અગ્ગહણં ભવેય્યા**તિ અત્થસ્સ પાકટત્તા ન કારણસાધનીયો એસોતિ ગહેતબ્બત્થસ્સેવ કારણં વદન્તો ''**હેતુયેવ હિ તેસં નત્થી**''તિઆદિમાહ. તેસઞ્હિ નેવદસ્સનેન ન ભાવનાયપહાતબ્બહેતુકપદવચનીયાનં યો દસ્સનભાવનાહિ પહાતબ્બો સિયા, સો એવંપકારો હેતુ નત્થિ. તે હિ અનેકપ્પકારા સહેતુકા અહેતુકા ચાતિ, તસ્મા નેવદસ્સનેન ન ભાવનાય પહાતબ્બો હેતુ એતેસં અત્થીતિ અયમત્થો ગહેતબ્બોતિ અત્થો.

૧૦. તં આરમ્મણં કત્વાતિ ઇદં ચતુકિચ્ચસાધનવસેન આરમ્મણકરણં સન્ધાય વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. અઞ્ઞથા ગોત્રભુફલપચ્ચવેક્ખણાદીનમ્પિ અપચયગામિતા આપજ્જેય્યાતિ. અથ વા હેતુભાવેન અપચયં નિબ્બાનં ગચ્છન્તીતિ **અપચયગામિનો**. નિબ્બાનસ્સ હિ અનિબ્બત્તનિયત્તેપિ સમુદયપ્પહાનસમુદયનિરોધાનં અધિગમઅધિગન્તબ્બભાવતો હેતુહેતુફલભાવો મગ્ગનિબ્બાનાનં યુજ્જતિ. યથાહ ''દુક્ખનિરોધે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા, દુક્ખનિરોધગામિનિયા પટિપદાય ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા''તિ (વિભ॰ ૭૧૯). **અત્થો**તિ હિ હેતુફલં. **ધમ્મો**તિ હેતૂતિ. પુરિમપચ્છિમાનં પુરિમે સસમ્પયુત્તા વુત્તા, પચ્છિમે કેવલા. પુરિમે વિય પન પચ્છિમે અત્થેપિ અરિયમગ્ગસીસેન સબ્બલોકુત્તરકુસલચિત્તુપ્પાદા ગહેતબ્બા. દુતિયે અત્થવિકપ્પે ''આચયં ગામિનો''તિ વત્તબ્બે અનુનાસિકલોપો કતોતિ દટ્ઠબ્બો. આચિનન્તીતિ વા આચયા, આચયા હુત્વા ગચ્છન્તિ પવત્તન્તીતિપિ અત્થો દટ્ઠબ્બો.

૧૧. સત્ત પન સેક્ખા સિક્ખનસીલાતિ સેક્ખા, તેસં ઇમેતિ **સેક્ખા**, અઞ્ઞાસાધારણા મગ્ગફલત્તયધમ્મા. **સયમેવ સિક્ખન્તી**તિ સિક્ખનસીલાનમેતં નિદસ્સનં. યે હિ ધમ્મા સિક્ખન્તિ, તે સિક્ખનસીલા હોન્તીતિ. અક્ખરત્થો પન સિક્ખા એતેસં સીલન્તિ સેક્ખાતિ. **ન સેક્ખા**તિ યત્થ સેક્ખભાવાસઙ્કા અત્થિ, તત્થાયં પટિસેધોતિ લોકિયનિબ્બાનેસુ અસેક્ખભાવાનાપત્તિ દટ્ઠબ્બા. સીલસમાધિપઞ્ઞાસઙ્ખાતા હિ સિક્ખા અત્તનો પટિપક્ખકિલેસેહિ વિપ્પમુત્તા પરિસુદ્ધા ઉપક્કિલેસાનં આરમ્મણભાવમ્પિ અનુપગમનતો એતા સિક્ખાતિ વત્તું યુત્તા અટ્ઠસુ મગ્ગફલેસુ વિજ્જન્તિ, તસ્મા ચતુમગ્ગહેટ્ઠિમફલત્તયધમ્મા વિય અરહત્તફલધમ્માપિ તાસુ સિક્ખાસુ જાતાતિ ચ, તંસિક્ખાસમઙ્ગિનો અરહતો ઇતરેસં વિય સેક્ખત્તે સતિ સેક્ખસ્સ એતેતિ ચ, સિક્ખા સીલં એતેસન્તિ ચ સેક્ખાતિ આસઙ્કિતબ્બા સિયુન્તિ તદાસઙ્કાનિવત્તનત્થં ''અસેક્ખા''તિ યથાવુત્તસેક્ખભાવપટિસેધો કતો. અરહત્તફલે હિ પવત્તમાના સિક્ખા પરિનિટ્ઠિતસિક્ખાકિચ્ચત્તા ન સિક્ખાકિચ્ચં કરોન્તિ, કેવલં સિક્ખાફલભાવેનેવ પવત્તન્તિ,

તસ્મા તા ન સિક્ખાવચનં અરહન્તિ, નાપિ તંસમઙ્ગિનો સેક્ખવચનં, ન ચ તંસમ્પયુત્તા સિક્ખનસીલાતિ સિક્ખાસુ જાતાતિઆદિઅત્થેહિ અગ્ગફલધમ્મા સેક્ખા ન હોન્તિ, હેટ્ઠિમફલેસુ પન સિક્ખા સકદાગામિમગ્ગવિપસ્સનાદીનં ઉપનિસ્સયભાવતો સિક્ખાકિચ્ચં કરોન્તીતિ સિક્ખાવચનં અરહન્તિ, તંસમઙ્ગિનો ચ સેક્ખવચનં, તંસમ્પયુત્તા ચ સિક્ખનસીલવુત્તીતિ તત્થ ધમ્મા યથાવુત્તેહિ અત્થેહિ સેક્ખા હોન્તિ એવ.

સેક્ખાતિ વા અપરિયોસિતસિક્ખા દસ્સિતા. અનન્તરમેવ ''અસેક્ખા''તિ વચનં પરિયોસિતસિક્ખાનં દસ્સનન્તિ ન લોકિયનિબ્બાનાનં અસેક્ખતાપત્તિ. **વુદ્ધિપ્પત્તા વા સેક્ખા**તિ એતસ્મિં અત્થે સેક્ખધમ્મેસુ એવ કેસઞ્ચિ વુદ્ધિપ્પત્તાનં અસેક્ખતા આપજ્જતિ, તેન અરહત્તમગ્ગધમ્મા વુદ્ધિપ્પત્તા ચ યથાવુત્તેહિ ચ અત્થેહિ સેક્ખાતિ કત્વા અસેક્ખા આપન્નાતિ? ન, તંસદિસેસુ તબ્બોહારા. અરહત્તમગ્ગતો હિ નિન્નાનાકરણં અરહત્તફલં ઠપેત્વા પરિઞ્ઞાદિકિચ્ચકરણં વિપાકભાવઞ્ચ, તસ્મા તે એવ સેક્ખા ધમ્મા અરહત્તફલભાવં આપન્નાતિ સક્કા વત્તું, કુસલસુખતો ચ વિપાકસુખં સન્તતરતાય પણીતતરન્તિ વુદ્ધિપ્પત્તા ચ તે ધમ્મા હોન્તીતિ **અસેક્ખા**તિ વુચ્ચન્તીતિ.

૧૨. કિલેસવિક્ખમ્ભનાસમત્થતાદીહિ **પરિત્તા**. ''કિલેસ...પે॰... તાયા''તિ અત્થત્તયમ્પિ કુસલેસુ યુજ્જતિ, વિપાકકિરિયેસુ દીઘસન્તાનતાવ. પમાણકરેહિ વા ઓળારિકેહિ કામતણ્હાદીહિ પરિચ્છિન્ના **પરિત્તા**. તેહિ અપરિચ્છિન્નત્તા સુખુમેહિ રૂપતણ્હાદીહિ પરિચ્છિન્ના પમાણમહત્તં ગતાતિ **મહગ્ગતા**. અપરિચ્છિન્ના **અપ્પમાણા**.

૧૪. અતપ્પકટ્ઠેનાતિ દિવસમ્પિ પચ્ચવેક્ખિયમાના લોકુત્તરધમ્મા તિત્તિં ન જનેન્તિ સમાપજ્જિયમાનાપિ ફલધમ્માતિ.

૧૫. માતુઘાતાદીસુ પવત્તમાનાપિ હિતસુખં ઇચ્છન્તાવ પવત્તન્તીતિ તે ધમ્મા હિતસુખાવહા મે ભવિસ્સન્તીતિ આસીસિતા હોન્તિ, તથા અસુભાસુખાનિચ્ચાનત્તેસુ સુભાદિવિપરિયાસદળ્હતાય આનન્તરિયકમ્મનિયતમિચ્છાદિટ્ઠીસુ પવત્તિ હોતીતિ તે ધમ્મા અસુભાદીસુ સુભાદિવિપરીતપ્પવત્તિકા હોન્તિ. **મિચ્છાસભાવા**તિ મુસાસભાવા. અનેકેસુ આનન્તરિયેસુ કતેસુ યં તત્થ બલવં, તં વિપચ્ચતિ, ન ઇતરાનીતિ એકન્તવિપાકજનકતાય નિયતતા ન સક્કા વત્તુન્તિ ''**વિપાકદાને સતી**''તિઆદિમાહ. તત્થ **ખન્ધભેદાનન્તર**ન્તિ ચુતિઅનન્તરં. ચુતિ હિ **મરણનિદ્દેસે** (વિભ॰ ૧૯૩) ''ખન્ધાનં ભેદો''તિ વુત્તાતિ. એતેન વચનેન સતિ ફલદાને ચુતિઅનન્તરો એવ, ન અઞ્ઞો એતેસં ફલકાલોતિ ફલકાલનિયમેનેવ નિયતતા વુત્તા હોતિ, ન ફલદાનનિયમેનાતિ નિયતફલકાલાનં અઞ્ઞેસમ્પિ ઉપપજ્જવેદનીયાનં દિટ્ઠધમ્મવેદનીયાનમ્પિ નિયતતા આપજ્જતિ, તસ્મા વિપાકધમ્મધમ્માનં પચ્ચયન્તરવિકલતાદીહિ અવિપચ્ચમાનાનમ્પિ અત્તનો સભાવેન વિપાકધમ્મતા વિય બલવતા આનન્તરિયેન વિપાકે દિન્ને અવિપચ્ચમાનાનમ્પિ આનન્તરિયાનં ફલદાને નિયતસભાવા આનન્તરિયસભાવા ચ પવત્તીતિ અત્તનો સભાવેન ફલદાનનિયમેનેવ નિયતતા આનન્તરિયતા ચ વેદિતબ્બા. અવસ્સઞ્ચ નિયતસભાવા આનન્તરિયસભાવા ચ તેસં પવત્તીતિ સમ્પટિચ્છિતબ્બમેતં અઞ્ઞસ્સ બલવતો આનન્તરિયસ્સ અભાવે ચુતિઅનન્તરં એકન્તેન ફલદાનતો.

નનુ એવં અઞ્ઞેસમ્પિ ઉપપજ્જવેદનીયાનં અઞ્ઞસ્મિં વિપાકદાયકે અસતિ ચુતિઅનન્તરમેવ એકન્તેન ફલદાનતો આનન્તરિયસભાવા નિયતસભાવા ચ પવત્તિ આપજ્જતીતિ? નાપજ્જતિ અસમાનજાતિકેન ચેતોપણિધિવસેન ઉપઘાતકેન ચ નિવત્તેતબ્બવિપાકત્તા અનન્તરેકન્તફલદાયકત્તાભાવા, ન પન આનન્તરિયકાનં

પઠમજ્ઝાનાદીનં દુતિયજ્ઝાનાદીનિ વિય અસમાનજાતિકં ફલનિવત્તકં અત્થિ સબ્બાનન્તરિયકાનં અવીચિફલત્તા, ન ચ હેટ્ઠુપપત્તિં ઇચ્છતો સીલવતો ચેતોપણિધિ વિય ઉપરૂપપત્તિજનકકમ્મફલં આનન્તરિયકફલં નિવત્તેતું સમત્થો ચેતોપણિધિ અત્થિ અનિચ્છન્તસ્સેવ અવીચિપાતનતો, ન ચ આનન્તરિયકોપઘાતકં કિઞ્ચિ કમ્મં અત્થિ, તસ્મા તેસંયેવ અનન્તરેકન્તવિપાકજનકસભાવા પવત્તીતિ.

અનેકાનિ ચ આનન્તરિયકાનિ કતાનિ એકન્તે વિપાકે સન્નિયતત્તા ઉપરતાવિપચ્ચનસભાવાસઙ્કત્તા નિચ્છિતાનિ સભાવતો નિયતાનેવ. ચુતિઅનન્તરં પન ફલં અનન્તરં નામ તસ્મિં અનન્તરે નિયુત્તાનિ તન્નિબ્બત્તનેન અનન્તરકરણસીલાનિ અનન્તરપ્પયોજનાનિ ચાતિ સભાવતો આનન્તરિયકાનેવ ચ હોન્તિ. તેસુ પન સમાનસભાવેસુ એકેન વિપાકે દિન્ને ઇતરાનિ અત્તના કત્તબ્બસ્સ કિચ્ચસ્સ તેનેવ કતત્તા ન દુતિયં તતિયમ્પિ ચ પટિસન્ધિં કરોન્તિ, ન સમત્થતાવિઘાતત્તાતિ નત્થિ તેસં નિયતાનન્તરિયતાનિવત્તીતિ. ન હિ સમાનસભાવં સમાનસભાવસ્સ સમત્થતં વિહનતીતિ. એકસ્સ પન અઞ્ઞાનિપિ ઉપત્થમ્ભકાનિ હોન્તીતિ દટ્ઠબ્બાનીતિ. **સમ્મા સભાવા**તિ સચ્ચસભાવા.

૧૬. પરિપુણ્ણમગ્ગકિચ્ચત્તા ચત્તારો અરિયમગ્ગાવ ઇધ ''મગ્ગા''તિ વુત્તા. **પચ્ચયટ્ઠેના**તિ મગ્ગપચ્ચયટ્ઠેન. નિક્ખેપકણ્ડેપિ હિ યે મગ્ગપચ્ચયં લભન્તિ, ન પન સયં મગ્ગપચ્ચયભાવં ગચ્છન્તિ, તે મગ્ગહેતુકાતિ દસ્સેતું ''અરિયમગ્ગસમઙ્ગિસ્સ મગ્ગઙ્ગાનિ ઠપેત્વા''તિઆદિ (ધ॰ સ॰ ૧૦૩૯) વુત્તં. યો પન તત્થેવ ''અરિયમગ્ગસમઙ્ગિસ્સ અલોભો અદોસો અમોહો, ઇમે ધમ્મા મગ્ગહેતૂ''તિ આદિનયો વુત્તો, તં દસ્સેતું "**મગ્ગસમ્પયુત્તા વા**"તિઆદિ વુત્તં. ''અરિયમગ્ગસમઙ્ગિસ્સ સમ્માદિટ્ઠિ મગ્ગો ચેવ હેતુ ચા''તિઆદિના પન વુત્તનયં દસ્સેતું "**સમ્માદિટ્ઠિ સય**"ન્તિઆદિમાહ. તત્થ પન અસઙ્ગહિતસઙ્ગણ્હનવસેન પટિપાટિયા તયો નયા વુત્તા, હેતુબહુતાવસેન તતિયો નયો ઇધ દુતિયો વુત્તો.

અભિભવિત્વા પવત્તનટ્ઠેનાતિ સહજાતાધિપતિપિ પુબ્બાભિસઙ્ખારવસેન જેટ્ઠકભાવે પવત્તમાનો સહજાતે અત્તનો વસે અનુવત્તયમાનો તે અભિભવિત્વા પવત્તતિ, આરમ્મણાધિપતિપિ તદારમ્મણે ધમ્મે તથેવ અત્તાનં અનુવત્તયમાનો તે ધમ્મે અભિભવિત્વા આરમ્મણભાવેન પવત્તતિ, ન પચ્ચુપ્પન્નભાવેન, તસ્મા અધિપતિદ્વયમ્પિ સઙ્ગહિતન્તિ વેદિતબ્બં. ''મગ્ગો અધિપતિ એતેસ''ન્તિ અયઞ્ચ અત્થો નિક્ખેપકણ્ડે ઉદાહરણવસેન આગતં અત્થનયં ગહેત્વા વુત્તો. યસ્મા પન **પટ્ઠાને** (પટ્ઠા॰ ૨.૧૬.૧૧) ''મગ્ગાધિપતિં ધમ્મં પટિચ્ચ મગ્ગાધિપતિ ધમ્મો ઉપ્પજ્જતિ નાધિપતિપચ્ચયા, મગ્ગાધિપતી ખન્ધે પટિચ્ચ મગ્ગાધિપતિ અધિપતી''તિ વુત્તં, તસ્મા મગ્ગો અધિપતિ મગ્ગાધિપતીતિ અયમ્પિ અત્થો પાળિયં સરૂપેકસેસવસેન સમાનસદ્દત્થવસેન વા સઙ્ગહિતોતિ વેદિતબ્બો.

૧૭. અનુપ્પન્નાતિ એતેન સબ્બો ઉપ્પન્નભાવો પટિસિદ્ધો, ન ઉપ્પન્નધમ્મભાવો એવાતિ તેન ઉપ્પન્ના વિગતા અતીતાપિ ન સઙ્ગહિતાતિ દટ્ઠબ્બા. યદિ હિ સઙ્ગહિતા સિયું, ''અનુપ્પન્નો ધમ્મો ઉપ્પન્નસ્સ ધમ્મસ્સ અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિએવમાદિ વુચ્ચેય્ય, ન તુ વુત્તન્તિ. અનાગતાનિ વિપાકકટત્તારૂપાનિ અતીતે અનાગતે વા કમ્મે પુરિમનિપ્ફન્ને એવ ઉપ્પજ્જિસ્સન્તિ , નાનિપ્ફન્નેતિ પરિનિટ્ઠિતકારણેકદેસાનેવ હોન્તિ, તસ્મા તાનિ "**અવસ્સં ઉપ્પજ્જિસ્સન્તીતિ ઉપ્પાદિનો ધમ્મા**"તિ વુચ્ચન્તિ.

૧૮. અત્તનો સભાવન્તિ કક્ખળફુસનાદિસભાવં.

૨૦. **એવં પવત્તમાના**તિ એવં ચક્ખાદિભાવેન કુસનાદિભાવેન ચ એકસન્તતિપરિયાપન્નતાવસેન પવત્તમાના. અત્તાનં અધિ **અજ્ઝત્તા**તિ **અધિ**-સદ્દો સમાસવિસયે અધિકારત્થં પવત્તિઅત્થઞ્ચ ગહેત્વા પવત્તતીતિ અત્તાનં અધિકિચ્ચ ઉદ્દિસ્સ પવત્તા **અજ્ઝત્તા. તેના**તિ યસ્સ ઝાના વુટ્ઠહિત્વા અજ્ઝત્તં બહિદ્ધા અજ્ઝત્તબહિદ્ધા ચ સુઞ્ઞતં આનેઞ્જઞ્ચ મનસિકરોતો અજ્ઝત્તસુઞ્ઞતાદીસુ ચિત્તં ન પક્ખન્દતિ ન પસીદતિ ન સન્તિટ્ઠતિ નાધિમુચ્ચતિ, યો ચ ઇતિહ તત્થ સમ્પજાનો, **તેન ભિક્ખુના. તસ્મિંયેવ પુરિમસ્મિં સમાધિનિમિત્તે**તિ પઠમજ્ઝાનાદિસમાધિનિમિત્તે. **અજ્ઝત્તમેવા**તિ ઝાનગોચરે કસિણાદિમ્હિ. **ચિત્તં સણ્ઠપેતબ્બન્તિ** પઠમજ્ઝાનાદિચિત્તં સણ્ઠપેતબ્બં. **અજ્ઝત્તરતો**તિ ગોચરજ્ઝત્તે નિબ્બાને રતો, સમાધિગોચરે કમ્મટ્ઠાને વા રતો. ''સમાહિતો એકો સન્તુસિતો તમાહુ ભિક્ખુ''ન્તિ (ધ॰ પ॰ ૩૬૨) ગાથાસેસો.

અજ્ઝત્તં સમ્પસાદનન્તિ એત્થ ઝાનં સકસન્તતિપરિયાપન્નત્તા ''અજ્ઝત્ત''ન્તિ વુત્તન્તિ નિયકજ્ઝત્તત્થો અજ્ઝત્ત-સદ્દો હોતિ. **અજ્ઝત્તન્તિ** સકસન્તતિનિયકં. અજ્ઝત્તે ભવા **અજ્ઝત્તિકા**તિ નિયકજ્ઝત્તેસુપિ અબ્ભન્તરા ચક્ખાદયો વુચ્ચન્તિ. એત્થ પન અજ્ઝત્તિક-સદ્દો ચક્ખાદીસુ પવત્તમાનો દસ્સિતો , ન અજ્ઝત્તસદ્દો, અત્થિ ચ અજ્ઝત્તઅજ્ઝત્તિકસદ્દાનં બહિદ્ધાબાહિર-સદ્દાનં વિય વિસેસો. અજ્ઝત્તિકસદ્દો હિ સપરસન્તાનિકેસુ સબ્બેસુ ચક્ખાદીસુ રૂપાદીસુ બાહિર-સદ્દો વિય પવત્તતિ, અજ્ઝત્ત-સદ્દો પન સકસન્તાનિકેસ્વેવ ચક્ખુરૂપાદીસુ તતો અઞ્ઞેસ્વેવ બહિદ્ધા-સદ્દો વિય પવત્તતીતિ તસ્મા સદ્દતો અત્થતો ચ અસમાનત્તા ન ઇદમેત્થ ઉદાહરણં યુત્તન્તિ. અયં પનેત્થ અધિપ્પાયો દટ્ઠબ્બો – અજ્ઝત્તે ભવા અજ્ઝત્તિકાતિ અયઞ્હિ વચનત્થો. યઞ્ચ અજ્ઝત્તે ભવં, તેન અજ્ઝત્તેનેવ ભવિતબ્બં, તેન તંવાચકસ્સ અજ્ઝત્ત-સદ્દસ્સ અજ્ઝત્તિક-સદ્દસ્સ ચ સમાનત્થતા. ઉભિન્નમ્પિ સદ્દાનં સમાનત્થભાવતો અજ્ઝત્તજ્ઝત્તે પવત્તમાને અજ્ઝત્તિક-સદ્દે અજ્ઝત્ત-સદ્દો તત્થ પવત્તોતિ સક્કા વત્તુન્તિ.

અયં ખો પનાનન્દ, વિહારોતિ **વિહારસુઞ્ઞતાસુત્તે** (મ॰ નિ॰ ૩.૧૮૭) સઙ્ગણિકારામતાય રૂપાદિરતિયા ચ આદીનવં વત્વા તપ્પટિપક્ખવિહારદસ્સનત્થં વુત્તં. **અજ્ઝત્તં સુઞ્ઞતન્તિ** વિસયભૂતં ઇસ્સરિયટ્ઠાનભૂતં સુઞ્ઞતં, સુઞ્ઞતાફલસમાપત્તિન્તિ અત્થો. ચિત્તિસ્સરા હિ બુદ્ધા ભગવન્તો ધમ્મં દેસેન્તાપિ યં મુહુત્તં તુણ્હી ભવિતબ્બં હોતિ, તં મુહુત્તં ફલસમાપત્તિં સમાપજ્જન્તિ, પગેવ અઞ્ઞસ્મિં કાલે, તસ્મા સબ્બત્થાપિ ઇસ્સરિયાનં બહુલં ફલસમાપત્તિયં ઇસ્સરિયસ્સ પવત્તનતો ફલસમાપત્તિ ''ઇસ્સરિયટ્ઠાન''ન્તિ વુત્તા. અરહત્તફલાધિગમેન વા તથાગતાનં ઇસ્સરિયં નિબ્બત્તં તંજનકેનેવ મગ્ગેનાતિ તં તેસં ઇસ્સરિયટ્ઠાનં. વિસયો ચ અનઞ્ઞત્થભાવોવ યથા ''આકાસે સકુણા ઉદકે મચ્છા''તિ, બુદ્ધા ચ અઞ્ઞત્થ દિસ્સમાનાપિ વિવેકપબ્ભારતાય ફલસમાપત્તિનિન્નાવ, તેન તસ્સા તસ્સા કિરિયાય અનન્તરં ફલસમાપત્તિયંયેવ ભવન્તીતિ સા તેસં વિસયો, તબ્બિસયતા ચ **સચ્ચકસુત્તેન** (મ॰ નિ॰ ૧.૩૬૪ આદયો) દીપેતબ્બા.

૨૨. યેસં દટ્ઠબ્બભાવો અત્થિ, તે **સનિદસ્સના.** ચક્ખુવિઞ્ઞાણગોચરભાવોવ દટ્ઠબ્બભાવો, તસ્સ રૂપાયતના અનઞ્ઞત્તેપિ અઞ્ઞેહિ ધમ્મેહિ રૂપાયતનં વિસેસેતું અઞ્ઞં વિય કત્વા ''**સહ નિદસ્સનેનાતિ સનિદસ્સના**''તિ વુત્તં. ધમ્મસભાવસામઞ્ઞેન હિ એકીભૂતેસુ ધમ્મેસુ યો નાનત્તકરો સભાવો, સો અઞ્ઞો વિય કત્વા ઉપચરિતું યુત્તો . એવઞ્હિ અત્થવિસેસાવબોધો હોતીતિ. સયઞ્ચ નિસ્સયવસેન ચ સમ્પત્તાનં અસમ્પત્તાનઞ્ચ પટિમુખભાવો અઞ્ઞમઞ્ઞપતનં પટિહનનભાવો, યેન બ્યાપારાદિવિકારપચ્ચયન્તરસહિતેસુ ચક્ખાદીનં વિસયેસુ વિકારુપ્પત્તિ.

તિકમાતિકાપદવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

દુકમાતિકાપદવણ્ણના

૧-૬. મૂલટ્ઠેનાતિ સુપ્પતિટ્ઠિતભાવસાધનેન મૂલભાવેન, ન પચ્ચયમત્તટ્ઠેન હેતુધમ્મા હેતૂ ધમ્માતિ સમાસાસમાસનિદ્દેસભાવો દ્વિન્નં પાઠાનં વિસેસો. **તથેવા**તિ સમ્પયોગતોવ. સહેતુકાનં હેતુસમ્પયુત્તભાવતો "**સમ્પયોગતો**"તિ વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં, ન સહસદ્દસ્સ સમ્પયોગત્થત્તા. **સહ**-સદ્દો પન એકપુઞ્જે ઉપ્પાદતો યાવ ભઙ્ગા સહેતુકાનં હેતૂહિ સમાનદેસગહણાનં હેતુઆદિસબ્ભાવં દીપેતિ, **સમ્પયુત્ત**-સદ્દો એકુપ્પાદાદિવસેન સહ હેતૂહિ એકીભાવુપગમનં, તતો એવ ચ દ્વિન્નં દુકાનં નાનત્તં વેદિતબ્બં. ધમ્મનાનત્તાભાવેપિ હિ પદત્થનાનત્તેન દુકન્તરં વુચ્ચતિ. ન હિ હેતુદુકસઙ્ગહિતેહિ ધમ્મેહિ અઞ્ઞે સહેતુકદુકાદીહિ વુચ્ચન્તિ, તે એવ પન સહેતુકાહેતુકાદિભાવતો સહેતુકદુકાદીહિ વુત્તા. એવં સહેતુકદુકસઙ્ગહિતા એવ હેતુસમ્પયુત્તવિપ્પયુત્તભાવતો હેતુસમ્પયુત્તદુકેન વુત્તા. ન હિ ધમ્માનં અવુત્તતાપેક્ખં દુકન્તરવચનન્તિ નત્થિ પુનરુત્તિદોસો. દેસેતબ્બપ્પકારજાનનઞ્હિ દેસનાવિલાસો તથા દેસનાઞાણઞ્ચાતિ. તેન ધમ્માનં તપ્પકારતા વુત્તા હોતિ. સકલેકદેસવસેન પઠમદુકં દુતિયતતિયેહિ સદ્ધિં યોજેત્વા ચતુત્થાદયો તયો દુકા વુત્તા. સકલઞ્હિ પઠમદુકં દુતિયદુકેકદેસેન સહેતુકપદેન તતિયદુકેકદેસેન હેતુસમ્પયુત્તપદેન ચ યોજેત્વા યથાક્કમં ચતુત્થપઞ્ચમદુકા વુત્તા, તથા પઠમદુકેકદેસં નહેતુપદં સકલેન દુતિયદુકેન યોજેત્વા છટ્ઠદુકો વુત્તો. **ઇદમ્પિ સમ્ભવતી**તિ એતેન અવુત્તમ્પિ સમ્ભવવસેન દીપિતન્તિ દસ્સેતિ. સમ્ભવો હિ ગહણસ્સ કારણન્તિ. યથા હેતુસહેતુકાતિ ઇદં સમ્ભવતીતિ કત્વા ગહિતં, એવં હેતુઅહેતુકાતિ ઇદમ્પિ સમ્ભવતીતિ કત્વા ગહેતબ્બમેવાતિ એવં અઞ્ઞત્થાપિ યોજેતબ્બં.

એવં પઠમદુકં દુતિયતતિયદુકેસુ દુતિયપદેહિ યોજેત્વા "હેતૂ ચેવ ધમ્મા અહેતુકા ચ, અહેતુકા ચેવ ધમ્મા ન ચ હેતૂ, હેતૂ ચેવ ધમ્મા હેતુવિપ્પયુત્તા ચ, હેતુવિપ્પયુત્તા ચેવ ધમ્મા ન ચ હેતૂ"તિ યે દ્વે દુકા કાતબ્બા, તેસં સમ્ભવવસેનેવ સઙ્ગહં દસ્સેત્વા **ખો પન**-પદેન અપરેસમ્પિ દુકાનં સઙ્ગહં દસ્સેતું "**તત્ર યદેત**"ન્તિઆદિમાહ. **તત્રા**તિ પાળિયં. **અયં અતિરેકત્થો**તિ ઇદાનિ યં વક્ખતિ, તમત્થમાહ. તત્થ પન **અઞ્ઞેપિ અઞ્ઞથાપી**તિ એતેસં વિસું પવત્તિયા દ્વે દુકા દસ્સિતા, સહ પવત્તિયા પન અયમ્પિ દુકો વેદિતબ્બો "હેતૂ ચેવ ધમ્મા હેતુસમ્પયુત્તાપિ હેતુવિપ્પયુત્તાપી"તિ, એતેસુ પન પઞ્ચસુ દુકેસુ દુતિયદુકેન તતિયદુકો વિય, ચતુત્થદુકેન પઞ્ચમદુકો વિય ચ છટ્ઠદુકેન નિન્નાનત્થત્તા "ન હેતુ ખો પન ધમ્મા હેતુસમ્પયુત્તાપિ હેતુવિપ્પયુત્તાપી"તિ અયં દુકો ન વુત્તો. દસ્સિતનિન્નાનત્થનયો હિ સો પુરિમદુકેહીતિ. ઇતરેસુ ચતૂસુ હેતૂ ચેવ અહેતુકદુકેન સમાનત્થત્તા હેતૂ ચેવ હેતુવિપ્પયુત્તદુકો, હેતુસહેતુકદુકેન સમાનત્થત્તા હેતુહેતુસમ્પયુત્તદુકો ચ નહેતુહેતુસમ્પયુત્તદુકો વિય ન વત્તબ્બો. તેસુ પન દ્વીસુ પચ્છિમદુકે "હેતૂ ખો પન ધમ્મા સહેતુકા"તિ પદં ચતુત્થદુકે પઠમપદેન નિન્નાનાકરણત્તા ન વત્તબ્બં, "હેતૂ ખો પન ધમ્મા અહેતુકા"તિ પદં "હેતૂ ચેવ ધમ્મા અહેતુકા"તિ એતેન નિન્નાનત્તા ન વત્તબ્બં. અવસિટ્ઠે પન એકસ્મિં દુકે "અહેતુકા ચેવ ધમ્મા ન ચ હેતૂ"તિ પદં છટ્ઠદુકે દુતિયપદેન એકત્થત્તા ન વત્તબ્બં. ઇદાનિ "હેતૂ ચેવ ધમ્મા અહેતુકા ચા"તિ ઇદમેવેકં પદં અવસિટ્ઠં, ન ચ એકેન પદેન દુકો હોતીતિ તઞ્ચ ન વુત્તન્તિ. ચતુત્થદુકે દુતિયપદેન પન સમાનત્થસ્સ છટ્ઠદુકે પઠમપદસ્સ વચનં દુકપૂરણત્થં, એતેન વા ગતિદસ્સનેન સબ્બસ્સ સમ્ભવન્તસ્સ સઙ્ગહો કતોતિ દટ્ઠબ્બો. તથા હિ સબ્બો સમ્ભવદુકો પઠમદુકે દુતિયતતિયદુકપક્ખેપેન દસ્સિતો, તેસુ ચ પઠમદુકપક્ખેપેનાતિ.

૭-૧૩. સમાનકાલેન અસમાનકાલેન કાલવિમુત્તેન ચ પચ્ચયેન નિપ્ફન્નાનં પચ્ચયાયત્તાનં પચ્ચયભાવમત્તેન તેસં પચ્ચયાનં અત્થિતં દીપેતું **સપ્પચ્ચય**વચનં, ન સહેતુકવચનં વિય સમાનકાલાનમેવ,

નાપિ સનિદસ્સનં વિય તંસભાવસ્સ અનત્થન્તરભૂતસ્સ. **સઙ્ગત**-સદ્દો પન સમેતેહિ નિપ્ફાદિતભાવં દીપેતીતિ અયમેતેસં વિસેસો દુકન્તરવચને કારણં. એત્થ ચ **અપ્પચ્ચયા અસઙ્ખતા**તિ બહુવચનનિદ્દેસો અવિનિચ્છિતત્થપરિચ્છેદદસ્સનવસેન માતિકાઠપનતો કતોતિ વેદિતબ્બો. ઉદ્દેસેન હિ કુસલાદિસભાવાનં ધમ્માનં અત્થિતામત્તં વુચ્ચતિ, ન પરિચ્છેદોતિ અપરિચ્છેદેન બહુવચનેન ઉદ્દેસો વુત્તોતિ. **રૂપન્તિ** રૂપાયતનં પથવિયાદિ વા. પુરિમસ્મિં અત્થવિકપ્પે રૂપાયતનસ્સ અસઙ્ગહિતતા આપજ્જતીતિ **રુપ્પનલક્ખણં વા રૂપન્તિ** અયં અત્થનયો વુત્તો. તત્થ **રૂપન્તિ** રુપ્પનસભાવો. ન લુજ્જતિ ન પલુજ્જતીતિ યો ગહિતો તથા ન હોતિ, સો લોકોતિ તંગહણરહિતાનં લોકુત્તરાનં નત્થિ લોકતા. દુક્ખસચ્ચં વા લોકો, તત્થ તેનેવ લોકસભાવેન વિદિતાતિ **લોકિયા**.

એવં સન્તે ચક્ખુવિઞ્ઞાણેન વિજાનિતબ્બસ્સ રૂપાયતનસ્સ તેનેવ નવિજાનિતબ્બસ્સ સદ્દાયતનાદિકસ્સ ચ નાનત્તા દ્વિન્નમ્પિ પદાનં અત્થનાનત્તતો દુકો હોતિ. એવં પન દુકે વુચ્ચમાને દુકબહુતા આપજ્જતિ, યત્તકાનિ વિઞ્ઞાણાનિ, તત્તકા દુકા વુત્તા સમત્તા ઠપેત્વા સબ્બધમ્મારમ્મણાનિ વિઞ્ઞાણાનિ. તેસુ ચ દુકસ્સ પચ્છેદો આપજ્જતિ, તથા ચ સતિ ‘‘કેનચી’’તિ પદં સબ્બવિઞ્ઞાણસઙ્ગાહકં ન સિયા, નિદ્દેસેન ચ વિરુદ્ધં ઇદં વચનં. યો ચ તત્થ ‘‘યે તે ધમ્મા ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યા, ન તે ધમ્મા સોતવિઞ્ઞેય્યાતિ અયં દુકો ન હોતી’’તિ પટિસેધો કતો, સો ચ કથં યુજ્જેય્ય. ન હિ સમત્થા અટ્ઠકથા પાળિં પટિસેધેતુન્તિ, ન ચ **કેનચિ**-સદ્દસ્સ તેનેવાતિ અયં પદત્થો સમ્ભવતિ, ‘‘**કેનચી**’’તિ એતસ્સ આદિપદસ્સ અનિયમિતં યં કિઞ્ચિ એકં પદત્થો, તં વત્વા વુચ્ચમાનસ્સ ‘‘**કેનચી**’’તિ દુતિયપદસ્સ યં કિઞ્ચિ અપરં અનિયમિતં પદત્થોતિ લોકસિદ્ધમેતં, તથેવ ચ નિદ્દેસો પવત્તો, ન ચેત્થ વિઞ્ઞાતબ્બધમ્મભેદેન દુકભેદો સમત્તો આપજ્જતિ યત્તકા વિઞ્ઞાતબ્બા, તત્તકા દુકાતિ, તસ્મા નત્થિ દુકબહુતા. ન હિ એકંયેવ વિઞ્ઞાતબ્બં કેનચિ વિઞ્ઞેય્યં કેનચિ ન વિઞ્ઞેય્યઞ્ચ, કિન્તુ અપરમ્પિ અપરમ્પીતિ સબ્બવિઞ્ઞાતબ્બસઙ્ગહે દુકો સમત્તો હોતિ, એવઞ્ચ સતિ ‘‘કેનચી’’તિ પદં અનિયમેન સબ્બવિઞ્ઞાણસઙ્ગાહકન્તિ સિદ્ધં હોતિ, વિઞ્ઞાણનાનત્તેન ચ વિઞ્ઞાતબ્બં ભિન્દિત્વા અયં દુકો વુત્તો, ન વિઞ્ઞાતબ્બાનં અત્થન્તરતાયાતિ. એતસ્સ પન દુકસ્સ નિક્ખેપરાસિનિદ્દેસો દુકસઙ્ગહિતધમ્મેકદેસેસુ દુકપદદ્વયપ્પવત્તિદસ્સનવસેન પવત્તો. અત્થુદ્ધારનિદ્દેસો નિરવસેસદુકસઙ્ગહિતધમ્મદસ્સનવસેનાતિ વેદિતબ્બો.

૧૪-૧૯. ચક્ખુતોપિ...પે॰... **મનતોપી**તિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદિવીથીસુ તદનુગતમનોવિઞ્ઞાણવીથીસુ ચ કિઞ્ચાપિ કુસલાદીનમ્પિ પવત્તિ અત્થિ, કામાસવાદયો એવ પન વણતો યૂસં વિય પગ્ઘરણકઅસુચિભાવેન સન્દન્તિ, તસ્મા તે એવ ‘‘**આસવા**’’તિ વુચ્ચન્તિ. તત્થ હિ પગ્ઘરણકઅસુચિમ્હિ નિરુળ્હો આસવસદ્દોતિ. **ધમ્મતો યાવ ગોત્રભુન્તિ** તતો પરં મગ્ગફલેસુ અપ્પવત્તિતો વુત્તં. એતે હિ આરમ્મણકરણવસેન ધમ્મે ગચ્છન્તા તતો પરં ન ગચ્છન્તીતિ. નનુ તતો પરં ભવઙ્ગાદીનિપિ ગચ્છન્તીતિ ચે? ન, તેસમ્પિ પુબ્બે આલમ્બિતેસુ લોકિયધમ્મેસુ સાસવભાવેન અન્તોગધત્તા તતો પરતાભાવતો. એત્થ ચ ગોત્રભુવચનેન ગોત્રભુવોદાનફલસમાપત્તિપુરેચારિકપરિકમ્માનિ વુત્તાનીતિ વેદિતબ્બાનિ, પઠમમગ્ગપુરેચારિકમેવ વા ગોત્રભુ અવધિનિદસ્સનભાવેન ગહિતં, તતો પરં મગ્ગફલસમાનતાય પન અઞ્ઞેસુ મગ્ગેસુ મગ્ગવીથિયં ફલસમાપત્તિવીથિયં નિરોધાનન્તરઞ્ચ પવત્તમાનેસુ ફલેસુ નિબ્બાને ચ પવત્તિ નિવારિતા આસવાનન્તિ વેદિતબ્બા. **સવન્તી**તિ ગચ્છન્તિ. દુવિધો હિ અવધિ અભિવિધિવિસયો અનભિવિધિવિસયો ચ. અભિવિધિવિસયં કિરિયા બ્યાપેત્વા પવત્તતિ ‘‘આભવગ્ગા ભગવતો યસો ગતો’’તિ, ઇતરં બહિ કત્વા ‘‘આપાટલિપુત્તા વુટ્ઠો દેવો’’તિ. અયઞ્ચ **આ**-કારો અભિવિધિઅત્થો ઇધ ગહિતોતિ ‘‘**અન્તોકરણત્થો**’’તિ વુત્તં.

ચિરપારિવાસિયટ્ઠો ચિરપરિવુત્થતા પુરાણભાવો. **આદિ**-સદ્દેન ''પુરિમા, ભિક્ખવે, કોટિ ન પઞ્ઞાયતિ ભવતણ્હાયા''તિ (અ॰ નિ॰ ૧૦.૬૨) ઇદં સુત્તં સઙ્ગહિતં. અવિજ્જાસવભવાસવાનઞ્ચ ચિરપરિવુત્થતાય દસ્સિતાય તબ્ભાવભાવીનં કામાસવદિટ્ઠાસવાનઞ્ચ ચિરપરિવુત્થતા દસ્સિતા હોતિ. અઞ્ઞેસુપિ યથાવુત્તે ધમ્મે ઓકાસઞ્ચ આરમ્મણં કત્વા પવત્તમાનેસુ માનાદીસુ વિજ્જમાનેસુ અત્તત્તનિયાદિગ્ગાહવસેન અભિબ્યાપનં મદકરણવસેન આસવસદિસતા ચ એતેસંયેવ, નાઞ્ઞેસન્તિ એતેસ્વેવ આસવસદ્દો નિરુળ્હો દટ્ઠબ્બો. આયતં વા સવન્તિ ફલન્તીતિ **આસવા** . ન હિ કિઞ્ચિ સંસારદુક્ખં આસવેહિ વિના ઉપ્પજ્જમાનં અત્થીતિ. આરમ્મણભાવેન યે ધમ્મા વણો વિય આસવે પગ્ઘરન્તિ, તે અસમ્પયોગે અતબ્ભાવેપિ સહ આસવેહીતિ **સાસવા**, આસવવન્તોતિ અત્થો.

ઓસાનદુકે ''નો આસવા ખો પના''તિ અવત્વા ''**આસવવિપ્પયુત્તા ખો પના**''તિ વચનં સાસવાનં સહેતુકાનં વિય સમ્પયુત્તેહિ તંસહિતતા ન હોતીતિ દસ્સનત્થં. એવં સેસગોચ્છકેસુપિ યથાસમ્ભવં વિપ્પયુત્તગ્ગહણે પયોજનં દટ્ઠબ્બં. અપિચ ''નો આસવા ખો પન ધમ્મા સાસવા''તિ ઇદં પદં ચતુત્થદુકે દુતિયપદેન નિન્નાનં, ન ચ એકેન દુકો હોતિ, તસ્મા આસવવિપ્પયુત્તપદમેવ ગહેત્વા ઓસાનદુકયોજના ઞાયાગતાતિ કતા. હેતુગોચ્છકે પન હેતુવિપ્પયુત્તાનં સહેતુકતા નત્થીતિ તે ગહેત્વા દુકયોજનાય અસક્કુણેય્યત્તા નહેતુપદં ગહેત્વા ઓસાનદુકયોજના કતા. યે વા પન પઠમે દુકે દુતિયસ્સ પક્ખેપે એકો, તતિયસ્સ દ્વે, પઠમસ્સ દુતિયે એકો, તતિયે દ્વે, દુતિયસ્સ તતિયે એકો, દુતિયે ચ તતિયસ્સ એકોતિ અટ્ઠ દુકા લબ્ભન્તિ, તેસુ તીહિ ઇતરે ચ નયતો દસ્સિતાતિ વેદિતબ્બા. એસ નયો સેસગોચ્છકેસુપિ.

૨૦-૨૫. કિલેસકમ્મવિપાકવટ્ટાનં પચ્ચયભાવેન તત્થ સંયોજેન્તિ, સતિપિ અઞ્ઞેસં તપ્પચ્ચયભાવે ન વિના સંયોજનાનિ તેસં તપ્પચ્ચયભાવો અત્થિ, ઓરમ્ભાગિયુદ્ધમ્ભાગિયસઙ્ગહિતેહિ ચ તંતંભવનિબ્બત્તકકમ્મનિયમો ભવનિયમો ચ હોતિ, ન ચ ઉપચ્છિન્નસંયોજનસ્સ કતાનિપિ કમ્માનિ ભવં નિબ્બત્તેન્તીતિ. સંયોજેતબ્બાતિ વા **સંયોજનિયા**, સંયોજને નિયુત્તાતિ વા. દૂરગતસ્સપિ આકડ્ઢનતો નિસ્સરિતું અપ્પદાનવસેન બન્ધનં સંયોજનં, ગન્થકરણં સઙ્ખલિકચક્કલકાનં વિય પટિબદ્ધતાકરણં વા ગન્થનં ગન્થો, સંસિલિસકરણં યોજનં યોગોતિ અયમેતેસં વિસેસોતિ વેદિતબ્બો. ધમ્માનં સભાવકિચ્ચવિસેસઞ્ઞુના પન ભગવતા સમ્પયુત્તેસુ આરમ્મણેસુ તપ્પચ્ચયેસુ ચ તેહિ તેહિ નિપ્ફાદિયમાનં તં તં કિચ્ચવિસેસં પસ્સન્તેન તે તે ધમ્મા તથા તથા આસવસંયોજનગન્થાદિવસેન વુત્તાતિ ''કિમત્થં એતેયેવ ધમ્મા એવં વુત્તા, કસ્મા ચ વુત્તા એવ પુન વુત્તા''તિ ન ચોદેતબ્બમેતં.

૨૬-૩૭. **ગન્થનિયા**તિ એત્થ અયમઞ્ઞો અત્થો ''ગન્થકરણં ગન્થનં, ગન્થને નિયુત્તાતિ ગન્થનિયા, ગન્થયિતું સક્કુણેય્યા, ગન્થયિતું અરહન્તીતિ વા ગન્થનિયા''તિ. એવં ઓઘનિયાદીસુપિ દટ્ઠબ્બં. તેનાતિક્કમતીતિ એતં ધાત્વત્થં ગહેત્વા **ઓઘનિયા**તિ પદસિદ્ધિ કતા.

૫૦-૫૪. ધમ્મસભાવં અગ્ગહેત્વા પરતો આમસન્તીતિ **પરામાસા**. **પરતો**તિ નિચ્ચાદિતો. **આમસન્તી**તિ સભાવપટિસેધેન પરિમજ્જન્તિ.

૫૫-૬૮. સભાવતો વિજ્જમાનં અવિજ્જમાનં વા વિચિત્તસઞ્ઞાય સઞ્ઞિતં આરમ્મણં અગ્ગહેત્વા અપ્પવત્તિતો આલમ્બમાના ધમ્મા **સારમ્મણા**. ચિન્તનં ગહણં આરમ્મણૂપલદ્ધિ. ચેતસિ નિયુત્તા, ચેતસા સંસટ્ઠા વા **ચેતસિકા**. દુબ્બિઞ્ઞેય્યનાનત્તતાય એકીભાવમિવુપગમનં નિરન્તરભાવુપગમનં. યેસં રૂપાનં ચિત્તં સહજાતપચ્ચયો હોતિ, તેસં ચિત્તસ્સ ચ સુવિઞ્ઞેય્યનાનત્તન્તિ નિરન્તરભાવાનુપગમનં વેદિતબ્બં. **એકતો વત્તમાનાપીતિ અપિ-**

સદ્દો કો પન વાદો એકતો અવત્તમાનાતિ એતમત્થં દીપેતિ. ઇદમેત્થ વિચારેતબ્બં – અવિનિબ્ભોગરૂપાનં કિં અઞ્ઞમઞ્ઞં સંસટ્ઠતા, ઉદાહુ વિસંસટ્ઠતાતિ? વિસું આરમ્મણભાવેન સુવિઞ્ઞેય્યનાનત્તત્તા ન સંસટ્ઠતા, નાપિ વિસંસટ્ઠતા સંસટ્ઠાતિ અનાસઙ્કનીયસભાવત્તા. ચતુન્નઞ્હિ ખન્ધાનં અઞ્ઞમઞ્ઞં સંસટ્ઠસભાવત્તા રૂપનિબ્બાનેહિપિ સો સંસટ્ઠભાવો અત્થિ નત્થીતિ સિયા આસઙ્કા, તસ્મા તેસં ઇતરેહિ, ઇતરેસઞ્ચ તેહિ વિસંસટ્ઠસભાવતા વુચ્ચતિ, ન પન રૂપાનં રૂપેહિ કત્થચિ સંસટ્ઠતા અત્થીતિ તદાસઙ્કાભાવતો વિસંસટ્ઠતા ચ રૂપાનં રૂપેહિ ન વુચ્ચતીતિ. એસ હિ તેસં સભાવોતિ. **ચિત્તસંસટ્ઠસમુટ્ઠાના**દિપદેસુ સંસટ્ઠસમુટ્ઠાનાદિસદ્દા ચિત્તસદ્દાપેક્ખાતિ પચ્ચેકં ચિત્તસદ્દસમ્બન્ધત્તા ચિત્તસંસટ્ઠા ચ તે ચિત્તસમુટ્ઠાના ચાતિ પચ્ચેકં યોજેત્વા અત્થો વુત્તો. **ઉપાદિયન્તેવા**તિ ભૂતાનિ ગણ્હન્તિ એવ, નિસ્સયન્તિ એવાતિ અત્થો. યથા ભૂતાનિ ઉપાદિયન્તિ ગય્હન્તિ નિસ્સીયન્તિ, ન તથા એતાનિ ગય્હન્તિ નિસ્સીયન્તિ, તસ્મા **ઉપાદા**. અથ વા ભૂતાનિ અમુઞ્ચિત્વા તેસં વણ્ણનિભાદિભાવેન ગહેતબ્બતો **ઉપાદા**.

૭૫-૮૨. સંકિલિટ્ઠત્તિકે વુત્તનયેનાતિ **સં**-સદ્દં અપનેત્વા કિલિસન્તીતિ કિલેસાતિઆદિના નયેન.

૮૩-૧૦૦. કામાવચરાદીસુ અયમપરો અત્થો – કામતણ્હા કામો, એવં રૂપારૂપતણ્હા રૂપં અરૂપઞ્ચ. આરમ્મણકરણવસેન તાનિ યત્થ અવચરન્તિ, તે **કામાવચરા**દયોતિ. એવઞ્હિ સતિ અઞ્ઞભૂમીસુ ઉપ્પજ્જમાનાનં અકામાવચરાદિતા કામાવચરાદિતા ચ નાપજ્જતીતિ સિદ્ધં હોતિ. **નિક્ખેપકણ્ડે**પિ ''એત્થાવચરા''તિ વચનં અવીચિપરનિમ્મિતપરિચ્છિન્નોકાસાય કામતણ્હાય આરમ્મણભાવં સન્ધાય વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં, તદોકાસતા ચ તણ્હાય તન્નિન્નતાય વેદિતબ્બા. યદિ પરિયાપન્નસદ્દસ્સ અન્તોગધાતિ અયમત્થો, મગ્ગાદિધમ્માનઞ્ચ લોકુત્તરન્તોગધત્તા પરિયાપન્નતા આપજ્જતિ. ન હિ ''પરિયાપન્ના''તિ એત્થ તેભૂમકગહણં અત્થીતિ? નાપજ્જતિ સબ્બદા પવત્તમાનસ્સ પચ્ચક્ખસ્સ લોકસ્સ વસેન પરિયાપન્નનિચ્છયતો. અથ વા પરિચ્છેદકારિકાય તણ્હાય પરિચ્છિન્દિત્વા આપન્ના પટિપન્ના ગહિતાતિ **પરિયાપન્ના**.

અનીય-સદ્દો બહુલા કત્તુઅભિધાયકોતિ વદ્ધચારકતો નિય્યન્તીતિ નિય્યાનીયા, ની-કારસ્સ રસ્સત્તં ય-કારસ્સ ચ ક-કારત્તં કત્વા ''**નિય્યાનિકા**''તિ વુત્તં, નિય્યાનકરણસીલા વા **નિય્યાનિકા**. ઉત્તરિતબ્બસ્સ અઞ્ઞસ્સ નિદ્દિટ્ઠસ્સ અભાવા નિદ્દિસિયમાના સઉત્તરા ધમ્માવ ઉત્તરિતબ્બાતિ ''**અત્તાન**''ન્તિ આહ. **રાગાદીન**ન્તિ રાગાદીનં દસન્નં કિલેસાનં સબ્બનિયતાકુસલાનં વા. તેહિ નાનપ્પકારદુક્ખનિબ્બત્તકેહિ અભિભૂતા સત્તા કન્દન્તિ અકન્દન્તાપિ કન્દનકારણભાવતો. યસ્મા પન પહાનેકટ્ઠતાવસેન ચ ''**સરણા**''તિ આહ, તસ્મા ''રાગાદીન''ન્તિ વચનેન રાગદોસમોહાવ ગહિતાતિ ઞાયતિ. **રણ**-સદ્દો વા રાગાદિરેણૂસુ નિરુળ્હો દટ્ઠબ્બો, રણં વા યુદ્ધં, ''કામા તે પઠમા સેના''તિ (સુ॰ નિ॰ ૪૩૮; મહાનિ॰ ૨૮, ૬૮, ૧૪૯; ચૂળનિ॰ નન્દમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૪૭) એવમાદિકા ચ અકુસલા સેના અરિયમગ્ગયુદ્ધેન જેતબ્બત્તા સયુદ્ધત્તા ''**સરણા**''તિ વુચ્ચન્તીતિ. **અરણવિભઙ્ગસુત્તે** (મ॰ નિ॰ ૩.૩૨૩ આદયો) પન સદુક્ખા સઉપઘાતા સઉપાયાસા સપરિળાહા મિચ્છાપટિપદાભૂતા કામસુખાનુયોગાદયો ''સરણા''તિ વુત્તાતિ દુક્ખાદીનં રણભાવો તન્નિબ્બત્તકસભાવાનં અકુસલાનં સરણતા ચ વેદિતબ્બા.

પિટ્ઠિદુકા સમત્તા.

સુત્તન્તિકદુકમાતિકાપદવણ્ણના

૧૦૧-૧૦૮. વિજ્જારાસન્તોગધધમ્મા વિજ્જાસભાગતાય તદેકદેસે વિજ્જાકોટ્ઠાસે વત્તન્તીતિ વુત્તા. વજિરસ્સ યત્થ તં પતતિ, તત્થ અભેજ્જં નામ કિઞ્ચિ મણિપાસાણાદિ નત્થિ, ન ચ તેન ગમનમગ્ગો વિરુહતિ, એવમેવ

અરહત્તમગ્ગેન યત્થ સો ઉપ્પજ્જતિ, તસ્મિં સન્તાને અભેજ્જો કિલેસો નામ નત્થિ, ન ચ ભિન્નો પુન વિરુહતીતિ વજિરુપમતા વેદિતબ્બા. **તદુપચારેન બાલા** યથા ''મઞ્ચા ઘોસન્તી''તિ. **કણ્હાભિજાતી**તિ અપાયા વુચ્ચન્તિ મનુસ્સેસુ ચ દોભગ્ગિયં. તપનસ્સ વા દુક્ખસ્સ હિતાતિ **તપનિયા**.

દાસાદીસુપિ સિરિવડ્ઢકાદિસદ્દા વિય અતથત્તા વચનમત્તમેવ અધિકારં કત્વા પવત્તા **અધિવચના**. યસ્મા પન અધિવચનનિરુત્તિપઞ્ઞત્તિપદાનિ સમાનત્થાનિ, સબ્બઞ્ચ વચનં અધિવચનાદિભાવં ભજતિ, તસ્મા તેસુપિ વચનવિસેસેસુ વિસેસેન પવત્તેહિ અધિવચનાદિસદ્દેહિ સબ્બાનિ વચનાનિ અત્થપ્પકાસનસામઞ્ઞેન વુત્તાનીતિ એતેનાધિપ્પાયેન અયં અત્થયોજના કતાતિ વેદિતબ્બા. અથ વા **અધિ**-સદ્દો ઉપરિભાગે, ઉપરિ વચનં **અધિવચનં**. કસ્સ ઉપરિ? પકાસેતબ્બસ્સ અત્થસ્સાતિ વિદિતોવાયમત્થો. અધીનં વા વચનં **અધિવચનં**. કેન અધીનં? અત્થેન. તથા તંતંઅત્થપ્પકાસને નિચ્છિતં, નિયતં વા વચનં **નિરુત્તિ**. પથવીધાતુપુરિસાદિતંતંપકારેન ઞાપનતો **પઞ્ઞત્તી**તિ એવં અધિવચનાદિપદાનં સબ્બવચનેસુ પવત્તિ વેદિતબ્બા. અઞ્ઞથા સિરિવડ્ઢકધનવડ્ઢકપ્પકારાનમેવ અભિલાપાનં અધિવચનતા, અભિસઙ્ખરોન્તીતિ એવંપકારાનમેવ નિદ્ધારણવચનાનં નિરુત્તિતા, તક્કો વિતક્કોતિ એવંપકારાનમેવ એકમેવત્થં તેન તેન પકારેન ઞાપેન્તાનં પઞ્ઞત્તિતા ચ આપજ્જેય્યાતિ.

૧૦૯-૧૧૮. ફસ્સો વેદનાતિ સબ્બદાપિ અરૂપધમ્માનં ફસ્સાદિનામકત્તા પથવિયાદીનં કેસકુમ્ભાદિનામન્તરાપત્તિ વિય નામન્તરાનાપજ્જનતો ચ સદા અત્તનાવ કતનામતાય ચતુક્ખન્ધનિબ્બાનાનિ **નામકરણટ્ઠેન નામં**. **નમનં** અવિનાભાવતો આરમ્મણાભિમુખતા, નમનહેતુભૂતતા **નામનં**. અથ વા અધિવચનસમ્ફસ્સો વિય અધિવચનં નામમન્તરેન યે અનુપચિતબોધિસમ્ભારાનં ગહણં ન ગચ્છન્તિ, તે નામાયત્તગ્ગહણા **નામં**. રૂપં પન વિનાપિ નામસાધનં અત્તનો રુપ્પનસભાવેન ગહણં ઉપયાતીતિ **રૂપં**.

૧૧૯-૧૨૩. ઇતો પુબ્બે પરિકમ્મં પવત્તં, ઇતો પરં ભવઙ્ગં, મજ્ઝે સમાપત્તીતિ એવં સમાપત્તીનં અપ્પનાપરિચ્છેદપઞ્ઞા **સમાપત્તિકુસલતા**. **વુટ્ઠાને કુસલભાવો** પુબ્બે વુટ્ઠાને પરિચ્છેદકરણઞાણં. લક્ખણાદિવસેન અનિચ્ચાદિવસેન ચ મનસિ કરણં **મનસિકારો**.

૧૨૪-૧૩૪. સુચિસીલતા **સોરચ્ચં**. સા હિ સોભનકમ્મરતતાતિ. સમ્મોદકસ્સ, સમ્મોદકો વા મુદુભાવો **સમ્મોદકમુદુભાવો**, સણ્હવાચતા. "**અગુત્તદ્વારતા**"તિ વુત્તે કેસુ દ્વારેસૂતિ ન પઞ્ઞાયતીતિ "**ઇન્દ્રિયેસૂ**"તિ વુત્તં. સમ્પજાનાતીતિ સમ્પજાનો, તસ્સ ભાવો **સમ્પજઞ્ઞં**. તદપિ ઞાણં યસ્મા સમ્પજાનાતિ, તસ્મા "**સમ્પજાનાતીતિ સમ્પજઞ્ઞ**"ન્તિ આહ. **અપ્પટિસઙ્ખાને** નિમિત્તે વિસયે વા. **વીરિયસીસેના**તિ વીરિયપામોક્ખેન. **ઉપ્પન્નં બલ**ન્તિ વીરિયોપત્થમ્ભેન હિ કુસલભાવના બલવતી થિરા ઉપ્પજ્જતીતિ તથા ઉપ્પન્ના બલવતી કુસલભાવના બલવન્તો સત્ત બોજ્ઝઙ્ગાતિપિ વુચ્ચન્તિ. કસિણનિમિત્તં વિય સઞ્ઞાણં વિય સવિગ્ગહં વિય ચ સુટ્ઠુ ઉપલક્ખેતબ્બાકારં ''નિમિત્ત''ન્તિ વુચ્ચતિ. સમથો ચ એવં આકારોતિ ''નિમિત્ત''ન્તિ વુત્તો. તથા હિ સો પચ્ચવેક્ખન્તેન પચ્ચવેક્ખણતો ગય્હતીતિ. ઉદ્ધચ્ચમિવ ચિત્તં ન વિક્ખિપતીતિ, વિક્ખેપપટિક્ખેપો વા **અવિક્ખેપો**.

૧૩૫-૧૪૨. સીલમેવ પુનપ્પુનં આસેવિયમાનં લોકિયં લોકુત્તરમ્પિ સીલં પરિપૂરેતીતિ "**સીલપરિપૂરણતો**"તિ વુત્તં. **સીલસ્સ સમ્પદા**તિ કારણસીલમ્પિ ફલસીલમ્પિ સમ્પન્નસમુદાયસ્સ એકદેસવસેન વુત્તં. અથ વા ''કતમે ચ થપતિ અકુસલા સીલા? અકુસલં કાયકમ્મં અકુસલં વચીકમ્મં પાપકો આજીવો''તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૨૬૪) વુત્તત્તા

સબ્બમ્પિ કુસલાકુસલં ‘‘સીલ’’ન્તિ ગહેત્વા તત્થ કુસલસીલં નિદ્ધારેત્વા ‘‘**સીલસમ્પદા**’’તિ વુત્તં. એવં **દિટ્ઠિસમ્પદા**પિ વેદિતબ્બા.

દિટ્ઠિવિસુદ્ધિ ખો પન યથાદિટ્ઠિસ્સ ચ પધાનન્તિ કમ્મસ્સકતઞાણાદિસઙ્ખાતા દિટ્ઠિવિસુદ્ધિ ચેવાતિ પટિપાટિયા દિટ્ઠિવિસુદ્ધિ દિટ્ઠિવિસુદ્ધિ ખો પનાતિ ચ પદદ્વયસ્સ સમાનત્તા પઞ્હા. **યથાદિટ્ઠિસ્સા**તિ નિબ્બત્તિતપ્પકારદિટ્ઠિસ્સ નિબ્બત્તેતબ્બપધાનાનુરૂપદિટ્ઠિસ્સ વા યથાદિટ્ઠિપવત્તકિરિયસ્સ વા. **સંવેગો**તિ સહોત્તપ્પં ઞાણં, ઓત્તપ્પમેવ વા. સમત્તં તુસ્સનં તિત્તિ સન્તુટ્ઠિ, નત્થિ એતસ્સ સન્તુટ્ઠીતિ અસન્તુટ્ઠિ, અસન્તુટ્ઠિસ્સ ભાવો **અસન્તુટ્ઠિતા**. વીરિયપ્પવાહે પવત્તમાને અન્તરા એવ પટિગમનં નિવત્તનં પટિવાનં, તં અસ્સ અત્થીતિ પટિવાની , ન પટિવાની અપ્પટિવાની, તસ્સ ભાવો **અપ્પટિવાનિતા**. વિમુચ્ચનં નામ આરમ્મણે અધિમુત્તતા કિલેસેહિ સબ્બસઙ્ખારેહિ ચ નિસ્સટતા ચ. **પટિસન્ધિવસેના**તિ કિલેસાનં તંતંમગ્ગવજ્ઝાનં ઉપ્પજ્જનમગ્ગે ખન્ધસન્તાને પુન સંદહનવસેન. **અનુપ્પાદભૂતે**તિ તંતંફલે. **અનુપ્પાદપરિયોસાને**તિ અનુપ્પાદકરો મગ્ગો અનુપ્પાદો, તસ્સ પરિયોસાને.

સુત્તન્તિકદુકમાતિકાપદવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

દુકમાતિકાપદવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

કામાવચરકુસલપદભાજનીયવણ્ણના

૧. ‘‘યે વા પન...પે॰... અરૂપિનો ધમ્મા’’તિ ઇદં ‘‘ફસ્સો હોતી’’તિ એવમાદિકં વિય ન વિસું ‘‘તેપિ હોન્તી’’તિ હોતિ-સદ્દેન સમ્બન્ધં કત્વા વુત્તં, ઉદ્દિટ્ઠાવસેસે ચ પન ગહેત્વા ‘‘ઇમે ધમ્મા કુસલા’’તિ અપ્પેતું વુત્તન્તિ અપ્પનાય અવરોધિતં. એવઞ્ચ કત્વા નિદ્દેસેપિ એતસ્સ પદભાજનીયં ન વુત્તન્તિ. સરૂપેન પન અદસ્સિતત્તા ‘‘અત્થી’’તિ વત્વા દુતિયેન હોતિ-સદ્દેન સમ્બન્ધો નિદ્દેસો ચ ન કતો, સઙ્ખેપેન પન ઉદ્દિસિત્વા સઙ્ખેપેનેવ યે વા પન ધમ્મા નિદ્દિટ્ઠાતિ એતસ્સ ધમ્મસ્સ ઉદ્દેસે અવરોધો યુત્તો. ધમ્મનિદ્દેસે ચ નિદ્દેસાવસાને વુત્તસ્સાતિ.

પુચ્છાપરિચ્છેદવચનેનેવ પુચ્છાભાવે વિઞ્ઞાતે પુચ્છાવિસેસઞાપનત્થં આહ ‘‘**અયં કથેતુકમ્યતાપુચ્છા**’’તિ. **પઞ્ચવિધા હીતિ મહાનિદ્દેસે** (મહાનિ॰ ૧૫૦; ચૂળનિ॰ પુણ્ણકમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૧૨; મેત્તગૂમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૧૮) આગતા પુચ્છા દસ્સેતિ. **લક્ખણન્તિ** ઞાતું ઇચ્છિતો યો કોચિ સભાવો. **અઞ્ઞાતન્તિ** યેન કેનચિ ઞાણેન અઞ્ઞાતભાવં આહ. **અદિટ્ઠન્તિ** દસ્સનભૂતેન ઞાણેન પચ્ચક્ખં વિય અદિટ્ઠતં. **અતુલિતન્તિ** ‘‘એત્તકં ઇદ’’ન્તિ તુલાભૂતાય પઞ્ઞાય અતુલિતતં. **અતીરિતન્તિ** તીરણભૂતાય પઞ્ઞાય અકતઞાણકિરિયાસમાપનતં. **અવિભૂતન્તિ** ઞાણસ્સ અપાકટભાવં . **અવિભાવિતન્તિ** ઞાણેન અપાકટીકતભાવં. અદિટ્ઠં જોતીયતિ એતાયાતિ **અદિટ્ઠજોતના**. અનુમતિયા પુચ્છા **અનુમતિપુચ્છા** . ‘‘તં કિં મઞ્ઞથ, ભિક્ખવે’’તિઆદિપુચ્છાય હિ ‘‘કા તુમ્હાકં અનુમતી’’તિ અનુમતિ પુચ્છિતા હોતિ. **કથેતુકમ્યતા**તિ કથેતુકમ્યતાય.

પભેદતો ધમ્માનં દેસનન્તિ માતિકાદેસનં આહ. તત્થ હિ પુરતો કુસલાદિકે પભેદે વત્વા પચ્છતો ધમ્મા વુત્તાતિ ‘‘**પભેદવન્તદસ્સનત્થ**’’ન્તિ નિદ્દેસં આહ. ઇદં વુત્તં હોતિ – માતિકાય સવિસેસના ધમ્મા વુત્તા, તે ચ વિસેસિતબ્બત્તા પધાના, પધાનઞ્ચ ઇતિકત્તબ્બતાય યુજ્જતીતિ ધમ્માનમેવ પધાનાનં પુચ્છિતબ્બતા વિસ્સજ્જિતબ્બતા ચ હોતિ, તસ્મા તે પુચ્છિતબ્બે દસ્સેતું ‘‘**કતમે ધમ્મા**’’તિ વુત્તં, તે પન વિસેસવન્તો પુચ્છિતાતિ દસ્સેતું પુન ‘‘**કુસલા**’’તિ વુત્તન્તિ એવં પભેદવન્તદસ્સનત્થં અયં પદાનુક્કમો કતોતિ. ‘‘ઇમે ધમ્મા કુસલા’’તિ વિસ્સજ્જનેપિ એવમેવ યોજના કાતબ્બા. ‘‘**પભેદતો ધમ્માનં દેસનં દીપેત્વા**’’તિ એતસ્સ અત્થં વિવરિતું ‘‘**ઇમસ્મિઞ્હી**’’તિઆદિમાહ. અનેકપ્પભેદા દેસેતબ્બાતિ સમ્બન્ધો. **તસ્મા**તિ અવોહારદેસનતો ધમ્માનમેવ દેસેતબ્બત્તા તેસઞ્ચ ઘનવિનિબ્ભોગપટિસમ્ભિદાઞાણાવહનતો પભેદવન્તાનં દેસેતબ્બત્તા ‘‘કુસલા...પે॰... દીપેત્વા’’તિ એતેન સમ્બન્ધો. એવમેવ હિ યથાવુત્તદીપનસ્સ હેતું સકારણં પકાસેતું પુન ‘‘**ધમ્માયેવા**’’તિઆદિ વુત્તન્તિ. **ધમ્મા**તિ સામઞ્ઞમત્તવચનેન સમૂહાદિઘનવસેન એકત્તગ્ગહણં હોતીતિ એકત્તવિનિબ્ભોગકરણં ઘનવિનિબ્ભોગઞાણં આવહતિ પભેદદેસના, તથા કુસલાદિધમ્માનં અબ્યાકતાદિઅત્થાનઞ્ચ દીપનતો ધમ્મપટિસમ્ભિદાદિઞાણઞ્ચ આવહતિ. ‘‘**પભેદવન્તદસ્સનત્થ**’’ન્તિ એતં વિવરિતું ‘‘**ઇદાનિ યે તેના**’’તિઆદિમાહ. **પભેદ...પે॰... યુજ્જતિ** ઇતિકત્તબ્બતાયુત્તસ્સ વિસેસનત્તા. અથ વા ઉદ્દેસો ધમ્મપ્પધાનો, પુચ્છા સંસયિતપ્પધાના, ન ચ ધમ્મભાવો સંસયિતો, કુસલાદિભેદો પન સંસયિતોતિ નિચ્છિતસંસયિતવસેનાયં પદાનુક્કમો કતો.

એત્થાતિ એતસ્મિં વચને. કિમત્થમાહ ભગવાતિ તં દસ્સેતું આહ ‘‘**સમયે નિદ્દિસિ ચિત્ત**’’ન્તિ. **પરિયોસાને**તિ સમયે ચિત્તનિદ્દેસસ્સ ‘‘યસ્મિં...પે॰... આરબ્ભા’’તિ એતસ્સ પરિયોસાને. **તસ્મિં સમયે**તિ તસ્મિં ચિત્તુપ્પાદસમયે . ચિત્તેન સમયં નિયમેત્વાન અથ પચ્છા બોધેતુન્તિ સમ્બન્ધો. વિજ્જમાનેપિ ભોજનગમનાદિસમયનાનત્તે સમવાયાદિનાનત્તે ચ યથાવુત્તચિત્તનિયમિતા વિસેસિતા અઞ્ઞસ્મિં સમયે યથાધિપ્પેતાનં ફસ્સાદીનં અભાવા

ચિત્તનિયમિતે સમયે ફસ્સાદયો બોધેતું વિસેસનમેવ તાવ ચિત્તં દસ્સેતું સમયે ચિત્તં નિદ્દિસીતિ અત્થો. વિસેસિતબ્બોપિ હિ સમયો અત્તનો ઉપકારત્થં વિસેસનભાવં આપજ્જતિ, વિસેસનભૂતઞ્ચ ચિત્તં તદુપકારત્થં વિસેસિતબ્બભાવન્તિ. સન્તતિઘનાદીનં અયં વિસેસો – પુરિમપચ્છિમાનં નિરન્તરતાય એકીભૂતાનમિવ પવત્તિ **સન્તતિઘનતા**, તથા ફસ્સાદીનં એકસમૂહવસેન દુબ્બિઞ્ઞેય્યકિચ્ચભેદવસેન એકારમ્મણતાવસેન ચ એકીભૂતાનમિવ પવત્તિ **સમૂહાદિઘનતા**તિ.

કાલઞ્ચ સમયઞ્ચાતિ યુત્તકાલઞ્ચ પચ્ચયસામગ્ગિઞ્ચ. **ખણો**તિ ઓકાસો. તથાગતુપ્પાદાદિકો હિ મગ્ગબ્રહ્મચરિયસ્સ ઓકાસો તપ્પચ્ચયપટિલાભહેતુત્તા. ખણો એવ ચ **સમયો**. **યો** ''ખણો''તિ ચ ''સમયો''તિ ચ વુચ્ચતિ, સો **એકોવા**તિ અત્થો. **મહાસમયો**તિ મહાસમૂહો. **સમયોપિ ખો**તિ સિક્ખાપરિપૂરણસ્સ હેતુપિ. **સમયપ્પવાદકે**તિ દિટ્ઠિપ્પવાદકે. તત્થ હિ નિસિન્ના તિત્થિયા અત્તનો અત્તનો સમયં પવદન્તીતિ. **અત્થાભિસમયા**તિ હિતપટિલાભા. અભિસમેતબ્બોતિ અભિસમયો, અભિસમયો અત્થો **અભિસમયટ્ઠો**તિ પીળનાદીનિ અભિસમિતબ્બભાવેન એકીભાવં ઉપનેત્વા વુત્તાનિ, અભિસમયસ્સ વા પટિવેધસ્સ વિસયભૂતો અત્થો **અભિસમયટ્ઠો**તિ તાનેવ તથા એકત્તેન વુત્તાનિ. તત્થ **પીળનં** દુક્ખસચ્ચસ્સ તંસમઙ્ગિનો હિં સનં અવિપ્ફારિકતાકરણં. **સન્તાપો** દુક્ખદુક્ખતાદિભાવેન સન્તાપનં પરિદહનં.

''**ઇધા**''તિ વચનં અકુસલેસુ અબ્યાકતેસુ ચ કેસુચિ ખણસ્સ અસમ્ભવતો. નનુ કુસલાનઞ્ચ નવમેન ખણેન વિના ઉપ્પત્તિ હોતીતિ? નો ન હોતિ, ન પન નવમો એવ ખણો, ચતુચક્કાનિપિ ખણોતિ વુત્તાનિ. સબ્બન્તિમેન પરિચ્છેદેન અત્તસમ્માપણિધિખણમન્તરેન નત્થિ કુસલસ્સ ઉપ્પત્તીતિ ખણો ઇધ ગહિતો. ઇન્દ્રિયવિસયમનસિકારાધીનં વિઞ્ઞાણન્તિ એવમાદિ સાધારણફલં દટ્ઠબ્બં. **નવમો**તિ અટ્ઠક્ખણે ઉપાદાય વુત્તં. **ચતુચક્કં વત્તતી**તિ પુન પતિરૂપદેસવાસાદિસમ્પત્તિ ચતુચક્કં વિપરિવત્તતીતિ અત્થો. **ઓકાસભૂતાની**તિ અત્તનો નિબ્બત્તિયા ''ઇદાનિ ઉપ્પજ્જન્તુ કુસલાની''તિ અનુમતિદાનં વિય ભૂતાનિ.

ચિત્તકાલોતિ ધમ્મેનેવ સતા કાલો વિસેસિતો, ન તસ્સ પવત્તિત્થ પવત્તિસ્સતિ પવત્તતીતિ એતેન અવત્થાવિસેસેન, નાપિ તસ્સ વિજાનનકિચ્ચેન, તસ્મા એવંવિધે ધમ્મે ઉપાદાય પઞ્ઞત્તોતિ વુત્તો. કમપ્પવત્તા વિસેસા એવ પટિપાટીતિ બીજભાવો ચ પટિપાટીતિ વત્તુમરહતીતિ ઇમિનાધિપ્પાયેન ''**બીજકાલોતિ ધમ્મપટિપાટિં ઉપાદાય પઞ્ઞત્તો**''તિ આહ. **ધમ્મપટિપાટિં વા**તિ અટ્ઠકલાપધમ્મે સન્ધાયાહ. સઞ્ચિતા વિય ગય્હમાનકાલા એવ **કાલસઞ્ચયો** , યથા વા તથા વા કાલોતિ એકં સભાવં ગહેત્વા અભિનિવેસં કરોન્તસ્સ તદભિનિવેસનિસેધનત્થં ''**સો પનેસ સભાવતો અવિજ્જમાનત્તા પઞ્ઞત્તિમત્તકો**''તિ આહ. ગત્વા વિઞ્ઞેય્યોતિ સમ્બન્ધો. **ઇતરો પન હેતૂ**તિ એસ સમયો પચ્ચયોવ વિઞ્ઞેય્યો. **એત્થા**તિ એતસ્મિં અધિકારે ન હેતુહેતુ સાધારણહેતુ ચાતિ અત્થો. સમવાયો પચ્ચયસામગ્ગી, હેતુ પન એકેકો પચ્ચયોતિ અયમેતેસં વિસેસો વેદિતબ્બો. ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં અનેકપચ્ચયદસ્સનેન તંતંદ્વારિકાનં કુસલાનઞ્ચ તપ્પચ્ચયતં દસ્સેતિ.

પરિગ્ગહો કતો અટ્ઠકથાચરિયેહિ. **એકકારણવાદો**તિ પકતિકારણવાદો, ઇસ્સરકારણવાદો વા. **અઞ્ઞમઞ્ઞાપેક્ખો**તિ અવયવાનં અઞ્ઞમઞ્ઞાપેક્ખતાય સમુદાયો વુત્તો. અપેક્ખા ચ યાવ સહાયકારણસમાગમો ન હોતિ, તાવ ફલસ્સ અનિપ્ફાદનં સમાગમે નિપ્ફાદનસમત્થસ્સ નિપ્ફાદનઞ્ચ. સમાગમો ચ યેસુ યુજ્જમાનેસુ નિબ્યાપારેસુપિ ફલસ્સ પવત્તિ, તેસં સબ્ભાવોતિ.

અસામગ્ગી...પે॰... પત્તિતોતિ ચક્ખુરૂપાલોકમનસિકારાનં અસમવેતાનં ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ અહેતુભાવે સતિ સમવેતાનઞ્ચ તંસભાવાવિનિવત્તિતો હેતુભાવાનાપત્તિતોતિ અત્થો. ન હિ સભાવન્તરં અઞ્ઞેન સહિતં સભાવન્તરં હોતીતિ. **એકસ્મિ**ન્તિ અન્ધસતે એકેકસ્મિં અન્ધેતિ અધિપ્પાયો. અઞ્ઞથા યથારુતવસેન અત્થે ગય્હમાને એકસ્સ અન્ધસ્સ દસ્સનાસમત્થતા સબ્બેસમ્પિ ન હોતિ, નાપિ એકસ્સ અસમત્થતાય સબ્બેસમ્પિ અસમત્થતા વુત્તા, કિન્તુ સબ્બેસં વિસું અસમત્થતાય એવાતિ ઉપમાવચનં ન યુજ્જેય્ય, નાપિ ઉપમોપમિતબ્બસમ્બન્ધો. ન હિ ઉપમિતબ્બેસુ ચક્ખાદીસુ એકસ્સ અસમત્થતાય સબ્બેસમ્પિ અસમત્થતા વુત્તા, કિન્તુ સબ્બેસં વિસું અસમત્થતાય સહિતાનં અસમત્થતાતિ. **અન્ધસતં પસ્સતી**તિ ચ અન્ધસતં સહિતં પસ્સતીતિ અધિપ્પાયો અઞ્ઞથા વુત્તનયેન ઉપમિતબ્બાસમાનતાપત્તિતો. **સાધા...પે॰... ઠિતભાવો**તિ યેસુ વિજ્જમાનેસુ ફલપ્પવત્તિ તેસં સમોધાને, યથા પવત્તમાનેસુ તેસુ ફલપ્પવત્તિ, તથા પવત્તિમાહ. ન યેસં કેસઞ્ચિ અનેકેસં સમોધાનમત્તં સામગ્ગી. ન હિ સદ્દગન્ધરસફોટ્ઠબ્બસમોધાનં ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ, કટ્ઠકપાલપાસાણસમોધાનં વા સોતવિઞ્ઞાણસ્સ હેતૂતિ. **તન્તિ** તં દસ્સનં. **અસા...પે॰... સિદ્ધો**તિ નાયમત્થો સાધેતબ્બો વિસું અહેતૂનં ચક્ખાદીનં સહિતાનં હેતુભાવસ્સ પચ્ચક્ખસિદ્ધત્તાતિ અત્થો. ન હિ પચ્ચક્ખસિદ્ધે યુત્તિમગ્ગનં યુત્તન્તિ.

મનુસ્સત્તાદીનં ખણાવયવાનં સામગ્ગી ખણસામગ્ગી, તં વિના સો નવમચક્કસમ્પત્તિસઙ્ખાતો ખણો નત્થિ. સા એવ હિ ખણસામગ્ગી સો ખણોતિ અત્થો. **ખણ...પે॰... દીપેતિ** અત્તનો દુલ્લભતાયાતિ અત્થો. ખણત્થો વા સમયસદ્દો ખણસઙ્ખાતો સમયોતિ વુત્તો. સો યસ્મિં દુલ્લભે ખણે સતીતિ ઇમસ્સત્થસ્સ વિભાવનવસેન તદાયત્તાય કુસલુપ્પત્તિયા દુલ્લભભાવં દીપેતિ. એતેનુપાયેન **સમવાય...પે॰... વુત્તિં દીપેતી**તિ એત્થ ઇતો પરેસુ ચ યોજના તસ્સ તસ્સ તંતંદીપને કાતબ્બા.

તસ્સ પુરિસસ્સાતિ ''સેય્યથાપિ ભિક્ખવે ચત્તારો દળ્હધમ્મા ધનુગ્ગહા સિક્ખિતા કતહત્થા કતુપાસના ચતુદ્દિસા ઠિતા અસ્સુ, અથ પુરિસો આગચ્છેય્ય 'અહં ઇમેસં...પે॰... કતુપાસનાનં કણ્ડે ખિત્તે ખિત્તે અપ્પતિટ્ઠિતે પથવિયં ગહેત્વા આહરિસ્સામી''તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૨૨૮) એવં વુત્તજવનપુરિસસ્સ. **તાવ પરિત્તકો**તિ ગમનસ્સાદાનં દેવપુત્તાનં હેટ્ઠુપરિયાયેન પટિમુખં ધાવન્તાનં સિરસિ પાદે ચ બદ્ધખુરધારાસન્નિપાતતો ચ પરિત્તતરો કાલો. કાલસઙ્ખાતો સમયો ચિત્તપરિચ્છિન્નો વુચ્ચમાનો તેનેવ પરિચ્છેદકચિત્તેન ''એવં પરિત્તો અહ''ન્તિ અત્તનો પરિત્તતં દીપેતિ. યથા ચાહં, એવં સબ્બો કુસલચિત્તપ્પવત્તિકાલોતિ તસ્સ પરિત્તતં દીપેતિ. સદ્દસ્સ દીપના વુત્તનયાનુસારેન વેદિતબ્બા.

પકતિવાદીનં મહતો વિય અણુવાદીનં દ્વિઅણુકસ્સ વિય ચ એકસ્સેવ. **હેતુ...પે॰... વુત્તિતં દીપેતી**તિ પચ્ચયાયત્તવુત્તિદીપનતો તપ્પરભાવા હેતુસઙ્ખાતસ્સ પરાયત્તવુત્તિદીપનતા વુત્તા. સતિ પન પચ્ચયાયત્તભાવે પચ્ચયસામગ્ગીઆયત્તતા સમવાયસઙ્ખાતેન દીપિયતીતિ અતપ્પરભાવતો તસ્સ તંદીપનતા ન વુત્તા. અનેન સમયેન કત્તુભૂતેન, અનેન સમયેન વા કરણભૂતેન ભગવતા પટિસેધિતોતિ અત્થો. એસ નયો પુરિમાસુ દીપનાસુ.

અધિકરણવસેનાતિ આધારવસેન. **એત્થા**તિ કાલસમૂહસઙ્ખાતે સમયે ગહિતેતિ અત્થો. કાલોપિ હિ ચિત્તપરિચ્છિન્નો સભાવતો અવિજ્જમાનોપિ આધારભાવેનેવ સઞ્ઞાતો ''અધિકરણ''ન્તિ વુત્તો તંખણપ્પવત્તાનં તતો પુબ્બે પરતો ચ અભાવા. **ભાવો**તિ કિરિયા. કિરિયાય કિરિયન્તરલક્ખણં ભાવેનભાવલક્ખણં. યથા ગાવીસુ દુય્હમાનાસુ ગતો, દુદ્ધાસુ આગતોતિ દોહનકિરિયા ગમનકિરિયાય લક્ખણં હોતિ, એવમિહાપિ ''યસ્મિં સમયે

તસ્મિં સમયે''તિ ચ વુત્તે સતીતિ અયમત્થો વિઞ્ઞાયમાનો એવ હોતિ અઞ્ઞકિરિયાસમ્બન્ધાભાવેન પદત્થસ્સ સત્તાવિરહાભાવતોતિ સમયસ્સ સત્તાકિરિયાય ચિત્તુપ્પાદકિરિયા ફસ્સાદિભવનકિરિયા ચ લક્ખીયતીતિ ઉભયત્થ સમયસદ્દે ભુમ્મનિદ્દેસો કતો લક્ખણભૂતભાવયુત્તોતિ.

ઉદ્દાનતોતિ ઉદ્દેસતો સઙ્ખેપતો. કિલેસકામો વત્થુકામભાવં ભજન્તો કામનીયવસેન ભજતિ, ન કામનવસેનાતિ કામનવસેન કિલેસકામો એવ હોતિ, ન વત્થુકામો. **દુવિધોપેસો**તિ વચનેન દુવિધસ્સપિ સહિતસ્સ અવચરણપ્પદેસં સઙ્ગણ્હાતિ. તેન વત્થુકામસ્સેવ પવત્તિદેસો રૂપારૂપધાતુદ્વયં અપનીતં હોતિ. નનુ ચ દુવિધોપિ સહિતો રૂપારૂપધાતૂસુ પવત્તતિ રૂપારૂપાવચરધમ્માનં વત્થુકામત્તા તદારમ્મણાનં રૂપારૂપરાગાનઞ્ચ કિલેસકામભાવસિદ્ધિતોતિ? તં ન, બહલકિલેસસ્સ કામરાગસ્સ કિલેસકામભાવેન ઇધ સઙ્ગહિતત્તા. એવઞ્ચ કત્વા રૂપારૂપધાતૂસુ પવત્તમાનેસુ કામાવચરધમ્મેસુ નિકન્તિ ઇધ ન સઙ્ગહિતા સુખુમત્તા. ''ઉદ્દાનતો દ્વે કામા''તિ સબ્બકામે ઉદ્દિસિત્વાપિ હિ ''દુવિધોપેસો''તિ એત્થ તદેકદેસભૂતા અઞ્ઞમઞ્ઞસહિતતાપરિચ્છિન્ના કામરાગતબ્બત્થુકધમ્માવ સઙ્ગહિતાતિ, નિરવસેસો વા કિલેસકામો કામરાગો કામતણ્હારૂપતણ્હાઅરૂપતણ્હાનિરોધતણ્હાભેદો ઇધ પવત્તતીતિ અનવસેસપ્પવત્તિતં સન્ધાય ''દુવિધોપેસો''તિ વુત્તં, વત્થુકામોપિ ચ અપ્પકો ઇધાપિ ન વત્તતિ રૂપારૂપાવચરવિપાકમત્તો, તથાપિ પરિપુણ્ણવત્થુકામત્તા કામાવચરધમ્માવ ઇધ ગહિતા. એવઞ્ચ કત્વા સસત્થાવચરોપમા યુત્તા હોતિ. ''રૂપૂપપત્તિયા મગ્ગં ભાવેતી''તિ (ધ॰ સ॰ ૧૬૩; વિભ॰ ૬૨૫) એત્થ રૂપભવો ઉત્તરપદલોપં કત્વા ''રૂપ''ન્તિ વુત્તો, એવમિધાપિ ઉત્તરપદલોપો દટ્ઠબ્બો. અઞ્ઞથા હિ ચિત્તં કામાવચરાવચરન્તિ વુચ્ચેય્યાતિ. **આરમ્મણકરણવસેના**તિઆદિકે ''કામો''તિ સબ્બં તણ્હમાહ, તસ્મા ''**કામઞ્ચેસા**''તિઆદિ વુત્તં, ''કામે અવચારેતીતિ કામાવચાર''ન્તિ વત્તબ્બે **ચા**-સદ્દસ્સ રસ્સત્તં કતં.

રુળ્હિસદ્દેનાતિ ઞાણસમ્પયુત્તેસુ રુળ્હેન સદ્દેન, ઞાણસમ્પયુત્તેસુ વા પવત્તિત્વા અનવજ્જસુખવિપાકતાય તંસદિસેસુ ઞાણવિપ્પયુત્તેસુ રુળ્હેન સદ્દેન. અથ વા કિઞ્ચિ નિમિત્તં ગહેત્વા સતિપિ અઞ્ઞસ્મિં તંનિમિત્તયુત્તે કિસ્મિઞ્ચિદેવ વિસયે સમ્મુતિયા ચિરકાલતાવસેન નિમિત્તવિરહેપિ પવત્તિ રુળ્હિ નામ યથા ''મહિયં સેતીતિ મહિંસો, ગચ્છન્તીતિ ગાવો''તિ, એવં કુસલસદ્દસ્સપિ રુળ્હિભાવો વેદિતબ્બો. પઞ્ઞાનિદ્દેસે ''કોસલ્લ''ન્તિ અભિધમ્મે (ધ॰ સ॰ ૧૬) વુત્તં, તસ્સ ચ ભાવા કુસલસદ્દપ્પવત્તીતિ કોસલ્લયોગા કુસલન્તિ અયં અભિધમ્મપરિયાયો હોતિ. **કુસલ**ન્તિ કુસલભાવં આહ.

વિપાકાદીનં અવજ્જપટિપક્ખતા નત્થીતિ કુસલમેવ અનવજ્જલક્ખણં વુત્તં. **અનવજ્જલક્ખણમેવા**તિ સુખવિપાકસભાવસ્સ લક્ખણભાવનિવારણત્થં અવધારણં કતં, તંનિવારણઞ્ચ તસ્સ પચ્ચુપટ્ઠાનતં વત્થુકામતાય કતં. સમ્પત્તિઅત્થેન રસેન **વોદાનભાવરસં**. ફલટ્ઠેન પચ્ચુપટ્ઠાનેન **ઇટ્ઠવિપાકપચ્ચુપટ્ઠાનં**. **સભાવો** કક્ખળાદિફુસનાદિકો અસાધારણો. **સામઞ્ઞં** સાધારણો અનિચ્ચાદિસભાવો. ઇધ ચ કુસલલક્ખણં સબ્બકુસલસાધારણસભાવત્તા સામઞ્ઞં દટ્ઠબ્બં, અકુસલાદીહિ અસાધારણતાય **સભાવો** વા. **ઉપટ્ઠાનાકારો**તિ ગહેતબ્બભાવેન ઞાણસ્સ ઉપટ્ઠહનાકારો. **ફલં** પન અત્તનો કારણં પટિચ્ચ તપ્પટિબિમ્બભાવેન, પટિમુખં વા ઉપટ્ઠાતીતિ **પચ્ચુપટ્ઠાનં**.

વિજાનાતીતિ સઞ્ઞાપઞ્ઞાકિચ્ચવિસિટ્ઠં વિસયગ્ગહણં આહ. સબ્બચિત્તસાધારણત્તા યત્થ યત્થ યથા યથા અત્થો લબ્ભતિ, તત્થ તત્થ તથા તથા ગહેતબ્બોતિ. યં આસેવનપચ્ચયભાવેન **ચિનોતિ**, યઞ્ચ કમ્મુના અભિસઙ્ખતત્તા **ચિતં**, તં તથા ''**ચિત્ત**''ન્તિ વુત્તં. યં પન તથા ન હોતિ, તં પરિત્તકિરિયદ્વયં અન્તિમજવનઞ્ચ

લબ્ભમાનચિન્તનવિચિત્તતાદિવસેન “**ચિત્ત**”ન્તિ વેદિતબ્બં. હસિતુપ્પાદો પન અઞ્ઞજવનગતિકોવ. **ચિત્તાનં પના**તિ વિચિત્રાનન્તિ અત્થો. તદન્તોગધત્તા હિ સમુદાયવોહારેન અવયવોપિ “**ચિત્ત**”ન્તિ વુચ્ચતિ યથા પબ્બતનદીસમુદ્દાદિએકદેસેસુ દિટ્ઠેસુ પબ્બતાદયો દિટ્ઠાતિ વુચ્ચન્તીતિ. **ચરણં** નામ ગહેત્વા ચરિતબ્બચિત્તપટો. **રૂપાની**તિ બિમ્બાનિ.

અજ્ઝત્તિકન્તિ ઇન્દ્રિયબદ્ધં વદતિ. **ચિત્તકતમેવા**તિ ચિત્તસ્સ મૂલકારણતં સન્ધાય વુત્તં. કમ્મસ્સ હેતં ચિત્તં કારણન્તિ. તં પન અત્થં વિભાવેતું “**કાયકમ્માદિભેદ**”ન્તિઆદિમાહ. **લિઙ્ગનાનત્ત**ન્તિ સણ્ઠાનનાનત્તં, ભિન્નસણ્ઠાનઙ્ગપચ્ચઙ્ગવતો સરીરસ્સ વા નાનત્તં. વોહારવસેન ઇત્થિપુરિસાદિભાવેન વોહરિતબ્બેસુ પત્થનાવિસેસા ઉપ્પજ્જન્તિ, તતો કમ્મવિસેસા. એવમિદં **કમ્મનાનત્તં** વોહારનાનત્તતો હોતિ. **અપા...પે॰... કાદિતા**તિ એવમાદીસુ **આદિ**-સદ્દેહિ ગતિયા ઉપપત્તિયા અત્તભાવે લોકધમ્મેસુ ચ નાનાકરણાનિ સુત્તાગતાનિ સઙ્ગણ્હાતિ.

કમ્મનાનત્તાદિવસેનાતિ એત્થ કુસલાકુસલવસેન **કમ્મનાનત્તં** વેદિતબ્બં. વિસદિસસભાવતા હિ નાનત્તન્તિ. કુસલકમ્મસ્સ દાનાદિવસેન કાયસુચરિતાદિભાવેન ચ **પુથુત્તં**, અકુસલકમ્મસ્સ ચ મચ્છરિયાદીહિ કાયદુચ્ચરિતાદીહિ ચ **પુથુત્તં** વેદિતબ્બં. બહુપ્પકારતા હિ પુથુત્તન્તિ . અન્નદાનાદિવસેન દાનાદીનં પાણાતિપાતાવિરતિઆદિવસેન કાયસુચરિતાદીનં આવાસમચ્છરિયાદિવસેન મચ્છરિયાદીનં પાણાતિપાતાદિવસેન કાયદુચ્ચરિતાદીનઞ્ચ **પભેદો** વેદિતબ્બો. એકેકસ્સ હિ પકારસ્સ ભેદો પભેદોતિ. નાનત્તાદીનં **વવત્થાનં** તથા તથા વવત્થિતતા નિચ્છિતતા. એતેનુપાયેન લિઙ્ગનાનત્તાદીનિ વેદિતબ્બાનિ. કમ્મનાનત્તાદીહિ નિબ્બત્તાનિ હિ તાનીતિ.

પચ્ચુપ્પન્નસ્સ લિઙ્ગસ્સ કમ્મતો પવત્તિં તદનુક્કમેન પચ્ચુપ્પન્નકમ્મસ્સ નિપ્ફત્તિઞ્ચ દસ્સેત્વા તતો અનાગતલિઙ્ગનાનત્તાદિનિપ્ફત્તિદસ્સનેન સંસારં ઘટેન્તો “**કમ્મનાનાકરણં પટિચ્ચા**”તિઆદિમાહ. તત્થ પુરિમેન કમ્મવચનેન અવિજ્જાસઙ્ખારા, લિઙ્ગાદિવચનેન વિઞ્ઞાણાદીનિ ભવપરિયોસાનાનિ, ગતિઆદિવચનેન જાતિજરામરણાનિ ગહિતાનીતિ દટ્ઠબ્બાનિ. તત્થ **ગતી**તિ નિરયાદયો પઞ્ચ ગતિયો વુચ્ચન્તિ, તાસં નાનાકરણં અપદાદિભાવો. તા હિ તથા ભિન્નાતિ. **ઉપપત્તી**તિ ગોમહિંસાદિખત્તિયાદિચાતુમહારાજિકાદિઉપપત્તિયો, તાસં નાનાકરણં ઉચ્ચાદિતા. ખત્તિયો એવ હિ એકચ્ચો કુલભોગઇસ્સરિયાદીહિ **ઉચ્ચો** હોતિ, એકચ્ચો **નીચો**. તેહિ એવ હીનતાય **હીનો**, પધાનભાવં નીતતાય **પણીતો**, અડ્ઢતાય **સુગતો**, દલિદ્દતાય **દુગ્ગતો**. કુલવસેન વા **ઉચ્ચનીચતા**, ઇસ્સરિયવસેન **હીનપણીતતા**, ભોગવસેન **સુગતદુગ્ગતતા** યોજેતબ્બા. **સુવણ્ણદુબ્બણ્ણતા**તિ ઓદાતસામાદિવણ્ણસુદ્ધિઅસુદ્ધિવસેન વુત્તં. **સુજાતદુજ્જાતતા**તિ નિગ્રોધપરિમણ્ડલાદિઆરોહપરિણાહેહિ લક્ખણેહિ વા અત્તભાવપરિપુણ્ણાપરિપુણ્ણજાતતાવસેન. **સુસણ્ઠિતદુસ્સણ્ઠિતતા**તિ અઙ્ગપચ્ચઙ્ગાનં સણ્ઠાનવસેન.

અપરમ્પિ વુત્તં અજ્ઝત્તિકચિત્તસ્સ યથાવુત્તસ્સ ચિત્તકતભાવસાધકં સુત્તં “**કમ્મતો**”તિઆદિ. કમ્મઞ્હિ ચિત્તતો નિબ્બત્તન્તિ તતો નિપ્ફજ્જમાનં સબ્બમ્પિ ચિત્તં ચિત્તકતમેવાતિ સાધેતિ. કમ્મનિબ્બત્તતો લિઙ્ગતો પવત્તમાનલિઙ્ગસઞ્ઞા મૂલકારણતો કમ્મતો આસન્નકારણતો લિઙ્ગતો ચ પવત્તા હોતીતિ “**કમ્મતો...પે॰... પવત્તરે**”તિ આહ. અથ વા લિઙ્ગઞ્ચ સઞ્ઞા ચ **લિઙ્ગસઞ્ઞા**, તા યથાસઙ્ખ્યં કમ્મતો લિઙ્ગતો ચ પવત્તરેતિ અત્થો. **સઞ્ઞાતો ભેદં ગચ્છન્તી**તિ તે ઇત્થિપુરિસાદિલિઙ્ગસઞ્ઞાતો ઇત્થિપુરિસાદિવોહારભેદં ધમ્મા ગચ્છન્તિ, તથા તથા વોહરિતબ્બાતિ અત્થો. ઇમાય ગાથાય અતીતપચ્ચુપ્પન્નદ્ધપટિચ્ચસમુપ્પાદવસેન ચિત્તકતં ચિત્તં દસ્સિતં.

લોકો એવ પજાતત્તા **પજા**તિ પુરિમપાદસ્સ વિવરણં પચ્છિમપાદો દટ્ઠબ્બો. યથા રથસ્સ આણિ નિબન્ધના, એવં સત્તલોકરથસ્સ કમ્મં નિબન્ધનન્તિ ઉપમાસંસન્દનં વેદિતબ્બં. ઇમાય ચ ગાથાય અદ્ધદ્વયવસેન ચિત્તસ્સ કમ્મવિઞ્ઞાણકતતા દસ્સિતા. **કિત્તિ**ન્તિ પરમ્મુખા કિત્તનં પત્થટયસતં. **પસંસ**ન્તિ સમ્મુખા પસંસનં થુતિં. **કમ્મનાનાકરણ**ન્તિ કમ્મતો નિબ્બત્તનાનાકરણં કમ્મજેહિ અનુમિયમાનં કમ્મસ્સેવ વા નાનાકરણં.

કમ્મસ્સકાતિ કમ્મસયા. કમ્મસ્સ દાયં તેન દાતબ્બં આદિયન્તીતિ **કમ્મદાયાદા**. અણ્ડજાદીનઞ્ચ યોનીનં કમ્મતો નિબ્બત્તત્તા કમ્મમેવ યોનિ અત્તભાવપટિલાભનિમિત્તં એતેસન્તિ **કમ્મયોની**. બન્ધનટ્ઠેન કમ્મં બન્ધુ એતેસન્તિ **કમ્મબન્ધૂ**.

ચિત્તસ્સાતિ કમ્મવિઞ્ઞાણસ્સ. તસ્સ પન અલદ્ધોકાસતા અઞ્ઞેન કમ્મેન પટિબાહિતત્તા તદવિપચ્ચનોકાસે પુગ્ગલસ્સ નિબ્બત્તત્તા ચ વેદિતબ્બા. વિજ્જમાનમ્પિ અપરાપરિયવેદનીયકમ્મવિઞ્ઞાણં કાલગતિપયોગાદિસહકારીપચ્ચયવિકલતાય **અવસેસપચ્ચયવેકલ્લં** દટ્ઠબ્બં. **એકચ્ચચિત્ત**ન્તિ ચિત્તેન કત્તબ્બચિત્રેન એકચ્ચભૂતં તેન કત્તબ્બચિત્રમાહ.

અનુભવિત્વા ભવિત્વા ચ અપગતં **ભૂતાપગતં**. અનુભૂતભૂતતા હિ ભૂતતાસામઞ્ઞેન ભૂતસદ્દેન વુત્તા. સામઞ્ઞમેવ હિ ઉપસગ્ગેન વિસેસીયતીતિ. અનુભૂતસદ્દો ચ કમ્મવચનિચ્છાભાવતો અનુભવકવાચકો દટ્ઠબ્બો. વિકપ્પગાહવસેન રાગાદીહિ તબ્બિપક્ખેહિ ચ અકુસલં કુસલઞ્ચ આરમ્મણરસં અનુભવતિ, ન વિપાકો કમ્મવેગક્ખિત્તત્તા, નાપિ કિરિયા અહેતુકાનં અતિદુબ્બલતાય સહેતુકાનઞ્ચ ખીણકિલેસસ્સ છળઙ્ગુપેક્ખાવતો ઉપ્પજ્જમાનાનં અતિસન્તવુત્તિત્તા. એત્થ ચ પુરિમનયે કુસલાકુસલમેવ વત્તું અધિપ્પાયવસેન ''ભૂતાપગત''ન્તિ વુત્તં. યં ''ઉપ્પન્નાનં અકુસલાનં ધમ્માનં પહાનાય ઉપ્પન્નાનં કુસલાનં ધમ્માનં ઠિતિયા''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૬૫૧-૬૬૨; વિભ॰ ૩૯૦-૩૯૧) એત્થ ઉપ્પન્નન્તિ ગહેત્વા તંસદિસાનં પહાનં, વુદ્ધિ ચ વુત્તા, પચ્છિમનયે પન **ચ**-સદ્દેન કુસલાકુસલઞ્ચ આકડ્ઢિત્વા સબ્બં સઙ્ખતં વુત્તં ભૂતાપગતભાવાભિધાનાધિપ્પાયેન.

વિપચ્ચિતું ઓકાસકરણવસેન ઉપ્પતિતં અતીતકમ્મઞ્ચ તતો ઉપ્પજ્જિતું આરદ્ધો અનાગતો વિપાકો ચ **''ઓકાસકતુપ્પન્ન''**ન્તિ વુત્તો. યં ઉપ્પન્નસદ્દેન વિનાપિ વિઞ્ઞાયમાનં ઉપ્પન્નં , તં સન્ધાય ''નાહં, ભિક્ખવે, સઞ્ચેતનિકાન''ન્તિઆદિ (અ॰ નિ॰ ૧૦.૨૧૭, ૨૧૯) વુત્તં. **તાસુ તાસુ ભૂમીસૂ**તિ મનુસ્સદેવાદિઅત્તભાવસઙ્ખાતેસુ ઉપાદાનક્ખન્ધેસુ. તસ્મિં તસ્મિં સન્તાને અનુપ્પત્તિઅનાપાદિતતાય **અસમૂહતં**. એત્થ ચ લદ્ધભૂમિકં **''ભૂમિલદ્ધ''**ન્તિ વુત્તં અગ્ગિઆહિતો વિય. ઓકાસકતુપ્પન્નસદ્દેપિ ચ ઓકાસો કતો એતેનાતિ, ઓકાસો કતો એતસ્સાતિ ચ દુવિધત્થેપિ એવમેવ કતસદ્દસ્સ પરનિપાતો વેદિતબ્બો.

સબ્બદા અવત્તમાનમ્પિ ગમિયચિત્તં પટિપક્ખપચ્ચવેક્ખણાય અવિક્ખમ્ભિતત્તા **''ઉપ્પન્ન''**ન્તિ વુત્તં. **અન્તરધાપેતી**તિ વિક્ખમ્ભિકા આનાપાનસ્સતિ વિક્ખમ્ભેતિ. **અન્તરાયેવા**તિ ભૂમિલદ્ધે સભૂમિયં અબ્બોચ્છિન્ને વિચ્છિન્દિત્વાતિ અત્થો. અનતીતં અનનાગતઞ્ચ ખણત્તયેકદેસગતમ્પિ ઉપ્પજ્જમાનં **''ખણત્તયગત''**ન્તિ વુત્તં. દેસનાય પધાનેન ગહિતો અત્થો **''સીસ''**ન્તિ વુચ્ચતિ. લોકિયધમ્મઞ્હિ દેસેતબ્બં પત્વા દેસનાય ચિત્તં પુબ્બઙ્ગમં હોતિ, ધમ્મસભાવં વા સન્ધાયેતં વુત્તં. **અકુસલા**તિ સબ્બેપિ અકુસલા ધમ્મા વુત્તા. ચેતનાતિ કેચિ. **અકુસલભાગિયા**તિ રાગાદયો એકન્તઅકુસલા. **અકુસલપક્ખિકા**તિ ફસ્સાદયોપિ તપ્પક્ખિકા. **મનો તેસં ધમ્માનં પઠમં ઉપ્પજ્જતી**તિ સહજાતોપિ મનો સમ્પયુત્તે સઙ્ગણ્હિત્વા અધિપતિભાવેન પવત્તમાનો પઠમં ઉપ્પન્નો વિય

હોતીતિ એવં વુત્તો. સમ્પયુત્તાપિ તદનુવત્તનતાય અન્વદેવ અકુસલા ધમ્માતિ વુત્તા, અનન્તરપચ્ચયમનં વા સન્ધાય મનોપુબ્બઙ્ગમતા વુત્તા. **ચિત્તેન નીયતી**તિ અભિસઙ્ખારવિઞ્ઞાણં સન્ધાયાહ, તણ્હાસમ્પયુત્તં વા. **પભસ્સર**ન્તિ સભાવપણ્ડરતં સન્ધાયાહ. **અરક્ખિતે**તિ સતિયા અનુનયપટિઘાદીહિ અરક્ખિતે, રાગાદીહિ **બ્યાપન્ને**, તેહિ એવ **અવસ્સુતે**. ચિત્તસ્સ પુબ્બઙ્ગમભાવસાધને અઞ્ઞમઞ્ઞં બલદાનવસેન સુત્તાનુરક્ખણં, ઇધ વા ઉપસંહતાનં આભિધમ્મિકેહિ વિઞ્ઞાતાનં ચિરકાલપ્પવત્તિવસેન વેદિતબ્બં.

કતરપઞ્ઞં ત્વન્તિઆદિ ન પાળિઆરુળ્હં, એવં ભગવા પુચ્છતીતિ અટ્ઠકથાયમેવ વુત્તં. **પઞ્ઞા પન કિમત્થિયા**તિ ઇદમ્પિ એકં સુત્તં. ‘‘અભિઞ્ઞત્થા પરિઞ્ઞત્થા પહાનત્થા’’તિ તસ્સ વિસ્સજ્જનં.

સાતન્તિ સભાવવસેન વુત્તં, **મધુર**ન્તિ મધુરં વિયાતિ ઉપમાવસેન. **પોનોબ્ભવિકા**તિ પુનબ્ભવકરણસીલા. તત્રતત્રાભિનન્દનતો નન્દી, નન્દિભૂતો રાગો નન્દિરાગો, નન્દિરાગભાવેન સહગતાતિ **નન્દિરાગસહગતા**તિ ન એત્થ સમ્પયોગવસેન સહગતભાવો અત્થીતિ સહગતસદ્દો તણ્હાય નન્દિરાગભાવં જોતેતિ. **નન્દિરાગભૂતા**તિ યસ્સ અત્થો. **નિસ્સયે**તિ પાદકે. **રૂપારૂપારમ્મણાન**ન્તિ પથવીકસિણાદિઆકાસાદિઆરમ્મણાનં. **સંસટ્ઠે**તિ ખીરોદકં વિય સમોદિતે એકીભાવમિવ ગતે. **સહજાતે**તિ સમ્પયુત્તસહજાતે, ન સહજાતમત્તે. **ઇધાપી**તિ ‘‘ઇમસ્મિમ્પિ પદે અયમેવ અત્થો અધિપ્પેતો’’તિ ઇમિસ્સા અટ્ઠકથાય યથાદસ્સિતસંસટ્ઠસદ્દો સહજાતે અધિપ્પેતોતિ. **અરૂપં રૂપેના**તિ પટિસન્ધિક્ખણે વત્થુના. **ઉક્કટ્ઠનિદ્દેસો**તિ અનવસેસસઙ્ગહેન કતો અતિસયનિદ્દેસો.

અનાભટ્ઠતાયેવાતિ ‘‘દિટ્ઠં સુત’’ન્તિઆદીસુ દિટ્ઠતાદયો વિય અભાસિતબ્બતા અનાભટ્ઠતા. સબ્બાકારેન સદિસસ્સ દુતિયચિત્તસ્સ સસઙ્ખારિકતાવચનેન ઇમસ્સ અસઙ્ખારિકતા વિઞ્ઞાયતિ, તસ્મા અભાસિતબ્બતાય ન ગહિતોતિ અત્થો યુજ્જતિ. અધિપ્પાયો પન પાળિયં અભાસિતત્તા એવ તત્થ દેસેતબ્બભાવેન **ન ગહિતો** ન સઙ્ગહિતો ન તસ્સત્થસ્સ અભાવાતિ. અથ વા પાળિયં અનાભટ્ઠતાય એવ અટ્ઠકથાયં **ન ગહિતો** ન તસ્સત્થો વુત્તો. **નિયમેત્વાવા**તિ પરતો એવંવિધસ્સેવ સસઙ્ખારિકભાવવચનતો ઇધ તદવચનેનેવ અસઙ્ખારિકભાવં નિયમેત્વા.

મનોવિઞ્ઞાણન્તિ એત્થ દ્વારં વત્થૂતિ વુત્તં, દ્વારેન વા તંસહાયભૂતં હદયવત્થુ વુત્તં. **સરસભાવેના**તિ સકિચ્ચભાવેન. અવિજ્જા હિ સઙ્ખારાનં પચ્ચયભાવકિચ્ચા, અઞ્ઞાસાધારણો વા રસિતબ્બો વિઞ્ઞાતબ્બો ભાવો સરસભાવો, અવિજ્જાસભાવો સઙ્ખારસભાવોતિ એવમાદિકો. ‘‘સરસસભાવેના’’તિપિ પાઠો, સોયેવ અત્થો. અવિજ્જાપચ્ચયાતિ વા સરસેન, સઙ્ખારાતિ સભાવેન.

એકસમુટ્ઠાનાદિતા રૂપધમ્મેસુ એવ યોજેતબ્બા તેસુ તબ્બોહારબાહુલ્લતો. અતીતાદિભાવો રૂપારૂપધમ્મેસુ, ચિત્તચેતસિકનિબ્બાનાનમ્પિ વા યથાસભાવં એકદ્વિનકુતોચિસમુટ્ઠાનતા યોજેતબ્બા. **અનાપાથગતા**તિ ચક્ખાદીનં અગોચરગતા સુખુમરજાદિરૂપં વિય વત્થુપરિત્તતાય તત્તાયોગુળે પતિતોદકબિન્દુરૂપં વિય ખણપરિત્તતાય અતિદૂરતાય અચ્ચાસન્નાદિતાય અતીતાનાગતતાય ચ. વિસયો અનઞ્ઞત્થભાવેન, ગોચરો ચ તત્થ ચરણેન વુત્તો, તબ્બિસયનિચ્છયેન મનો પટિસરણં. અયમત્થો સિદ્ધો હોતિ અઞ્ઞથા તેસં ધમ્મારમ્મણભાવેન ‘‘નેસં ગોચરવિસયં પચ્ચનુભોતી’’તિ વચનસ્સ અનુપપત્તિતો. દિબ્બચક્ખુદિબ્બસોતઇદ્ધિવિધઞાણેહિ યથાવુત્તનયેન અનાપાથગતાનિ રૂપાદીનિ આલમ્બિયમાનાનિ ન ધમ્મારમ્મણન્તિ કત્થચિ વુચ્ચમાનાનિ દિટ્ઠાનિ, ઇતરથા ચ દિટ્ઠાનિ ‘‘દિબ્બેન ચક્ખુના રૂપં પસ્સતી’’તિઆદીસૂતિ.

આપાથમાગચ્છતિ મનસા પઞ્ચવિઞ્ઞાણેહિ ચ ગહેતબ્બભાવૂપગમનેન. **ઘટ્ટેત્વા**તિ પટિમુખભાવાપાથં ગન્ત્વા. **સરભાણકસ્સ** ઓસારકસ્સ. પકતિયા દિટ્ઠાદિવસેન આપાથગમનઞ્ચ ભોજનપરિણામઉતુભોજનવિસેસઉસ્સાહાદીહિ કલ્યં, રોગિનો વાતાદીહિ ચ ઉપદ્દુતં વા કાયં અનુવત્તન્તસ્સ જાગરસ્સ ભવઙ્ગસ્સ ચલનપચ્ચયાનં કાયિકસુખદુક્ખઉતુભોજનાદિઉપનિસ્સયાનં ચિત્તપણિદહનસદિસાસદિસસમ્બન્ધદસ્સનાદિપચ્ચયાનં, સુત્તસ્સ ચ સુપિનદસ્સને ધાતુક્ખોભાદિપચ્ચયાનં વસેન વેદિતબ્બં. અદિટ્ઠસ્સ અસુતસ્સ અનાગતબુદ્ધરૂપાદિનો પસાદદાતુકામતાવત્થુસ્સ તંસદિસતાસઞ્ઞાતેન દિટ્ઠસુતસમ્બન્ધેનેવ. ન કેવલં તંસદિસતાવ ઉભયસમ્બન્ધો, કિન્તુ તબ્બિપક્ખતા તદેકદેસતા તંસમ્પયુત્તતાદિકો ચ વેદિતબ્બો. કેનચિ વુત્તે કિસ્મિઞ્ચિ સુતે અવિચારેત્વા સદ્દહનં **સદ્ધા**, સયમેવ તં વિચારેત્વા રોચનં **રુચિ**, ''એવં વા એવં વા ભવિસ્સતી''તિ આકારવિચારણં **આકારપરિવિતક્કો**, વિચારેન્તસ્સ કત્થચિ દિટ્ઠિયા નિજ્ઝાનક્ખમનં **દિટ્ઠિનિજ્ઝાનક્ખન્તિ**.

ગેરુકહરિતાલઞ્જનાદિધાતૂસુ. **સુભનિમિત્તં** સુભગ્ગહણસ્સ નિમિત્તં. તં સુભનિમિત્તત્તા રઞ્જનીયત્તા ચ **લોભસ્સ વત્થુ**. નિયમિતસ્સ ચિત્તસ્સ વસેન **નિયમિતવસેન**. એવમિતરેસુ દ્વીસુ. આભોગો **આભુજિતં**. **લૂખપુગ્ગલા** દોસબહુલા. અદોસબહુલા **સિનિદ્ધપુગ્ગલા**. **તદધિમુત્તતા**તિ પીતિનિન્નચિત્તતા. **ઇમેહિ...પે॰... વેદિતબ્બો** પીતિયા સોમનસ્સવિપ્પયોગાસમ્ભવતોતિ અધિપ્પાયો.

જીવિતવુત્તિયા આયતનભાવતો હત્થારોહાદિસિપ્પમેવ **સિપ્પાયતનં**. કસિવાણિજ્જાદિકમ્મમેવ **કમ્માયતનં**. આયુવેદાદિવિજ્જા એવ **વિજ્જાટ્ઠાનં**. **અબ્યાપજ્જે**તિ દોમનસ્સબ્યાપાદરહિતે રૂપભવે. **ધમ્મપદા**તિ ધમ્મકોટ્ઠાસા. **પિલવન્તી**તિ ઉપટ્ઠહન્તિ પદિસ્સન્તિ. **યોગા**તિ ભાવનાભિયોગા સમાધિતો. **વત્થુવિસદકિરિયા**તિ અજ્ઝત્તિકબાહિરાનં વત્થૂનં નિમ્મલભાવકિરિયા. સદ્ધાદીનં ઇન્દ્રિયાનં અઞ્ઞમઞ્ઞાનતિવત્તનં **ઇન્દ્રિયસમત્તપટિપાદનતા** . ગમ્ભીરાનં ઞાણેન ચરિતબ્બાનં, ગમ્ભીરઞાણેન વા ચરિતબ્બાનં સુત્તન્તાનં પચ્ચવેક્ખણા **ગમ્ભીરઞાણચરિયપચ્ચવેક્ખણા**.

વંસોતિ અનુક્કમો. **તન્તી**તિ સન્તતિ. **પવેણી**તિ સમ્બન્ધો. સબ્બમેતં ચારિત્તકિરિયાપબન્ધસ્સ વચનં. ચારિત્તસીલત્તા **સીલમયં**. ''દસ્સામી''તિ વચીભેદેન વત્થુસ્સ પરિણતત્તા તતો પટ્ઠાય દાનં આરદ્ધં નામ હોતિ , યતો તસ્સ અત્તનો પરિણામનાદીસુ આપત્તિ હોતિ. વિજ્જમાનવત્થુસ્મિં ચિન્તનકાલતો પટ્ઠાય દાનં આરદ્ધન્તિ તત્થ દાનમયં કુસલં હોતીતિ અધિપ્પાયો. ન હિ દાનવત્થું અવિજ્જમાનકમ્પિ સઙ્કરોન્તસ્સ કુસલં ન હોતીતિ. તં પન દાનમયસ્સ પુબ્બભાગોતિ તદેવ ભજેય્ય, વુત્તં અટ્ઠકથાયં. **કુલવંસાદિવસેના**તિ ઉદાહરણમત્તમેવેતં. અત્તના સમાદિન્નવત્તવસેન સપ્પુરિસવત્તગામજનપદવત્તાદિવસેન ચ ચારિત્તસીલતા વેદિતબ્બા.

સવત્થુકન્તિ ભેરિઆદિવત્થુસહિતં કત્વા. **વિજ્જમાનકવત્થુ**ન્તિ ભેરિઆદિવત્થું. ધમ્મસ્સવનઘોસનાદીસુ ચ સવત્થુકં કત્વા સદ્દસ્સ દાનં સદ્દવત્થૂનં ઠાનકરણાનં સસદ્દપ્પવત્તિકરણમેવાતિ તસ્સ ચિન્તનં વિજ્જમાનવત્થુપરિચ્ચાગો વેદિતબ્બો. ભાજેત્વા દસ્સેસિ ધમ્મરાજા ઇધ ચ રૂપારમ્મણાદિભાવં, અઞ્ઞત્થ ચ ''તીણિમાનિ, ભિક્ખવે, પુઞ્ઞકિરિયવત્થૂની''તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૦૫) દાનમયાદિભાવં, અપરત્થ ચ ''કતમે ધમ્મા કુસલા? તીણિ...પે॰... તંસમુટ્ઠાનં કાયકમ્મ''ન્તિઆદિના કાયકમ્માદિભાવઞ્ચ વદન્તો. **અપરિયાપન્ના ચા**તિ પરમત્થતો અવિજ્જમાનત્તા અઞ્ઞાયતનત્તા ચ અસઙ્ગહિતા.

પરિભોગરસો પરિભોગપચ્ચયં પીતિસોમનસ્સં. અયં પન રસસમાનતાવસેન ગહણં ઉપાદાય રસારમ્મણન્તિ વુત્તો, ન સભાવતો. સભાવેન પન ગહણં ઉપાદાય પીતિસોમનસ્સં ધમ્મારમ્મણમેવ હોતીતિ ''સુખા વેદના ધમ્મારમ્મણ''ન્તિ વુત્તં. **આરમ્મણમેવ નિબદ્ધન્તિ** રૂપારમ્મણં...પે॰... ધમ્મારમ્મણન્તિ એવં નિયમેત્વા વુત્તં. **કમ્મસ્સ અનિબદ્ધત્તા**તિ કમ્મસ્સ અનિયતત્તા. યથા હિ રૂપાદીસુ એકારમ્મણં ચિત્તં અનઞ્ઞારમ્મણં હોતિ, ન એવં કાયદ્વારાદીસુ એકદ્વારિકકમ્મં અઞ્ઞસ્મિં દ્વારે નુપ્પજ્જતિ, તસ્મા કમ્મસ્સ દ્વારનિયમરહિતત્તા દ્વારમ્પિ કમ્મનિયમરહિતન્તિ ઇધ આરમ્મણં વિય નિયમેત્વા ન વુત્તં. **વિના આરમ્મણેન અનુપ્પજ્જનતો**તિ એતસ્સપિ ચત્થો ''યથા કાયકમ્માદીસુ એકં કમ્મં તેન દ્વારેન વિના અઞ્ઞસ્મિં દ્વારે ચરતિ, ન એવં રૂપાદીસુ એકારમ્મણં ચિત્તં તેનારમ્મણેન વિના આરમ્મણન્તરે ઉપ્પજ્જતી''તિ વેદિતબ્બો. ન હિ યથા વચીદ્વારે ઉપ્પજ્જમાનમ્પિ ''કાયકમ્મ''ન્તિ વુચ્ચતિ, એવં સદ્દારમ્મણે ઉપ્પજ્જમાનં ''રૂપારમ્મણ''ન્તિ વુચ્ચતિ.

કામાવચરકુસલં

કાયકમ્મદ્વારકથાવણ્ણના

ઇમસ્સ પનત્થસ્સાતિ કમ્મદ્વારાનં અઞ્ઞમઞ્ઞસ્મિં અનિયતતાય ''દ્વારે ચરન્તિ કમ્માની''તિઆદિના પકાસનત્થં. **પઞ્ચ વિઞ્ઞાણાની**તિ એત્થ છટ્ઠસ્સ વિઞ્ઞાણસ્સ તસ્સ ચ દ્વારસ્સ અનુદ્દેસો દ્વારદ્વારવન્તાનં સહાભાવા. નિયતરૂપરૂપવસેન ચતુસમુટ્ઠાનિકકાયા વુત્તાતિ સદ્દસ્સ વિકારરૂપાદીનઞ્ચ અસઙ્ગહો.

પઠમજવનસમુટ્ઠિતા વાયોધાતુ યદિપિ તસ્મિં ખણે રૂપાનં દેસન્તરુપ્પત્તિહેતુભાવેન ચાલેતું ન સક્કોતિ, તથાપિ વિઞ્ઞત્તિવિકારસહિતાવ સા વેદિતબ્બા. દસસુ હિ દિસાસુ યં દિસં ગન્તુકામો અઙ્ગપચ્ચઙ્ગાનિ વા ખિપિતુકામો, તંદિસાભિમુખાનેવ રૂપાનિ સા સન્થમ્ભેતિ સન્ધારેતિ ચાતિ તદભિમુખભાવવિકારવતી હોતિ, અધિપ્પાયસહભાવી ચ વિકારો વિઞ્ઞત્તીતિ. એવઞ્ચ કત્વા આવજ્જનસ્સપિ વિઞ્ઞત્તિસમુટ્ઠાપકભાવો યથાધિપ્પાયવિકારરૂપુપ્પાદનેન ઉપપન્નો હોતિ, યતો બાત્તિંસ ચિત્તાનિ રૂપિરિયાપથવિઞ્ઞત્તિજનકાનિ વુત્તાનીતિ. યોજનં ગતો, દસયોજનં ગતોતિ વત્તબ્બતં આપજ્જાપેતિ અનેકસહસ્સવારં ઉપ્પન્ના.

વાયોધાતુયા...પે॰... પચ્ચયો ભવિતુન્તિ થમ્ભનચલનેસુ વાયોધાતુયા પચ્ચયો ભવિતું સમત્થો ચિત્તસમુટ્ઠાનમહાભૂતાનં એકો આકારવિસેસો અત્થિ, અયં વિઞ્ઞત્તિ નામ. તેસઞ્હિ તદાકારત્તા વાયોધાતુ થમ્ભેતિ ચાલેતિ ચાતિ. **ન ચિત્તસમુટ્ઠાના**તિ એતેન પરમત્થતો અભાવં દસ્સેતિ. ન હિ રૂપં અપ્પચ્ચયં અત્થિ, ન ચ નિબ્બાનવજ્જો અત્થો નિચ્ચો અત્થીતિ. **વિઞ્ઞત્તિતાયા**તિ વિઞ્ઞત્તિવિકારતાય. ચિત્તસમુટ્ઠાનભાવો વિય મહાભૂતવિકારતાય ઉપાદારૂપભાવો ચ અધિપ્પેતોતિ વેદિતબ્બો.

કાયિકકરણન્તિ કાયદ્વારપ્પવત્તં ચિત્તકિરિયં, અધિપ્પાયન્તિ અત્થો. **કારેતિ મઞ્ઞે**તિ એતેન વણ્ણગ્ગહણાનુસારેન ગહિતાય વિઞ્ઞત્તિયા યં કરણં વિઞ્ઞાતબ્બં, તસ્સ વિજાનનેન વિઞ્ઞત્તિયા વિઞ્ઞાતત્તં દસ્સેતિ. ન હિ વિઞ્ઞત્તિરહિતેસુ રુક્ખચલનાદીસુ ''ઇદમેસ કારેતી''તિ વિજાનનં હોતીતિ. ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ હિ રૂપે અભિનિપાતમત્તં કિચ્ચં, ન અધિપ્પાયસહભુનો ચલનવિકારસ્સ ગહણં. ચિત્તસ્સ પન લહુપરિવત્તિતાય ચક્ખુવિઞ્ઞાણવીથિયા અનન્તરં મનોવિઞ્ઞાણેન વિઞ્ઞાતમ્પિ ચલનં ચક્ખુના દિટ્ઠં વિય મઞ્ઞન્તિ અવિસેસવિદુનો, તસ્મા યથા નીલાભિનિપાતવસપ્પવત્તાય ચક્ખુવિઞ્ઞાણવીથિયા નીલન્તિ પવત્તાય મનોવિઞ્ઞાણવીથિયા ચ અન્તરં ન વિઞ્ઞાયતિ, એવં અવિઞ્ઞાયમાનન્તરેન મનોદ્વારવિઞ્ઞાણેન ગહિતે તસ્મિં

ચિત્તેન સહેવ અનુપરિવત્તે કાયથમ્ભનવિકારચોપનસઙ્ખાતે ‘‘ઇદમેસ કારેતિ, અયમસ્સ અધિપ્પાયો’’તિ વિજાનનં હોતિ.

તાલપણ્ણાદિરૂપાનિ દિસ્વા તદનન્તરપ્પવત્તાય મનોદ્વારવીથિયા અવિઞ્ઞાયમાનન્તરાય તાલપણ્ણાદીનં ઉદકાદિસહચારિપ્પકારતં સઞ્ઞાણાકારં ગહેત્વા ઉદકાદિગ્ગહણં વિય. **એત્થ ઉદકં ભવિસ્સતી**તિઆદિના ચ ઉદકાદિસમ્બન્ધનાકારેન રૂપગ્ગહણાનુસારવિઞ્ઞાણેન યં ઉદકાદિ વિઞ્ઞાતબ્બં, તસ્સ વિજાનનેન તદાકારસ્સ વિઞ્ઞાતતા વુત્તાતિ દટ્ઠબ્બા. એતસ્સ પન કાયિકકરણગ્ગહણસ્સ ઉદકાદિગ્ગહણસ્સ ચ પુરિમસિદ્ધસમ્બન્ધગ્ગહણં ઉપનિસ્સયો હોતીતિ દટ્ઠબ્બં. અથ પન નાલમ્બિતાપિ વિઞ્ઞત્તિ કાયિકકરણગ્ગહણસ્સ ચ પચ્ચયો પુરિમસિદ્ધસમ્બન્ધગ્ગહણોપનિસ્સયવસેન સાધિપ્પાયવિકારભૂતવણ્ણગ્ગહણાનન્તરં પવત્તમાનસ્સ અધિપ્પાયગ્ગહણસ્સ અધિપ્પાયસહભૂવિકારાભાવે અભાવતો, એવં સતિ વણ્ણગ્ગહણાનન્તરેન ઉદકાદિગ્ગહણેનેવ તાલપણ્ણાદિસઞ્ઞાણાકારો વિય વણ્ણગ્ગહણાનન્તરેન અધિપ્પાયગ્ગહણેનેવ વિઞ્ઞત્તિ પાકટા હોતીતિ ‘‘ઇદઞ્ચિદઞ્ચ એસ કારેતિ મઞ્ઞે’’તિ અધિપ્પાયવિજાનનેનેવ વિઞ્ઞત્તિયા વિઞ્ઞાતતા વુત્તા.

અયં નો પહરિતુકામોતિ અધિપ્પાયવિજાનનેન વિઞ્ઞત્તિયા પાકટભાવં દસ્સેતિ. ન હિ તદપાકટભાવે અધિપ્પાયવિજાનનં હોતીતિ. **સમ્મુખી...પે॰... યેવ નામ હોતી**તિ અસમ્મુખીભૂતતાય અનાપાથગતાનં રૂપાદીનં ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યાદિભાવો વિય સભાવભૂતં તં દ્વિધા વિઞ્ઞત્તિભાવં સાધેતિ. પરં બોધેતુકામતાય વિનાપિ અભિક્કમનાદિપ્પવત્તનેન સો ચિત્તસહભૂવિકારો અધિપ્પાયં વિઞ્ઞાપેતિ, સયઞ્ચ વિઞ્ઞાયતીતિ દ્વિધાપિ વિઞ્ઞત્તિયેવાતિ વેદિતબ્બા.

તસ્મિં દ્વારે સિદ્ધાતિ તેન દ્વારેન વિઞ્ઞાતબ્બભાવતો તેનેવ દ્વારેન નામલાભતો તસ્મિં દ્વારે પાકટભાવવસેન સિદ્ધા. કુસલં વા અકુસલં વાતિ ઠપેતબ્બં. કસ્મા? યસ્મા પરવાદિનો અવિપાકસ્સ કમ્મભાવો ન સિદ્ધો, ઇતરસ્સ પન સિદ્ધોતિ વિઞ્ઞત્તિસમુટ્ઠાપકાનં એકાદસન્નં કિરિયચિત્તાનં વસેન તિકં પૂરેત્વા ઠપેતબ્બં.

દ્વારે ચરન્તિ કમ્માનીતિ એત્થ અયમધિપ્પાયો – યદિ દ્વારા દ્વારન્તરચારિનો હોન્તિ, દ્વારસમ્ભેદા કમ્મસમ્ભેદોપીતિ કાયકમ્મં કાયકમ્મદ્વારન્તિ અઞ્ઞમઞ્ઞવવત્થાનં ન સિયા, કમ્માનમ્પિ કમ્મન્તરચરણે એસેવ નયો. યદિ પન દ્વારાનમ્પિ દ્વારભાવેન કમ્મન્તરચરણં કમ્માનઞ્ચ દ્વારન્તરચરણં ન સિયા, સુટ્ઠુતરં કમ્મદ્વારવવત્થાનં સિયા. ન પન કમ્માનં દ્વારન્તરે અચરણં અત્થિ, કિન્તુ દ્વારે અઞ્ઞસ્મિઞ્ચ ચરન્તિ કમ્માનિ અઞ્ઞાનિપિ. યસ્મા પન દ્વારે દ્વારાનિ ન ચરન્તિ, તસ્મા અદ્વારચારીહિ દ્વારેહિ કારણભૂતેહિ કમ્માનિ દ્વારન્તરે ચરન્તાનિપિ વવત્થિતાનિ. ન કેવલં કમ્માનેવ, તેહિ પન દ્વારાનિપીતિ એવં કમ્મદ્વારાનિ અઞ્ઞમઞ્ઞં વવત્થિતાનિ ‘‘યેભુય્યેનવુત્તિતાય તબ્બહુલવુત્તિતાય ચા’’તિ વુચ્ચમાનાય વવત્થાનયુત્તિયા. તત્થ દ્વારાપેક્ખત્તા કમ્માનં કાયકમ્માદિભાવસ્સ અદ્વારચારીહિ દ્વારેહિ વવત્થાનં હોતિ, ન પન દ્વારન્તરચારીહિ કમ્મેહિ દ્વારાનં અવવત્થાનં કમ્માનપેક્ખકાયદ્વારાદિભાવેહિ દ્વારેહિ વવત્થિતાનં કાયકમ્માદીનં કાયકમ્મદ્વારાદિવવત્થાનકરત્તા. અથ વા દ્વારન્તરે ચરન્તાનિપિ કાયાદીહિ ઉપલક્ખિતાનેવ ચરન્તિ પાણાતિપાતાદીનં એવંસભાવત્તા આણત્તિહત્થવિકારાદીહિ વુચ્ચમાનસ્સપિ કાયાદીહિ સાધેતબ્બસભાવાવબોધતો, તસ્મા ન કમ્મન્તરસ્સ અત્તનિ ચરન્તસ્સપિ દ્વારન્તરં સનામં દેતિ, નાપિ કમ્મં દ્વારસ્સ, તંતંદ્વારમેવ પન કમ્મસ્સ કમ્મઞ્ચ દ્વારન્તરે ચરન્તમ્પિ અત્તનોયેવ દ્વારસ્સ નામં દેતીતિ સિદ્ધં અઞ્ઞમઞ્ઞવવત્થાનં. પુબ્બે પન દ્વારેસુ અનિબદ્ધતા કમ્માનં દ્વારન્તરચરણમેવ સન્ધાય વુત્તા, ન એતં વવત્થાનન્તિ.

તત્થાતિ તેસુ દ્વારકમ્મેસુ. **કાયકમ્મસ્સ ઉપ્પજ્જનટ્ઠાન**ન્તિ તંસહજાતા વિઞ્ઞત્તિયેવ વુચ્ચતિ. કિઞ્ચાપિ હિ સા તસ્સ કેનચિ પકારેન પચ્ચયો ન હોતિ, તથાપિ કમ્મસ્સ વિસેસિકા વિઞ્ઞત્તિ તંસહજાતા હોતીતિ તસ્સ ઉપ્પત્તિટ્ઠાનભાવેન વુત્તા યથાવુત્તનિયમેન અઞ્ઞવિસેસનસ્સ કમ્મસ્સ વિસેસનન્તરે ઉપ્પત્તિઅભાવા. **કાયેન પન કતત્તા**તિ કાયવિઞ્ઞત્તિં જનેત્વા તાય જીવિતિન્દ્રિયુપચ્છેદાદિનિપ્ફાદનતો અત્તનો નિપ્ફત્તિવસેન ''કાયેન કતં કમ્મ''ન્તિ વુત્તં. કારણભૂતો હિ પનેત્થ કાયોતિ.

અઞ્ઞમઞ્ઞં વવત્થિતાતિ એત્થ કમ્મુના કાયો કાયકમ્મદ્વારન્તિ એવં વવત્થિતો, ન કાયો ઇચ્ચેવ. યથા સૂચિકમ્મુના સૂચિકમ્મકરણન્તિ વવત્થિતા, ન સૂચિ ઇચ્ચેવ, તથા ઇદમ્પિ દટ્ઠબ્બં. **અઞ્ઞમઞ્ઞં વવત્થિતા**તિ ચ અઞ્ઞમઞ્ઞં વિસેસિતાતિ અત્થો. **એવં સન્તે**તિ યથાવુત્તં વવત્થાનનિયમં અગ્ગહેત્વા ''દ્વારે ચરન્તિ કમ્માની''તિઆદિવચનમેવ ગહેત્વા ચોદેતિ. તત્થ **એવં સન્તે**તિ કમ્માનં દ્વારચરણે અઞ્ઞમઞ્ઞેન ચ વવત્થાને નામલાભે વિસેસને સતીતિ અત્થો.

કાયકમ્મદ્વારકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

વચીકમ્મદ્વારકથાવણ્ણના

ચતૂહિ, ભિક્ખવે, અઙ્ગેહિ સમન્નાગતાતિ એત્થ સુભાસિતભાસનસઙ્ખાતા અપિસુણવાચા, ધમ્મભાસનસઙ્ખાતો અસમ્ફપ્પલાપો, પિયભાસનસઙ્ખાતા અફરુસવાચા, સચ્ચભાસનસઙ્ખાતો અમુસાવાદો ચાતિ એતા વાચા તથાપવત્તા ચેતના દટ્ઠબ્બા. **સહસદ્દા પના**તિ તસ્સ વિકારસ્સ સદ્દેન સહ સમ્ભૂતત્તા વુત્તં. ચિત્તાનુપરિવત્તિતાય પન સો ન યાવ સદ્દભાવીતિ દટ્ઠબ્બો, વિતક્કવિપ્ફારસદ્દો ન સોતવિઞ્ઞેય્યોતિ પવત્તેન મહાઅટ્ઠકથાવાદેન ચિત્તસમુટ્ઠાનસદ્દો વિનાપિ વિઞ્ઞત્તિઘટ્ટનેન ઉપ્પજ્જતીતિ આપજ્જતિ. ''યા તાય વાચાય વિઞ્ઞત્તી''તિ (ધ॰ સ॰ ૬૩૬) હિ વચનતો અસોતવિઞ્ઞેય્યસદ્દેન સહ વિઞ્ઞત્તિયા ઉપ્પત્તિ નત્થીતિ વિઞ્ઞાયતીતિ.

ચિત્તસમુટ્ઠાનં સદ્દાયતનન્તિ એત્થ ચ ન કોચિ ચિત્તસમુટ્ઠાનો સદ્દો અસઙ્ગહિતો નામ અત્થીતિ અધિપ્પાયેન મહાઅટ્ઠકથાવાદં પટિસેધેતિ. છબ્બિધેન રૂપસઙ્ગહાદીસુ હિ ''સોતવિઞ્ઞેય્ય''ન્તિ ''દિટ્ઠં સુત''ન્તિ એત્થ ''સુત''ન્તિ ચ ન કોચિ સદ્દો ન સઙ્ગય્હતીતિ. મહાઅટ્ઠકથાયં પન વિઞ્ઞત્તિસહજમેવ જિવ્હાતાલુચલનાદિકરવિતક્કસમુટ્ઠિતં સુખુમસદ્દં ''દિબ્બસોતેન સુત્વા આદિસતી''તિ **સુત્તે પટ્ઠાને** ચ ઓળારિકસદ્દં સન્ધાય ''સોતવિઞ્ઞાણસ્સ આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ વુત્તન્તિ ઇમિના અધિપ્પાયેન અસોતવિઞ્ઞેય્યતા વુત્તા સિયા. સદ્દો ચ અસોતવિઞ્ઞેય્યો ચાતિ વિરુદ્ધમેતન્તિ પન પટિક્ખેપો વેદિતબ્બો. વિઞ્ઞત્તિપચ્ચયા ઘટ્ટના **વિઞ્ઞત્તિઘટ્ટના**. વિઞ્ઞત્તિ એવ વા. ઘટ્ટનાકારપ્પવત્તભૂતવિકારો હિ ''ઘટ્ટના''તિ વુત્તો. સઙ્ઘટ્ટનેન સહેવ સદ્દો ઉપ્પજ્જતિ, ન પુબ્બાપરભાવેન. **પથવીધાતુયા**તિ ઇદં વાયોધાતુયા વિય ચાલનં પથવીધાતુયા સઙ્ઘટ્ટનં કિચ્ચં અધિકન્તિ કત્વા વુત્તં, વિકારસ્સ ચ તપ્પચ્ચયભાવો વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો. તબ્બિકારાનઞ્હિ ભૂતાનં અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ પચ્ચયભાવોતિ. અઞ્ઞમ્પિ સબ્બં વિધાનં કાયવિઞ્ઞત્તિયં વિય વેદિતબ્બં.

તિસમુટ્ઠાનિકકાયં...પે॰... ન લબ્ભતિ. ન હિ ચાલનં ઉપાદિન્નઘટ્ટનન્તિ. ચાલનઞ્હિ દેસન્તરુપ્પાદનપરમ્પરતા, ઘટ્ટનં પચ્ચયવિસેસેન ભૂતકલાપાનં આસન્નતરુપ્પાદોતિ. **ઉપત્થમ્ભનકિચ્ચમ્પિ નત્થી**તિ ઉપત્થમ્ભનેન વિના પઠમચિત્તસમુટ્ઠાનાપિ ઘટ્ટનાકારેન પવત્તતીતિ ઘટ્ટનત્થં ઉપત્થમ્ભનેન પયોજનં નત્થિ, લદ્ધાસેવનેન ચિત્તેનેવ ઘટ્ટનસ્સ બલવભાવતો ચાતિ અધિપ્પાયો. ઉપત્થમ્ભનં નત્થિ અત્થીતિ વિચારેત્વા ગહેતબ્બં.

વચીકમ્મદ્વારકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

મનોકમ્મદ્વારકથાવણ્ણના

અયં નામ ચેતના કમ્મં ન હોતીતિ ન વત્તબ્બાતિ ઇદં યસ્સ દ્વારં મનો, તંદસ્સનત્થં વુત્તં. **કપ્પેતી**તિ ''ત્વં કુસનં કરોહિ, ત્વં વેદયિત''ન્તિ એવં કપ્પેન્તં વિય પવત્તતીતિ અત્થો. **પકપ્પનઞ્ચ** તદેવ. **કિં પિણ્ડં કરોતી**તિ આયૂહનત્થવસેન પુચ્છતિ. ફસ્સાદિધમ્મે હિ અવિપ્પકિણ્ણે કત્વા સકિચ્ચેસુ પવત્તનં **આયૂહનં**, તત્થેવ બ્યાપારણં **ચેતયનં**, તથાકરણં **અભિસઙ્ખરણ**ન્તિ. તેભૂમકસ્સેવ ગહણં લોકુત્તરકમ્મસ્સ કમ્મક્ખયકરત્તા.

મનોકમ્મદ્વારકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

કમ્મકથાવણ્ણના

ચેતયિત્વા કમ્મં કરોતીતિ એત્થ યસ્મા પુરિમચેતનાય ચેતયિત્વા સન્નિટ્ઠાનકમ્મં કરોતિ, તસ્મા ચેતનાપુબ્બકં કમ્મં તંચેતનાસભાવમેવાતિ ચેતનં અહં કમ્મં વદામીતિ અત્થો. અથ વા સમાનકાલત્તેપિ કારણકિરિયા પુબ્બકાલા વિય વત્તું યુત્તા, ફલકિરિયા ચ અપરકાલા વિય. યસ્મા ચ ચેતનાય ચેતયિત્વા કાયવાચાહિ ચોપનકિરિયં મનસા ચ અભિજ્ઝાદિકિરિયં કરોતિ, તસ્મા તસ્સા કિરિયાય કારિકં ચેતનં અહં કમ્મં વદામીતિ અત્થો. **કાયે વા**તિ કાયવિઞ્ઞત્તિસઙ્ખાતે કાયે વા. **સતી**તિ ધરમાને, અનિરોધિતે વા. કાયસમુટ્ઠાપિકા ચેતના **કાયસઞ્ચેતના**. એત્થ ચ સુખદુક્ખુપ્પાદકેન કમ્મેન ભવિતબ્બં, ચેતના ચ સુખદુક્ખુપ્પાદિકા વુત્તાતિ તસ્સા કમ્મભાવો સિદ્ધો હોતિ. **સઞ્ચેતનિય**ન્તિ સઞ્ચેતનસભાવવન્તં. **સમિદ્ધિત્થેરેન** ''સઞ્ચેતનિયં, આવુસો...પે॰... મનસા સુખં સો વેદયતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૩૦૦; કથા॰ ૫૩૯) અવિભજિત્વા બ્યાકતો. **સુખવેદનીય**ન્તિઆદિના પન વિભજિત્વા બ્યાકાતબ્બો સો પઞ્હો, તસ્મા સમ્મા બ્યાકતો નામ ન હોતિ. ઇતરદ્વયેપિ એસેવ નયો. યથા પન સુત્તાનિ ઠિતાનિ, તથા ચોપનકિરિયાનિસ્સયભૂતા કાયવાચા અભિજ્ઝાદિકિરિયાનિસ્સયો ચ મનોદ્વારાનિ, યાય પન ચેતનાય તેહિ કાયાદીહિ કરણભૂતેહિ ચોપનાભિજ્ઝાદિકિરિયં કરોન્તિ વાસિઆદીહિ વિય છેદનાદિં, સા ચેતના કમ્મન્તિ દ્વારપ્પવત્તિયમ્પિ કમ્મદ્વારાભેદનઞ્ચ કમ્મદ્વારવવત્થાનઞ્ચ દિસ્સતિ, એવઞ્ચ સતિ ''કાયેન ચે કતં કમ્મ''ન્તિઆદિગાથાયો (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૧ કાયકમ્મદ્વાર) અતિવિય યુજ્જન્તિ.

લોકુત્તરમગ્ગો ઇધ લોકિયકમ્મકથાયં અનધિપ્પેતોપિ ભજાપિયમાનો તીણિ કમ્માનિ ભજતિ. **મનેન દુસ્સીલ્ય**ન્તિ કાયિકવાચસિકવીતિક્કમવજ્જં સબ્બં અકુસલં સઙ્ગણ્હાતિ, મિચ્છાદિટ્ઠિસઙ્કપ્પવાયામસતિસમાધિં વા. તમ્પિ ચેતં ''મનસા સંવરો સાધૂ''તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૧૧૬; ધ॰ પ॰ ૩૬૧) વુત્તસ્સ સંવરસ્સ પટિપક્ખવસેન વુત્તં, ન સીલવિપત્તિવસેન. ન હિ સા માનસિકા અત્થીતિ મગ્ગસ્સેવ ભજાપનં મહાવિસયત્તા. બોજ્ઝઙ્ગા હિ મનોકમ્મમેવ ભજેય્યું, ન ચ ન સક્કા મગ્ગભજાપનેનેવ તેસં ભજાપનં વિઞ્ઞાતુન્તિ.

કમ્મપથં અપ્પત્તાનમ્પિ તંતંદ્વારે સંસન્દનં અવરોધનં દ્વારન્તરે કમ્મન્તરુપ્પત્તિયમ્પિ કમ્મદ્વારાભેદનઞ્ચ **દ્વારસંસન્દનં** નામ. ''તિવિધા, ભિક્ખવે, કાયસઞ્ચેતના અકુસલં કાયકમ્મ''ન્તિઆદિના (કથા॰ ૫૩૯) કમ્મપથપ્પત્તાવ સન્નિટ્ઠાપકચેતના કમ્મન્તિ વુત્તાતિ પુરિમચેતના સબ્બા કાયકમ્મં ન હોતીતિ વુત્તં. **આણાપેત્વા... પે॰... અલભન્તસ્સા**તિ આણત્તેહિ અમારિતભાવં સન્ધાય વુત્તં, વચીદુચ્ચરિતં નામ હોતિ અકમ્મપથભાવતોતિ

અધિપ્પાયો. ‘‘ઇમે સત્તા હઞ્ઞન્તૂ’’તિ પવત્તબ્યાપાદવસેન **ચેતનાપક્ખિકા વા ભવન્તિ** કાયકમ્મવોહારલાભા. **અબ્બોહારિકા વા** મનોકમ્મવોહારવિરહા. સસમ્ભારપથવીઆદીસુ આપાદયો એત્થ નિદસ્સનં.

કુલુમ્બસ્સાતિ ગબ્ભસ્સ, કુલસ્સેવ વા. તિસ્સોપિ સઙ્ગીતિયો આરુળ્હતાય અનનુજાનનતો **"તવ સુત્તસ્સા"**તિ વુત્તં. **દસવિધા ઇદ્ધિ** પટિસમ્ભિદામગ્ગે ઇદ્ધિકથાય ગહેતબ્બા. **ભાવનામય**ન્તિ અધિટ્ઠાનિદ્ધિં સન્ધાય વદતિ. ઘટભેદો વિય પરૂપઘાતો, ઉદકવિનાસો વિય ઇદ્ધિવિનાસો ચ હોતીતિ ઉપમા સંસન્દતિ. **તવ પઞ્હો**તિ ભાવનામયાય પરૂપઘાતો હોતીતિ વુત્તો ઞાપેતું ઇચ્છિતો અત્થો. **આથબ્બણિદ્ધિ** વિજ્જામયિદ્ધિ હોતિ. **સત્તમે પદે**તિ મણ્ડલાદિતો સત્તમે પદે.

વચનન્તરેન ગમેતબ્બત્થં **નેય્યત્થં**, સયમેવ ગમિતબ્બત્થં **નીતત્થં**. **કિરિયતો સમુટ્ઠાતિ**, **ઉદાહુ અકિરિયતો**તિ તેનાધિપ્પેતં સમ્પજાનમુસાવાદં સન્ધાય પુચ્છતિ, ન ઉપોસથક્ખન્ધકે વુત્તં. તત્થ અવુત્તમેવ હિ સો અનરિયવોહારં વુત્તન્તિ ગહેત્વા વોહરતીતિ. **વાચાગિર**ન્તિ વાચાસઙ્ખાતં ગિરં, વાચાનુચ્ચારણં વા.

ખન્દસિવાદયો સેટ્ઠાતિ **ખન્દા**તિ કુમારા. **સિવા**તિ મહેસ્સરા, મિચ્છાદિટ્ઠિયા નિદસ્સનત્થમિદં વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં. નત્થિકદિટ્ઠાદયો એવ હિ કમ્મપથપ્પત્તા કમ્મન્તિ. **ચેતના પનેત્થ અબ્બોહારિકા**તિ કાયદ્વારે વચીદ્વારે ચ સમુટ્ઠિતાપિ કાયકમ્મં વચીકમ્મન્તિ ચ વોહારં ન લભતિ અભિજ્ઝાદિપ્પધાનત્તા. ‘‘તિવિધા, ભિક્ખવે, મનોસઞ્ચેતના અકુસલં મનોકમ્મ’’ન્તિ પન વચનતો સભાવેનેવ સા મનોકમ્મં, ન અભિજ્ઝાદિપક્ખિકત્તાતિ ‘‘અભિજ્ઝાદિપક્ખિકાવા’’તિ ન વુત્તં. ઇમસ્મિં પન ઠાને કાયઙ્ગવાચઙ્ગાનિ અચોપેત્વા ચિન્તનકાલે ચેતનાપિ ચેતનાસમ્પયુત્તધમ્માપિ મનોદ્વારે એવ સમુટ્ઠહન્તિ, તસ્મા ચેતનાય અબ્બોહારિકભાવો કથઞ્ચિ નત્થીતિ અધિપ્પાયો.

‘‘તિવિધા , ભિક્ખવે, કાયસઞ્ચેતના કુસલં કાયકમ્મ’’ન્તિઆદિવચનતો (કથા॰ ૫૩૯) પાણાતિપાતાદિપટિપક્ખભૂતા તબ્બિરતિવિસિટ્ઠા ચેતનાવ પાણાતિપાતવિરતિઆદિકા હોન્તીતિ ‘‘ચેતનાપક્ખિકા વા’’તિ વુત્તં, ન ‘‘વિરતિપક્ખિકા’’તિ. **રક્ખતી**તિ અવિનાસેત્વા કથેતિ. **ભિન્દતી**તિ વિનાસેત્વા કથેતિ.

કમ્મકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ચક્ખુવિઞ્ઞાણદ્વારન્તિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ દ્વારં. ચક્ખુ ચ તં વિઞ્ઞાણદ્વારઞ્ચાતિ વા **ચક્ખુવિઞ્ઞાણદ્વારં**. ચક્ખુ વિઞ્ઞાણદ્વારન્તિ વા અસમાસનિદ્દેસો. તં પન ચક્ખુમેવ. એસ નયો સેસેસુપિ. ‘‘ચક્ખુના સંવરો સાધૂ’’તિઆદિકાય (ધ॰ પ॰ ૩૬૦) ગાથાય પસાદકાયચોપનકાયસંવરે એકજ્ઝં કત્વા કાયેન સંવરો વુત્તો, તં ઇધ ભિન્દિત્વા અટ્ઠ સંવરા, તપ્પટિપક્ખભાવેન અસંવરા અટ્ઠ કથિતા. સીલસંવરાદયોપિ પઞ્ચેવ સંવરા સબ્બદ્વારેસુ ઉપ્પજ્જમાનાપિ, તપ્પટિપક્ખભાવેન દુસ્સીલ્યાદીનિ અસંવરાતિ વુત્તાનિ. તત્થ **દુસ્સીલ્યં** પાણાતિપાતાદિચેતના. **મુટ્ઠસ્સચ્ચં** સતિપટિપક્ખા અકુસલા ધમ્મા. પમાદન્તિ કેચિ. સીતાદીસુ પટિઘો **અક્ખન્તિ**. થિનમિદ્ધં **કોસજ્જં**.

વિના વચીદ્વારેન સુદ્ધં કાયદ્વારસઙ્ખાતન્તિ ઇદં વચીદ્વારસલ્લક્ખિતસ્સ મુસાવાદાદિનોપિ કાયદ્વારે પવત્તિસબ્ભાવા અસુદ્ધતા અત્થીતિ તંનિવારણત્થં વુત્તં. ન હિ તં કાયકમ્મં હોતિ. સુદ્ધવચીદ્વારોપલક્ખિતં પન વચીકમ્મમેવ હોતીતિ. **એત્થ અસંવરો**તિ એતેન સુદ્ધકાયદ્વારેન ઉપલક્ખિતો અસંવરો દ્વારન્તરે ઉપ્પજ્જમાનોપિ વુત્તો. દ્વારન્તરાનુપલક્ખિતં સબ્બં તંદ્વારિકાકુસલઞ્ચેતિ વેદિતબ્બં. એવઞ્ચ કત્વા કમ્મપથસંસન્દને

‘‘ચોપનકાયઅસંવરદ્વારવસેન ઉપ્પજ્જમાનો અસંવરો અકુસલં કાયકમ્મમેવ હોતી’’તિઆદિ ‘‘અકુસલં કાયકમ્મં ચોપનકાયઅસંવરદ્વારવસેન વચીઅસંવરવસેન ચ ઉપ્પજ્જતી’’તિઆદિના સહ અવિરુદ્ધં હોતિ. અસંવરો હિ દ્વારન્તરે ઉપ્પજ્જમાનોપિ સદ્વારે એવાતિ વુચ્ચતિ, સદ્વારવસેન ઉપ્પન્નોતિ ચ, કમ્મં અઞ્ઞદ્વારે અઞ્ઞદ્વારવસેન ચાતિ એવં અવિરુદ્ધં.

અથ વા **એત્થા**તિ સુદ્ધં અસુદ્ધન્તિ એતં અવિચારેત્વા એતસ્મિં ચોપનેતિ વુત્તં હોતિ. એવં સતિ દ્વારન્તરોપલક્ખિતં કમ્મપથભાવપ્પત્તતાય વચીમનોકમ્મં ચોપનકાયઅસંવરદ્વારે ઉપ્પન્નં, સેસં સબ્બં તંદ્વારુપ્પન્નાકુસલં વિય ‘‘ચોપનકાયઅસંવરો’’તિ વુચ્ચતિ. કમ્મપથભાવપ્પત્તિયા દ્વારન્તરુપ્પન્નં કાયકમ્મઞ્ચ તથા ન વુચ્ચતીતિ કમ્મપથસંસન્દનવિરોધો સિયા, તદવિરોધં તત્થેવ વક્ખામ. સીલસંવરાદયો પઞ્ચ નિક્ખેપકણ્ડે આવિ ભવિસ્સન્તિ. તત્થ ઞાણસંવરે પચ્ચયસન્નિસ્સિતસીલસ્સ, વીરિયસંવરે ચ આજીવપારિસુદ્ધિયા અન્તોગધતા દટ્ઠબ્બા.

અકુસલકમ્મપથકથાવણ્ણના

સરસેનેવ ચ પતનસભાવસ્સ પાણસ્સ અન્તરા એવ અતીવ પાતનં **અતિપાતો**, સણિકં પતિતું અદત્વાવ સીઘં પાતનન્તિ અત્થો. અતિક્કમ્મ વા સત્થાદીહિ અભિભવિત્વા પાતનં **અતિપાતો**. પયોગવત્થુમહન્તતાદીહિ **મહાસાવજ્જતા** તેહિ પચ્ચયેહિ ઉપ્પજ્જમાનાય ચેતનાય બલવભાવતો. યથાવુત્તપચ્ચયવિપરિયાયેપિ તંતંપચ્ચયેહિ ઉપ્પજ્જમાનાય ચેતનાય બલવાબલવવસેનેવ અપ્પસાવજ્જમહાસાવજ્જતા વેદિતબ્બા. **ઇદ્ધિમયો** કમ્મવિપાકજિદ્ધિમયો દાઠાકોટિકાદીનં વિય.

ગોત્તરક્ખિતા સગોત્તેહિ રક્ખિતા. **ધમ્મરક્ખિતા** સહધમ્મિકેહિ રક્ખિતા. સસામિકા **સારક્ખા**. યસ્સા ગમને રઞ્ઞા દણ્ડો ઠપિતો, સા **સપરિદણ્ડા**. **અત્થભઞ્જકો**તિ કમ્મપથપ્પત્તં વુત્તં. કમ્મપથકથા હેસાતિ. **અત્તનો સન્તકં અદાતુકામતાયા**તિઆદિ મુસાવાદસામઞ્ઞતો વુત્તં. હસાધિપ્પાયેન વિસંવાદનપુરેક્ખારસ્સેવ મુસાવાદો. **સુઞ્ઞભાવ**ન્તિ પીતિવિરહિતતાય રિત્તતં. અત્થવિપન્નતાય **ન હદયઙ્ગમા**. **અઞ્ઞાણન્તો**તિ અસદ્દહન્તે કમ્મપથભેદો ન હોતિ. યો કોચિ પન સમ્ફપ્પલાપો દ્વીહિ સમ્ભારેહિ સિજ્ઝતીતિ. અત્તનો પરિણામનં ચિત્તેનેવાતિ વેદિતબ્બં. **મિચ્છા પસ્સતી**તિ વિતથં પસ્સતિ.

કોટ્ઠાસતોતિ ફસ્સપઞ્ચમકાદીસુ ચિત્તઙ્ગકોટ્ઠાસેસુ યે કોટ્ઠાસા હોન્તિ, તતોતિ અત્થો. નનુ ચ ચેતના કમ્મપથેસુ ન વુત્તાતિ પટિપાટિયા સત્તન્નં કમ્મપથભાવો ન યુત્તોતિ? ન, અવચનસ્સ અઞ્ઞહેતુત્તા. ન હિ ચેતનાય અકમ્મપથત્તા કમ્મપથરાસિમ્હિ અવચનં, કદાચિ પન કમ્મપથો હોતિ, ન સબ્બદાતિ કમ્મપથભાવસ્સ અનિયતત્તા અવચનં. યદા પન કમ્મપથો હોતિ, તદા કમ્મપથરાસિસઙ્ગહો ન નિવારિતોતિ. ‘‘પઞ્ચ સિક્ખાપદા પરિત્તારમ્મણા એવા’’તિ એતેન અદિન્નાદાનાદીનં સત્તારમ્મણભાવવિરોધં ‘‘સત્તસઞ્ઞાતે સઙ્ખારે એવ આરબ્ભ પવત્તિતો’’તિ સયમેવ પરિહરિસ્સતિ. ‘‘નત્થિ સત્તા ઓપપાતિકા’’તિ પવત્તમાના દિટ્ઠિ તેભૂમકધમ્મવિસયાવાતિ સઙ્ખારારમ્મણતા વુત્તા. વિપાકનિસ્સન્દફલાનિ યથાક્કમં નિરયાદિવિપાકદુગ્ગતતાદીનિ.

અકુસલકમ્મપથકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

કુસલકમ્મપથકથાવણ્ણના

પાણાતિપાતાદીહિ પન વિરતિયોતિ એતં યાહિ વિરતીહિ સમ્પયુત્તા ચેતના ‘‘કાયવચીકમ્માની’’તિ વુચ્ચન્તિ, તાસઞ્ચ કમ્મપથભાવો યુત્તોતિ કત્વા વુત્તં. તથા હિ વક્ખતિ ‘‘પટિપાટિયા સત્ત ચેતનાપિ વટ્ટન્તિ વિરતિયોપી’’તિ. **અલ્લસસમંસ**ન્તિ જીવમાનકસસમંસં. વોરોપેતા હુત્વા નાભિજાનામિ. દુસ્સીલ્યાદારમ્મણા તદારમ્મણા. જીવિતિન્દ્રિયાદિઆરમ્મણા કથં દુસ્સીલ્યાદીનિ પજહન્તીતિ તં દસ્સેતું ‘‘**યથા પના**’’તિઆદિ વુત્તં. **અનભિજ્ઝા... પે॰... વિરમન્તસ્સા**તિ અભિજ્ઝં પજહન્તસ્સાતિ અત્થો. ન હિ મનોદુચ્ચરિતા વિરતિ અત્થિ અનભિજ્ઝાદીહેવ તપ્પહાનતો.

કમ્મપથસંસન્દનકથાવણ્ણના

કમ્મપથપ્પત્તાનં દુસ્સીલ્યાદીનં અસંવરાનં તથા દુચ્ચરિતાનઞ્ચ અકુસલકમ્મપથેહિ કમ્મપથપ્પત્તાનમેવ ચ સુસીલ્યાદીનં સંવરાનં તથા સુચરિતાનઞ્ચ કુસલકમ્મપથેહિ અત્થતો નાનત્તાભાવદસ્સનં. અથ વા તેસં ફસ્સદ્વારાદીહિ અવિરોધભાવેન દીપનં કમ્મપથસંસન્દનન્તિ કેચિ વદન્તિ , તદેતં વિચારેતબ્બં. ન હિ પઞ્ચફસ્સદ્વારપઞ્ચઅસંવરદ્વારપઞ્ચસંવરદ્વારેસુ ઉપ્પન્નાનં અસંવરાનં સંવરાનઞ્ચ કમ્મપથતા અત્થિ પાણાતિપાતાદીનં પરસન્તકવત્થુલોભપરસત્તારમ્મણબ્યાપાદઅહેતુકદિટ્ઠિઆદીનઞ્ચ તેસુ દ્વારેસુ અનુપ્પત્તિતો. તિવિધકાયદુચ્ચરિતાદીનિ ચ કમ્મપથાતિ પાકટા એવાતિ કિં તેસં કમ્મપથેહિ નાનત્તાભાવદસ્સનેન, ન ચ દુચ્ચરિતાનં સુચરિતાનઞ્ચ ફસ્સદ્વારાદિવસેન ઉપ્પત્તિ દીપિતા, નાપિ અસંવરાનં સંવરાનઞ્ચ યતો તેસં ફસ્સદ્વારાદીહિ અવિરોધભાવેન દીપના સિયા, કેવલં પન ફસ્સદ્વારાદિવસેન ઉપ્પન્નાનં અસંવરાનં સંવરાનઞ્ચ કાયકમ્માદિતા દીપિતા. યદિ ચ એત્તકં કમ્મપથસંસન્દનં, ‘‘અકુસલં કાયકમ્મં પઞ્ચફસ્સદ્વારવસેન નુપ્પજ્જતી’’તિઆદિ કમ્મપથસંસન્દનં ન સિયા. એસાપિ છફસ્સદ્વારાદીહિ અવિરોધદીપનાતિ ચે, વુત્તમેવ પકારન્તરેન દસ્સેતું ‘‘અથ વા’’તિ ન વત્તબ્બં. સમુચ્ચયત્થે ચ અથ વા-સદ્દે કમ્મપથપ્પત્તાનેવ દુસ્સીલ્યાદીનિ કાયકમ્માદિનામેહિ વદન્તેહિ મનોકમ્મસ્સ છફસ્સદ્વારવસેન ઉપ્પત્તિ ન વત્તબ્બા. ન હિ તં ચક્ખુદ્વારાદિવસેન ઉપ્પજ્જતીતિ. યદિ ચ કમ્મપથપ્પત્તા એવ અસંવરાદયો ગહિતા, દુચ્ચરિતેહિ અઞ્ઞેસં અસંવરાનં અભાવા તેસઞ્ચ તંતંકમ્મભાવસ્સ વુત્તત્તા ‘‘ચોપનકાયઅસંવરદ્વારવસેન ઉપ્પન્નો અસંવરો અકુસલં કાયકમ્મમેવ હોતી’’તિઆદિ ન વત્તબ્બં સિયા. વુચ્ચમાને હિ તસ્મિં સઙ્કરો સિયા, વચીમનોકમ્માનિપિ હિ કાયદ્વારે ઉપ્પજ્જન્તિ, તથા સેસદ્વારેસુપિ કમ્મન્તરાનીતિ.

અથ પન દ્વારન્તરે ઉપ્પજ્જમાનં કમ્મન્તરમ્પિ તંદ્વારિકકમ્મમેવ સિયા, ‘‘તિવિધં કાયદુચ્ચરિતં અકુસલં કાયકમ્મમેવા’’તિઆદિ, ‘‘અકુસલં કાયકમ્મં ચોપનકાયઅસંવરદ્વારવસેન વાચાઅસંવરદ્વારવસેન ચ ઉપ્પજ્જતી’’તિઆદિ ચ વિરુજ્ઝેય્ય. દુચ્ચરિતાનઞ્હિ અઞ્ઞદ્વારચરણં અત્થિ, ન ચસ્સ દ્વારન્તરુપ્પન્નં કમ્મન્તરં હોતીતિ. તસ્મા હેટ્ઠા કમ્મપથપ્પત્તાનં એવ કાયકમ્માદિભાવસ્સ વુત્તત્તા સેસાનઞ્ચ તંતંદ્વારુપ્પન્નાનં કુસલાકુસલાનં દ્વારસંસન્દને તંતંદ્વારપક્ખિકભાવસ્સ કતત્તા ઇધ કમ્મપથં અપ્પત્તાનઞ્ચ ચેતનાભાવતો અકમ્માનઞ્ચ અસંવરાનં સંવરાનઞ્ચ ભજાપિયમાનાનં કમ્મપથાનં વિય કાયકમ્માદિતાદીપનં, કમ્મપથપ્પત્તાનં તિવિધકાયદુચ્ચરિતાદીનં તિવિધકાયસુચરિતાદીનઞ્ચ દ્વારન્તરચરણેપિ કાયકમ્માદિભાવાવિજહનદીપનં, યથાપકાસિતાનઞ્ચ કમ્મપથભાવં પત્તાનં અપત્તાનઞ્ચ અકુસલકાયકમ્માદીનઞ્ચ કુસલકાયકમ્માદીનઞ્ચ ફસ્સદ્વારાદીહિ ઉપ્પત્તિપકાસનઞ્ચ કમ્મપથસંસન્દનં નામ. કસ્મા? અકમ્મપથાનં કમ્મપથેસુ કમ્મપથાનઞ્ચ અકમ્મપથેસુ સમાનનામતાવસેન, કમ્મપથાનં કમ્મપથેસુ સામઞ્ઞનામાવિજહનવસેન, ઉભયેસઞ્ચ ઉપ્પત્તિવસેન દ્વારેસુ એત્થ સંસન્દિતત્તા.

તત્થ તિવિધકમ્મદ્વારવસેન ઉપ્પન્નાનં કમ્માનં ઞાતકમ્મભાવતાય તંતંકમ્મભાવસ્સ અવચનીયત્તા કમ્મદ્વારેસુ તેસં ઉપ્પત્તિયા ચ વુત્તત્તા પઞ્ચવિઞ્ઞાણદ્વારવસેન અસંવરાદીનં ઉપ્પત્તિપરિયાયવચનાભાવતો ચ કમ્મદ્વારવિઞ્ઞાણદ્વારાનિ વિરજ્ઝિત્વા "**પઞ્ચફસ્સદ્વારવસેન હિ ઉપ્પન્નો**"તિઆદિ વુત્તં. "યમ્પિદં ચક્ખુસમ્ફસ્સપચ્ચયા ઉપ્પજ્જતિ સુખં વા"તિઆદિના "ચક્ખુસમ્ફસ્સપચ્ચયા વેદનાક્ખન્ધો અત્થિ કુસલો"તિઆદિના ચ પઞ્ચફસ્સદ્વારવસેન અસંવરાદીનં ઉપ્પત્તિપરિયાયો વુત્તો, ન ચ "યમિદં ચક્ખુવિઞ્ઞાણપચ્ચયા"તિઆદિવચનં અત્થીતિ. વુત્તમ્પિ ચેતં "ચક્ખુવિઞ્ઞાણસહજાતો હિ ફસ્સો ચક્ખુસમ્ફસ્સો"તિઆદિ (ધ॰ સ॰ ૧ કમ્મકથા; મહાનિ॰ અટ્ઠ॰ ૮૬). તેન હિ અસંવરાનં સંવરાનઞ્ચ ચક્ખુસમ્ફસ્સાદીહિ અસહજાતત્તા મનોસમ્ફસ્સસહજાતાનઞ્ચ ચક્ખુસમ્ફસ્સદ્વારાદિવસેન ઉપ્પત્તિ દીપિતાતિ. "સો હિ કાયદ્વારે ચોપનં પત્તો અકુસલં કાયકમ્મં હોતી"તિઆદિના "ચોપનકાયઅસંવરદ્વારવસેન ઉપ્પન્નો અકુસલં કાયકમ્મમેવ હોતી"તિઆદિના ચ વચીકમ્માદીનઞ્ચ કમ્મપથપ્પત્તાનં અસંવરભૂતાનં કાયકમ્માદિભાવે આપન્ને "ચતુબ્બિધં વચીદુચ્ચરિતં અકુસલં વચીકમ્મમેવ હોતી"તિઆદિના અપવાદેન નિવત્તિ દટ્ઠબ્બા. એવઞ્ચ કત્વા પુબ્બે દસ્સિતેસુ અસંવરવિનિચ્છયેસુ દુતિયવિનિચ્છયેસુ ચ ન કોચિ વિરોધો. ન હિ વચીકમ્માદિભૂતો ચોપનકાયઅસંવરો કાયકમ્માદિ હોતીતિ.

અકુસલં મનોકમ્મં પન છફસ્સદ્વારવસેન ઉપ્પજ્જતિ, તં કાયવચીદ્વારેસુ ચોપનં પત્તં અકુસલં કાયવચીકમ્મં હોતીતિ એત્થ કિં તં અકુસલં મનોકમ્મં નામ, હેટ્ઠા દસ્સિતનયેન ચ કાયવચીદ્વારેસુ ઉપ્પન્નં તિવિધં મનોદુચ્ચરિતં ચોપનં અપ્પત્તં સબ્બાકુસલઞ્ચ. યદિ એવં તસ્સ કાયવચીકમ્મભાવો નત્થીતિ "ચોપનપ્પત્તં કાયવચીકમ્મં હોતી"તિ ન યુજ્જતીતિ ? નો ન યુજ્જતિ ચોપનપ્પત્તં કાયે વાચાય ચ અકુસલં કમ્મં હોતીતિ અત્થસિદ્ધિતો. કમ્મં પન હોન્તં કિં કમ્મં હોતીતિ? મનોકમ્મમેવ હોતીતિ. ઇદં વુત્તં હોતિ – ચોપનપ્પત્તં અકુસલં કાયદ્વારે વચીદ્વારે ચ મનોકમ્મં હોતીતિ. અથ વા તં-સદ્દસ્સ મનોકમ્મેન સમ્બન્ધં અકત્વા છફસ્સદ્વારવસેન યં ઉપ્પજ્જતિ, તન્તિ યથાવુત્તઉપ્પાદમત્તપરિચ્છિન્નેન સમ્બન્ધો કાતબ્બો. કિં પન તન્તિ? કમ્મકથાય પવત્તમાનત્તા કમ્મન્તિ વિઞ્ઞાયતિ, તઞ્ચ મનોસમ્ફસ્સદ્વારે ઉપ્પજ્જમાનમ્પિ તિવિધં કમ્મં હોતીતિ. યથા તં હોતિ, તં દસ્સેતું "**કાયવચીદ્વારેસુ ચોપનં પત્ત**"ન્તિઆદિમાહ. તત્થ નિયમસ્સ અકતત્તા ચોપનપ્પત્તિ ઉપલક્ખણભાવેન કાયવચીકમ્મનામસાધિકાવ, ન પન સબ્બમ્પિ ચોપનપ્પત્તં કાયવચીકમ્મમેવ, નાપિ કુસલપક્ખે ચોપનં અપ્પત્તં કાયવચીકમ્મં ન હોતીતિ અયમત્થો સિદ્ધોવ હોતીતિ.

અથ વા તન્તિ તં છફસ્સદ્વારવસેન ઉપ્પજ્જમાનં મનોકમ્મન્તિ સબ્બં મનસાપિ નિપ્ફજ્જમાનં કમ્મં મનોકમ્મન્તિ ચોદકાધિપ્પાયેન ગહેત્વા વદતિ, ન પુબ્બે દસ્સિતમનોકમ્મન્તિ. યો હિ પરસ્સ અધિપ્પાયો "મનસા નિપ્ફત્તિતો સબ્બેન મનોકમ્મેનેવ ભવિતબ્બં, ન કાયવચીકમ્મેના"તિ, તં નિવત્તેત્વા કમ્મત્તયનિયમં દસ્સેતું ઇદમારદ્ધં "**તં કાયવચીદ્વારેસુ ચોપનં પત્ત**"ન્તિઆદિ. એત્થ ચ સઙ્કરાભાવો પુરિમનયેનેવ વેદિતબ્બો. અથ વા કમ્મન્તિ અવિસેસેન કમ્મસદ્દમત્તેન સમ્બન્ધં કત્વા યથાવુત્તો કમ્મપ્પભેદો યથા હોતિ, તં પકારં દસ્સેતિ. અસઙ્કરો ચ વુત્તનયોવ. યં પન વદન્તિ "કાયવચીકમ્મસહજાતા અભિજ્ઝાદયો યદા ચેતનાપક્ખિકા હોન્તિ, તદા તાનિ મનોકમ્માનિ કાયવચીકમ્માનિ હોન્તી"તિ, તઞ્ચ ન, ચેતનાપક્ખિકાનં મનોકમ્મત્તાભાવા. અબ્બોહારિકત્તે ચ મનોકમ્મતા સુટ્ઠુતરં નત્થિ. વુત્તમ્પિ ચેતં "અબ્બોહારિકા વા"તિ. તસ્મા મનોકમ્મસ્સ કાયવચીકમ્મતા ન વત્તબ્બા. અભિજ્ઝાદિકિરિયાકારિકાય એવ ચેતનાય સમ્પયુત્તા અભિજ્ઝાદયો મનોકમ્મં, ન પાણાતિપાતાદિકાયવચીકિરિયાકારિકાયાતિ ભિય્યોપિ તેસં મનોકમ્મતાતિ ન તેસં મનોકમ્માનં સતં

કાયવચીકમ્મતા વત્તબ્બાતિ. એવં કમ્માનં દ્વારેસુ દ્વારાનઞ્ચ કમ્મેસુ અનિયતત્તા દ્વારનિબન્ધનં ન કતં. ઇદાનિ અકતેપિ ચ દ્વારનિબન્ધને યેસં દ્વારાનં વસેન ઇદં ચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ, તેસં તંતંદ્વારકમ્મપથાનઞ્ચ વસેન ઉપ્પત્તિયા યથાભટ્ઠપાળિયા વુત્તાય ચ દીપનત્થં "**તત્થ કામાવચર**"ન્તિઆદિમાહ. **ચિત્તં તિવિધકમ્મદ્વારવસેન ઉપ્પજ્જતી**તિ ઇદં મનોકમ્મદ્વારભૂતસ્સ તેન સભાવેન ઉપ્પત્તિં ગહેત્વા વુત્તં. યથા વા ચિત્તં ચિત્તાધિપતેય્યન્તિ સમ્પયુત્તવસેન વુચ્ચતિ, એવમિધાપીતિ વેદિતબ્બં. ચોપનદ્વયરહિતસ્સ મનોપબન્ધસ્સ મનોકમ્મદ્વારભાવે પન વત્તબ્બમેવ નત્થિ.

કમ્મપથસંસન્દનકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

દ્વારકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

અયં યોજનાતિ ''રૂપારમ્મણં વા...પે॰... ધમ્મારમ્મણં વા''તિ એતેન સહ ''યં યં વા પના''તિ એતસ્સ અયં સમ્બન્ધોતિ અત્થો. કો પનાયં સમ્બન્ધોતિ? યેન વચનાનિ અઞ્ઞમઞ્ઞં સમ્બજ્ઝન્તિ, તં પુબ્બાપરવચને પયોજનં સમ્બન્ધો. ઇધ ચ સબ્બારમ્મણતાદિદસ્સનં ''રૂપારમ્મણં વા...પે॰... ધમ્મારમ્મણં વા''તિ એતસ્સ અનન્તરં ''યં યં વા પના''તિ એતસ્સ વચને પયોજનં યોજના દટ્ઠબ્બં. તત્થ "**રૂપારમ્મણં વા...પે॰... ધમ્મારમ્મણં વા આરબ્ભા**"તિ એત્તકેન આપન્નં દોસં દસ્સેત્વા તન્નિવત્તનવસેન ''યં યં વા પના''તિ એતસ્સ પયોજનં દસ્સેતું "**હેટ્ઠા**"તિઆદિમાહ. દુતિયે અત્થવિકપ્પે ''યં યં વાપના''તિ એતેન અપ્પધાનમ્પિ રૂપાદિં આકડ્ઢતિ. ન હિ પધાનસ્સ ચિત્તસ્સ અત્તનોયેવ આરમ્મણભાવો અત્થીતિ. **હેટ્ઠા વુત્તનયેના**તિ સબ્બારમ્મણતાદિનયેન. ''હેટ્ઠા ગહિતમેવ ગહિતન્તિ વત્વા તસ્સ વચને પયોજનં દસ્સેતું 'રૂપં વા...પે॰... ઇદં વા ઇદં વા આરબ્ભા'તિ કથેતું ઇદં વુત્ત''ન્તિ વુત્તં. તત્થ **ઇદં વા ઇદં વા**તિ એતં સબ્બારમ્મણતાદિં સન્ધાય કથિતન્તિ વેદિતબ્બં.

ધમ્મુદ્દેસવારકથા

ફસ્સપઞ્ચમકરાસિવણ્ણના

આચરિયાનન્તિ રેવતાચરિયસ્સ. **ન પનેતં સારતો દટ્ઠબ્બં**. ન હિ ફસ્સાદીનં કામાવચરાદિભાવદસ્સનત્થં ઇદમારદ્ધં, કિન્તુ તસ્મિં સમયે ફસ્સાદિસભાવદસ્સનત્થન્તિ.

ચિત્તસ્સ પઠમાભિનિપાતત્તાતિ સબ્બે ચેતસિકા ચિત્તાયત્તા ચિત્તકિરિયાભાવેન વુચ્ચન્તીતિ ફસ્સો ''ચિત્તસ્સ પઠમાભિનિપાતો''તિ વુત્તો. કામં ઉપ્પન્નફસ્સો પુગ્ગલો ચિત્તચેતસિકરાસિ વા આરમ્મણેન ફુટ્ઠો ફસ્સસહજાતાય વેદનાય તંસમકાલમેવ વેદેતિ, ફસ્સો પન ઓભાસસ્સ પદીપો વિય વેદનાદીનં પચ્ચયવિસેસો હોતીતિ પુરિમકાલો વિય વુત્તો. ગોપાનસીનં ઉપરિ તિરિયં ઠપિતકટ્ઠં **પક્ખપાસો**. કટ્ઠદ્વયાદિ વિય એકદેસેન એકપસ્સેન અનલ્લીયમાનોપિ રૂપેન સહ ફસ્સસ્સ સામઞ્ઞં અનલ્લીયમાનં સઙ્ઘટ્ટનમેવ, ન વિસયભાવો, સઙ્ઘટ્ટનઞ્ચ ફસ્સસ્સ ચિત્તારમ્મણાનં સન્નિપતનભાવો એવ. વત્થારમ્મણસન્નિપાતેન સમ્પજ્જતીતિ સઙ્ઘટ્ટનસમ્પત્તિકો ફસ્સો. પાણિદ્વયસ્સ સન્નિપાતો વિય ચિત્તારમ્મણસન્નિપાતો ફસ્સો ચિત્તસ્સ આરમ્મણે સન્નિપતિતપ્પવત્તિયા પચ્ચયો હોતીતિ **કિચ્ચટ્ઠેનેવ રસેન સઙ્ઘટ્ટનરસો**. તથા પચ્ચયભાવો હિ તસ્સ ફસ્સસ્સ સઙ્ઘટ્ટનકિચ્ચન્તિ. યથા હિ પાણિયા પાણિમ્હિ સઙ્ઘટ્ટનં તબ્બિસેસભૂતા રૂપધમ્મા, એવં ચિત્તસ્સ આરમ્મણે સઙ્ઘટ્ટનં તબ્બિસેસભૂતો એકો ચેતસિકધમ્મો દટ્ઠબ્બો. **ચિત્તેયેવા**તિ એતેન ચેતસિકસભાવતં વત્થારમ્મણેહિ અસંસટ્ઠં સઙ્ઘટ્ટનં વેદનાય દસ્સેતિ, ન પન વત્થુનિસ્સયતં

પટિક્ખિપતિ. તસ્સ ફસ્સસ્સ કારણભૂતો તદનુરૂપો સમન્નાહારો તજ્જાસમન્નાહારો. ઇન્દ્રિયસ્સ તદભિમુખભાવો આવજ્જનાય ચ આરમ્મણકરણં વિસયસ્સ પરિક્ખતતા અભિસઙ્ખતતા વિઞ્ઞાણસ્સ વિસયભાવકરણન્તિ અત્થો.

સુખવેદનાયમેવ લબ્ભતિ અસ્સાદભાવતોતિ અધિપ્પાયો. **વિસ્સવિતાયા**તિ અરહતાય. અનેકત્થત્તા હિ ધાતૂનં અરહત્થો વિપુબ્બો સુસદ્દો. વિસ્સવં વા સજનં વસિતા કામકારિતા **વિસ્સવિતા. આરમ્મણરસેકદેસમેવ અનુભવન્તી**તિ ઇદં ફુસનાદિકિચ્ચં એકદેસાનુભવનમિવ હોતીતિ કત્વા વુત્તં. વેદયિતસભાવો એવ હિ અનુભવનન્તિ. ફુસનાદિભાવેન વા આરમ્મણગ્ગહણં એકદેસાનુભવનં, વેદયિતભાવેન ગહણં યથાકામં સબ્બાનુભવનં. એવં સભાવાનેવ તાનિ ગહણાનીતિ ન વેદનાય વિય ફસ્સાદીનમ્પિ યથાસકકિચ્ચકરણેન સામિભાવાનુભવનં ચોદેતબ્બં. **અયં ઇધા**તિ એતેન પઞ્ચસુ વેદનાસુ ઇમસ્મિં ચિત્તે અધિપ્પેતં સોમનસ્સવેદનં વદતિ, તસ્મા અસોમનસ્સવેદનં અપનેત્વા ગહિતાય સોમનસ્સવેદનાય સમાના ઇટ્ઠાકારસમ્ભોગરસતા વુત્તાતિ વેદિતબ્બા.

નિમિત્તેન પુનસઞ્જાનનકિચ્ચા **પચ્ચાભિઞ્ઞાણરસા**. પુનસઞ્જાનનસ્સ પચ્ચયો પુનસઞ્જાનનપચ્ચયો, તદેવ નિમિત્તં પુન...પે॰... નિમિત્તં, તસ્સ કરણં **પુન...પે॰... કરણં**. પુનસઞ્જાનનપચ્ચયભૂતં વા નિમિત્તકરણં **પુન...પે॰... કરણં**, તદસ્સા કિચ્ચન્તિ અત્થો. પુનસઞ્જાનનપચ્ચયનિમિત્તકરણં નિમિત્તકારિકાય નિમિત્તેન સઞ્જાનન્તિયા ચ સબ્બાય સઞ્ઞાય સમાનં વેદિતબ્બં. **ઞાણમેવ અનુવત્તતિ**, તસ્મા અભિનિવેસકારિકા વિપરીતગ્ગાહિકા ચ ન હોતીતિ અધિપ્પાયો. એતેનુપાયેન સમાધિસમ્પયુત્તાય અચિરટ્ઠાનતા ચ ન હોતીતિ દટ્ઠબ્બા.

અભિસન્દહતીતિ પબન્ધતિ પવત્તેતિ. **ચેતનાભાવો** બ્યાપારભાવો. **દિગુણુસ્સાહા**તિ ન દિગુણં વીરિયયોગં સન્ધાય વુત્તં, અત્તનો એવ પન બ્યાપારકિચ્ચસ્સ મહન્તભાવં દીપેતિ. **ઉસ્સાહનભાવેના**તિ આદરભાવેન. સા હિ સયં આદરભૂતા સમ્પયુત્તે આદરયતીતિ.

વિજાનનં આરમ્મણસ્સ ઉપલદ્ધિ. **સન્દહનં** ચિત્તન્તરસ્સ અનુપ્પબન્ધનં. **ચક્ખુના હિ દિટ્ઠ**ન્તિ ચક્ખુના દટ્ઠબ્બં. યથા ''દિટ્ઠં સુતં મુતં વિઞ્ઞાત''ન્તિ દટ્ઠબ્બાદિ વુચ્ચતિ, એવમિધાપિ વેદિતબ્બં. **ચક્ખુના હી**તિઆદીસુ ચક્ખુના... પે॰... મનસા દ્વારેનાતિ અત્થો. નગરગુત્તિકસ્સ વિય ચિત્તસ્સ આરમ્મણવિભાવનમત્તં ઉપધારણમત્તં ઉપલદ્ધિમત્તં કિચ્ચં, આરમ્મણપટિવેધનપચ્ચાભિઞ્ઞાણાદિ પન કિચ્ચં પઞ્ઞાસઞ્ઞાદીનન્તિ વેદિતબ્બં. **પુરિમનિદ્દિટ્ઠ**ન્તિ સમયવવત્થાને નિદ્દિટ્ઠં. ભાવેન્તો વિય ન ન ઉપ્પજ્જતિ, કિન્તુ ઉપ્પજ્જતીતિ દસ્સેતું ''**ચિત્તં હોતી**''તિ વુત્તન્તિ એતં હોતિ-સદ્દસ્સ ઉપ્પજ્જતિ-સદ્દસ્સ ચ સમાનત્થત્તે સતિ યુજ્જેય્ય, તદત્થત્તે ચ તત્થ ઉપ્પન્નં હોતીતિ ન વુચ્ચેય્ય. ન હિ યુત્તં ઉપ્પન્નં ઉપ્પજ્જતીતિ વત્તું. ચિત્તસ્સ ચ ઉપ્પન્નતા સમયવવત્થાને વુત્તા એવાતિ કિં તસ્સ પુન ઉપ્પત્તિદસ્સનેન. યેન ચ સમયવવત્થાનં કતં, તસ્સ નિદ્દેસો ન ન સક્કા કાતુન્તિ કિં તં નિદ્દેસત્થં ઉદ્દેસેન દુતિયેન, નિદ્દેસેનેવ ચ ફસ્સાદીહિ ચ અઞ્ઞત્તં ચિત્તસ્સ સિજ્ઝતીતિ કિં તદત્થેન પુન વચનેન, અઞ્ઞપ્પયોજનત્તા પન પુરિમસ્સ ચિત્તવચનસ્સ પચ્છિમં વુત્તં. પુરિમઞ્હિ સમયવવત્થાનત્થમેવ વુત્તં, ન વવત્થિતસમયે વિજ્જમાનધમ્મદસ્સનત્થં, ઇતરઞ્ચ તસ્મિં સમયે વિજ્જમાનધમ્મદસ્સનત્થં વુત્તં, ન સમયવવત્થાનત્થં, ન ચ અઞ્ઞદત્થં વચનં અઞ્ઞદત્થં વદતિ, ન ચ લેસેન વુત્તોતિ કત્વા મહાકારુણિકો અત્થં પાકટં ન કરોતીતિ.

ફસ્સપઞ્ચમકરાસિવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ઝાનઙ્ગરાસિવણ્ણના

વિતક્કેતીતિ ધમ્મતો અઞ્ઞસ્સ કત્તુનિવત્તનત્થં ધમ્મમેવ કત્તારં નિદ્દિસતિ. તસ્સ પન વસવત્તિભાવનિવારણત્થં “**વિતક્કનં વા**”તિ ભાવનિદ્દેસો. રૂપં રૂપન્તિ પથવી પથવીતિ વા આકોટેન્તો વિય હોતીતિ **આકોટનલક્ખણો**. આદિતો, અભિમુખં વા હનનં **આહનનં**, પરિતો, પરિવત્તેત્વા વા આહનનં **પરિયાહનનં**. વિચારતો ઓળારિકટ્ઠેન વિચારસ્સેવ પુબ્બઙ્ગમટ્ઠેન અનુરવતો ઓળારિકો તસ્સ ચ પુબ્બઙ્ગમો **ઘણ્ટાભિઘાતો વિય** હોતિ **વિતક્કો**. સો યથા ઘણ્ટાભિઘાતો પઠમાભિનિપાતો હોતિ, એવં આરમ્મણાભિમુખનિરોપનટ્ઠેન પઠમાભિનિપાતો હોતિ. **વિપ્ફારવા**તિ વિચલનયુત્તો. **અનુપ્પબન્ધેન પવત્તિય**ન્તિ ઉપચારે વા અપ્પનાયં વા સન્તાનેન પવત્તિયં. તત્થ હિ વિતક્કો નિચ્ચલો હુત્વા આરમ્મણં અનુપવિસિત્વા પવત્તતિ. **મણ્ડલ**ન્તિ ખલમણ્ડલં.

પિણયતીતિ તપ્પેતિ, વડ્ઢેતિ વા. **ફરણરસા**તિ પણીતરૂપેહિ કાયસ્સ બ્યાપનરસા. ઉદગ્ગભાવો **ઓદગ્યં**. **ખુદ્દિકા** લહું લોમહંસનમત્તં કત્વા ભિજ્ના ન પુન ઉપ્પજ્જતિ. **ખણિકા** બહુલં ઉપ્પજ્જતિ. ઉબ્બેગતો **ફરણા** નિચ્ચલત્તા ચિરટ્ઠિતિકત્તા ચ પણીતતરા. પસ્સદ્ધિયા નિમિત્તભાવેન ગબ્ભં ગણ્હન્તી. અપ્પનાસમ્પયુત્તાવ પીતિ **અપ્પનાસમાધિપૂરિકા**તિ કત્વા સા ઠપિતા. **ઇતરા દ્વે** ખણિકોપચારસમાધિપૂરિકા પીતી.

સમાધિચિત્તેનાતિ સમાધિસહિતચિત્તેન. **અવિસારો** અત્તનો એવ અવિસરણસભાવો. **અવિક્ખેપો** સમ્પયુત્તાનં અવિક્ખિત્તતા. યેન સમ્પયુત્તા અવિક્ખિત્તા હોન્તિ, સો ધમ્મો અવિક્ખેપોતિ. **વિસેસતો**તિ યેભુય્યેન. સુખવિરહિતોપિ હિ અત્થિ સમાધીતિ. પદીપનિદસ્સનેન સન્તાનટ્ઠિતિભાવં સમાધિસ્સ દસ્સેતિ.

ઝાનઙ્ગરાસિવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ઇન્દ્રિયરાસિવણ્ણના

સદ્દહન્તિ એતાયાતિ સદ્દહનકિરિયાય પવત્તમાનાનં ધમ્માનં તત્થ આધિપચ્ચભાવેન સદ્ધાય પચ્ચયતં દસ્સેતિ. તસ્સા હિ ધમ્માનં તથાપચ્ચયભાવે સતિ ‘‘પુગ્ગલો સદ્દહતી’’તિ વોહારો હોતિ. પસાદનીયટ્ઠાનેસુ પસાદસ્સ પટિપક્ખભૂતં અકુસલં અસ્સદ્ધિયં મિચ્છાધિમોક્ખો ચ. પસાદભૂતો નિચ્છયો વત્થુગતો અધિમોક્ખલક્ખણં, ન યેવાપનકાધિમોક્ખોતિ. **ઇન્દટ્ઠં કારેતી**તિ ‘‘મં અન્તરેન તુમ્હાકં અધિમુચ્ચનં નત્થિ, મયા સદ્દહથા’’તિ વિય અત્તાનં અનુવત્તેતિ સમ્પયુત્તધમ્મે. એવં સેસેસુપિ. **પક્ખન્દન**ન્તિ સંસીદનં. **પઙ્કો** કદ્દમતો ઘનીભૂતો હોતિ. **પણકં** પિચ્છિલં ઉદકમલં. પીતં ઉદકં. **ઓકપ્પનલક્ખણા**તિ અનુપવિસિત્વા એવમેતન્તિ કપ્પનલક્ખણા. અકલુસભાવો **અકાલુસિયં**, અનાવિલભાવોતિ અત્થો. બુદ્ધાદિવત્થૂનિ **સદ્ધેય્યાનિ**. સપ્પુરિસૂપસેવનસદ્ધમ્મસવનયોનિસોમનસિકારધમ્માનુધમ્મપટિપત્તિયો **સોતાપત્તિયઙ્ગાનિ**. કુસલધમ્માનં આદાને **હત્થો** વિય, સબ્બસમ્પત્તિનિપ્ફાદને **વિત્તં** વિય, અમતકસિફલફલને **બીજં** વિય દટ્ઠબ્બા.

વીરભાવોતિ યેન વીરો નામ હોતિ, સો ધમ્મોતિ અત્થો. અનુબલપ્પદાનં **પગ્ગહો**. મગ્ગો ગન્તબ્બો હોતિ, મગ્ગો ગતો, કમ્મં કત્તબ્બં, કમ્મં કતં, અપ્પમત્તકો આબાધો ઉપ્પન્નો, ગિલાના વુટ્ઠિતો હોતિ અચિરવુટ્ઠિતો ગેલઞ્ઞા, ગામં વા નિગમં વા પિણ્ડાય ચરન્તો ન લભતિ લૂખસ્સ વા પણીતસ્સ વા ભોજનસ્સ યાવદત્થં પારિપૂરિં, લભતિ…પે॰… પારિપૂરિન્તિ એતાનિ અનુરૂપપચ્ચવેક્ખણાસહિતાનિ અટ્ઠ વીરિયારમ્ભવત્થૂનિ તંમૂલકાનિ વા પચ્ચવેક્ખણાનિ.

ચિરકતાદિઆરમ્મણં ઉપગન્ત્વા ઠાનં, અનિસ્સજ્જનં વા આરમ્મણસ્સ **ઉપટ્ઠાનં**. ઉદકે અલાબુ વિય આરમ્મણં પિલવિત્વા ગન્તું અપ્પદાનં પાસાણસ્સ વિય નિચ્ચલસ્સ આરમ્મણસ્સ ઠપનં સારણં અસમ્મુટ્ઠતાકરણં **અપિલાપનં**. અપિલાપે કરોતિ **અપિલાપેતિ**. **ગતિયો**તિ નિપ્ફત્તિયો સમ્ભવતો ફલતો ચ. **અપરો નયો**તિ રસાદિદસ્સનત્થં આરદ્ધં. સમ્મોસપચ્ચનીકં કિચ્ચં **અસમ્મોસો**, ન સમ્મોસાભાવમત્તં. સતિયા વત્થુભૂતા કાયાદયો **કાયાદિસતિપટ્ઠાના**, સતિયોયેવ વા પુરિમા પચ્છિમાનં પદટ્ઠાનં.

વિક્ખેપસ્સ ઉદ્ધચ્ચસ્સ. **પઞ્ઞાપેતી**તિ પકારેહિ જાનાપેતિ. **એકાલોકા હોતી**તિ વિપસ્સનુપક્કિલેસોભાસં સન્ધાયાહ. મનતે વિજાનાતિ એતેનાતિ વા **મનો**, એવઞ્ચ કત્વા ''મનઞ્ચ પટિચ્ચ ધમ્મે ચા''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૦૪, ૪૦૦; ૩.૪૨૧, ૪૨૫) કારણભાવેન મનો વુત્તો. સબ્બો હિ મનો અત્તનો અનન્તરસ્સ વિઞ્ઞાણસ્સ કારણન્તિ. **વિજાનાતી**તિ પરિચ્છિન્નોપલદ્ધિવસેન જાનાતિ, ન સઞ્ઞાપઞ્ઞા વિય સઞ્જાનનપટિવિજ્ઝનવસેન.

પીતિસોમનસ્સસમ્પયોગતોતિ વુત્તે યેન યોગા સુમનો હોતિ, તં સોમનસ્સન્તિ વુચ્ચતીતિ પીતિયા ચ સોમનસ્સભાવો આપજ્જતિ, તસ્મા વિનાપિ કાયેન વત્થુના સાતવેદનાસમ્પયોગતોતિ યોજેતબ્બં. એવઞ્ચ નિપ્પીતિકં સોમનસ્સઞ્ચ સઙ્ગહિતં હોતિ, પીતિઉપલક્ખિતં વા સોમનસ્સં સપ્પીતિકં નિપ્પીતિકઞ્ચ સોમનસ્સન્તિ અત્થો દટ્ઠબ્બો.

પવત્તસન્તતાધિપતેય્યન્તિ પવત્તસઙ્ખાતાય સન્તતિયા અધિપતિભૂતં. જીવિતિન્દ્રિયસ્સ હિ અત્તનો વિજ્જમાનક્ખણે અનુપાલેન્તસ્સ અનન્તરઞ્ચ સાનુપાલનાનં ઉપ્પત્તિયા હેતુભૂતસ્સ વસેન પવત્તં ચિરટ્ઠિતિકં હોતિ, તંતંકમ્મવિસેસેન વિસેસયુત્તં યાવ ચુતિ અવિસેસેન વા યાવ પરિનિબ્બાનં અવિચ્છિન્નં પવત્તતિ જીવમાનતાવિસેસયુત્તઞ્ચાતિ રૂપારૂપજીવિતિન્દ્રિયાનં સમાનલક્ખણાદિં વત્તું "**અત્તના અવિનિભુત્તધમ્માન**"ન્તિ આહ. અનુપાલેતબ્બાનં **અત્થિક્ખણેયેવ**. અસતિ હિ અનુપાલેતબ્બે ઉપ્પલાદિમ્હિ કિં ઉદકં અનુપાલેય્યાતિ. **તસ્સ તસ્સા**તિ અનુપાલનાદિકસ્સ. **સાધનતો**તિ સાધનેન. તંસાધનઞ્ચ જીવમાનવિસેસપચ્ચયભાવતો.

ઇન્દ્રિયરાસિવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

મગ્ગઙ્ગરાસિવણ્ણના

સમ્માતિ અવિપરીતનિય્યાનિકભાવેન. **પસત્થતા** ચ એવમેવ દટ્ઠબ્બા.

બલરાસિવણ્ણના

અસ્સદ્ધિયેતિ અસ્સદ્ધિયકારણા. **ઉભયપદવસેના**તિ સદ્ધાપદં બલપદન્તિ એવમાદિપદદ્વયવસેન. નિયકજ્ઝત્તં જાતિઆદિસમુટ્ઠાનં એતિસ્સાતિ **અજ્ઝત્તસમુટ્ઠાના**. ગરુના કિસ્મિઞ્ચિ વુત્તે ગારવવસેન પતિસ્સવનં પતિસ્સવો, સહ પતિસ્સવેન **સપ્પતિસ્સવં**, પતિસ્સવભૂતં તંસભાગઞ્ચ યંકિઞ્ચિ ગારવન્તિ અત્થો. **જાતિ**આદિમહત્તપચ્ચવેક્ખણેન ઉપ્પજ્જમાના ચ હિરી તત્થ ગારવવસેન પવત્તતીતિ "**સપ્પતિસ્સવલક્ખણા**"તિ વુચ્ચતિ. વજ્જં ભાયતિ તઞ્ચ ભયતો પસ્સતીતિ **વજ્જભીરુકભયદસ્સાવી**. એવંસભાવં ઓત્તપ્પં. હિરી પાપધમ્મે ગૂથં વિય પસ્સતિ, ઓત્તપ્પં ઉણ્હં વિય. **દાયજ્જં** નવલોકુત્તરધમ્માદિ. અજ્ઝત્તસમુટ્ઠાનાદિતા ચ હિરીઓત્તપ્પાનં તત્થ તત્થ પાકટભાવેન વુત્તા, ન પન તેસં કદાચિ અઞ્ઞમઞ્ઞં વિપ્પયોગા. ન હિ લજ્જનં નિબ્ભયં પાપભયં વા અલજ્જનં હોતીતિ.

મૂલરાસિવણ્ણના

અગેધો અનભિજ્ઝનં અનભિકઙ્ખનં. અનલ્લીનો ભાવો અધિપ્પાયો એતસ્સાતિ **અનલ્લીનભાવો**, એવઞ્હિ ઉપમાય સમેતિ. **અનુકૂલમિત્તો** અનુવત્તકો. **વિનયરસો**તિ વિનયનરસો. **અદોસો દુસ્સીલ્યમલસ્સા**તિ ઇદં દુસ્સીલ્યસ્સ દોસસમુટ્ઠાનતં દોસૂપનિસ્સયતઞ્ચ સન્ધાય વુત્તં. **અભાવનાયા**તિ ''તત્થ જાતાનં ધમ્માનં અનતિવત્તનટ્ઠેન ભાવનાઇન્દ્રિયાનં એકરસટ્ઠેન ભાવના તદુપગવીરિયવાહનટ્ઠેન ભાવના આસેવનટ્ઠેન ભાવના''તિ એવં વુત્તાય પઞ્ઞાસાધનાય ભાવનાય અપ્પવત્તિ, તપ્પટિપક્ખભૂતા વા અકુસલા **અભાવના**. નિગ્ગુણેપિ ગુણગ્ગહણં **અધિકગ્ગહણં**. વિજ્જમાનમ્પિ ગુણં વિદ્ધંસેત્વા ગહણં **ઊનગ્ગહણં**. ચતુવિપલ્લાસગ્ગહણં **વિપરીતગ્ગહણં**.

યાથાવસભાવેતિ ''એત્તકો એતસ્સ ગુણો, એત્તકો દોસો''તિ ગુણદોસાનં સભાવે ''જરાધમ્મો જીરતિ, તં કુતેત્થ લબ્ભા મા જીરી''તિ એવમાદિપચ્ચવેક્ખણસમ્ભવતો. **અલોભેન ચ ગહટ્ઠાનં** ખેત્તવત્થાદીસુ વિવાદાભાવતો. **અમોહેન પબ્બજિતાનં** દિટ્ઠિગતવિવાદાભાવતો. કામરાગાભિનિવેસવિનિબન્ધા હિ ગહટ્ઠા ગહટ્ઠેહિ વિવદન્તિ, દિટ્ઠિરાગાભિનિવેસવિનિબન્ધા સમણા સમણેહીતિ. રાગવસેન મિત્તસન્થવો દોસવસેન વિરોધો ચ તબ્બિસેસેન **ઉપગમાપગમા**, આરમ્મણે વા રૂપાદિમ્હિ અનુરોધવિરોધા. **અમજ્ઝત્તભાવસ્સ** પટિઘાનુનયસઙ્ખાતસ્સ મોહેન પવત્તિ. સુખવિપરિણામે દુક્ખસમાયોગે ચ પટિઘપવત્તિયં વેદનાપરિગ્ગહો ન સિજ્ઝતીતિ અદોસાનુભાવેન વેદનાસતિપટ્ઠાનં સિજ્ઝતિ. **દિબ્બવિહારસ્સા**તિ ચતુન્નં ઝાનાનં. **અરિયવિહારો** ફલસમાપત્તિ. મોહેન અવિચારેન્તો ઉદાસીનપક્ખેસુપિ સત્તસઙ્ખારેસુ સબ્બેસુ અભિસઙ્ગં કરોતીતિ અમૂળ્હસ્સ તદભાવો વેદિતબ્બો. દુક્ખદસ્સનસ્સ આસન્નપટિપક્ખત્તા દોસસ્સ તપ્પટિપક્ખેન અદોસેન દુક્ખદસ્સનં હોતિ.

કમ્મપથરાસિવણ્ણના

સુખાદીનિ અત્તનો **ન બ્યાપાદેતિ** ન વિનાસેતિ પરસ્સ ચાતિ દટ્ઠબ્બં. કમ્મપથતાતંસભાગતાહિ **કમ્મપથવસેન**.

પસ્સદ્ધાદિયુગલવણ્ણના

દરથો સારમ્ભો, દુક્ખદોમનસ્સપચ્ચયાનં ઉદ્ધચ્ચાદિકાનં કિલેસાનં ચતુન્નં વા ખન્ધાનં એતં અધિવચનં. ઉદ્ધચ્ચપ્પધાના કિલેસા ઉદ્ધચ્ચાદિકિલેસા, ઉદ્ધચ્ચં વા આદિં કત્વા સબ્બકિલેસે સઙ્ગણ્હાતિ. **સુવણ્ણવિસુદ્ધિ વિયા**તિ યથા સુવણ્ણવિસુદ્ધિ અલઙ્કારવિકતિવિનિયોગક્ખમા, એવં અયમ્પિ હિતકિરિયાવિનિયોગક્ખમા.

સમં , સમન્તતો વા પકારેહિ જાનનં **સમ્પજઞ્ઞં**. ચેતિયવન્દનાદિઅત્થં અભિક્કમાદીસુ અત્થાનત્થપરિગ્ગણ્હનં **સાત્થકસમ્પજઞ્ઞં**. સતિ ચ અત્થે સપ્પાયાસપ્પાયરૂપાદિપરિગ્ગણ્હનં **સપ્પાયસમ્પજઞ્ઞં**. ગોચરગામાભિક્કમનાદીસુ કમ્મટ્ઠાનાવિજહનં **ગોચરસમ્પજઞ્ઞં**. અભિક્કમનાદીનં ધાતુઆદિવસેન પવિચયો **અસમ્મોહસમ્પજઞ્ઞં**. સબ્બકમ્મટ્ઠાનભાવનાનુયુત્તાનં સબ્બયોગીનં સબ્બદા ઉપકારકા ઇમે દ્વે ધમ્મા પારિપન્થકહરણતો ભાવનાવડ્ઢનતો ચ. યથાહ ''દ્વે ધમ્મા બહુકારા સતિ ચ સમ્પજઞ્ઞઞ્ચા''તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૫૨). યુગે નદ્ધા વિયાતિ **યુગનદ્ધા**, અઞ્ઞમઞ્ઞં નિમિત્તભાવેન સમં પવત્તાતિ અત્થો. ''પુન ચપરં, આવુસો, ભિક્ખુ સમથવિપસ્સનં યુગનદ્ધં ભાવેતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૧૭૦; પટિ॰ મ॰ ૨.૧) હિ સુત્તે એતેસં યુગનદ્ધતા વુત્તા.

સબ્બકુસલધમ્મેસુ લીનુદ્ધચ્ચાભાવો એતેહિ દ્વીહિ સમં યુત્તેહીતિ “**વીરિયસમાધિયોજનત્થાયા**”તિ આહ, યોગવચનત્થાયાતિ અત્થો.

યેવાપનકવણ્ણના

રૂપાભાવેનાતિ રુપ્પનાભાવેન. **ધમ્માતિ** એતસ્સ અત્થો સભાવતો ઉપલબ્ભમાનાતિ. **મેત્તાપુબ્બભાગોતિ** અપ્પનાપ્પત્તાય મેત્તાય પુબ્બભાગો , પરિકમ્મમેત્તા એતસ્મિં ચિત્તે અત્થીતિ અત્થો. **વિરતિવસેનાતિ** વચીપવત્તિયા ન પૂરેતિ, કિન્તુ વિરતિયોગેનાતિ અત્થો. **અપણ્ણકઙ્ગાનીતિ** અવિરદ્ધઙ્ગાનિ. યથા તથા વા આરમ્મણે વિનિચ્છયનં **અધિમુચ્ચનં**. ન હિ અનધિમુચ્ચન્તો પાણાતિપાતાદીસુ દાનાદીસુ વા પવત્તતિ, સદ્ધા પન પસાદનીયેસુ પસાદાધિમોક્ખોતિ અયમેતેસં વિસેસો. દારકસ્સ વિય ઇતો ચિતો ચ સંસપ્પનસ્સ કરિસ્સામિ ન કરિસ્સામીતિ અવિનિચ્છયસ્સ પટિપક્ખકિરિયા **અસંસપ્પનં**. **પુરિમમનતોતિ** ભવઙ્ગતો. **વિસદિસં** વીથિજવનં **મનં કરોતીતિ** મનસિકારસામઞ્ઞેન વીથિજવનપટિપાદકે દસ્સેતિ. **તેસુ ધમ્મેસૂતિ** ચિત્તચેતસિકધમ્મેસુ. અતદારમ્મણત્તેપિ હિ તેસુ સમપ્પવત્તેસુ ઉદાસીનભાવતો **તત્રમજ્ઝત્તતાતિ** વુચ્ચતિ. અલીનાનુદ્ધતપ્પવત્તિપચ્ચયત્તા **ઊનાધિકનિવારણરસા**. **કાયદુચ્ચરિતાદિવત્થૂનન્તિ** પાણાદીનં. **અમદ્દના** મદ્દનપટિપક્ખભાવોવ.

તંતંરાસિકિચ્ચવસેન વિભાગરહિતા **અવિભત્તિકા**. **એત્થાતિ** એતેસુ સવિભત્તિકેસુ દુતિયદ્ધાનાદીસુપિ ભાજિયમાનેસુ અપુબ્બં નત્થીતિ અત્થો. **પદં પૂરિતન્તિ** ઝાનાદિપદં પઞ્ચકાદિવસેન પૂરિતં. પઞ્ચ હિ અઙ્ગાનિ ઝાનપદસ્સ અત્થો, તેસુ એકસ્મિઞ્ચ ઊને ઝાનપદં ઊનં હોતીતિ. પદસમૂહો પદકોટ્ઠાસો વા તં તમેવ વા પદં, અવુત્તં હાપિતં નામ હોતીતિ વુત્તં ‘‘પૂરિત’’ન્તિ. વુત્તસ્મિઞ્ઞેવ વુચ્ચમાને અનેકેસં પુરિસસદ્દાનં વિય કોચિ સમ્બન્ધો નત્થીતિ મઞ્ઞમાનો આહ “**અનનુસન્ધિકા કથા**”તિ. અન્તરન્તરા વુત્તસ્મિઞ્ઞેવ વુચ્ચમાને અનુક્કમેન ધમ્મા કથિતા ન હોન્તીતિ આહ “**ઉપ્પટિપાટિયા**”તિ. ફસ્સપઞ્ચમકરાસિ સબ્બચિત્તુપ્પાદસાધારણવસેન ચતુક્ખન્ધતપ્પચ્ચયસઙ્ગહવસેન ચ વુત્તો. યથાવુત્તેસુ પન રાસીસુ એકરાસિકિચ્ચસ્સપિ અભાવા છન્દાદયો યેવાપનકવસેન વુત્તા. વુત્તાનમ્પિ ચ ધમ્માનં યથા વેદનાદીનં ઝાનઙ્ગાદિભાવો વુત્તો, ન એવં સોવચસ્સતાકલ્યાણમિત્તતાદિવિસેસો વુત્તોતિ તસ્સ સઙ્ગણ્હનત્થં કેચિ ધમ્મે વિસું ઠપેત્વા તે ચ તઞ્ચ વિસેસં “**યે વા પના**”તિ આહ. વેનેય્યજ્ઝાસયવસેન વા સાવસેસે ધમ્મે વત્વા “**યે વા પના**”તિ વુત્તં.

યેવાપનકવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ધમ્મુદ્દેસવારકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

કામાવચરકુસલં

નિદ્દેસવારકથાવણ્ણના

૨. **કુસનકવસેના**તિ સન્તે અસન્તેપિ વિસયે આપાથગતે ચિત્તસ્સ સન્નિપતનવસેન ‘‘ચિત્તં મનો’’તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ ૬, ૧૭) વિય કિચ્ચવિસેસં, ‘‘માનસ’’ન્તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ ૬, ૧૭) વિય સમાને અત્થે સદ્દવિસેસં, ‘‘પણ્ડર’’ન્તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ ૬, ૧૭) વિય ગુણવિસેસં, ‘‘ચેતસિકં સાત’’ન્તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ ૨, ૧૮) વિય નિસ્સયવિસેસં, ‘‘ચિત્તસ્સ ઠિતી’’તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ ૧૫, ૨૪) વિય અઞ્ઞસ્સ અવત્થાભાવવિસેસં, ‘‘અલુબ્ભના’’તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ ૩૨) વિય અઞ્ઞસ્સ કિરિયાભાવવિસેસં, ‘‘અલુબ્ભિતત્ત’’ન્તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ ૩૨) વિય અઞ્ઞસ્સ કિરિયાભાવભૂતતાવિસેસન્તિઆદિકં અનપેક્ખિત્વા ધમ્મમત્તદીપનં સભાવપદં. કુસન્તસ્સ હિ ચિત્તસ્સ કુસનકિરિયા **કુસનાકારો**. **સમ્ફુસના**તિ આરમ્મણસમાગમકુસના, ન પટિલાભસમ્ફુસના. સમ્ફુસિતસ્સ આરમ્મણેન સમાગતસ્સ ચિત્તસ્સ ભાવો **સમ્ફુસિતત્તં**. યસ્મિં સતિ ચિત્તં સમ્ફુસિતન્તિ વુચ્ચતિ, સો તસ્સ ભાવો. એવં અઞ્ઞેસુપિ ભાવનિદ્દેસેસુ દટ્ઠબ્બં.

અપરસ્સ વેવચનસ્સ, અપરેન વા પુરિમત્થસ્સ દીપના **અપરદીપના**. ‘‘પણ્ડિચ્ચં કોસલ્લ’’ન્તિ એવમાદયો પઞ્ઞાવિસેસા નાનાકાલે લબ્ભમાનાપિ એકસ્મિં ચિત્તે લબ્ભન્તિ. એકસ્મિઞ્ચ વિસેસે ઇતરેપિ અનુગતા હોન્તીતિ દસ્સેતું તથા વિભત્તિ અત્થતો વિભત્તિ હોતિ અત્થનાનત્તેન કતત્તા. અથ વા યથા ‘‘કોધો કુજ્ઝના કુજ્ઝિતત્ત’’ન્તિ (ધ॰ સ॰ ૧૦૬૬) સભાવાકારભાવનિદ્દેસેહિ કોધોતિ એવમાકારોવ અત્થો વુત્તો, ન એવમિધ, ઇધ પન પણ્ડિતાદિભાવાકારભિન્નો અત્થો વુત્તોતિ ઇદં વિભત્તિગમનં અત્થવસેન હોતિ. **સમ્ફુસિતત્ત**ન્તિ એત્થાપિ ન ‘‘ફસ્સો’’તિ એવમાકારોવ અત્થો વુત્તો. **સમ્ફસ્સો**તિ એવમાકારો પન વુત્તોતિ અત્થતો વિભત્તિગમનન્તિ વુત્તં.

દોસો બ્યાપાદોતિ ઉદ્દેસેપિ નામનાનત્તેન નાનાભૂતો ઉદ્દિટ્ઠો. નિદ્દેસેપિ તેનેવ નાનત્તેન નિદ્દિટ્ઠો. **એકોવ ખન્ધો હોતી**તિ એકેન ખન્ધસદ્દેન વત્તબ્બતં સન્ધાયાહ. **ચેતના**તિ સઙ્ખારક્ખન્ધં દસ્સેતિ તપ્પમુખત્તા. **અસદ્ધમ્મા**તિ અસતં, અસન્તો વા ધમ્મા, ન વા સદ્ધમ્માતિ અસદ્ધમ્માતિ અસદ્ધમ્મવચનીયભાવેન એકીભૂતોપિ અસદ્ધમ્મો કોધગરુતાદિવિસિટ્ઠેન સદ્ધમ્મગરુતાપટિક્ખેપનાનત્તેન નાનત્તં ગતોતિ ‘‘**ચત્તારો**’’તિ વુત્તં. **ન સદ્ધમ્મગરુતા**તિ વુચ્ચમાના વા અસદ્ધમ્મગરુતા અસદ્ધમ્મગરુતાભાવેન એકીભૂતાપિ કોધાદિવિસિટ્ઠપટિક્ખેપનાનત્તેન નાનત્તં ગતા. પટિપક્ખો વા પટિક્ખિપીયતિ તેન, સયં વા પટિક્ખિપતીતિ પટિક્ખેપોતિ વુચ્ચતીતિ સદ્ધમ્મગરુતાપટિક્ખેપનાનત્તેન અસદ્ધમ્મગરુતા અસદ્ધમ્મા વા નાનત્તં ગતા. **અલોભો**તિઆદીનં ફસ્સાદીહિ નાનત્તં લોભાદિવિસિટ્ઠેન પટિક્ખેપેન લોભાદિપટિપક્ખેન વા વેદિતબ્બં. અલોભાદોસામોહાનં અઞ્ઞમઞ્ઞનાનત્તં યથાવુત્તેન પટિક્ખેપનાનત્તેન યોજેતબ્બં. પદત્થસ્સ પદન્તરેન વિભાવનં **પદત્થુતિ**. તેન હિ તં પદં મહત્થન્તિ દીપિતં હોતિ અલઙ્કતઞ્ચાતિ. અત્થવિસેસાભાવેપિ આભરણવસેન ચ આદરવસેન ચ પુન વચનં **દળ્હીકમ્મં**.

૩. **તજ્જ**ન્તિ તસ્સ ફલસ્સ અનુચ્છવિકં. ન કેવલં નિદ્દિસિયમાનં સાતમેવ અધિકતં , અથ ખો યથાનિદ્દિટ્ઠાનિ આરમ્મણાનિપીતિ ‘‘**તેહિ વા**’’તિઆદિ વુત્તં. તસ્સ વા જાતા કારણભાવેન ફસ્સતથં પવત્તાતિ **તજ્જા**. તંસમઙ્ગીપુગ્ગલં, સમ્પયુત્તધમ્મે વા અત્તનિ સાદયતીતિ **સાતં** દ-કારસ્સ ત-કારં કત્વા. સુટ્ઠુ ખાદતિ, ખણતિ વા દુક્ખન્તિ **સુખં**.

૫. **પાસો**તિ રાગપાસો. સો હિ નિરાવરણત્તા **અન્તલિક્ખચરો**. અકુસલમ્પિ **પણ્ડર**ન્તિ વુત્તં, કો પન વાદો કુસલન્તિ અધિપ્પાયો. તઞ્હિ પણ્ડરતો નિક્ખન્તં સયઞ્ચ પણ્ડરન્તિ. અથ વા સબ્બમ્પિ ચિત્તં સભાવતો પણ્ડરમેવ, આગન્તુકોપક્કિલેસવોદાનેહિ પન સાવજ્જાનવજ્જાનં ઉપક્કિલિટ્ઠવિસુદ્ધતરતા હોન્તીતિ. દારુપ્પમાણેસુ સિલાદીસુ ખન્ધપઞ્ઞત્તિયા અભાવા કિઞ્ચિ નિમિત્તં અનપેક્ખિત્વા દારુમ્હિ પવત્તા ખન્ધપઞ્ઞત્તીતિ "**પણ્ણત્તિમત્તટ્ઠેના**"તિ વુત્તં. તં-સદ્દેન મનોવિઞ્ઞાણધાતુયેવ વુચ્ચેય્ય નિદ્દિસિતબ્બત્તાતિ ન તસ્સા તજ્જતા. તેહિ આરમ્મણેહિ જાતા **તજ્જા**તિ ચ વુચ્ચમાને સમ્ફસ્સજતા ન વત્તબ્બા. ન હિ સો આરમ્મણં, નાપિ વિસેસપચ્ચયો. ''તિણ્ણં સઙ્ગતિ ફસ્સો''તિ વિઞ્ઞાણમેવ ફસ્સસ્સ વિસેસપચ્ચયોતિ વુત્તોતિ તસ્મા ન વિઞ્ઞાણં વિસેસપચ્ચયભૂતં સમ્ફસ્સજતાય તજ્જામનોવિઞ્ઞાણધાતુસમ્ફસ્સજાપઞ્ઞત્તિં લભતિ, ન ચ તદેવ તસ્સ કારણભાવેન ફલભાવેન ચ વુચ્ચમાનં સુવિઞ્ઞેય્યં હોતીતિ. કિં વા એતેન, યથા ભગવતા વુત્તા તંસભાવાયેવ તે ધમ્માતિ ન એવંવિધેસુ કારણં મગ્ગિતબ્બં.

૭. **એવં તક્કનવસેન** લોકસિદ્ધેનાતિ અધિપ્પાયો. એવઞ્ચેવઞ્ચ ભવિતબ્બન્તિ વિવિધં તક્કનં કૂપે વિય ઉદકસ્સ આરમ્મણસ્સ આકડ્ઢનં વિતક્કનં.

૮. સમન્તતો ચરણં **વિચરણં**.

૯. **અત્તમનતા**તિ એત્થ **અત્ત**-સદ્દેન ન ચિત્તં વુત્તં. ન હિ ચિત્તસ્સ મનો અત્થીતિ. અત્તમનસ્સ પન પુગ્ગલસ્સ ભાવો અત્તમનતાતિ વત્વા પુન પુગ્ગલદિટ્ઠિનિસેધનત્થં "**ચિત્તસ્સા**"તિ વુત્તં.

૧૧. ન બલવતી, કસ્મા અવટ્ઠિતિ વુત્તાતિ? એકગ્ગચિત્તેન પાણવધાદિકરણે તથા અવટ્ઠાનમત્તભાવતો . વિરૂપં, વિવિધં વા સંહરણં વિકિરણં **વિસાહારો**, સંહરણં વા સમ્પિણ્ડનં, તદભાવો **વિસાહારો**.

૧૨. **અઞ્ઞસ્મિં પરિયાયે**તિ અઞ્ઞસ્મિં કારણે. **સમાનાધિકરણભાવો** દ્વિન્નં બહૂનં વા પદાનં એકસ્મિં અત્થે પવત્તિ.

૧૩. **આરમ્ભતિ ચા**તિ આપજ્જતિ ચ. ઉદ્ધં યમનં **ઉય્યામો**. **ધુર**ન્તિ નિપ્ફાદેતું આરદ્ધં કુસલં, પટિઞ્ઞં વા.

૧૪. **તિણ્ણ**ન્તિ બુદ્ધાદીનં. ચિત્તે આરમ્મણસ્સ ઉપટ્ઠાનં જોતનઞ્ચ સતિયેવાતિ તસ્સા એતં લક્ખણં.

૧૬. પાસાણસક્ખરવાલિકાદિરહિતા ભૂમિ સણ્ઠાતિ "**સણ્ઠેના**"તિ વુત્તં.

૧૯. **અયન્તી**તિ એકકમ્મનિબ્બત્તમનુસ્સાદિસન્તતિઅવિચ્છેદવસેન પવત્તન્તિ. કુસલાકુસલેસુપિ હિ જીવિતં ઇન્દ્રિયપચ્ચયભાવેન સમ્પયુત્તે પવત્તયમાનમેવ તદવિચ્છેદસ્સ પચ્ચયો હોતિ.

૩૦. **યં હિરીયતી**તિ હિરીયતિ-સદ્દેન વુત્તો ભાવો યં-સદ્દેન વુચ્ચતીતિ **ય**ન્તિ ભાવનપુંસકં વા એતં દટ્ઠબ્બં. **હિરિયિતબ્બેના**તિ ચ હેતુઅત્થે કરણવચનં યુજ્જતિ.

૩૨. **અલુબ્ભનકવસેના**તિ એત્થ અલુબ્ભનમેવ અલુબ્ભનકન્તિ ભાવનિદ્દેસો દટ્ઠબ્બો.

૩૩. **અબ્યાપજ્જો**તિ બ્યાપાદેન દુક્ખેન દોમનસ્સસઙ્ખાતેન દોસેન વિય ન બ્યાપાદેતબ્બોતિપિ અત્થો યુજ્જતિ.

૪૨-૪૩. થિનમિદ્ધાદિપટિપક્ખભાવેન કુસલધમ્મે અનિચ્ચાદિમનસિકારે ચ સીઘં સીઘં પરિવત્તનસમત્થતા **લહુપરિણામતા**, અવિજ્જાનીવરણાનઞ્હિ તણ્હાસંયોજનાનં સત્તાનં અકુસલપ્પવત્તિ પકતિભૂતાતિ ન તત્થ લહુપરિણામતાય અત્થો. તેસઞ્ચ ભાવો ગરુતાયેવાતિ તબ્બિધુરસભાવાનં **લહુતા** દટ્ઠબ્બા. સા હિ પવત્તમાના સીઘં ભવઙ્ગવુટ્ઠાનસ્સ પચ્ચયો હોતિ.

૪૪-૪૫. યે ચ ધમ્મા મોહસમ્પયુત્તા વિય અવિપન્નલહુતા, તેસઞ્ચ કુસલકરણે અપ્પટિઘાતો મુદુતા. અપ્પટિઘાતેન મુદુતાદિરૂપસદિસતાય અરૂપધમ્માનમ્પિ મુદુતા મદ્દવતાતિઆદિ વુત્તં.

૪૬-૪૭. સિનેહવસેન કિલિન્નં અતિમુદુકં ચિત્તં અકમ્મઞ્ઞં હોતિ વિલીનં વિય સુવણ્ણં, માનાદિવસેન અતિથદ્ધઞ્ચ અતાપિતં વિય સુવણ્ણં, યં પનાનુરૂપમુદુતાયુત્તં, તં કમ્મઞ્ઞં હોતિ યુત્તમદ્દવં વિય સુવણ્ણં. તસ્સેવ મુદુકસ્સ યો કમ્મઞ્ઞાકારો, સા **કમ્મઞ્ઞતા**તિ મુદુતાવિસિટ્ઠા કમ્મઞ્ઞતા વેદિતબ્બા.

૫૦-૫૧. પચ્ચોસક્કનભાવેન પવત્તં અકુસલમેવ **પચ્ચોસક્કનં. એકવીસતિ અનેસના** નામ વેજ્જકમ્મં કરોતિ, દૂતકમ્મં કરોતિ, પહિણકમ્મં કરોતિ, ગણ્ડં ફાલેતિ, અરુમક્ખનં દેતિ, ઉદ્ધંવિરેચનં દેતિ, અધોવિરેચનં દેતિ, નત્થુતેલં પચતિ, ચક્ખુતેલં પચતિ, વેળુદાનં દેતિ, પણ્ણદાનં દેતિ, પુપ્ફદાનં દેતિ, ફલદાનં દેતિ, સિનાનદાનં દેતિ, દન્તકટ્ઠદાનં દેતિ, મુખોદકદાનં દેતિ, ચુણ્ણદાનં દેતિ, મત્તિકાદાનં દેતિ, ચાટુકકમ્મં કરોતિ, મુગ્ગસૂપિયં, પારિભટ્યં, જઙ્ઘપેસનિયં દ્વાવીસતિમં દૂતકમ્મેન સદિસં, તસ્મા એકવીસતિ. **છ અગોચરા** વેસિયાગોચરો, વિધવા, થુલ્લકુમારી, પણ્ડક, પાનાગાર, ભિક્ખુનીઅગોચરોતિ. **સઙ્ખેપતો**તિ સરૂપેન અનુદ્દિસિત્વા ''તત્થ કતમો છન્દો''તિઆદિ ન સક્કા વત્તુન્તિ ''યો છન્દો છન્દિકતા''તિઆદિનિદ્દેસં સઙ્ખિપિત્વા ''**યે વા પના**''તિ નિદ્દેસો કતોતિ અત્થો.

નિદ્દેસવારકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

કોટ્ઠાસવારવણ્ણના

૫૮-૧૨૦. નિદ્દેસવારે પુચ્છાદીનં પચ્ચેકં અનેકત્તેપિ પુચ્છાદિભાવેન એકત્તં ઉપનેત્વા ચતુપરિચ્છેદતા વુત્તા. ચત્તારો દ્વેતિ એવમાદિકં સઙ્ખિપિત્વા સહ વા ગહણં **સઙ્ગહો. ઠપેત્વા યેવાપનકે**તિ સઙ્ગહેતબ્બે સન્ધાય વુત્તં. તે હિ વિસું વિસું ઉદ્દિટ્ઠત્તા નિદ્દિટ્ઠત્તા ચ વિપ્પકિણ્ણાતિ સઙ્ગહેતબ્બા હોન્તિ, ન યેવાપનકા સઙ્ગહગમનેનેવ તથા અવિપ્પકિણ્ણત્તા. યસ્મા પન સઙ્ખારક્ખન્ધપરિયાપન્ના હોન્તિ, તસ્મા તંનિદ્દેસે અખન્ધભાવનિવારણત્થં યેવાપનાત્વેવ વુત્તાતિ ન યેવાપનકા ઠપેતબ્બાતિ. **પચ્ચયસઙ્ખાતેના**તિ આહારપચ્ચયસઙ્ખાતેનાતિ વુત્તં હોતિ. અથ વા ''હેતુ પચ્ચયો''તિ એતેસુ દ્વીસુ જનકો હેતુ ઉપત્થમ્ભકો પચ્ચયોતિ એવં વિસેસવન્તેસુ **પચ્ચયસઙ્ખાતેન**. યથા હિ કબળીકારાહારો ઓજટ્ઠમકરૂપાહરણેન રૂપકાયં ઉપત્થમ્ભેતિ, એવમિમેપિ વેદનાદિઆહરણેન નામકાયન્તિ. **તથા ચ હોન્તી**તિ સાધારણે સહજાતાદિપચ્ચયે સન્ધાયાહ. **અઞ્ઞથા ચા**તિ અઞ્ઞેન ચ એકેનાકારેન પચ્ચયા હોન્તિયેવાતિ આહારાતિ વુચ્ચન્તીતિ અત્થો. તસ્મા આહરણકિચ્ચરહિતાનં હેતુઅધિપતિઆદીનં નત્થિ

આહારભાવપ્પસઙ્ગો. **તિસ્સો ચ વેદના આહરતી**તિઆદિ યથાસમ્ભવવસેન વુત્તં, ન ઇમસ્મિંયેવ ચિત્તે ફસ્સાદિવસેન. **તયો ચ ભવે**તિ કામાદિભવભૂતં વિઞ્ઞાણં વિસેસેન, અવિસેસેન ચ પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધે.

આરમ્મણં ઉપગન્ત્વા નિજ્ઝાયનં ચિન્તનં **ઉપનિજ્ઝાયનં. હેત્વટ્ઠેના**તિ ઉપાયત્થેન, ન મૂલત્થેન. પુબ્બભાગે ગતો પટિપન્નો નાનાક્ખણિકો અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો લોકુત્તરક્ખણેવ સહ પવત્તો **યથાગતમગ્ગો**તિ વુત્તો. વિપસ્સનાક્ખણતો પુબ્બેવ કાયકમ્માદીનં સુપરિસુદ્ધતાય અટ્ઠઙ્ગિકમગ્ગુપનિસ્સયસ્સ ''અરિયો અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો ભાવનાપારિપૂરિં ગચ્છતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૪૩૧) એવં વુત્તેન પરિયાયેન પુબ્બભાગમગ્ગસ્સ અટ્ઠઙ્ગિકતા યથાગતવચનેન દીપિતા, ન એકક્ખણે અટ્ઠન્નં અઙ્ગાનં સબ્ભાવાતિ એવમસ્સપિ પરિયાયદેસનતા વેદિતબ્બા. વિજાનનમેવ ચિત્તવિચિત્તતાતિ ''**ચિત્તવિચિત્તટ્ઠેન એકોવ ધમ્મો વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો**''તિ આહ. ચત્તારો ખન્ધા હોન્તીતિઆદીસુ વેદનાક્ખન્ધાદીનં સઙ્ગહે કતેપિ પુન ''એકો વેદનાક્ખન્ધો હોતી''તિઆદિવચનં ન અનેકે વેદનાક્ખન્ધાદયો જાતિનિદ્દેસેન ઇધ વુત્તાતિ દસ્સનત્થં. ઇન્દ્રિયેસુ ચ એકસ્સ જાતિનિદ્દેસભાવે પટિક્ખિત્તે અઞ્ઞેસં ઇન્દ્રિયાનં આહારાદીનઞ્ચ તપ્પટિક્ખેપો કતો હોતીતિ પુબ્બઙ્ગમસ્સ મનિન્દ્રિયસ્સેવ કતોતિ દટ્ઠબ્બો.

કોટ્ઠાસવારવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સુઞ્ઞતવારવણ્ણના

૧૨૧-૧૪૫. એત્થાતિ એતસ્મિં યથાવુત્તે સમયે, એતેસુ વા ધમ્મેસુ. **ભાવો**તિ સત્તો, યો કોચિ વા અત્થો.

દુતિયચિત્તાદિવણ્ણના

૧૪૬. સપ્પયોગેનાતિ લીનસ્સ ચિત્તસ્સ ઉસ્સાહનપયોગસહિતેન. **સઉપાયેના**તિ કુસલસ્સ કરણાકરણેસુ આદીનવાનિસંસપચ્ચવેક્ખણં પરેહિ ઉસ્સાહનન્તિ એવમાદિઉપાયસહિતેન.

૧૫૬-૧૫૯. મહાઅટ્ઠકથાયં અનુઞ્ઞાતા નાતિસમાહિતાય ભાવનાયાતિ યેવાપનકેહિપિ નિબ્બિસેસતં દસ્સેતિ.

પુઞ્ઞકિરિયવત્થાદિકથાવણ્ણના

અપચિતિ એવ **અપચિતિસહગતં** પુઞ્ઞકિરિયાવત્થુ યથા ''નન્દિરાગસહગતા''તિ. અપચિતિ વા ચેતનાસમ્પયુત્તકધમ્મા કાયવચીકિરિયા વા, તંસહિતા ચેતના **અપચિતિસહગતં. હિતફરણેના**તિ દેસકે મેત્તાફરણેન, ''એવં મે હિતં ભવિસ્સતી''તિ પવત્તેન હિતચિત્તેન વા. કમ્મસ્સકતાઞાણં **દિટ્ઠિજુકમ્મં. નિયમલક્ખણન્તિ** મહપ્ફલતાનિયમસ્સ લક્ખણં. **સીલમયે સઙ્ગહં ગચ્છન્તિ** ચારિત્તવસેન. અનવજ્જવત્થું પરિચ્ચજન્તો વિય અબ્ભનુમોદમાનોપિ પરસ્સ સમ્પત્તિયા મોદતીતિ **અબ્ભનુમોદના દાનમયે સઙ્ગહિતા. ભાવેન્તોપી**તિ અસમત્તભાવનં સન્ધાયાહ. સમત્તા હિ અપ્પના હોતીતિ. **અટ્ઠેવ કોટ્ઠાસે કત્વા**તિ એકસ્સ સત્તસ્સ એકસ્મિં ખણે ઉપ્પન્નમેકં પઠમચિત્તં દસ્સેત્વા અઞ્ઞાનિ તાદિસાનિ અદસ્સેન્તેન સબ્બાનિ તાનિ સરિક્ખટ્ઠેન એકીકતાનિ હોન્તિ, તથા સેસાનિપીતિ એવં અટ્ઠ કત્વા.

કામાવચરકુસલવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

રૂપાવચરકુસલં

ચતુક્કનયો

પઠમજ્ઝાનકથાવણ્ણના

૧૬૦. ઉત્તરપદલોપં કત્વા **રૂપભવો રૂપન્તિ** વુત્તો. ઝાનસ્સ અમગ્ગભાવેપિ સતિ મગ્ગવચનં અઞ્ઞમગ્ગભાવનિવારણત્થન્તિ ઇમસ્મિં અત્થે મગ્ગગ્ગહણસ્સ પયોજનં વુત્તં, ન સબ્બસ્સ કુસલજ્ઝાનસ્સ મગ્ગભાવોતિ. તત્થ મગ્ગસ્સ ભાવનાય સમયવવત્થાનસ્સ કતત્તા અમગ્ગભાવનાસમયે પવત્તાનં ફસ્સાદીનં કુસલભાવો ન દસ્સિતો સિયા, તસ્મા સબ્બસ્સ મગ્ગભાવો દસ્સેતબ્બોતિ. **ઇતો અઞ્ઞો મગ્ગો નત્થી**તિ એવં અઞ્ઞભૂમિકવિધુરો સતિ પચ્ચયન્તરે રૂપૂપપત્તિજનકસભાવો વિપાકધમ્મસભાવો વિય વિપાકધમ્મવસેન સબ્બસમાનો મગ્ગસદ્દેન વુત્તોતિ દસ્સેતીતિ વેદિતબ્બં. **કુસલં દાનન્તિ** અલોભો દટ્ઠબ્બો. અથ વા ચેતના દાનં, તં વજ્જેત્વા ઇતરે દ્વે ચેતનાસમ્પયુત્તકાતિ વુત્તા. **વદન્તીતિ** મગ્ગભાવતો ઝાનવચનેન સઙ્ગહેત્વા મગ્ગોતિ વત્તું વદન્તીતિ અત્થો. **ઓકપ્પના**તિ સદ્દહના. અઞ્ઞત્થ દિટ્ઠં અત્થં પરિચ્ચજિત્વા ‘‘જનેતિ વડ્ઢેતી’’તિ અયમત્થો કસ્મા વુત્તોતિ નિરુપસગ્ગસ્સ અઞ્ઞત્થ એવમત્થસ્સેવ દિટ્ઠત્તાતિ ઇમમત્થં વિભાવેતું “**પુન ચપરં ઉદાયી**”તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૨૪૬ આદયો) સુત્તમાહટં. કેસઞ્ચિ અરિયાનં અરિયમગ્ગેન સિદ્ધાનિ અઞ્ઞાનિ ચ ઝાનાનિ ભાવનાસભાવાનેવાતિ તેસુપિ ભાવેન્તેન સમયવવત્થાનં ઇજ્ઝતીતિ.

નિસ્સરન્તિ નિગ્ગચ્છન્તિ એતેન, એત્થ વાતિ **નિસ્સરણં**. કે નિગ્ગચ્છન્તિ? કામા. તેસં કામાનં નિસ્સરણં પહાનન્તિ અત્થો. એવઞ્હિ ‘‘કામાન’’ન્તિ કત્તરિ સામિવચનં યુજ્જતિ. **વત્થુકામેહિપી**તિ વત્થુકામેહિ વિવિચ્ચેવાતિપિ અત્થો યુજ્જતીતિ એવં યુજ્જમાનત્થન્તરસમુચ્ચયત્થો **પિ**-સદ્દો, ન કિલેસકામસમુચ્ચયત્થો. કસ્મા? ઇમસ્મિં અત્થે કિલેસકામાનં દુતિયપદેન વિવેકસ્સ વુત્તત્તા. અકુસલસદ્દેન યદિપિ કિલેસકામા, અથાપિ સબ્બાકુસલા ગહિતા, સબ્બથા પન કિલેસકામેહિ વિવેકો વુત્તોતિ આહ “**દુતિયેન કિલેસકામેહિ વિવેકવચનતો**”તિ. કામગુણાધિગમહેતુપિ પાણાતિપાતાદિઅસુદ્ધપ્પયોગો હોતીતિ તબ્બિવેકેન પયોગસુદ્ધિ વિભાવિતા. તણ્હાસંકિલેસસોધનેન **આસયપોસનં**.

અઞ્ઞેસમ્પિ ચાતિ દિટ્ઠિમાનાદીનં ફસ્સાદીનઞ્ચ. ઉપરિ વુચ્ચમાનાનિ ઝાનઙ્ગાનિ **ઉપરિજ્ઝાનઙ્ગાનિ**, તેસં અત્તનો વિપચ્ચનીકાનં પટિપક્ખભાવદસ્સનત્થં તપ્પચ્ચનીકનીવરણવચનં. બ્યાપાદવિવેકવચનેન ‘‘અનત્થં મે અચરી’’તિઆદિઆઘાતવત્થુભેદવિસયસ્સ દોસસ્સ મોહાધિકાનં થિનમિદ્ધાદીનં વિવેકવચનેન પટિચ્છાદનવસેન દુક્ખાદિપુબ્બન્તાદિભેદવિસયસ્સ મોહસ્સ વિક્ખમ્ભનવિવેકો વુત્તો. કામરાગબ્યાપાદતદેકટ્ઠથિનમિદ્ધાદિવિક્ખમ્ભનકઞ્ચેદં સબ્બાકુસલપટિપક્ખસભાવત્તા સબ્બકુસલાનં તેન સભાવેન સબ્બાકુસલાનં પહાનં હોન્તમ્પિ કામરાગાદિવિક્ખમ્ભનસભાવમેવાતિ તંસભાવત્તા અવિસેસેત્વા નીવરણાકુસલમૂલાદીનં વિક્ખમ્ભનવિવેકો વુત્તો હોતીતિ આહ.

વિતક્કસ્સ કિચ્ચવિસેસેન થિરભાવપ્પત્તે પઠમજ્ઝાનસમાધિમ્હિ પચ્ચનીકદૂરીભાવકતેન થિરભાવેન તંસદિસેસુ વિતક્કરહિતેસુ દુતિયજ્ઝાનાદિસમાધીસુ ચ અપ્પનાતિ અટ્ઠકથાવોહારોતિ વિતક્કસ્સ અપ્પનાયોગો વુત્તો, અઞ્ઞથા વિતક્કોવ અપ્પનાતિ તસ્સ તંસમ્પયોગો ન સિયાતિ. **અત્થો…પે॰… દટ્ઠબ્બો** ઝાનસમઙ્ગિનો વિતક્કવિચારસમઙ્ગિતાદસ્સનેન ઝાનસ્સેવ સવિતક્કસવિચારભાવસ્સ વુત્તત્તા.

વિવેકજં પીતિસુખન્તિ એત્થ પુરિમસ્મિં અત્થે **વિવેકજન્તિ** ઝાનં. પીતિસુખસદ્દતો ચ અત્થિઅત્થવિસેસવતો અસ્સ, અસ્મિં વાતિ એત્થ **અ**-કારો વુત્તો. દુતિયે પીતિસુખમેવ વિવેકજં. **વિવેકજંપીતિસુખન્તિ** ચ અઞ્ઞપદત્થે સમાસો પચ્ચત્તનિદ્દેસસ્સ ચ અલોપો કતો, લોપે વા સતિ ''વિવેકજપીતિસુખ''ન્તિ પાઠોતિ અયં વિસેસો. **ગણનાનુપુબ્બતા**તિ ગણનાનુપુબ્બતાય, ગણનાનુપુબ્બતામત્તં વા પઠમન્તિ વચનન્તિ અત્થો. નિચ્ચાદિવિપલ્લાસપ્પહાનેન મગ્ગો અસમ્મોહતો અનિચ્ચાદિલક્ખણાનિ પટિવિજ્ઝતીતિ **લક્ખણૂપનિજ્ઝાનં**. અસમ્મોસધમ્મં નિબ્બાનં અવિપરીતલક્ખણત્તા અનઞ્ઞથાભાવતો **તથલક્ખણં**.

દુતિયજ્ઝાનકથાવણ્ણના

૧૬૧-૨. વિતક્કવિચારાનં વૂપસમાતિ એતેન યેહિ વિતક્કવિચારેહિ પઠમજ્ઝાનસ્સ ઓળારિકતા, તેસં સમતિક્કમા દુતિયજ્ઝાનસ્સ સમધિગમો, ન સભાવતો અનોળારિકાનં ફસ્સાદીનં સમતિક્કમાતિ અયમત્થો દીપિતો હોતિ. એવં ''પીતિયા ચ વિરાગા''તિઆદીસુ નયો . તસ્મા વિતક્કવિચારપીતિસુખસમતિક્કમવચનાનિ ઓળારિકોળારિકઙ્ગસમતિક્કમા દુતિયાદિઅધિગમપરિદીપકાનીતિ તેસં એકદેસભૂતં વિતક્કવિચારસમતિક્કમવચનં તંદીપકન્તિ વુત્તં. અથ વા વિતક્કવિચારવૂપસમવચનેનેવ તંસમતિક્કમા દુતિયાધિગમદીપકેન પીતિવિરાગાદિવચનાનં પીતિયાદિસમતિક્કમા તતિયાદિઅધિગમદીપકતા હોતીતિ તસ્સ તંદીપકતા વુત્તા.

નીલવણ્ણયોગતો નીલવત્થં વિયાતિ નીલયોગતો વત્થં નીલં વિયાતિ અધિપ્પાયો. યેન સમ્પસાદનેન યોગા ઝાનં સમ્પસાદનં, તસ્મિં દસ્સિતે ''સમ્પસાદનં ઝાન''ન્તિ સમાનાધિકરણનિદ્દેસેનેવ તંયોગા ઝાને તંસદ્દપ્પવત્તિ દસ્સિતાતિ અવિરોધો યુત્તો. એકોદિભાવે કથન્તિ એકોદિમ્હિ દસ્સિતે ''એકોદિભાવં ઝાન''ન્તિ સમાનાધિકરણનિદ્દેસેનેવ ઝાનસ્સ એકોદિવડ્ઢનતા વુત્તા હોતીતિ. **એકોદિભાવ**ન્તિ પનિદં ઉદ્ધરિત્વા એકોદિસ્સ નિદ્દેસો ન કત્તબ્બો સિયાતિ એકોદિભાવસદ્દો એવ સમાધિમ્હિ પવત્તો સમ્પસાદનસદ્દો વિય ઝાનમ્હિ પવત્તતીતિ યુત્તં.

અપ્પિતાતિ ગમિતા વિનાસં. દુતિયજ્ઝાનાદિઅધિગમુપાયદીપકેન અજ્ઝત્તસમ્પસાદનતાય ચેતસો એકોદિભાવતાય ચ હેતુદીપકેન અવિતક્કાવિચારભાવહેતુદીપકેન ચ વિતક્કવિચારવૂપસમવચનેનેવ વિતક્કવિચારાભાવો દીપિતોતિ કિં પુન અવિતક્કઅવિચારવચનેન કતેનાતિ? ન, અદીપિતત્તા. ન હિ વિતક્કવિચારવૂપસમવચનેન વિતક્કવિચારાનં અપ્પવત્તિ વુત્તા હોતિ. વિતક્કવિચારેસુ હિ તણ્હાપહાનઞ્ચ એતેસં વૂપસમનં. યે ચ સઙ્ખારેસુ તણ્હાપહાનં કરોન્તિ, તેસુ મગ્ગેસુ પહીનતણ્હેસુ ફલેસુ ચ સઙ્ખારપ્પવત્તિ હોતિ, એવમિધાપિ વિક્ખમ્ભિતવિતક્કવિચારતણ્હસ્સ દુતિયજ્ઝાનસ્સ વિતક્કવિચારસમ્પયોગો પુરિમેન ન નિવારિતો સિયાતિ તંનિવારણત્થં આવજ્જિતુકામતાદિઅતિક્કમોવ તેસં વૂપસમોતિ દસ્સનત્થઞ્ચ ''**અવિતક્કં અવિચાર**''ન્તિ વુત્તં.

તતિયજ્ઝાનકથાવણ્ણના

૧૬૩. પરિસુદ્ધપકતિ ખીણાસવપકતિ નિક્કિલેસતા. **ઉપેક્ખાનિમિત્ત**ન્તિ એત્થ લીનુદ્ધચ્ચપક્ખપાતરહિતં મજ્ઝત્તં વીરિયં ''ઉપેક્ખા''તિ વુત્તં, તદેવ તં આકારં ગહેત્વા પવત્તેતબ્બસ્સ તાદિસસ્સ વીરિયસ્સ નિમિત્તભાવતો ઉપેક્ખાનિમિત્તં. પઠમજ્ઝાનપ્પટિલાભત્થાય નીવરણે...પે॰... નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસમાપત્તિપટિલાભત્થાય આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનસઞ્ઞં પટિસઙ્ખાસન્તિટ્ઠનાપઞ્ઞાસઙ્ખારુપેક્ખાસુ ઞાણન્તિ ઇમા અટ્ઠ સમાપત્તિવસેન ઉપ્પજ્જન્તિ.

સોતાપત્તિમગ્ગપટિલાભત્થાય ઉપ્પાદં પવત્તં નિમિત્તં આયૂહનં પટિસન્ધિં ગતિં નિબ્બત્તિં ઉપપત્તિં જાતિં જરામરણસોકપરિદેવદુક્ખદોમનસ્સઉપાયાસે. સોતાપત્તિફલસમાપત્તત્થાય ઉપ્પાદં...પે॰... ઉપાયાસે...પે॰... અરહત્તમગ્ગપટિલાભત્થાય ઉપ્પાદં...પે॰... ઉપાયાસે. અરહત્તફલસમાપત્તત્થાય...પે॰... સુઞ્ઞતવિહારસમાપત્તત્થાય...પે॰... અનિમિત્તવિહારસમાપત્તત્થાય ઉપ્પાદં પવત્તં આયૂહનં પટિસન્ધિં...પે॰... પટિસઙ્ખાસન્તિટ્ઠના પઞ્ઞા સઙ્ખારુપેક્ખાસુ ઞાણન્તિ ઇમા દસ વિપસ્સનાવસેન ઉપ્પજ્જન્તિ.

યદત્થિ યં ભૂતન્તિ ખન્ધપઞ્ચકં, તં મુઞ્ચિતુકમ્યતાઞાણેન પજહતિ. દિટ્ઠસોવત્થિકત્તયસ્સ સપ્પલક્ખણવિચિનને વિય દિટ્ઠલક્ખણત્તયસ્સ ભૂતસ્સ સઙ્ખારલક્ખણવિચિનને ઉપેક્ખં પટિલભતિ. **અનાભોગરસા**તિ પણીતસુખેપિ તસ્મિં અવનતિ પટિપક્ખકિચ્ચાતિ અત્થો. નામકાયેન ચેતસિકસુખં કાયિકસુખહેતુ રૂપસમુટ્ઠાપનેન કાયિકસુખઞ્ચ ઝાનસમઙ્ગી પટિસંવેદેતીતિ વુચ્ચતિ. **ફુટત્તા** બ્યાપિતત્તા. યથા હિ ઉદકેન ફુટસરીરસ્સ તાદિસે નાતિપચ્ચનીકે વાતાદિકે ફોટ્ઠબ્બે ફુટ્ઠે સુખં ઉપ્પજ્જતિ, એવં એતેહિ ફુટસરીરસ્સપિ.

ચતુત્થજ્ઝાનકથાવણ્ણના

૧૬૫. અવિભૂતપચ્ચુપટ્ઠાનાતિ સુખદુક્ખાનિ વિય અવિભૂતાકારા પિટ્ઠિપાસાણગતમિગમગ્ગો વિય તદનુમાતબ્બાવિભૂતાકારોપટ્ઠાના.

ચતુક્કનયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

પઞ્ચકનયવણ્ણના

૧૬૭. યસ્સા પન ધમ્મધાતુયાતિ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણસ્સ. તેન હિ ધમ્માનં આકારભેદં ઞત્વા તદનુરૂપં દેસનં નિયામેતીતિ. એત્થ ચ પઞ્ચકનયે દુતિયજ્ઝાનં ચતુક્કનયે દુતિયજ્ઝાનપક્ખિકં કત્વા વિભત્તં ''યસ્મિં...પે॰... મગ્ગં ભાવેતિ અવિતક્કં વિચારમત્તં સમાધિજં પીતિસુખં દુતિયજ્ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતી''તિ. કસ્મા? એકત્તકાયનાનત્તસઞ્ઞીસત્તાવાસફલતાય દુતિયજ્ઝાનેન સમાનફલત્તા પઠમજ્ઝાનસમાધિતો જાતત્તા ચ. પઠમજ્ઝાનમેવ હિ કામેહિ અકુસલેહિ ચ વિવિત્તન્તિ તદભાવા ન ઇધ ''વિવિચ્ચેવ કામેહિ વિવિચ્ચ અકુસલેહી''તિ સક્કા વત્તું, નાપિ ''વિવેકજ''ન્તિ. સુત્તન્તદેસનાસુ ચ પઞ્ચકનયે દુતિયતતિયજ્ઝાનાનિ દુતિયજ્ઝાનમેવ ભજન્તિ વિતક્કવૂપસમા વિચારવૂપસમા અવિતક્કત્તા અવિચારત્તા ચાતિ.

પટિપદાચતુક્કવણ્ણના

૧૭૬-૧૮૦. તસ્સ તસ્સ ઝાનસ્સ ઉપચારન્તિ નીવરણવિતક્કવિચારનિકન્તિયાદીનં વૂપસમા થિરભૂતો કામાવચરસમાધિ. **તદનુધમ્મતા**તિ તદનુરૂપતાભૂતા, સા પન તદસ્સાદસઙ્ખાતા તદસ્સાદસમ્પયુત્તક્ખન્ધસઙ્ખાતા વા મિચ્છાસતીતિ વદન્તિ. અવિગતનિકન્તિકા તંતંપરિહરણસતીતિપિ વત્તું વટ્ટતીતિ એવઞ્ચ કત્વા ''**સતિયા વા નિકન્તિયા વા**''તિ વિકપ્પો કતો. **આગમનવસેનાપિ ચ પટિપદા હોન્તિયેવા**તિ ઇદં કદાચિ દુતિયાદીનં પઠમાદિઆગમનકતપટિપદતં સન્ધાય વુત્તં. **અપિ**-સદ્દો હિ અનેકન્તિકતં દીપેતિ, એતસ્સ અનેકન્તિકત્તા એવ ચ પાળિયં એકેકસ્મિં ઝાને ચતસ્સો પટિપદા ચત્તારિ આરમ્મણાનિ સોળસક્ખત્તુકઞ્ચ વિસું વિસું યોજિતં. અઞ્ઞથા એકેકસ્મિં પટિપદાદિમ્હિ નવ નવ ઝાનાનિ યોજેતબ્બાનિ સિયુન્તિ.

આરમ્મણચતુક્કવણ્ણના

૧૮૧. **અપ્પગુણન્તિ** પઞ્ચહિ વસિતાહિ અવસીકતં.

આરમ્મણપટિપદામિસ્સકવણ્ણના

૧૮૬. **હેટ્ઠા**તિ સોળસક્ખત્તુકતો પુબ્બે. **યે કેચિ ઝાનં ઉપ્પાદેન્તિ નામા**તિ વચનેન યે કતાધિકારા સેક્ખા મગ્ગેનેવ ઉપ્પાદિતજ્ઝાના, તેસં ઝાનાનિ મગ્ગપટિબદ્ધતાય સુદ્ધિકનવકસઙ્ગહિતાનીતિ વેદિતબ્બાનિ. ન હિ તે ઉપ્પાદેન્તિ નામાતિ.

કસિણકથાવણ્ણના

૨૦૩. નિરોધપાદકતાવચનેન આરુપ્પપાદકતા ચ દસ્સિતા. ખિપ્પદસ્સનં ખિપ્પાભિઞ્ઞતા **ખિપ્પનિસન્તિભાવો**.

અભિભાયતનકથાવણ્ણના

૨૦૪. **અજ્ઝમ્પી**તિ કેવલં કસિણાયતનસઙ્ખાતમેવ અહુત્વા અભિભાયતનસઙ્ખાતમ્પિ પવત્તતીતિ સતિપિ અભિભાયતનાનં કસિણાયતનત્તે કસિણાયતનભાવતો અઞ્ઞો અભિભાયતનભાવો કસિણનિમિત્તાભિભવનકભાવનાનિમિત્તનાનત્તતોતિ દસ્સેતિ. તત્થ અભિભવતીતિ અભિભુ, પરિકમ્મં, ઞાણં વા. અભિભુ આયતનં એતસ્સાતિ **અભિભાયતનં**, ઝાનં. અભિભવિતબ્બં વા આરમ્મણસઙ્ખાતં આયતનં એતસ્સાતિ **અભિભાયતનં**, ઝાનં. આરમ્મણાભિભવનતો અભિભુ ચ તં આયતનઞ્ચ યોગિનો સુખવિસેસાનં અધિટ્ઠાનભાવતો મનાયતનધમ્માયતનભાવતો ચાતિપિ સસમ્પયુત્તં ઝાનં **અભિભાયતનં**. મગ્ગપ્પટિબદ્ધતાય તદા સમાપત્તિતો વુટ્ઠિતસ્સ આભોગો પુબ્બભાગભાવનાવસેન ઝાનક્ખણે પવત્તં અભિભવનાકારં ગહેત્વા પવત્તો વુત્તોતિ દટ્ઠબ્બો. આગમેસુ પન ''અજ્ઝત્તં રૂપસઞ્ઞી એકો બહિદ્ધા રૂપાનિ પસ્સતિ પરિત્તાનિ સુવણ્ણદુબ્બણ્ણાનિ. અપ્પમાણાનિ સુવણ્ણદુબ્બણ્ણાનિ. અજ્ઝત્તં અરૂપસઞ્ઞી એકો...પે॰... પરિત્તાનિ સુવણ્ણદુબ્બણ્ણાનિ. અપ્પમાણાનિ સુવણ્ણદુબ્બણ્ણાની''તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૧૭૩; મ॰ નિ॰ ૨.૨૪૯; અ॰ નિ॰ ૮.૬૫) ઇમેસં ચતુન્નં અભિભાયતનાનં આગતત્તા **આગમટ્ઠકથાસુ** (દી॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૧૭૩; મ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૨. ૨૪૯-૨૫૦; અ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૩.૮.૬૫) ''વણ્ણવસેન આભોગે વિજ્જમાનેપિ પરિત્તઅપ્પમાણવસેનેવ ઇમાનિ અભિભાયતનાનિ દેસિતાની''તિ વુત્તં. પરિત્તઅપ્પમાણતા હિ અભિભવનસ્સ કારણં વણ્ણાભોગે સતિપિ અસતિપિ. તત્થ ચ વણ્ણાભોગરહિતાનિ સહિતાનિ ચ સબ્બાનિ પરિત્તાનિ ''સુવણ્ણદુબ્બણ્ણાની''તિ વુત્તાનિ, તથા અપ્પમાણાનીતિ દટ્ઠબ્બાનિ. અત્થિ હિ એસો પરિયાયો પરિત્તાનિ અભિભુય્ય તાનિ ચે કદાચિ વણ્ણવસેન આભુજિતાનિ હોન્તિ સુવણ્ણદુબ્બણ્ણાનિ અભિભુય્યાતિ. ઇધ પન નિપ્પરિયાયદેસનત્તા વણ્ણાભોગરહિતાનિ વિસું વુત્તાનિ સહિતાનિ ચ. અત્થિ હિ ઉભયત્થ અભિભવનવિસેસોતિ.

તત્થ ચ પરિયાયદેસનત્તા વિમોક્ખાનમ્પિ અભિભવનપરિયાયો અત્થીતિ ''અજ્ઝત્તં રૂપસઞ્ઞી''તિ અભિભાયતનદ્વયં વુત્તં, તતિયચતુત્થઅભિભાયતનેસુ દુતિયવિમોક્ખો વણ્ણાભિભાયતનેસુ તતિયવિમોક્ખો ચ અભિભવનપ્પવત્તિતો સઙ્ગહિતો, ઇધ પન નિપ્પરિયાયદેસનત્તા વિમોક્ખાભિભાયતનાનિ અસઙ્કરતો દસ્સેતું

વિમોક્ખે વજ્જેત્વા અભિભાયતનાનિ કથિતાનિ. સબ્બાનિ ચ વિમોક્ખકિચ્ચાનિ વિમોક્ખદેસનાય વુત્તાનિ, તદેતં “**અજ્ઝત્તં રૂપસઞ્ઞી**”તિ આગતસ્સ અભિભાયતનદ્વયસ્સ અભિભાયતનેસુ અવચનતો ‘‘રૂપી રૂપાનિ પસ્સતી’’તિઆદીનઞ્ચ સબ્બવિમોક્ખકિચ્ચસાધારણવચનભાવતો વવત્થાનં કતન્તિ વિઞ્ઞાયતિ.

અજ્ઝત્તરૂપાનં અનભિભવનીયતોતિ ઇદં કત્થચિપિ ‘‘અજ્ઝત્તં રૂપાનિ પસ્સતી’’તિ અવત્વા સબ્બત્થ યં વુત્તં ‘‘બહિદ્ધા રૂપાનિ પસ્સતી’’તિ, તસ્સ કારણવચનં. તેન યં અઞ્ઞહેતુકં, તં તેન હેતુના વુત્તં. યં પન દેસનાવિલાસહેતુકં અજ્ઝત્તં અરૂપસઞ્ઞિતાય એવ ઇધ વચનં, ન તસ્સ અઞ્ઞં કારણં મગ્ગિતબ્બન્તિ દસ્સેતિ. અજ્ઝત્તરૂપાનં અનભિભવનીયતા ચ બહિદ્ધારૂપાનં વિય અવિભૂતત્તા, દેસનાવિલાસો ચ યથાવુત્તવવત્થાનવસેન વેદિતબ્બો. **સુવણ્ણદુબ્બણ્ણાની**તિ એતેનેવ સિદ્ધત્તા નીલાદિઅભિભાયતનાનિ ન વત્તબ્બાનીતિ ચે? ન, નીલાદીસુ કતાધિકારાનં નીલાદિભાવસ્સેવ અભિભવનકારણત્તા. ન હિ તેસં પરિસુદ્ધાપરિસુદ્ધવણ્ણપરિત્તતા તદપ્પમાણતા વા અભિભવનકારણં, અથ ખો નીલાદિભાવો એવાતિ.

અભિભાયતનકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

વિમોક્ખકથાવણ્ણના

૨૪૮. રૂપીતિ યેનાયં સસન્તતિપરિયાપન્નેન રૂપેન સમન્નાગતો, તં યસ્સ ઝાનસ્સ હેતુભાવેન વિસિટ્ઠં રૂપં હોતિ. યેન વિસિટ્ઠેન રૂપીતિ વુચ્ચેય્ય, તદેવ સસન્તતિપરિયાપન્નરૂપનિમિત્તં ઝાનમિવ પરમત્થતો રૂપીભાવસાધકન્તિ દટ્ઠબ્બં. કસિણદેસના ઝાનાનમેવ કસિણભાવેન પવત્તા અભિધમ્મે, સુત્તે પન આરમ્મણાનન્તિ “**અભિધમ્મવસેના**”તિ વુત્તં.

વિમોક્ખકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

બ્રહ્મવિહારકથાવણ્ણના

૨૫૧. સોમનસ્સદોમનસ્સરહિતં અઞ્ઞાણમેવ **અઞ્ઞાણુપેક્ખા**. કિલેસોધીનં મગ્ગોધીહિ અજિતત્તા **અનોધિજિનસ્સ**. સત્તમભવાદિતો ઉદ્ધં પવત્તવિપાકસ્સ અજિતત્તા **અવિપાકજિનસ્સ**. **નિદ્દોસભાવેના**તિ નિપ્પટિઘભાવેન. એકસ્સપિ સત્તસ્સ અપ્પટિભાગનિમિત્તત્તા પરિચ્છેદગ્ગહણં નત્થિ, ન ચ સમ્મુતિસચ્ચવસેન પવત્તં સત્તગ્ગહણં પરિચ્છિન્નરૂપાદિગ્ગહણં હોતીતિ અપ્પનાપ્પત્તિયાપિ અપરામાસસત્તગ્ગહણમુદ્ધભૂતાનં મેત્તાદીનં એકસત્તારમ્મણાનમ્પિ અપ્પમાણગોચરતા વુત્તાતિ વેદિતબ્બા.

બ્રહ્મવિહારકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

અસુભકથાવણ્ણના

૨૬૩. ઉદ્ધં ધુમાતત્તા **ઉદ્ધુમાતં**. સેતરત્તેહિ પરિભિન્નં વિમિસ્સિતં નીલં **વિનીલં**, પુરિમવણ્ણવિપરિણામભૂતં વા નીલં **વિનીલં**. **સણ્ઠાટો** અઙ્ગાનં સુસમ્બદ્ધતા. **આરમ્મણસ્સ દુબ્બલતા** પટિપક્ખભાવેન ચિત્તં ઠપેતું અસમત્થતા. અત્તનિ આનિસંસદસ્સનનીવરણરોગવૂપસમાનં યથાક્કમં પુપ્ફછડ્ડકવમનવિરેચનઉપમા યોજેતબ્બા.

પટિક્કૂલમનસિકારસામઞ્ઞેન અસુભેહિ કેસાદીહિ પટિક્કૂલજ્ઝાનસ્સ ગહણં સિવથિકાવણ્ણજ્ઝાનસ્સ ચ. તમ્પિ હિ પટિક્કૂલમનસિકારવસેનેવ ઉપ્પજ્જતીતિ, સિવથિકપ્પકારાનિ વા સિવથિકાવણ્ણાનિ.

અસુભકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

રૂપાવચરકુસલકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

અરૂપાવચરકુસલકથાવણ્ણના

૨૬૫. **સબ્બાકારેના**તિ એવં રૂપનિમિત્તં દણ્ડાદાનસમ્ભવદસ્સનાદિના સબ્બેન રૂપરૂપનિમિત્તેસુ તદારમ્મણજ્ઝાનેસુ દોસદસ્સનાકારેન, રૂપાદીસુ નિકન્તિપ્પહાનઅનાવજ્જિતુકામતાદિના વા. **વિરાગા**તિ જિગુચ્છના. આનેઞ્જાભિસઙ્ખારવચનાદીહિ આનેઞ્જતા ''સન્તા ઇમે ચુન્દ અરિયસ્સ વિનયે વિમોક્ખા''તિઆદિના સન્તવિમોક્ખતા ચ વુત્તા. દોસદસ્સનપટિપક્ખભાવનાવસેન પટિઘસઞ્ઞાનં સુપ્પહીનત્તા મહતાપિ સદ્દેન અરૂપસમાપત્તિતો ન વુટ્ઠાતિ. તથા પન ન સુપ્પહીનત્તા સબ્બરૂપસમાપત્તિતો વુટ્ઠાનં સિયા, પઠમજ્ઝાનં પન અપ્પકમ્પિ સદ્દં ન સહતીતિ તં સમાપન્નસ્સ સદ્દો કણ્ટકોતિ વુત્તં.

આરુપ્પભાવનાય અભાવે ચુતિતો ઉદ્ધં ઉપ્પત્તિરહાનં રૂપસઞ્ઞાપટિઘસઞ્ઞાનં યાવ અત્તનો વિપાકપ્પવત્તિ, તાવ અનુપ્પત્તિધમ્મતાપાદનેન સમતિક્કમો અત્થઙ્ગમો ચ વુત્તો. નાનત્તસઞ્ઞાસુ પન યા તસ્મિં ભવે ન ઉપ્પજ્જન્તિ, તા અનોકાસતાય ન ઉપ્પજ્જન્તિ, ન આરુપ્પભાવનાય નિવારિતત્તા. અનિવારિતત્તા ચ કાચિ ઉપ્પજ્જન્તિ. તસ્મા તાસં અમનસિકારો અનાવજ્જનં અપચ્ચવેક્ખણં, જવનપટિપાદકેન વા ભવઙ્ગમનસ્સ અન્તરે અકરણં અપ્પવેસનં વુત્તં, તેન ચ નાનત્તસઞ્ઞામનસિકારહેતૂનં રૂપાનં સમતિક્કમા સમાધિસ્સ થિરભાવં દસ્સેતિ. રૂપસમતિક્કમાભાવેનેવ હિ રૂપસમાપત્તીસુ ''નાનત્તસઞ્ઞાનં અમનસિકારા''તિ એકસ્સ અવચનન્તિ. કો આનિસંસો, ન હિ સબ્બસ્સાદવત્થુરહિતે આકાસે પવત્તિતસઞ્ઞાય આનિસંસો દિસ્સતીતિ વુત્તં હોતિ. રૂપસઞ્ઞાસમતિક્કમનાદિકં વચનં આનિસંસસ્સ પકાસનં, ન અત્થો.

અઞ્ઞત્થાતિ સુત્તેસુ. તત્થ હિ પરિત્તકસિણુગ્ઘાટનેપિ રૂપવિવેકમત્તગ્ગહણેન પરિચ્છેદસ્સ અગ્ગહણતો અનન્તફરણતા ચ વુત્તા, ઇધ પન અનન્તફરણતાસબ્ભાવેપિ ઉગ્ઘાટિતકસિણવસેન પરિત્તાનન્તતા હોતીતિ દસ્સનત્થં ''અનન્તો આકાસો''તિ ન વુત્તન્તિ અધિપ્પાયો. સમયવવત્થાપનઝાનવિસેસનેનેવેત્થ અત્થો, ન પટિપત્તિયાતિ તદવચનં.

૨૬૬. પઠમારુપ્પવિઞ્ઞાણં અત્તનો ફરણાકારેનેવ અનન્તન્તિ મનસિકાતબ્બત્તા ''**અનન્ત**''ન્તિ વુત્તં. ઉગ્ઘાટભાવો **ઉગ્ઘાટિમં**.

૨૬૭. **અકિઞ્ચનન્તિ** વિઞ્ઞાણસ્સ કિઞ્ચિ પકારં અગ્ગહેત્વા સબ્બેન સબ્બં વિભાવનં આહ.

૨૬૮. **યાયા**તિ સઙ્ખારાવસેસસઞ્ઞાય. **તં** તાવ પટિપત્તિં. **આવજ્જિસ્સામી**તિઆદિના તન્નિન્નાવજ્જનાદિપવત્તિયા અભાવં દસ્સેતિ, ન તદતિક્કમનત્થાય આવજ્જનભાવનાપવત્તિયા. **નાસઞ્ઞા**તિ સઞ્ઞાભાવો ચ એતિસ્સા અત્થીતિ અત્થો. સમૂહગહણવસેન પવત્તં **કલાપસમ્મસનં**. ફસ્સાદિએકેકધમ્મગહણવસેન પવત્તા **અનુપદધમ્મવિપસ્સના**.

આકાસે પવત્તિતવિઞ્ઞાણાતિક્કમતો તતિયા. તદતિક્કમતો હિ તસ્સેવ વિભાવનં હોતિ. દુતિયારુપ્પવિઞ્ઞાણવિભાવને હિ તદેવ અતિક્કન્તં સિયા, ન તસ્સ આરમ્મણં, ન ચારમ્મણે દોસં દિસ્વા અનારમ્મણસ્સ વિભાવનાતિક્કમો યુજ્જતિ. પાળિયઞ્ચ ''વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનસમાપત્તિં સતો સમાપજ્જિત્વા તતો વુટ્ઠહિત્વા તઞ્ઞેવ વિઞ્ઞાણં અભાવેતી''તિ (ચૂળનિ॰ ઉપસીવમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૩૯) ત્તં, ન વુત્તં ''તઞ્ઞેવ વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં અભાવેતી''તિ, ''તઞ્ઞેવ અભાવેતી''તિ વા. ''અનન્તં વિઞ્ઞાણન્તિ વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં ઉપસમ્પજ્જા''તિ (વિભ॰ ૫૦૮) એત્થ પન દ્વયં વુત્તં આરમ્મણઞ્ચ વિઞ્ઞાણં વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનઞ્ચ. તસ્મિં દ્વયે યેન કેનચિ યતો વા વુટ્ઠિતો, તેનેવ પટ્ઠાનનિદ્દિટ્ઠેન તંસદ્દસ્સ સમ્બન્ધે આપન્ને વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનસ્સ નિવત્તનત્થં વિઞ્ઞાણવચનં, તસ્મા પઠમારુપ્પવિઞ્ઞાણસ્સેવ અભાવનાતિક્કમો વુત્તો. **તન્નિસ્સિત**ન્તિ તેન નિસ્સિતં. તં મણ્ડપલગ્ગં અનિસ્સાય તેન વિનાભૂતે વિવિત્તે બહિ ઓકાસે ઠાનં વિય આકાસલગ્ગવિઞ્ઞાણસ્સ વિવેકે તદપગમે તતિયારુપ્પસ્સ ઠાનં.

અરૂપાવચરકુસલકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

તેભૂમકકુસલવણ્ણના

૨૬૯. ઇમે તાવ છન્દાધિપતેય્યે પઞ્ચ નયાતિ છન્દાધિપતેય્યનયે અન્તે પુરિમનયાનં તંનયાભિમુખપ્પવત્તિં સન્ધાય વુત્તં, અયં પન પકારો ન પાળિઅનુગતો. ન હિ પાળિયં સુદ્ધિકનયાદયો વત્વા વીરિયાધિપતેય્યાદિનયા વુત્તાતિ. મહાપકરણે સત્તહિ મહાવારેહિ અનુલોમાદિનયવિચિત્તેહિ હીનત્તિકો વિભત્તો. તત્થ ચ મજ્ઝિમધમ્મેકદેસભૂતા ઇમે વીસતિ લોકિયમહાનયાતિ કત્વા ''તત્થ વિભત્તા''તિ વુત્તં, ન એતેન કમેન ઇમેસં નયાનં તત્થ આગતત્તા.

એવમેતેસં વિભત્તટ્ઠાનં દસ્સેત્વા ઇદાનિ એતસ્મિં તેભૂમકકુસલકથાવસાનટ્ઠાને અટ્ઠારસકમ્મદ્વારદસ્સનત્થં "**ઇમસ્મિં પન ઠાને**"તિઆદિમાહ. અથ વા હીનપણીતેહિ વિનિવત્તેત્વા મજ્ઝિમરાસિઅન્તોગધભાવં દસ્સેન્તેન એતેસં તેભૂમકકુસલનયાનં હીનત્તિકે વિભાગો કતો. ''ઇમસ્મિં પન ઠાને''તિઆદિકસ્સ યથાવુત્તોવ સમ્બન્ધો. હીનત્તિકે મજ્ઝિમરાસિમ્હિ યે સવિપાકા વટ્ટનિસ્સિતેનેવ દાનાદિવસેન પવત્તિતા, તે હીનાતિ કાતબ્બા. યે વિવટ્ટનિસ્સિતેન દાનાદિવસેન પવત્તિતા, તે પણીતાતિ કાતબ્બા. અવિપાકા મજ્ઝિમાતિ કાતબ્બા. અવિપાકત્તા ચ તેસુ મજ્ઝિમરાસિં ઠપેત્વા ઇતરે દ્વે એકન્તવટ્ટનિસ્સિતા નવ, વિવટ્ટુપનિસ્સયભૂતા ચ નવાતિ અટ્ઠારસ કમ્મદ્વારાનિ, કમ્માનિ ચ તાનિ તસ્સ તસ્સ ફલસ્સ કારણભાવેન દ્વારાનિ ચાતિ **કમ્મદ્વારાનિ**. તત્થ તત્થ વા ચિત્તાનિ કમ્મદ્વારાનીતિ આહ. તંતંદ્વારાનિ વા કાયાદીનિ. અટ્ઠારસ ખત્તિયા ચ અભબ્બા હીનહીનત્તયાદયો નવ, ભબ્બા ચ પણીતપણીતત્તયાદયો નવાતિ કમ્માનુરૂપેનેવ વેદિતબ્બા. એવં બ્રાહ્મણાદયો દેવા ચ યોજેતબ્બા. અટ્ઠચત્તાલીસ ગોત્તચરણાનિ તેસઞ્ઞેવ ખત્તિયાદીનં ભેદા. ''કામાવચરં કુસલં ચિત્તં ઉપ્પન્નં હોતિ…પે॰… ચિત્તાધિપતેય્ય''ન્તિ (ધ॰ સ॰ ૨૬૯-૨૭૦) એવં વુત્તો ચિત્તસ્સ ચિત્તાધિપતેય્યભાવો, ચિત્તચેતસિકસમુદાયે સમયવવત્થાપકો ચિત્તસદ્દો પવત્તોતિ "**સમ્પયુત્તધમ્માનં વસેન વુત્તો**"તિ આહ.

તેભૂમકકુસલવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

લોકુત્તરકુસલવણ્ણના

૨૭૭. લોકં તરતીતિ એતેન લોકસમતિક્કમપટિપત્તિમાહ. **ઉત્તરતી**તિ એતેન લોકસ્સન્તગમનં ફલે પતિટ્ઠાનં ફલં. **સમતિક્કમ્મા**તિઆદિના નિબ્બાનં. **સમતિક્કમ્મા**તિ હિ નિસ્સરિત્વા. **અભિભુય્યા**તિ વિસંયુત્તં હુત્વાતિ અત્થો. તિવિધોપિ ચત્થો મગ્ગાદીસુ એકેકસ્મિં યોજેતબ્બો, મગ્ગેયેવ વા ઇધ તસ્સ અધિપ્પેતત્તા. **એકચિત્તક્ખણિક**ન્તિ એકમગ્ગસ્સ દ્વે વારે અનુપ્પત્તિં સન્ધાયાહ. અઞ્ઞમઞ્ઞં ધમ્માનં અનતિવત્તનાદિસાધિકાય પઞ્ઞાય વટ્ટેતિ. ''નિય્યાતીતિ નિય્યાનીય''ન્તિ વત્તબ્બે ઈ-કારસ્સ રસ્સત્તં ય-કારસ્સ ચ ક-કારં કત્વા "**નિય્યાનિક**"ન્તિ વુત્તં. નિય્યાતિ એતેનાતિ નિય્યાનં, નિય્યાનમેવ **નિય્યાનિકં** વેનયિકો વિય. એત્થ ''નેય્યાનિક''ન્તિ વત્તબ્બે ઇ-કારસ્સ એ-કારત્તં અકત્વા વુત્તં.

ફલન્તિ ચિત્તચેતસિકરાસિ વુચ્ચતિ, તં અઞ્ઞમઞ્ઞં સમ્પયુત્તાનં ધમ્માનં અત્તનો અવયવભૂતાનં નિસ્સયો હોતિ. ફલઞાણં વા **ફલં**, સમ્માદિટ્ઠિઆદયો અઙ્ગાનિ વા. **લોકુત્તરભાવે**તિ લોકં ઉત્તિણ્ણભાવે. તેન ફલનિબ્બાનાનિ સઙ્ગણ્હાતિ. તેસુ યં ભવતિ ફલં, તં "**ભૂમી**"તિ વુચ્ચતિ. યથા વા કમ્મનિબ્બત્તા કામભવાદયો તંસમઙ્ગિનો નિસ્સયભાવેન ''ભૂમી''તિ વુચ્ચન્તિ, એવં મગ્ગેન નિબ્બત્તં ફલં અરિયસાવકસ્સ કાલેન કાલં સમાપજ્જિતબ્બતાય નિસ્સયભાવતો ''ભૂમી''તિ વુચ્ચતિ, તતોયેવ અરિયા ચિરતરં તિટ્ઠન્તિ. **સમુચ્છેદવિવેકવસેના**તિ એત્થ અપાયગમનીયાનં અચ્ચન્તસમુચ્છેદો ઇતરેસઞ્ચ વિજ્જુતોભાસેન વિય તમસ્સ સમુચ્છેદો દટ્ઠબ્બો. લોકિયજ્ઝાનમ્પિ પુથુજ્જનસ્સ અરિયસ્સ ચ અકતાધિકારસ્સ ન વિના પટિપદાય ઇજ્ઝતિ, કતાધિકારસ્સ પન અરિયસ્સ મગ્ગેનેવ સમિજ્ઝનતો વિપાકાનં વિય કુસલેન તથા સમિદ્ધસ્સ અરિયમગ્ગેન સદિસતાય અભાવતો અતબ્બિપાકત્તા ચ ન મગ્ગપટિપદા તસ્સ ઝાનસ્સ પટિપદાતિ સક્કા વત્તુન્તિ તત્થ તથા ગરું કત્વા પટિપદાહિ એવ દેસના ન કતા, યથાવુત્તજ્ઝાનસઙ્ગહત્થં સુદ્ધિકદેસનાપિ કતા.

ઇધ પન કસ્સચિ વિના પટિપદાય અસિદ્ધિતો ગરું કત્વા દસ્સેતું "**દુક્ખપટિપદ**"ન્તિઆદિ વુત્તં. **યો કોચિ વારો**તિ સકિં દ્વિક્ખત્તું તિક્ખત્તું ચતુક્ખત્તું અનેકક્ખત્તુન્તિ એવમાદીસુ વિક્ખમ્ભનવારેસુ યો કોચિ. સકિં દ્વિક્ખત્તુઞ્ચ વિક્ખમ્ભનવારા સુખા પટિપદા એવ, ન ચ તતો ઉદ્ધં સુખા પટિપદા હોતીતિ તિક્ખત્તું વિક્ખમ્ભનવારં દુક્ખા પટિપદાતિ રોચેસું અટ્ઠકથાચરિયા. તસ્મિં તથારોચિતે તતો પરેસુ ચતુક્ખત્તું વિક્ખમ્ભનવારાદીસુ વત્તબ્બમેવ નત્થીતિ. રૂપારૂપાનં લક્ખણાદીહિ પરિચ્છિન્દિત્વા ગહણં રૂપારૂપપરિગ્ગહો, નામરૂપમત્તમેતં, ન અઞ્ઞો કોચિ સત્તાદિકોતિ વવત્થાપનં નામરૂપવવત્થાપનં. પરિગ્ગહિતરૂપારૂપસ્સ મગ્ગપાતુભાવદન્ધતા ચ નામરૂપવવત્થાપનાદીનં કિચ્છસિદ્ધિતો સિયાતિ ન રૂપારૂપપરિગ્ગહકિચ્છતાય એવ દુક્ખપટિપદતા વત્તબ્બાતિ ચે? તં ન, નામરૂપવવત્થાપનાદીનં પચ્ચનીકકિલેસમન્દતાય સુખસિદ્ધિયમ્પિ તથાસિદ્ધવિપસ્સનાસહગતાનં ઇન્દ્રિયાનં મન્દતાય મગ્ગપાતુભાવદન્ધભાવતો.

રૂપારૂપં પરિગ્ગહેત્વાતિ અકિચ્છેનપિ પરિગ્ગહેત્વા. કિચ્છેન પરિગ્ગહિતે વત્તબ્બમેવ નત્થિ. એવં સેસેસુપિ. **ઇમં વારં રોચેસુ**ન્તિ કલાપસમ્મસનાવસાને ઉદયબ્બયાનુપસ્સનાય વત્તમાનાય ઉપ્પન્નસ્સ વિપસ્સનુપક્કિલેસસ્સ તિક્ખત્તું વિક્ખમ્ભનેન કિચ્છતાવારં દુક્ખા પટિપદાતિ રોચેસું એતદન્તત્તા પટિપદાય. એતસ્સ અકિચ્છત્તેપિ પુરિમાનં કિચ્છત્તે દુક્ખપટિપદતા વુત્તનયાવાતિ ન પટિસિદ્ધાતિ દટ્ઠબ્બં. યથાવુત્તં વા સબ્બં રૂપારૂપપરિગ્ગહાદિકિચ્છતં તિક્ખત્તું વિક્ખમ્ભનવારતાવસેન "**ઇમં વાર**"ન્તિ આહ. યસ્સ પન સબ્બત્થ અકિચ્છતા, તસ્સ સુખા પટિપદા વેદિતબ્બા.

મુસાવાદાદીનં વિસંવાદનાદિકિચ્ચતાય લૂખાનં અપરિગ્ગાહકાનં પટિપક્ખભાવતો પરિગ્ગાહકસભાવા સમ્માવાચા. સા સિનિદ્ધભાવતો સમ્પયુત્તધમ્મે પરિગ્ગણ્હાતિ સમ્માવાચાપચ્ચયસુભાસિતસોતારઞ્ચ જનં. કાયિકકિરિયાકિચ્ચં કત્તબ્બં સમુટ્ઠાપેતિ, સયઞ્ચ સમુટ્ઠહનં ઘટનં હોતીતિ સમ્માકમ્મન્તસઙ્ખાતા વિરતિપિ સમુટ્ઠાનસભાવાતિ વુત્તા. સમ્પયુત્તધમ્માનં વા ઉક્ખિપનં સમુટ્ઠહનં કાયિકકિરિયાય ભારુક્ખિપનં વિય, જીવમાનસ્સ સત્તસ્સ, સમ્પયુત્તધમ્માનં વા સુદ્ધિ વોદાનં આજીવસ્સેવ વા જીવિતિન્દ્રિયવુત્તિયા.

૨૮૩. **મગ્ગસન્નિસ્સિત**ન્તિ પરમત્થમગ્ગસભાવત્તા મગ્ગાવયવભાવેન સમુદાયસન્નિસ્સિતન્તિ અત્થો.

૨૮૫. **પતિટ્ઠાનં** કિલેસવસેન, **આયૂહનં** અભિસઙ્ખારવસેન. તણ્હાવસેન વા **પતિટ્ઠાનં**, દિટ્ઠિવસેન **આયૂહનં**. **બોધી**તિ યા અયં ધમ્મસામગ્ગી વુચ્ચતીતિ યોજેતબ્બા. **સેનઙ્ગરથઙ્ગાદયો વિયા**તિ એતેન પુગ્ગલપઞ્ઞત્તિયા અવિજ્જમાનપઞ્ઞત્તિભાવં દસ્સેતિ. અઙ્ગ-સદ્દો કારણત્થોપિ હોતીતિ ચતુસચ્ચ**બોધાય સંવત્તન્તીતિ બોજ્ઝઙ્ગા**. બુજ્ઝન્તીતિ બોધિયો, બોધિયો એવ અઙ્ગાતિ "**અનુબુજ્ઝન્તીતિ બોજ્ઝઙ્ગા**"તિ વુત્તં. વિપસ્સનાદીનં કારણાનં બુજ્ઝિતબ્બાનઞ્ચ સચ્ચાનં અનુરૂપં પચ્ચક્ખભાવેન પટિમુખં અવિપરીતતાય સમ્મા ચ બુજ્ઝન્તીતિ એવમત્થવિસેસદીપકેહિ ઉપસગ્ગેહિ "**અનુબુજ્ઝન્તી**"તિઆદિ વુત્તં. બોધિ-સદ્દો હિ સબ્બવિસેસયુત્તં બુજ્ઝનં સામઞ્ઞેન સઙ્ગણ્હાતીતિ.

૨૯૯. **તિણ્ણ**ન્તિ રાગાદીનં. **કરોતિ નામ** કિં દુચ્ચરિતાનિ અનુવત્તમાનાનિ.

૩૦૧. પાણાતિપાતાદિનિપ્ફાદિતપચ્ચયાનં નિચ્ચસેવનં **ધુવપટિસેવનં**. **સકિચ્ચકો**તિ વિસું અત્તનો કિચ્ચવા. **ન હોતી**તિ અત્થન્તરભાવં પટિક્ખિપતિ. પચ્ચયપટિસેવનસામન્તજપ્પનઇરિયાપથપ્પવત્તનાનિ પાપિચ્છતાનિબ્બત્તાનિ **તીણિ કુહનવત્થૂની**તિ.

૩૪૩. વુટ્ઠાનગામિનીવિપસ્સના સઙ્ખારુપેક્ખા સાનુલોમા, સા સુઞ્ઞતો પસ્સન્તી "સુઞ્ઞતા"તિ વુચ્ચતિ, દુક્ખતો પસ્સન્તી તણ્હાપણિધિસોસનતો "અપ્પણિહિત"ન્તિ. સા આગમનીયટ્ઠાને મગ્ગાધિગમત્થં આગમનપટિપદાઠાને ઠત્વા સુઞ્ઞતાપ્પણિહિતન્તિ નામં દેતિ. આગમનતો નામે લદ્ધે સગુણતો આરમ્મણતો ચ નામં સિદ્ધમેવ હોતિ, ન પન સગુણારમ્મણેહિ નામલાભે સબ્બત્થ આગમનતો નામં સિદ્ધં હોતીતિ પરિપુણ્ણનામસિદ્ધિહેતુત્તા સગુણારમ્મણેહિ સબ્બેસમ્પિ નામત્તયયોગો, ન આગમનતોતિ વવત્થાનકરત્તા ચ નિપ્પરિયાયદેસનાય આગમનતોવ ઇધ નામં લભતિ, ન ઇતરેહીતિ વુત્તં.

૩૫૦. **અનિમિત્તવિપસ્સન**ન્તિ અનિચ્ચાનુપસ્સનં. **નિમિત્તધમ્મેસૂ**તિ સમૂહાદિઘનવસેન ચ સકિચ્ચપરિચ્છેદતાય ચ સપરિગ્ગહેસુ ખન્ધેસુ. **અનિમિત્તવિમોક્ખો**તિ અનિચ્ચાનુપસ્સનમાહ. **એવંસમ્પદમિદ**ન્તિ કથમિધ ઉપમાસંસન્દનં હોતિ. ન હિ છન્દચિત્તાનં મગ્ગસઙ્ખાતઅધિપતિભાવાભાવો વિય સદ્ધિન્દ્રિયાધિકસ્સ અનિમિત્તવિમોક્ખસ્સ અનિમિત્તભાવાભાવો અત્થિ, ન ચ અમગ્ગાધિપતીનં મગ્ગાધિપતિનામદાનાભાવો વિય અનિમિત્તસ્સ અનિમિત્તનામદાનાભાવોતિ સક્કા વત્તું અનિમિત્તવિમોક્ખસ્સ અનનિમિત્તતાય અભાવતો . મગ્ગો અધિપતિ એતેસન્તિ ચ મગ્ગાધિપતિનોતિ યુત્તો તત્થ છન્દચિત્તેહિ તંસમ્પયુત્તાનં મગ્ગાધિપતિભાવાભાવો. ઇધ પન મગ્ગો અનિમિત્તં એતસ્સાતિ મગ્ગાનિમિત્તોતિ અયમત્થો ન સમ્ભવતીતિ ન તેન અમગ્ગેન મગ્ગસ્સ અનિમિત્તભાવો ન યુજ્જતિ, કિં વા એત્થ સામઞ્ઞં અધિપ્પેતન્તિ. અમગ્ગઙ્ગમગ્ગનામાભાવો. યથા સતિપિ અધિપતિભાવે છન્દચિત્તાનં ન મગ્ગાધિપતીતિ મગ્ગનામં, ન ચ તેહિ મગ્ગસ્સ તેસં અમગ્ગઙ્ગત્તા, તથા સતિપિ

સદ્ભાય આગમનભાવેન તસ્સા અનિમિત્તન્તિ મગ્ગનામં, ન ચ તાય મગ્ગસ્સ તસ્સા અમગ્ગઙ્ગત્તા. એવં અનિમિત્તવિપસ્સનાયપિ અનિમિત્તભાવો નિપ્પરિયાયેન નત્થીતિ દીપિતો હોતિ.

નનુ ચ ઇધ ઝાનં સુઞ્ઞતાદિનામેન વુત્તં, ન મગ્ગોતિ ચે? ન, મગ્ગસમ્પયોગતો ઝાનસ્સ સુઞ્ઞતાદિનામકત્તા. સુત્તન્તપરિયાયેન સગુણારમ્મણેહિ ઇધ અભિધમ્મેપિ નામં લભતીતિ આહંસુ. તસ્મા પટિક્ખિત્તા "**ન પન લભન્તી**"તિ. **કિં કારણા?** અભિધમ્મે સરસં અનામસિત્વા પચ્ચનીકતોવ નામલાભાતિ અધિપ્પાયો. યો હિ સગુણારમ્મણેહિ નામલાભો, સો સરસપ્પધાનો હોતિ. સરસેનેવ ચ નામલાભે સબ્બમગ્ગાનં સુઞ્ઞતાદિભાવોતિ વવત્થાનં ન સિયા. તસ્મા અભિધમ્મે સતિપિ દ્વીહિ નામલાભે પચ્ચનીકતો નામવવત્થાનકરં ગહિતન્તિ સગુણારમ્મણેહિ સુઞ્ઞતાપ્પણિહિતમગ્ગા નામં ન લભન્તીતિ આહ. અથ વા **ન પન લભન્તી**તિ અઞ્ઞનિરપેક્ખેહિ સગુણારમ્મણેહિ ન લભન્તિ. **કિં કારણા?** અભિધમ્મે સરસપચ્ચનીકેહિ સહિતેહિ નામલાભાતિ અત્થો. પચ્ચનીકઞ્હિ વવત્થાનકરં અનપેક્ખિત્વા કેવલસ્સ સરસસ્સ નામહેતુભાવો અભિધમ્મે નત્થિ અવવત્થાનાપત્તિતો. તસ્મા અત્તાભિનિવેસપણિધિપટિપક્ખવિપસ્સનાનુલોમા મગ્ગા સતિપિ સરસન્તરે પચ્ચનીકસહિતેન સરસેન નામં લભન્તિ. અનિમિત્તમગ્ગસ્સ પન વિપસ્સના નિમિત્તપટિપક્ખા ન હોતિ સયં નિમિત્તગ્ગહણતો નિમિત્તગ્ગહણાનિવારણાતિ તદનુલોમમગ્ગોપિ ન નિમિત્તસ્સ પટિપક્ખો. યદિ સિયા, નિમિત્તગતવિપસ્સનાયપિ પટિપક્ખો સિયાતિ. તસ્મા વિજ્જમાનોપિ સરસો વવત્થાનકરપચ્ચનીકાભાવા અભિધમ્મે અનિમિત્તન્તિ નામદાયકો ન ગહિતો. અનિચ્ચાનુપસ્સનાનુલોમો પન મગ્ગો સુદ્ધિકપટિપદાનયેયેવ સઙ્ગહિતોતિ દટ્ઠબ્બો. તસ્મા એવ ચ સો નયો વુત્તોતિ. **એવન્તિ** યં વક્ખતિ ''અનિચ્ચતો વુટ્ઠહન્તસ્સ મગ્ગો અનિમિત્તો હોતી''તિ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૩૫૦), એવં આહરિત્વા અટ્ઠકથાચરિયેહિ સો અનિમિત્તમગ્ગો દીપિતોતિ અત્થો.

વુટ્ઠાન...પે॰... કિમારમ્મણાતિ અનિચ્ચાદિતો વુટ્ઠહન્તસ્સ વુટ્ઠાનગામિનિયા લક્ખણારમ્મણત્તે સતિ સઙ્ખારેહિ વુટ્ઠાનં ન સિયા, સઙ્ખારારમ્મણત્તે ચ લક્ખણપટિવેધોતિ મઞ્ઞમાનો પુચ્છતિ. ''અનિચ્ચ''ન્તિઆદિના સઙ્ખારેસુ પવત્તમાનેન ઞાણેન લક્ખણાનિપિ પટિવિદ્ધાનિ હોન્તિ તદાકારસઙ્ખારગહણતોતિ આહ "**લક્ખણારમ્મણા**"તિ. સઙ્ખારારમ્મણા એવ યથાવુત્તાધિપ્પાયેન ''લક્ખણારમ્મણા''તિ વુત્તાતિ દસ્સેન્તો "**લક્ખણં નામા**"તિઆદિમાહ. અનિચ્ચતા દુક્ખતા અનત્તતાતિ હિ વિસું ગય્હમાનં લક્ખણં **પઞ્ઞત્તિગતિકં** પરમત્થતો અવિજ્જમાનં, અવિજ્જમાનત્તા એવ પરિત્તાદિવસેન **નવત્તબ્બધમ્મભૂતં**. તસ્મા વિસું ગહેતબ્બસ્સ લક્ખણસ્સ પરમત્થતો અભાવા ''અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા''તિ સઙ્ખારે સભાવતો સલ્લક્ખેન્તોવ લક્ખણાનિ સલ્લક્ખેતિ નામાતિ આહ "**યો પન અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તાતિ તીણિ લક્ખણાનિ સલ્લક્ખેતી**"તિ. યસ્મા ચ **અનિચ્ચન્તિ**આદિના સઙ્ખારાવ દિસ્સમાના, તસ્મા તે કણ્ઠે બદ્ધકુણપં વિય પટિનિસ્સજ્જનીયા હોન્તિ.

લોકુત્તરકુસલં

પકિણ્ણકકથાવણ્ણના

તત્રાતિ લોકુત્તરજ્ઝાને. **અજ્ઝત્તઞ્ચા**તિ ઉપટ્ઠગાથાય અભિનિવિસિતબ્બં વુટ્ઠાતબ્બં વિપસ્સનાભૂમિં પઞ્ચધા ઉદ્દિસતિ. સત્તઅટ્ઠાદીનિ અઙ્ગાનિ **સત્તટ્ઠઙ્ગાની**તિ આદિસદ્દસ્સ લોપો દટ્ઠબ્બો. **નિમિત્તન્તિ** યતો વુટ્ઠાનં, તાનિ નિમિત્તપવત્તાનિ નિમિત્તવચનેનેવ ઉદ્દિસતિ. **સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણમેવ અરિયમગ્ગસ્સ બોજ્ઝઙ્ગાદિવિસેસં નિયમેતિ**.

કસ્મા? તતો તતો દુતિયાદિપાદકજ્ઝાનતો ઉપ્પન્નસ્સ સસઙ્ખારુપેક્ખાઞાણસ્સ પાદકજ્ઝાનાતિક્કન્તાનં અઙ્ગાનં અસમાપજ્જિતુકામતાવિરાગભાવનાભાવતો ઇતરસ્સ ચ અતબ્ભાવતો. **તેસમ્પિ વાદેસુ...પે॰... વિપસ્સનાવ નિયમેતીતિ વેદિતબ્બા**. કસ્મા? વિપસ્સનાનિયમેનેવ હિ પઠમત્થેરવાદેપિ અપાદકપઠમજ્ઝાનપાદકમગ્ગા પઠમજ્ઝાનિકાવ હોન્તિ, ઇતરે ચ પાદકજ્ઝાનવિપસ્સનાનિયમેહિ તંતંઝાનિકા. એવં સેસવાદેસુપિ વિપસ્સનાનિયમો યથાસમ્ભવં યોજેતબ્બો.

પકિણ્ણકસઙ્ખારેતિ પાદકજ્ઝાનતો અઞ્ઞસઙ્ખારે. તેન પાદકજ્ઝાનસઙ્ખારેસુ સમ્મસિતેસુ વત્તબ્બમેવ નત્થીતિ દસ્સેતિ. **તત્રાપી**તિ દુતિયત્થેરવાદેપિ. તંતંઝાનિકતા તંતંસમ્મસિતસઙ્ખારવિપસ્સનાનિયમેહિ હોતિ. તત્રાપિ હિ વિપસ્સના તંતંવિરાગાવિરાગભાવનાભાવેન સોમનસ્સસહગતા ઉપેક્ખાસહગતા ચ હુત્વા ઝાનઙ્ગાદિનિયમં મગ્ગસ્સ કરોતીતિ એવં **વિપસ્સનાનિયમો વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો**.

તન્તિ તંતંઝાનસદિસભવનં. **સ્વાયમત્થો** પાદકજ્ઝાનસમ્મસિતજ્ઝાનુપનિસ્સયેહિ વિના અજ્ઝાસયમત્તેન અસિજ્ઝના ઉપનિસ્સયેન વિના સઙ્કપ્પમત્તેન સકદાગામિફલાદીનં અસિજ્ઝનદીપકેન **નન્દકોવાદેન** (મ॰ નિ॰ ૩.૩૯૮ આદયો) દીપેતબ્બો. તત્થ હિ સોતાપન્નાયપિ પરિપુણ્ણસઙ્કપ્પભાવં વદન્તેન ભગવતા યસ્સ યસ્સ ઉપનિસ્સયો અત્થિ, તસ્સ તસ્સેવ અજ્ઝાસયો નિયામકો, નાઞ્ઞસ્સાતિ તેન તેન પરિપુણ્ણસઙ્કપ્પતા હોતિ, ન તતો પરં સઙ્કપ્પસબ્ભાવેપિ અસિજ્ઝનતોતિ અયમત્થો દીપિતો હોતિ. એવમિધાપિ યસ્સ યસ્સ દુતિયાદિઝાનિકસ્સ મગ્ગસ્સ યથાવુત્તો ઉપનિસ્સયો અત્થિ, તસ્સ તસ્સેવ અજ્ઝાસયો નિયામકો, નાઞ્ઞસ્સ સતિપિ તસ્મિં અસિજ્ઝનતો. ઇમસ્મિં પન વાદે પાદકસમ્મસિતજ્ઝાનુપનિસ્સયસબ્ભાવે અજ્ઝાસયો એકન્તેન હોતિ, તંતંફલૂપનિસ્સયસબ્ભાવે તંતંસઙ્કપ્પો વિયાતિ તદભાવાભાવતો અજ્ઝાસયો નિયમેતીતિ વુત્તં.

યસ્મિં પન પાદકજ્ઝાનં નત્થીતિ ચતુત્થજ્ઝાનિકવજ્જાનં પાદકાનિ લોકિયજ્ઝાનાનિ સન્ધાય વુત્તં. અપ્પનાપ્પત્તિ ચ ઓળારિકઙ્ગાતિક્કમનુપનિસ્સયાભાવે પઞ્ચહિ અઙ્ગેહિ વિના ન હોતીતિ "**સોમનસ્સસહગતમગ્ગો હોતી**"તિ આહ. **ઉપેક્ખાસહગતમગ્ગો**તિ એતેન ચતુત્થજ્ઝાનિકતાપિ સમાના અનુસયસમુગ્ઘાટનસમત્થસ્સ ન સઙ્ખારાવસેસતાતિ દસ્સેતિ. **તે ચ વાદા ન વિરુજ્ઝન્તિ** અજ્ઝાસયવસેન પઞ્ચમજ્ઝાનિકતાય પઠમાદિજ્ઝાનિકતાય ચ સમ્ભવતોતિ અધિપ્પાયો. અજ્ઝાસયો ચ સાત્થકો હોતિ, અઞ્ઞથા પાદકસમ્મસિતજ્ઝાનેહેવ નિયમસ્સ સિદ્ધત્તા અજ્ઝાસયો નિયામકો વુચ્ચમાનો નિરત્થકો સિયાતિ. **ઇધ પન** અટ્ઠસાલિનિયા નિયામને એકન્તિકં વિપસ્સનાસઙ્ખાતં **અત્થમેવ** ઉદ્ધરિત્વા "તેસમ્પિ વાદેસુ અયં...પે॰... વિપસ્સનાવ નિયમેતી"તિ વદન્તેન તયોપેતે વાદે વિપસ્સનાવ નિયમેતીતિ દસ્સિતં. તંતંવાદાનઞ્હિ વિપસ્સનાસહિતાનમેવ સિદ્ધિ, નાઞ્ઞથાતિ દસ્સિતન્તિ.

પવેધતીતિ ગોત્રભુસ્સ પચ્ચયો ભવિતું ન સક્કોતીતિ અત્થો. યદિ પઞ્ચમચિત્તક્ખણે જવનં પતિતં નામ હોતિ, કથં તદા ગોત્રભુ તદનન્તરઞ્ચ મગ્ગો જવનસ્સ પતિતક્ખણે ઉપ્પજ્જતીતિ? અપુબ્બસ્સ જવનન્તરસ્સ પતિતતાભાવતો. તદેવ હિ જવનં અનેકક્ખત્તું પવત્તમાનં પતિતં સિયાતિ, ગોત્રભુ પન આરમ્મણન્તરે ઉપ્પન્નં અપુબ્બં જવનં, તથા મગ્ગો ભૂમન્તરતો ચાતિ. નનુ ચ સત્તમજવનચેતનાય બલવતાય ઉપપજ્જવેદનીયભાવો હોતિ આનન્તરિયતાપીતિ, તત્થાયં અધિપ્પાયો સિયા "પટિસન્ધિયા અનન્તરપચ્ચયભાવિનો વિપાકસન્તાનસ્સ અનન્તરપચ્ચયભાવેન અન્તિમજવનચેતનાય સુસઙ્ખતત્તા સા સત્તમજવનચેતના ઉપપજ્જવેદનીયા આનન્તરિકા ચ હોતિ, ન અપતિતજવનચેતના વિય બલવતાયા"તિ.

પુન અનુલોમં તં અનુબન્ધેય્યાતિ ગોત્રભુસ્સ હિ સઙ્ખારારમ્મણત્તે સતિ તદપિ અનુલોમમેવાતિ પુરિમઅનુલોમં વિય તં તદપિ અઞ્ઞં અનુલોમં અનુબન્ધેય્ય, ન મગ્ગોતિ મગ્ગવુટ્ઠાનમેવ ચ ન ભવેય્ય અત્તનો સદિસાલમ્બનસ્સ આવજ્જનટ્ઠાનિયસ્સ પચ્ચયસ્સ અલાભા. અપ્પહીનભાવેન પઞ્ચસુ ઉપાદાનક્ખન્ધેસુ અનુસયિતા કિલેસા સા ભૂમિ એતેહિ લદ્ધાતિ કત્વા **ભૂમિલદ્ધા**. વટ્ટં સિનોન્તિ બન્ધન્તીતિ કત્વા **વટ્ટસેતૂ** ચ, તેસં **સમુગ્ઘાતકરણ**ન્તિપિ એતદેવસ્સ લોભક્ખન્ધાદિપદાલનં વુચ્ચતિ. **તન્તિ** પવત્તં. **એકં ભવન્તિ** અનાગામિનો અનેકક્ખત્તુઞ્ચ તત્થેવ ઉપપજ્જન્તસ્સ હેટ્ઠા અનાગમનવસેન એકો ભવોતિ ગહેત્વા વુત્તં.

ઇમસ્સ પનત્થસ્સાતિ યથાવુત્તસ્સ ઉપાદિન્નકપવત્તતો વુટ્ઠાનસ્સ. અપાયેસુ સત્તમભવતો ઉદ્ધં સુગતિયઞ્ચ વિપાકદાયકસ્સ અભિસઙ્ખારવિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયઘાતો સોતાપત્તિમગ્ગઞાણેન અભિસઙ્ખારવિઞ્ઞાણસ્સ નિરોધો દટ્ઠબ્બો. **દ્વીસુ ભવેસૂ**તિ અનાગામિમગ્ગે અભાવિતે સકદાગામિસ્સ કામધાતુયં યે દ્વે ભવા ઉપ્પજ્જેય્યું, તેસૂતિ અત્થો. **ચલતી**તિ એતેન ચલનસભાવમેવ દસ્સેતિ, ન અચલનાભાવં, તસ્મા અચલનં દસ્સેત્વા પુન ચલનં દસ્સેતું "**તથાગતસ્સ હી**"તિઆદિમાહ. યેપિ વા કત્થચિ ચત્તારોપિ મગ્ગે સમાનપટિપદે દિસ્વા સભાવતો અચલનમેવ ગણ્હેય્યું, તેસં તંગહણનિવારણત્થં "ચલતી"તિ વુત્તં, ન ચલનાવધારણત્થન્તિ યુત્તં ઉભયદસ્સનં. અથ વા યદિપિ કેસઞ્ચિ ચત્તારોપિ મગ્ગા સમાનપટિપદા, તથાપિ કિલેસિન્દ્રિયેહિ સિજ્ઝમાના પટિપદા તેસં વસેન ચલનપકતિકા એવાતિ "ચલતિ"ચ્ચેવ વુત્તં, ન "ન ચલતી"તિ.

લોકુત્તરકુસલપકિણ્ણકકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

પઠમમગ્ગવીસતિમહાનયવણ્ણના

૩૫૭. યસ્સ પુબ્બભાગે "મગ્ગં ભાવેમી"તિ અજ્ઝાસયો પવત્તો, સો મગ્ગં ભાવેતિ. એવં સબ્બત્થ અજ્ઝાસયવિસેસેન તંતંભાવનાવિસેસો દટ્ઠબ્બો.

૩૫૮. છન્દાધિપતેય્યન્તિઆદીસુ એકચિત્તક્ખણે વત્તમાનેસુ ધમ્મેસુ કથં છન્દસ્સ તંસહજાતસ્સ અધિપતિભાવો વીરિયાદીનઞ્ચાતિ? ઉપનિસ્સયવસેન. યસ્સ હિ સચે છન્દવતો કુસલં નિપ્ફજ્જતિ, "અહં નિપ્ફાદેસ્સામી"તિ પવત્તમાનસ્સ કુસલં નિપ્ફન્નં, તસ્સ તંસહજાતો છન્દો તેન પુરિમુપનિસ્સયેન વિસિટ્ઠો સહજાતધમ્મે અત્તનો વસે વત્તેતિ. તસ્મિઞ્ચ પવત્તમાને તે પવત્તન્તિ, નિવત્તમાને નિવત્તન્તિ, તદનુરૂપબલા ચ હોન્તિ રાજપુરિસા વિયાતિ. એવં વીરિયાદીસુ. સેસધમ્માનં પન કત્થચિ વુત્તપ્પકારપ્પવત્તિસબ્ભાવેપિ અતંસભાવત્તા અધિપતિભાવો નત્થીતિ દટ્ઠબ્બો.

દુતિયમગ્ગવણ્ણના

૩૬૧. આ-કારસ્સ રસ્સત્તં કત્વા અઞ્ઞિન્દ્રિયં વુત્તં, આ-કારો ચ ધમ્મમરિયાદત્થો.

તતિયચતુત્થમગ્ગવણ્ણના

૩૬૨. મગ્ગઙ્ગાનિ ન પૂરેન્તિ અકિચ્ચકત્તા સમ્માદિટ્ઠિયાતિ અધિપ્પાયો. મારેન્તો ગચ્છતીતિ હિ મગ્ગો, ન ચેતાય મારેતબ્બં અત્થીતિ. માનસ્સ દિટ્ઠિસદિસા પવત્તિ અહમસ્મીતિ પવત્તમાનસ્સ દિટ્ઠિટ્ઠાને ઠાનં. **આલોકસ્સેવ પવત્તિકાલો વિયા**તિ ચિરપ્પવત્તિં સન્ધાયાહ. એકદેસસામઞ્ઞેન હિ યથાધિપ્પેતેન ઉપમા હોતીતિ. **ખારે વા**તિ

કટ્ઠાદીનં ખારચ્છારિકાયં. **સમ્મદ્દિત્વા**તિ કિલેદેત્વા. **છન્દો**તિ તણ્હા. **અનુસયો**તિ તણ્હા માનાનુસયો ચ. એતસ્મિઞ્ચ સુત્તે અસમૂહતસ્સ ગન્ધસ્સ સમુગ્ઘાટનં વિય અસમૂહતમાનાદિસમુગ્ઘાતં દસ્સેન્તેન અઞ્ઞમઞ્ઞે કિલેસે પજહતીતિ દસ્સિતન્તિ આનીતં, ન યથાવુત્તનયેન ઉપમાય વુત્તત્તાતિ દટ્ઠબ્બં. નિરન્તરં પવત્તમાને ચિત્તે તસ્સ સંકિલેસવોદાનકરા સાવજ્જાનવજ્જા ચેતસિકા ઉપ્પજ્જમાના તસ્સઙ્ગભૂતા અવયવા વિય હોન્તીતિ "**ચિત્તઙ્ગવસેના**"તિ વુત્તં.

લોકુત્તરકુસલવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

કુસલકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

અકુસલપદં

ધમ્મુદ્દેસવારો

પઠમચિત્તકથાવણ્ણના

૩૬૫. કુસલે વુત્તનયં અનુગન્ત્વા યથાનુરૂપં વેદિતબ્બતાય "**વુત્તનયેના**"તિ આહ. **ગન્તબ્બાભાવતો**તિ બુજ્ઝિતબ્બાભાવતો. **દિટ્ઠિયા ગતમત્ત**ન્તિ દિટ્ઠિયા ગતિમત્તં ગહણમત્તં. આસન્નકારણત્તા અયોનિસોમનસિકારસ્સ વિસું ગહણં એકન્તકારણત્તા ચ. **સતિસંવરો**તિ ઇધ સીતાદીહિ કુટ્ઠસ્સ અપ્પમજ્જનં ખમનં દટ્ઠબ્બં. **પહાનસંવરો**તિ વીરિયસંવરો.

અસ્સાદદસ્સનન્તિ અસ્સાદદિટ્ઠિ. ફલટ્ઠેન પચ્ચુપટ્ઠાનેન **અસમ્માપટિપત્તિપચ્ચુપટ્ઠાનોમોહો**, સમ્માપટિપત્તિપટિપક્ખભાવગ્ગહણાકારો વા. સબ્બસ્સ લોભસ્સ અભિજ્ઝાભાવે સતિપિ વિસેસયુત્તાય અભિજ્ઝાય કમ્મપથપ્પત્તાય ઇધુપ્પજ્જમાનાય લક્ખણાદિં દસ્સેતું "**સા પરસમ્પત્તીન**"ન્તિઆદિમાહ. અત્તનો પરિણામનસ્સ પુરેચારિકા તણ્હાભિરતિ **અભિરતિ**.

અનુપપરિક્ખા મોહો. મોહવસેન હિ દિટ્ઠિવસેન વા અવત્થુસ્મિં સાનુનયો અધિમોક્ખો ઉપ્પજ્જતીતિ. **અસતિયચિત્તે**તિ અહિરિકાદીહિ આરક્ખરહિતચિત્તે. **સતિરહિતત્તા સતિપટિપક્ખત્તા ચા**તિ એતેન સતિરહિતા સતિપટિપક્ખા ચ અકુસલા ખન્ધા એવ મિચ્છાસતીતિ દસ્સેતિ. તે પન ઉપનાહાદિપ્પવત્તિયં ચિરકતાદિસલ્લક્ખણે પટુસઞ્ઞાસમ્પયુત્તા દટ્ઠબ્બા. **સદરથાદિભાવો** અવિસેસેન કિલેસસમ્પયોગતો વુત્તો લહુતાદિએકન્તપટિપક્ખાનં થિનમિદ્ધાદીનં કેસઞ્ચિ ઇધ અભાવા. **અવૂપસમો**તિ અસન્નિસિન્નસભાવમાહ. **અનવટ્ઠાનરસ**ન્તિ ચલનકિચ્ચં. **ચેતસો અવૂપસમે**તિ નિપ્ફાદેતબ્બે પયોજને ભુમ્મં, અવૂપસમપચ્ચયભૂતં આરમ્મણં વા "અવૂપસમો"તિ વુત્તં.

ધમ્મુદ્દેસવારકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

નિદ્દેસવારકથાવણ્ણના

૩૭૭. સહજાતધમ્મેસુ અકમ્પનં ન કોસજ્જેસુ અકમ્પનં વિય તપ્પટિપક્ખભાવતો દટ્ઠબ્બં, તંતંપાપકિરિયાય ઉસ્સહનવસેન પન થિરતા તત્થ અકમ્પનં.

૩૮૧. દિટ્ઠિયા વિરૂપં ફન્દિતન્તિ તથા તથા સસ્સતાદિવસેન પવત્તા દિટ્ઠિ એવ વુચ્ચતિ. **તરન્તી**તિ તિત્થે વિય પિલવન્તિ. **વિપરિયેસતો**તિ વત્થુસ્સ વિપરીતતો.

૩૯૦. સભાવપટિચ્છાદનવસેન પકતિઅત્તાદિઅસન્તગહણસ્સ અનિચ્ચાદીનં નિચ્ચાદિવિસમગહણસ્સ ચ સઞ્ઞાદિવિપરિયેસસ્સ નિસ્સયત્તા "**અસન્તં અસમઞ્ચ બુજ્ઝતી**"તિ વુત્તં.

દુતિયચિત્તવણ્ણના

૩૯૯. કિઞ્ચાપિ...પે॰... પરામસન્તસ્સ ઉપ્પજ્જતીતિ પુરિમચિત્તેન અવિસેસં દસ્સેતિ. અનુસ્સાહનાવસીદનભાવેન સંહતભાવો **થિનં**.

તતિયચિત્તવણ્ણના

૪૦૦. ઇધ માનેન સદ્ધિં પઞ્ચ અપણ્ણકઙ્ગાનીતિ અવિરજ્ઝનકઙ્ગાનિ ઉપ્પત્તિઅરહઙ્ગાનિ હોન્તીતિ અત્થો દટ્ઠબ્બો. માનસ્સ અનિયતત્તા ન નિયતયેવાપનકાતિ . પટ્ઠાને હિ "સંયોજનં ધમ્મં પટિચ્ચ સંયોજનો ધમ્મો ઉપ્પજ્જતિ હેતુપચ્ચયા"તિ (પટ્ઠા॰ ૩.૪.૧) એત્થ "ચતુક્ખત્તું કામરાગેન તિક્ખત્તું પટિઘેન ચ માનો વિચિકિચ્છા ભવરાગો તયોપેતે સકદાગામિનો સંયોજનાનં સંયોજનેહિ દસવિધા યોજના"તિ દસ્સિતાય દસવિધાય યોજનાય "કામરાગસંયોજનં પટિચ્ચ માનસંયોજનં અવિજ્જાસંયોજન"ન્તિ વત્વા "કામરાગસંયોજનં પટિચ્ચ અવિજ્જાસંયોજન"ન્તિ "માનસંયોજનં પટિચ્ચ ભવરાગસંયોજનં અવિજ્જાસંયોજન"ન્તિ ચ વત્વા "ભવરાગસંયોજનં પટિચ્ચ અવિજ્જાસંયોજન"ન્તિ વુત્તાહિ યોજનાહિ માનસ્સ અનિયતભાવો પકાસિતો, તથા કિલેસદુકેપિ. ઇધ ચ વક્ખતિ "દસવિધા સંયોજનાનં યોજના, તથા દસવિધા કિલેસાન"ન્તિ ચ. ઉન્નમનવસેનેવ **સમ્પગ્ગહરસો** , ન વીરિયં વિય તંતંકિચ્ચસાધને અબ્ભુસ્સાહનવસેન. ઓમાનસ્સપિ અત્તાનં અવંકત્વા ગહણં સમ્પગ્ગહોતિ દટ્ઠબ્બો.

ચતુત્થચિત્તવણ્ણના

૪૦૨. પરિહરણત્થં વિક્ખિત્તા હુત્વા ઉસ્સાહં જનેન્તા "**પરિહરણત્થં સઉસ્સાહા**"તિ વુત્તા, તેસં.

નવમચિત્તવણ્ણના

૪૧૩. વિસપ્પનઅનિટ્ઠરૂપસમુટ્ઠાનવસેન અત્તનો પવત્તિઆકારવસેન ચ **વિસપ્પનરસો**. દોસો ઉપયોગફલેસુ અનિટ્ઠત્તા વિસસંસટ્ઠપૂતિમુત્તં વિય દટ્ઠબ્બો. **અનભિરતિરસા**તિ એવંપકારેસુ પટિક્ખેપેન રસવચનેસુ તંતંપટિપક્ખકિચ્ચગહણં દટ્ઠબ્બં. કટુકાકારગતિ **કટુકઞ્ચુકતા, અત્તસમ્પત્તિ** આવાસાદિ, પરાયત્તતાય **દાસબ્યં વિય દટ્ઠબ્બં**. યથા હિ દાસબ્યે સતિ દાસો પરાયત્તો હોતિ, એવં કુક્કુચ્ચે સતિ તંસમઙ્ગી. ન હિ સો અત્તનો ધમ્મતાય પવત્તિતું સક્કોતિ કુસલેતિ. અથ વા કતાકતાકુસલકુસલાનુસોચને આયત્તતાય તદુભયવસેન કુક્કુચ્ચેન તંસમઙ્ગી હોતીતિ દાસબ્યં વિય તં હોતિ.

૪૧૮. વિરુદ્ધાકારોતિ વિરુદ્ધસ્સ પુગ્ગલસ્સ, ચિત્તસ્સ વા આકારો વિરુદ્ધભાવો. તેન વિરુજ્ઝનં વિરોધોતિ દસ્સેતિ. **વચન**ન્તિ એતં નિદસ્સનમત્તં દટ્ઠબ્બં. સબ્બમેવ હિ કિચ્ચં એતેન કરિયમાનં સુરોપિતં સુજનિતં ન હોતીતિ. રોપસદ્દવચનત્થમેવ કેચિ વણ્ણેન્તિ. **તં અપ્પમાણ**ન્તિ કોધસ્સ તથાપવત્તનસભાવાભાવા અઞ્ઞેન કેનચિ કારણેન પરિપુણ્ણતા સિયાતિ સન્ધાય વુત્તં.

એકાદસમચિત્તવણ્ણના

૪૨૨. વિગતા ચિકિચ્છાતિ ચિકિચ્છિતું દુક્કરતાય વુત્તં, ન સબ્બથા ચિકિચ્છાભાવા વિચિકિચ્છાયાતિ તદત્થં દસ્સેતિ.

૪૨૪. નિચ્છયાભાવા અસણ્ઠહનતો ચેતસો પવત્તિપચ્ચયમત્તતાય ''**પવત્તિટ્ઠિતિમત્ત**''ન્તિ વુત્તં.

૪૨૫. એકં આકારં ગન્તું અસમત્થતાય અત્તનો આમુખં સપ્પનતો **ઓસક્કતિ**.

દ્વાદસમચિત્તવણ્ણના

૪૨૯. ઉદ્ધચ્ચં અત્તનો ગહિતાકારે એવ ઠત્વા ભમતીતિ **એકારમ્મણસ્મિંયેવ વિપ્ફન્દનં** હોતિ. વિચિકિચ્છા પન યદિપિ રૂપાદીસુ એકસ્મિઞ્ઞેવારમ્મણે ઉપ્પજ્જતિ, તથાપિ ''એવં નુ ખો, ઇદં નુ ખો''તિ ઉપ્પજ્જમાના ''નનુ ખો, અઞ્ઞં નુ ખો''તિ અઞ્ઞં ગહેતબ્બાકારં અપેક્ખતીતિ **નાનારમ્મણે** ચલનં હોતિ.

''**એવંસમ્પદમિદં વેદિતબ્બ**''ન્તિ એત્તાવતા ઇમસ્મિં ચિત્તદ્વયે વુત્તપકિણ્ણકં દસ્સેત્વા દ્વાદસસુ દસ્સેતું ''**સબ્બેસુપી**''તિઆદિમાહ. કુસલેસુપિ આરમ્મણાધિપતિં અનુદ્ધરિત્વા સહજાતાધિપતિનો એવ ઉદ્ધટત્તા ઇધાપિ સો એવ ઉદ્ધરિતબ્બો સિયાતિ ''**સહજાતાધિપતિ લબ્ભમાનોપિ ન ઉદ્ધટો**''તિ વુત્તં નારમ્મણાધિપતિનો અલબ્ભમાનત્તા. સોપિ હિ અટ્ઠસુ લોભસહગતેસુ લબ્ભતીતિ. **સેસોપી**તિ વીમંસતો અઞ્ઞોપિ સહજાતાધિપતિ નત્થિ, યો ઉદ્ધરિતબ્બો સિયા. આરમ્મણાધિપતિમ્હિ વત્તબ્બમેવ નત્થિ. **કઞ્ચિ ધમ્મ**ન્તિ છન્દાદીસુ એકમ્પિ સહજાતં. કુસલત્તિકે તાવ પટિચ્ચવારાદીસુ ''ન હેતુપચ્ચયા અધિપતિપચ્ચયા''તિ એકસ્સપિ પઞ્હસ્સ અનુદ્ધટત્તા પટ્ઠાને પટિસિદ્ધતા વેદિતબ્બા. અઞ્ઞથા હિ ''અકુસલં ધમ્મં પટિચ્ચ અકુસલો ધમ્મો ઉપ્પજ્જતિ ન હેતુપચ્ચયા અધિપતિપચ્ચયા''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૮૬) એતસ્સ વસેન ''એક''ન્તિ વત્તબ્બં સિયા.

દસ્સનેન પહાતબ્બાભાવતોતિ દસ્સનેન પહાતબ્બસ્સ અભાવતો, દસ્સનેન પહાતબ્બેસુ વા અભાવતો. એતેન પટિસન્ધિઅનાકડ્ઢનતો દસ્સનેન પહાતબ્બેસુ અનાગમનન્તિ તત્થ અનાગમનેન પટિસન્ધિઅનાકડ્ઢનં સાધેતિ. અનાકડ્ઢનતો અનાગમનં પન સાધેતું ''**તેસુ હી**''તિઆદિમાહ. એત્થેવ પટિસન્ધિદાનં ભવેય્ય. તથા ચ સતિ દસ્સનેન પહાતબ્બં સિયા અપાયગમનીયસ્સ દસ્સનેન પહાતબ્બભાવતો. ન ચેતં દસ્સનેન પહાતબ્બં સિયા, તસ્મા દસ્સનેન પહાતબ્બવિભઙ્ગે નાગતન્તિ અધિપ્પાયો.

કથં પનેતં ઞાયતિ ''પટિસન્ધિઅનાકડ્ઢનતો દસ્સનેન પહાતબ્બેસુ અનાગમન''ન્તિ? દસ્સનેન પહાતબ્બાનઞ્ઞેવ નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયભાવસ્સ વુત્તત્તા. દુવિધા હિ અકુસલા દસ્સનેન પહાતબ્બા ભાવનાય પહાતબ્બાતિ. તત્થ ભાવનાય પહાતબ્બચેતનાનં નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયભાવો ન વુત્તો, ઇતરાસઞ્ઞેવ વુત્તો. ''ભાવનાય પહાતબ્બો ધમ્મો નેવ દસ્સનેન ન ભાવનાય પહાતબ્બસ્સ ધમ્મસ્સ કમ્મપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ એત્થ

હિ સહજાતમેવ વિભત્તં, ન નાનાક્ખણિકન્તિ. તથા પચ્ચનીયેપિ ‘‘ભાવનાય પહાતબ્બો ધમ્મો નેવ દસ્સનેન ન ભાવનાય પહાતબ્બસ્સ ધમ્મસ્સ આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો…પે॰… સહજાતપચ્ચયેન…પે॰… ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન…પે॰…. પચ્છાજાતપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ એત્તકમેવ વુત્તં, ન વુત્તં ‘‘કમ્મપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ. ઇતરત્થ ચ વુત્તં. ઉદ્ધચ્ચસહગતા ચ ચેતના ભાવનાય પહાતબ્બેસુ એવ આગતાતિ નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયો ન સિયાતિ. યદિ સિયા, ભાવનાય પહાતબ્બચેતનાય ચ નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયભાવો વુચ્ચેય્ય, ન તુ વુત્તો. તસ્મા ઉદ્ધચ્ચસહગતા નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયભાવે સતિ દસ્સનેન પહાતબ્બેસુ વત્તબ્બા સિયા, તદભાવા ન વુત્તાતિ. પટિસન્ધિઅનાકડ્ઢનતો તત્થ અનાગતાતિ અયમેત્થાધિપ્પાયો. નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયાવચનેન પન ભાવનાય પહાતબ્બાનં પવત્તિવિપાકતા પટિક્ખિત્તા. પવત્તિવિપાકસ્સપિ હિ નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયતા ન સક્કા નિવારેતું. વુત્તઞ્ચ ‘‘સુખાય વેદનાય સમ્પયુત્તો ધમ્મો દુક્ખાય વેદનાય સમ્પયુત્તસ્સ ધમ્મસ્સ કમ્મપચ્ચયેન પચ્ચયો, નાનાક્ખણિકા’’તિઆદિ (પટ્ઠા॰ ૧.૩.૫૬-૫૭). યદિ ભાવનાય પહાતબ્બાનં વિપાકદાનં નત્થિ, કથં તે વિપાકધમ્મધમ્મા હોન્તીતિ? અભિઞ્ઞાચિત્તાદીનં વિય વિપાકારહસભાવત્તા. યં પન વુત્તં ‘‘યસ્મિં સમયે અકુસલં ચિત્તં ઉપ્પન્નં હોતિ ઉપેક્ખાસહગતં ઉદ્ધચ્ચસમ્પયુત્તં… પે॰… અવિક્ખેપો હોતિ, ઇમેસુ ધમ્મેસુ ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા, તેસં વિપાકે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા’’તિ (વિભ॰ ૭૩૦-૭૩૧) ઇદમ્પિ તેસં વિપાકારહતઞ્ઞેવ સન્ધાય વુત્તં સિયા. ઇદં પન ઠાનં સુટ્ઠુ વિચારેતબ્બં. અત્થિ હિ એત્થ વચનોકાસો. ન હિ વિપાકેતિ વચનં વિપાકધમ્મવચનં વિય વિપાકારહતં વદતીતિ.

અકુસલપદવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

અબ્યાકતપદં

અહેતુકકુસલવિપાકવણ્ણના

૪૩૧. **તેસુ વિપાકાબ્યાકત**ન્તિઆદીનં ‘‘ભાજેત્વા દસ્સેતું કતમે ધમ્મા અબ્યાકતાતિઆદિ આરદ્ધ’’ન્તિ એતેન સમ્બન્ધો. **તસ્સાપી**તિ એતસ્સ ‘‘ઉપ્પત્તિં દીપેતું કામા…પે॰… આદિ વુત્ત’’ન્તિ એતેન સમ્બન્ધો. **ઉપચિતત્તા**તિ યથા અઞ્ઞસ્સ વિપાકં પટિબાહિત્વા અત્તનો વિપાકાભિમુખં હોતિ તથા વડ્ઢિતત્તા. રૂપાદીનં પચ્ચયાનં અઞ્ઞવિઞ્ઞાણસાધારણત્તા અસાધારણેન વત્થુના ચક્ખુવિઞ્ઞાણં સોતવિઞ્ઞાણન્તિ નામં ઉદ્ધટં. ચક્ખાદીનં તિક્ખમન્દભાવે વિઞ્ઞાણાનં તિક્ખમન્દભાવા વિસેસપચ્ચયત્તા ચ.

ચક્ખુસન્નિસ્સિતઞ્ચ તં રૂપવિજાનનઞ્ચાતિ **ચક્ખુસન્નિસ્સિતરૂપવિજાનનં**. એવંલક્ખણં ચક્ખુવિઞ્ઞાણં. તત્થ ચક્ખુસન્નિસ્સિતવચનેન રૂપારમ્મણં અઞ્ઞવિઞ્ઞાણં પટિક્ખિપતિ. રૂપવિજાનનવચનેન ચક્ખુનિસ્સયે ફસ્સાદયો નિવત્તેતિ. ચક્ખુરૂપવચનેહિ ચ નિસ્સયતો આરમ્મણતો ચ વિજાનનં વિભાવેતિ. રૂપમત્તસ્સ આરમ્મણસ્સ ગહણં કિચ્ચમેતસ્સાતિ **રૂપમત્તારમ્મણરસં**. **ઝાનઙ્ગવસેના**તિ ઇદં દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણવજ્જેસુ વિજ્જમાનાનં ઉપેક્ખાસુખદુક્ખેકગ્ગતાનં ઝાનઙ્ગિકત્તા ઇધાપિ તંસદિસાનં તદુપચારં કત્વા વુત્તં. ન હિ ઝાનપચ્ચયત્તાભાવે ઝાનઙ્ગતા અત્થિ. વુત્તઞ્હિ ‘‘ઝાનઙ્ગાનિ ઝાનસમ્પયુત્ત…પે॰… રૂપાનં ઝાનપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૩.૧૧૨). એતેસઞ્ચ ઝાનપચ્ચયભાવો પટિક્ખિત્તો. યથાહ ‘‘અબ્યાકતં ધમ્મં પટિચ્ચ અબ્યાકતો ધમ્મો ઉપ્પજ્જતિ ન ઝાનપચ્ચયા. પઞ્ચવિઞ્ઞાણસહગતં એકં ખન્ધં પટિચ્ચ તયો ખન્ધા’’તિઆદિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૯૮).

ઝાનપચ્ચયત્તાભાવેપિ વેદનાચિત્તટ્ઠિતીનં ઉપેક્ખાદિભાવતો તથાભૂતાનં વચને અઞ્ઞટ્ઠાનાભાવતો ચ દુતિયરાસિનિદ્દેસો.

૪૩૬. **વત્થુપણ્ડરત્તા**તિ સયં કણ્હધમ્માનં અપ્પટિપક્ખત્તા સભાવપરિસુદ્ધાનં પસાદહદયવત્થુનિસ્સયાનં વસેન પણ્ડરસભાવં જાતન્તિ અધિપ્પાયો. અયં પન નયો ચતુવોકારે ન લબ્ભતીતિ તત્થ ભવઙ્ગસ્સ તતો નિક્ખન્તાકુસલસ્સ ચ પણ્ડરતા ન સિયા, તસ્મા તત્થ પણ્ડરતાય કારણં વત્તબ્બં. સભાવો વાયં ચિત્તસ્સ પણ્ડરતાતિ.

૪૩૯. **ઇદમ્પીતિ પિ**-સદ્દો ઠિતિમત્તસહિતં પુબ્બે વુત્તં વિચિકિચ્છાસહગતં અપેક્ખિત્વા વુત્તો. **પકતિયા**તિ અનતિક્કમનેન. **સોપિ** વિસેસો. **કાયપ્પસાદં ઘટ્ટેત્વા પસાદપચ્ચયેસુ મહાભૂતેસુ પટિહઞ્ઞતી**તિ આપાથં ગન્ત્વા પટિહઞ્ઞતીતિ અત્થો. યથા ચ ‘‘રૂપં આરબ્ભ ઉપ્પન્ના’’ન્તિ વુત્તે ન આરમ્મણુપ્પાદાનં પુબ્બાપરકાલતા હોતિ, એવમિધાપિ ઘટ્ટનપટિહનનેસુ દટ્ઠબ્બં. ઉપમાપિ ઉભયઘટ્ટનદસ્સનત્થં વુત્તા, ન નિસ્સિતનિસ્સયઘટ્ટનાનં પુબ્બાપરતાદસ્સનત્થં. એત્થ ચ **બહિદ્ધા**તિ એતં નિદસ્સનમત્તં. અજ્ઝત્તમ્પિ હિ આરમ્મણં હોતીતિ. વિઞ્ઞાણધાતુનિસ્સયભૂતેહિ વા અઞ્ઞં ‘‘બહિદ્ધા’’તિ વુત્તં. પટિઘટ્ટનાનિઘંસો બલવા હોતિ, તતો એવ ઇટ્ઠાનિટ્ઠફોટ્ઠબ્બસમાયોગે સુખદુક્ખપચ્ચયા ધાતુઅનુગ્ગહધાતુક્ખોભા ચિરં અનુવત્તન્તિ.

૪૫૫. અઞ્ઞેસં ચિત્તાનં સભાવસુઞ્ઞતસબ્ભાવા મનોધાતુભાવો આપજ્જતીતિ ચે? ન, વિસેસસબ્ભાવા. ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનઞ્હિ ચક્ખાદિનિસ્સિતતા ચક્ખાદીનં સવિસયેસુ દસ્સનાદિપ્પવત્તિભાવતા ચ વિસેસો. મનોવિઞ્ઞાણસ્સ પન અનઞ્ઞનિસ્સયમનોપુબ્બઙ્ગમતાય અઞ્ઞનિસ્સયવિઞ્ઞાણસ્સ અનન્તરપચ્ચયત્તાભાવેન મનોદ્વારનિગ્ગમનમુખભાવાભાવતો ચ સાતિસયવિજાનનકિચ્ચતા વિસેસો. તબ્બિસેસવિરહા મનોમત્તા ધાતુ મનોધાતૂતિ તિવિધા મનોધાતુ એવ વુચ્ચતિ, ન વિસેસમનો. તસ્મા એત્થ **મનો એવ ધાતુ મનોધાતૂતિ એવ**-સદ્દો મત્તસદ્દત્થો દટ્ઠબ્બો. વિસેસનિવત્તનત્થો હિ સો વિઞ્ઞાણસ્સાતિ. મનોદ્વારનિગ્ગમનપવેસમુખભાવતો પન મનોધાતુયા વિજાનનવિસેસવિરહો દટ્ઠબ્બો, તતો એવ મનોવિઞ્ઞાણન્તિપિ ન વુચ્ચતિ. ન હિ તં વિઞ્ઞાણં મનતો પવત્તં મનસો પચ્ચયો, નાપિ મનસો પચ્ચયભૂતં મનતો પવત્તં, દસ્સનાદીનં પન પચ્ચયો, તેહિ ચ પવત્તં તેસં પુરેચરં અનુચરઞ્ચાતિ. સમ્માસઙ્કપ્પોતિ અવચનં મહાવિપાકાનં વિય જનકસદિસત્તાભાવતો. તત્થ હિ તિહેતુકતો દુહેતુકમ્પિ ઉપ્પજ્જમાનં સમ્માસઙ્કપ્પતાદીહિ સદિસં સહેતુકતાયાતિ. **પઞ્ચવિઞ્ઞાણસોતે**તિ એત્થ યથા પગુણં ગન્થં સજ્ઝાયન્તો સજ્ઝાયસોતે પતિતં કઞ્ચિ કઞ્ચિ વાચનામગ્ગં ન સલ્લક્ખેતિ, એવં તથાગતસ્સ અસલ્લક્ખણા નામ નત્થિ, ન ચ પઞ્ચવિઞ્ઞાણસોતે ઝાનઙ્ગાભાવો ઇધ અવચનસ્સ કારણં. યદિ તદનન્તરં નિદ્દેસો તંસોતપતિતતા, ઇતો પરેસં દ્વિન્નં મનોવિઞ્ઞાણધાતૂનં તંસોતપતિતતા ન સિયા. તસ્મા પઞ્ચવિઞ્ઞાણાનં વિય અહેતુકતાય મગ્ગપચ્ચયવિરહા ચ વિજ્જમાનેસુપિ વિતક્કવિચારેસુ ઝાનઙ્ગધમ્માનં દુબ્બલત્તા પઞ્ચવિઞ્ઞાણેસુ વિય અગણનુપગભાવા ચ પઞ્ચવિઞ્ઞાણસોતપતિતતા. તતો એવ હિ અહેતુકકિરિયત્તયેપિ ઝાનઙ્ગાનિ બલાનિ ચ સઙ્ગહવારે ન ઉદ્ધટાનિ, ઝાનપચ્ચયકિચ્ચમત્તતો પન પટ્ઠાને દુબ્બલાનં એત્થ વિતક્કાદીનં ઝાનપચ્ચયતા વુત્તા.

૪૬૯. સમાનવત્થુકં અનન્તરપચ્ચયં લભિત્વા ઉપ્પજ્જમાનં સન્તીરણં મનોધાતુતો બલવતરં હોતીતિ તં યથારમ્મણં આરમ્મણરસં અનુભવન્તં ઇટ્ઠે સોમનસ્સસહગતં હોતિ, ઇટ્ઠમજ્ઝત્તે ઉપેક્ખાસહગતં સાતિસયાનુભવત્તા, તસ્મા ‘‘**અયઞ્હિ ઇટ્ઠારમ્મણસ્મિં યેવા**’’તિઆદિ વુત્તં. વોટ્ઠબ્બનં પન સતિપિ બલવભાવે

વિપાકપ્પવત્તિં નિવત્તેત્વા વિસદિસં મનં કરોન્તં મનસિકારકિચ્ચન્તરયોગતો વિપાકો વિય અનુભવનમેવ ન હોતીતિ સબ્બત્થ ઉપેક્ખાસહગતમેવ હોતિ, તથા પઞ્ચદ્વારાવજ્જનં મનોદ્વારાવજ્જનઞ્ચ કિચ્ચવસેન અપુબ્બત્તા.

અહેતુકકુસલવિપાકવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

અટ્ઠમહાવિપાકચિત્તવણ્ણના

૪૯૮. **અલોભો અબ્યાકતમૂલ**ન્તિઆદીસુ કુસલપક્ખે તાવ અલોભાદોસાનં નિદ્દેસેસુ ''યો તસ્મિં સમયે અલોભો અલુબ્ભના...પે॰... અલોભો કુસલમૂલ''ન્તિ (ધ॰ સ॰ ૩૨), ''યો તસ્મિં સમયે અદોસો અદુસ્સના...પે॰... અદોસો કુસલમૂલ''ન્તિ (ધ॰ સ॰ ૩૩) ચ વુત્તત્તા ઇધાપિ તંનિદ્દેસેસુ ''અલોભો અબ્યાકતમૂલ''ન્તિ ''અદોસો અબ્યાકતમૂલ''ન્તિ વચનં યુજ્જેય્ય. પઞ્ઞિન્દ્રિયાદિનિદ્દેસેસુ પન ''પઞ્ઞાયતનં અમોહો ધમ્મવિચયો સમ્માદિટ્ઠી''તિ (ધ॰ સ॰ ૩૪, ૩૭) એવં તત્થપિ વુત્તં, ન વુત્તં ''અમોહો કુસલમૂલ''ન્તિ. તસ્મા ઇધાપિ ''અમોહો અબ્યાકતમૂલ''ન્તિ પાઠેન ન ભવિતબ્બં સિયા. અલોભાદોસાનં વિય અમોહસ્સપિ અબ્યાકતમૂલદસ્સનત્થં પનેતં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. **અવિઞ્ઞત્તિજનકતો**તિ કાયવચીકમ્મદ્વારનિવારણં કરોતિ. **અવિપાકધમ્મતો**તિ મનોકમ્મદ્વારનિવારણઞ્ચ. વિપાકધમ્માનઞ્હિ કમ્મદ્વારં વુત્તન્તિ. **તથા અપ્પવત્તિતો**તિ દાનાદિપુઞ્ઞકિરિયભાવેન અપ્પવત્તિતો. એતેન પુઞ્ઞકિરિયવત્થુભેદમેવ નિવારેતિ.

બલવપચ્ચયેહીતિ પયોગેન વિના નિપ્ફન્નેહિ આરમ્મણાદિપચ્ચયેહિ. અસઙ્ખારિકાદીસુ હિ યેન કેનચિ ચિત્તેન કમ્મે આયૂહિતે અસઙ્ખારેન અપ્પયોગેન કમ્મકમ્મનિમિત્તગતિનિમિત્તપચ્ચુપટ્ઠાને પટિસન્ધિ ઉપ્પજ્જમાના અસઙ્ખારિકા હોતિ, સસઙ્ખારેન સપ્પયોગેન કમ્માદિપચ્ચુપટ્ઠાને સસઙ્ખારિકા. ભવઙ્ગચુતિયો પન પટિસન્ધિસદિસાવ. તદારમ્મણઞ્ચ કુસલાકુસલાનિ વિય અસઙ્ખારિકં સસઙ્ખારિકઞ્ચ દટ્ઠબ્બન્તિ. એતેસુ બલવં દુબ્બલઞ્ચ વિચારેતું "**તત્થ સબ્બેપિ સબ્બઞ્ઞુબોધિસત્તા**"તિઆદિમાહ. **કાલવસેન પન પરિણમતી**તિ અપ્પાયુકસંવત્તનિકકમ્મબહુલે કાલે તંકમ્મસહિતસન્તાનજનિતસુક્કસોણિતપચ્ચયાનં તંમૂલકાનં ચન્દસૂરિયવિસમપરિવત્તાદિજનિતઉતાહારાદિવિસમપચ્ચયાનઞ્ચ વસેન પરિણમતિ.

વિપાકુદ્ધારકથાવણ્ણના

યતો યત્તકો ચ વિપાકો હોતિ, યસ્મિઞ્ચ ઠાને વિપચ્ચતિ, તં દસ્સેતું વિપાકુદ્ધારકથા આરદ્ધા. **એત્થેવા**તિ એકાય ચેતનાય કમ્મે આયૂહિતેયેવ. દુહેતુકપટિસન્ધિવસેન દ્વાદસકમગ્ગોપિ હોતિ , દ્વાદસકપ્પકારોપીતિ અત્થો. અહેતુકપટિસન્ધિવસેન અહેતુકટ્ઠકમ્પિ. અસઙ્ખારિકસસઙ્ખારિકાનં સસઙ્ખારિકઅસઙ્ખારિકવિપાકસઙ્કરં અનિચ્છન્તો દુતિયત્થેરો "**દ્વાદસા**"તિઆદિમાહ. પુરિમસ્સ હિ પચ્ચયતોસસઙ્ખારિકઅસઙ્ખારિકભાવો, ઇતરેસં કમ્મતો. તતિયો તિહેતુકતો દુહેતુકમ્પિ અનિચ્છન્તો "**દસા**"તિઆદિમાહ.

ઇમસ્મિં વિપાકુદ્ધારટ્ઠાને કમ્મપટિસન્ધિવવત્થાનત્થં **સાકેતપઞ્હં ગણ્હિંસુ**. કમ્મવસેન વિપાકસ્સ તંતંગુણદોસુસ્સદનિમિત્તતં દસ્સેતું **ઉસ્સદકિત્તનં ગણ્હિંસુ**. **હેતુકિત્તનં** ઇધ પઠમત્થેરસ્સ અધિપ્પાયેન વુત્તં. દુતિયત્થેરવાદાદીસુ વિસેસં તત્થ તત્થેવ વક્ખામિ. ઞાણસ્સ જચ્ચન્ધાદિવિપત્તિનિમિત્તપટિપક્ખભાવતો તિહેતુકં અતિદુબ્બલમ્પિ સમાનં પટિસન્ધિં આકડ્ઢન્તં દુહેતુકં આકડ્ઢેય્યાતિ "**અહેતુકા ન હોતી**"તિ આહ. યં પન **પટિસમ્ભિદામગ્ગે** સુગતિયં જચ્ચન્ધબધિરાદિવિપત્તિયા અહેતુકઉપપત્તિં વજ્જેત્વા ગતિસમ્પત્તિયા સહેતુકોપપત્તિં

દસ્સેન્તેન ‘‘ગતિસમ્પત્તિયા ઞાણસમ્પયુત્તે કતમેસં અટ્ઠન્નં હેતૂનં પચ્ચયા ઉપપત્તિ હોતિ’’ચ્ચેવ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૩૨) વુત્તં. તેન ઞાણવિપ્પયુત્તેન કમ્મુના ઞાણસમ્પયુત્તપટિસન્ધિ ન હોતીતિ દીપિતં હોતિ. અઞ્ઞથા ‘‘સત્તન્નં હેતૂનં પચ્ચયા ઉપપત્તિ હોતી’’તિ ઇદમ્પિ વુચ્ચેય્ય. તથા હિ ‘‘ગતિસમ્પત્તિયા ઞાણસમ્પયુત્તે કતમેસં અટ્ઠન્નં હેતૂનં પચ્ચયા ઉપપત્તિ હોતિ? કુસલસ્સ કમ્મસ્સ જવનક્ખણે તયો હેતૂ કુસલા તસ્મિં ખણે જાતચેતનાય સહજાતપચ્ચયા હોન્તિ. તેન વુચ્ચતિ કુસલમૂલપચ્ચયાપિ સઙ્ખારા. નિકન્તિક્ખણે દ્વે હેતૂ અકુસલા તસ્મિં ખણે જાતચેતનાય સહજાતપચ્ચયા હોન્તિ. તેન વુચ્ચતિ અકુસલમૂલપચ્ચયાપિ સઙ્ખારા. પટિસન્ધિક્ખણે તયો હેતૂ અબ્યાકતા તસ્મિં ખણે જાતચેતનાય સહજાતપચ્ચયા હોન્તિ. તેન વુચ્ચતિ નામરૂપપચ્ચયાપિ વિઞ્ઞાણં, વિઞ્ઞાણપચ્ચયાપિ નામરૂપ’’ન્તિ વિસ્સજ્જિતં ઞાણસમ્પયુત્તોપપત્તિયં.

એવં ઞાણવિપ્પયુત્તતો ઞાણસમ્પયુત્તુપપત્તિયા ચ વિજ્જમાનાય ‘‘ગતિસમ્પત્તિયા ઞાણસમ્પયુત્તે કતમેસં સત્તન્નં હેતૂનં પચ્ચયા ઉપપત્તિ હોતિ? કુસલસ્સ કમ્મસ્સ જવનક્ખણે દ્વે હેતૂ કુસલા’’તિ વત્વા અઞ્ઞત્થ ચ પુબ્બે વુત્તનયેનેવ સક્કા વિસ્સજ્જનં કાતુન્તિ. યથા પન ‘‘ઞાણસમ્પયુત્તે સત્તન્નં હેતૂનં પચ્ચયા’’તિ અવચનતો ઞાણવિપ્પયુત્તતો ઞાણસમ્પયુત્તા પટિસન્ધિ ન હોતિ, એવં ‘‘ગતિસમ્પત્તિયા ઞાણવિપ્પયુત્તે છન્નં હેતૂનં પચ્ચયા ઉપપત્તિ હોતિ’’ચ્ચેવ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૩૩) વત્વા ‘‘સત્તન્નં હેતૂનં પચ્ચયા’’તિ અવચનતો ઞાણસમ્પયુત્તતો ઞાણવિપ્પયુત્તાપિ પટિસન્ધિ ન હોતીતિ આપન્નં. એત્થાપિ હિ ન ન સક્કા કમ્મનિકન્તિક્ખણેસુ તયો ચ દ્વે ચ હેતૂ યોજેત્વા પટિસન્ધિક્ખણે દ્વે યોજેતુન્તિ. ઇમસ્સ પન થેરસ્સ અયમધિપ્પાયો સિયા ‘‘કમ્મસરિક્ખકવિપાકદસ્સનવસેન ઇધ પાઠો સાવસેસો કથિતો’’તિ. ‘‘ઞાણસમ્પયુત્તે અટ્ઠન્નં હેતૂનં પચ્ચયા’’તિ એત્થાપિ પાઠસ્સ સાવસેસતાપત્તીતિ ચે? ન, દુબ્બલસ્સ દુહેતુકકમ્મસ્સ ઞાણસમ્પયુત્તવિપાકદાને અસમત્થત્તા. તિહેતુકસ્સ પન અહેતુકવિપચ્ચને વિય દુહેતુકવિપચ્ચનેપિ નત્થિ સમત્થતાવિઘાતોતિ. **આરમ્મણેન વેદના પરિવત્તેતબ્બા**તિ સન્તીરણતદારમ્મણે સન્ધાય વુત્તં. વિભાગગ્ગહણસમત્થતાભાવતો હિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનિ ઇટ્ઠઇટ્ઠમજ્ઝત્તેસુ ઉપેક્ખાસહગતાનેવ હોન્તિ, કાયવિઞ્ઞાણઞ્ચ સુખસહગતમેવ પટિઘટ્ટનાવિસેસેનાતિ.

વિસેસવતા કાલેન તદારમ્મણપચ્ચયસબ્બજવનવતા વિપાકપ્પવત્તિં દસ્સેતું ‘‘**સંવરાસંવરે…પે॰… ઉપગતસ્સા**’’તિ વુત્તં અઞ્ઞકાલે પઞ્ચવિઞ્ઞાણાદિપરિપુણ્ણવિપાકપ્પવત્તિઅભાવા. **કક્કટક…પે॰… ભવઙ્ગોતરણ**ન્તિ એતેન ઇદં દસ્સેતિ – કેદારે પૂરેત્વા નદીપવેસનમગ્ગભૂતં માતિકં અપ્પવિસિત્વા કક્કટકમગ્ગાદિના અમગ્ગેન નદીઓતરણં વિય ચિત્તસ્સ જવિત્વા ભવઙ્ગપ્પવેસનમગ્ગભૂતે તદારમ્મણે અનુપ્પન્ને મગ્ગેન વિના ભવઙ્ગોતરણન્તિ.

એતેસુ તીસુ મોઘવારેસુ દુતિયો ઉપપરિક્ખિત્વા ગહેતબ્બો. યદિ હિ અનુલોમે વેદનાત્તિકે પટિચ્ચવારાદીસુ ‘‘આસેવનપચ્ચયા ન મગ્ગે દ્વે’’તિ ‘‘ન મગ્ગપચ્ચયા આસેવને દ્વે’’તિ ચ વુત્તં સિયા, સોપિ મોઘવારો લબ્ભેય્ય. યદિ પન વોટ્ઠબ્બનમ્પિ આસેવનપચ્ચયો સિયા, કુસલાકુસલાનમ્પિ સિયા. ન હિ આસેવનપચ્ચયં લદ્ધું યુત્તસ્સ આસેવનપચ્ચયભાવી ધમ્મો આસેવનપચ્ચયોતિ અવુત્તો અત્થિ. વોટ્ઠબ્બનસ્સ પન કુસલાકુસલાનં આસેવનપચ્ચયભાવો અવુત્તો. ‘‘કુસલં ધમ્મં પટિચ્ચ કુસલો ધમ્મો ઉપ્પજ્જતિ નાસેવનપચ્ચયા. અકુસલં ધમ્મં…પે॰… નાસેવનપચ્ચયા’’તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૯૩) વચનતો પટિક્ખિત્તોવ. અથાપિ સિયા ‘‘અસમાનવેદનાનં વસેન એવં વુત્ત’’ન્તિ, એવમપિ યથા ‘‘આવજ્જના કુસલાનં ખન્ધાનં અકુસલાનં ખન્ધાનં અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૧૭) વુત્તં, એવં ‘‘આસેવનપચ્ચયેન પચ્ચયોતિ’’પિ વત્તબ્બં સિયા, જાતિભેદા ન વુત્તન્તિ ચે? ભૂમિભિન્નસ્સ કામાવચરસ્સ રૂપાવચરાદીનં આસેવનપચ્ચયભાવો વિય જાતિભિન્નસ્સપિ ભવેય્યાતિ

વત્તબ્બો એવ સિયા. અભિઞ્ઞજાતિકસ્સ ચ વસેન યથા ‘‘આવજ્જના સહેતુકાનં ખન્ધાનં અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ વુત્તં, એવં ‘‘આસેવનપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિપિ વત્તબ્બં સિયા, ન તુ વુત્તં. તસ્મા વેદનાત્તિકેપિ સઞ્ઞિત્તાય ગણનાય ‘‘આસેવનપચ્ચયા ન મગ્ગે એકં, ન મગ્ગપચ્ચયા આસેવને એક’’ન્તિ એવં ગણનાય નિદ્ધારિયમાનાય વોટ્ઠબ્બનસ્સ આસેવનપચ્ચયત્તસ્સ અભાવા યથાવુત્તપ્પકારો દુતિયો મોઘવારો વીમંસિતબ્બો.

વોટ્ઠબ્બનં પન વીથિવિપાકસન્તતિયા આવટ્ટનતો આવજ્જના, તતો વિસદિસસ્સ જવનસ્સ કરણતો મનસિકારો ચ. એવઞ્ચ કત્વા પટ્ઠાને ‘‘વોટ્ઠબ્બનં કુસલાનં ખન્ધાનં અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિઆદિ ન વુત્તં, ‘‘આવજ્જના’’ઇચ્ચેવ વુત્તં. તસ્મા વોટ્ઠબ્બનતો ચતુન્નં વા પઞ્ચન્નં વા જવનાનં આરમ્મણપુરેજાતં ભવિતું અસક્કોન્તં રૂપાદિઆવજ્જનાદીનં પચ્ચયો ભવિતું ન સક્કોતિ, અયમેતસ્સ સભાવોતિ જવનાપારિપૂરિયા દુતિયો મોઘવારો દસ્સેતું યુત્તો સિયા, અયમ્પિ અટ્ઠકથાયં અનાગતત્તા સુટ્ઠુ વિચારેતબ્બો. ભવઙ્ગસ્સ જવનાનુબન્ધનભૂતત્તા “**તદારમ્મણં ભવઙ્ગ**”ન્તિ વુત્તં. પટ્ઠાને (પટ્ઠા॰ ૩.૧.૧૦૨) ચ વુત્તં ‘‘સહેતુકં ભવઙ્ગં અહેતુકસ્સ ભવઙ્ગસ્સ અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ, ‘‘અહેતુકં ભવઙ્ગં સહેતુકસ્સ ભવઙ્ગસ્સ અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ ચ. કુસલાકુસલાનં સુખદુક્ખવિપાકમત્તો વિપાકો ન ઇટ્ઠાનિટ્ઠાનં વિભાગં કરોતિ, જવનં પન રજ્જનવિરજ્જનાદિવસેન ઇટ્ઠાનિટ્ઠવિભાગં કરોતીતિ “**આરમ્મણરસં જવનમેવ અનુભવતી**”તિ વુત્તં.

અવિજ્જમાને કારકે કથં આવજ્જનાદિભાવેન પવત્તિ હોતીતિ તં દસ્સેતું **પઞ્ચવિધં નિયામં નામ ગણ્હિંસુ**. નિયામો ચ ધમ્માનં સભાવકિચ્ચપચ્ચયભાવવિસેસોવ. **તંતંસદિસફલદાનન્તિ** તસ્સ તસ્સ અત્તનો અનુરૂપફલસ્સ દાનં. **સદિસવિપાકદાનન્તિ** ચ અનુરૂપવિપાકદાનન્તિ અત્થો. **ઇદં વત્થુન્તિ** એકવચનનિદ્દેસો એકગાથાવત્થુભાવેન કતો. **જગતિપ્પદેસોતિ** યથાવુત્તતો અઞ્ઞોપિ લોકપ્પદેસો. કાલગતિઉપધિપયોગપટિબાળ્હઞ્હિ પાપં ન વિપચ્ચેય્ય, ન પદેસપટિબાળ્હન્તિ. સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણપદટ્ઠાનપટિસન્ધિયાદિધમ્માનં નિયામો દસસહસ્સિકમ્પનપચ્ચયભાવો **ધમ્મનિયામો**. **અયં ઇધ અધિપ્પેતોતિ** એતેન નિયામવસેન આવજ્જનાદિભાવો, ન કારકવસેનાતિ એતમત્થં દસ્સેતિ.

ઇમસ્મિં ઠાનેતિ સોળસવિપાકકથાઠાને. દ્વાદસહિ વાહેતબ્બા નાળિયન્તોપમા ન દ્વાદસન્નં ચિત્તાનં એકસ્મિં દ્વારે એકારમ્મણે સહ કિચ્ચકરણવસેન વુત્તા, અથ ખો દ્વાદસન્નં એકસ્મિં દ્વારે સકિચ્ચકરણમત્તવસેન. અહેતુકપટિસન્ધિજનકસદિસજવનાનન્તરં અહેતુકતદારમ્મણં દસ્સેન્તો “**ચતુન્નં પન દુહેતુકકુસલચિત્તાનં અઞ્ઞતરજવનસ્સ...પે॰... પતિટ્ઠાતી**”તિ આહ. અહેતુકપટિસન્ધિકસ્સ પન તિહેતુકજવને જવિતે પટિસન્ધિદાયકેન કમ્મેન અહેતુકસ્સ તદારમ્મણસ્સ નિબ્બત્તિ ન પટિસેધિતા. એવં દુહેતુકપટિસન્ધિકસ્સપિ તિહેતુકાનન્તરં દુહેતુકતદારમ્મણં અપ્પટિસિદ્ધં દટ્ઠબ્બં. પરિપુણ્ણવિપાકસ્સ ચ પટિસન્ધિજનકકમ્મસ્સ વસેનાયં વિપાકવિભાવના તસ્સા મુખનિદસ્સનમત્તમેવાતિ પવત્તિવિપાકસ્સ ચ એકસ્સ તિહેતુકાદિકમ્મસ્સ સોળસવિપાકચિત્તાદીનિ વુત્તનયેન યોજેતબ્બાનિ. તસ્મા યેન કેનચિ કમ્મુના એકેન અનેકં તદારમ્મણં પવત્તમાનં કમ્મવિસેસાભાવા યેસં તં અનુબન્ધભૂતં, તેસં જવનસઙ્ખાતાનં પચ્ચયાનં વિસેસેન વિસિટ્ઠં હોતીતિ જવનેનાયં તદારમ્મણનિયામો વુત્તો, ન નાનાકમ્મુના નિબ્બત્તમાનસ્સ વસેન. એવઞ્ચ કત્વા પટ્ઠાને (પટ્ઠા॰ ૩.૧.૯૮) ‘‘સહેતુકે ખન્ધે અનિચ્ચતો દુક્ખતો અનત્તતો વિપસ્સતિ. કુસલાકુસલે નિરુદ્ધે અહેતુકો વિપાકો તદારમ્મણતા ઉપ્પજ્જતી’’તિ ઞાણાનન્તરં અહેતુકતદારમ્મણં, ‘‘કુસલાકુસલે નિરુદ્ધે સહેતુકો વિપાકો તદારમ્મણતા ઉપ્પજ્જતી’’તિ અકુસલાનન્તરઞ્ચ સહેતુકતદારમ્મણં વુત્તં, ન ચ ‘‘તં એતેન થેરેન અદસ્સિત’’ન્તિ કત્વા તસ્સ પટિસેધો કતો હોતીતિ.

યં પન જવનેન…પે॰… તં કુસલં સન્ધાય વુત્તન્તિ ઇદં કુસલસ્સ વિય અકુસલસ્સ સદિસો વિપાકો નત્થીતિ કત્વા વુત્તં. સસઙ્ખારિકાસઙ્ખારિકનિયમનં પન સન્ધાય તસ્મિં વુત્તે અકુસલેપિ ન તં ન યુજ્જતીતિ. **અટ્ઠાનમેત**ન્તિ ઇદં નિયમિતાદિવસેન યોનિસો અયોનિસો વા આવટ્ટિતે અયોનિસો યોનિસો વા વવત્થાપનસ્સ અભાવં સન્ધાય વુત્તં.

પટિસિદ્ધન્તિ અવચનમેવ પટિસેધોતિ કત્વા વુત્તં. કામતણ્હાનિબ્બત્તેન કમ્મુના મહગ્ગતલોકુત્તરાનુભવનવિપાકો ન હોતીતિ તત્થ તદારમ્મણાભાવો વેદિતબ્બો. આપાથગતે વિસયે તન્નિન્નં ભવઙ્ગં આવજ્જનં ઉપ્પાદેતીતિ આવજ્જનં વિસયે **નિન્નત્તા** ઉપ્પજ્જતિ. ભવઙ્ગં પન સબ્બદા સવિસયે નિન્નમેવાતિ વિસયન્તરવિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયો હુત્વાપિ તદભાવા વિના આવજ્જનેન સવિસયે નિન્નત્તાવ ઉપ્પજ્જતિ. **ચિણ્ણત્તા**તિ આવજ્જનેન વિના બહુલં ઉપ્પન્નપુબ્બત્તા. **સમુદાચારત્તા**તિ આપાથગતે વિસયે પટિસન્ધિવિસયે ચ બહુલં ઉપ્પાદિતપુબ્બત્તા. **ચિણ્ણત્તા**તિ વા પુગ્ગલેન આસેવિતભાવો વુત્તો. **સમુદાચારત્તા**તિ સયં બહુલં પવત્તભાવો. **નિરોધસ્સ અનન્તરપચ્ચયં નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતન**ન્તિ ઇદં તદનન્તરમેવ નિરોધફુસનં સન્ધાય વુત્તં, ન અરૂપક્ખન્ધાનં વિય નિરોધસ્સ અનન્તરપચ્ચયભાવં. નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં પન કિઞ્ચિ પરિકમ્મેન વિના ઉપ્પજ્જમાનં નત્થિ. પરિકમ્માવજ્જનમેવ તસ્સ આવજ્જનન્તિ અઞ્ઞસ્સ વિય એતસ્સપિ સાવજ્જનતાય ભવિતબ્બં.

અયં પનેત્થાધિપ્પાયો દટ્ઠબ્બો – નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસ્સ ન નિરોધસ્સ અનન્તરપચ્ચયભાવે નિન્નાદિતા અઞ્ઞત્થ દિટ્ઠા અતદત્થપરિકમ્મભાવે ચ ઉપ્પત્તિયા, અથ ચ તં તસ્સ અનન્તરપચ્ચયો હોતિ, તથા ચ ઉપ્પજ્જતિ. એવં યથાવુત્તા મનોવિઞ્ઞાણધાતુ અસતિપિ નિરાવજ્જનુપ્પત્તિયં નિન્નાદિભાવે નિરાવજ્જના ઉપ્પજ્જતીતિ. એવઞ્ચ કત્વા "**અરિયમગ્ગચિત્તં મગ્ગાનન્તરાનિ ફલચિત્તાની**"તિ ઇદં વુત્તં. યદિ હિ નિબ્બાનારમ્મણાવજ્જનાભાવં સન્ધાયેતં વુત્તં સિયા, ગોત્રભુવોદાનાનિ નિદસ્સનાનિ સિયું તેહેવ એતેસં નિરાવજ્જનતાસિદ્ધિતો. ફલસમાપત્તિકાલે ચ ''પરિત્તારમ્મણં મહગ્ગતારમ્મણં અનુલોમં ફલસમાપત્તિયા અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ વચનતો સમાનારમ્મણાવજ્જનરહિતત્તા ''મગ્ગાનન્તરાનિ ફલચિત્તાની''તિ એવં ફલસમાપત્તિચિત્તાનિ ન વજ્જેતબ્બાનિ સિયું, ગોત્રભુવોદાનાનિ પન યદિપિ નિબ્બાને ચિણ્ણાનિ સમુદાચારાનિ ચ ન હોન્તિ, આરમ્મણન્તરે ચિણ્ણસમુદાચારાનેવ. ફલસમાપત્તિચિત્તાનિ ચ મગ્ગવીથિતો ઉદ્ધં તદત્થપરિકમ્મસબ્ભાવાતિ તેસં ગહણં ન કતં, અનુલોમાનન્તરઞ્ચ ફલસમાપત્તિચિત્તં ચિણ્ણં સમુદાચારં, ન નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનાનન્તરં મગ્ગાનન્તરસ્સ વિય તદત્થપરિકમ્માભાવાતિ ''નિરોધા વુટ્ઠહન્તસ્સા''તિ તઞ્ચ નિદસ્સનં. **આરમ્મણેન પન વિના નુપ્પજ્જતી**તિ ઇદં એતસ્સ મહગ્ગતારમ્મણત્તાભાવા પુચ્છં કારેત્વા આરમ્મણનિદ્ધારણત્થં વુત્તં.

તત્થાતિ વિપાકકથાયં. જચ્ચન્ધપીઠસપ્પિઉપમાનિદસ્સનં વિપાકસ્સ નિસ્સયેન વિના અપ્પવત્તિદસ્સનત્થં. **વિસયગ્ગાહો**તિ ઇદં ચક્ખાદીનં સવિસયગ્ગહણેન ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદિવિપાકસ્સ દસ્સનત્થં વુત્તં. ઉપનિસ્સયતો ચક્ખાદીનં દસ્સનાદિઅત્થતો ચ તસ્સેવ વિપાકસ્સ દસ્સનત્થં "**ઉપનિસ્સયમત્થસો**"તિ વુત્તં. **હદયવત્થુમેવા**તિ યથા પુરિમચિત્તાનિ હદયવત્થુનિસ્સિતાનિ ચ પસાદવત્થુઅનુગતાનિ ચ અઞ્ઞારમ્મણાનિ હોન્તિ, ન એવં ભવઙ્ગં, તં પનેતં વત્થારમ્મણન્તરરહિતં કેવલં હદયવત્થુમેવ નિસ્સાય પવત્તતીતિ વુત્તં હોતિ. **હદયરૂપવત્થુક**ન્તિ ઇધાપિ અઞ્ઞવત્થાનુગતન્તિ અધિપ્પાયો વેદિતબ્બો. મક્કટકસ્સ હિ સુત્તારોહણં વિય પસાદવત્થુકં ચિત્તં, સુત્તેન

ગમનાદીનિ વિય તદનુગતાનિ સેસચિત્તાનીતિ. સુત્તઘટ્ટનમક્કટકચલનાનિ વિય પસાદઘટ્ટનભવઙ્ગચલનાનિ સહ હોન્તીતિ દીપનતો **“એકેકં…પે॰… આગચ્છતી”**તિપિ દીપેતિ.

ભવઙ્ગસ્સ આવટ્ટિતકાલોતિ ઇદં દોવારિકસદિસાનં ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં પાદપરિમજ્જકસદિસસ્સ આવજ્જનસ્સ સઞ્ઞાદાનસદિસો અનન્તરપચ્ચયભાવો એવ ભવઙ્ગાવટ્ટનન્તિ કત્વા વુત્તં. વિપાકમનોધાતુઆદીનં અદિસ્વાવ સમ્પટિચ્છનાદિકરણં ગાળ્હગ્ગહણમત્તપુથુલચતુરસ્સભાવવિજાનનમત્તકહાપણભાવવિજાનનમત્તકમ્મોપનયનમત્તસામઞ્ઞવસેન વુત્તં, ન ગાળ્હગ્ગાહકાદીનં કહાપણદસ્સનસ્સ અભાવો તંસમાનભાવો ચ સમ્પટિચ્છનાદીનં અધિપ્પેતોતિ વેદિતબ્બો.

પણ્ડરં એતન્તિ પણ્ડરરૂપદસ્સનસામઞ્ઞતો ચક્ખુવિઞ્ઞાણમેવ દસ્સનકિચ્ચં સાધેતીતિ દીપનં વેદિતબ્બં. એવં સોતદ્વારાદીસુપિ યોજેતબ્બં સવનાદિવસેન. સન્તાપનવસેન ગુળસીલો ગુળપ્પયોજનો વા **ગોળિયકો**. **ઉપનિસ્સયતો**તિ ન ઉપનિસ્સયપચ્ચયં સન્ધાય વુત્તં. યસ્મિં પન અસતિ યો ન હોતિ, સો ઇધ “ઉપનિસ્સયો”તિ અધિપ્પેતો. **આલોકસન્નિસ્સિત**ન્તિ ઇદમ્પિ આલોકે સતિ સબ્ભાવં સન્ધાય વુત્તં, ન ઉપનિસ્સયપચ્ચયતં. **મન્દથામગતં** નામ કિરિયચિત્તસ્સ પચ્ચયભાવં અનુપગન્ત્વા સયમેવ પવત્તમાનં.

અસઙ્ખારિકસસઙ્ખારિકેસુ દોસં દિસ્વાતિ ન કમ્મસ્સ વિરુદ્ધસભાવેન વિપાકેન ભવિતબ્બન્તિ અસઙ્ખારિકકમ્મસ્સ સસઙ્ખારિકવિપાકેસુ, સસઙ્ખારિકકમ્મસ્સ ચ અસઙ્ખારિકવિપાકેસુ દોસં દિસ્વા. અહેતુકાનં પન રૂપાદીસુ અભિનિપાતમત્તાદિકિચ્ચાનં ન સસઙ્ખારિકવિરુદ્ધો સભાવોતિ અસઙ્ખારિકતા નત્થિ, અસઙ્ખારિકવિરુદ્ધસભાવાભાવા નાપિ સસઙ્ખારિકતાતિ ઉભયાવિરોધા ઉભયેનપિ તેસં નિબ્બત્તિં અનુજાનાતિ. **ચિત્તનિયામ**ન્તિ તદારમ્મણનિયામં. **કિરિયતો પટ્ઠાતિ ઇમેસં…પે॰… પતિટ્ઠાતી**તિ કિરિયજવનાનન્તરઞ્ચ તદારમ્મણં વુત્તં. પટ્ઠાને (પટ્ઠા॰ ૧.૩.૯૪) પન “કુસલાકુસલે નિરુદ્ધે વિપાકો તદારમ્મણતા ઉપ્પજ્જતી”તિ વિપાકધમ્મધમ્માનમેવ અનન્તરા તદારમ્મણં વુત્તં. કુસલત્તિકે ચ “સેક્ખા વા પુથુજ્જના વા કુસલં અનિચ્ચતો”તિઆદિના (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૦૬) કુસલાકુસલજવનમેવ વત્વા તદનન્તરં તદારમ્મણં વુત્તં, ન અબ્યાકતાનન્તરં, ન ચ કત્થચિ કિરિયાનન્તરં તદારમ્મણસ્સ વુત્તટ્ઠાનં દિસ્સતિ. વિજ્જમાને ચ તસ્મિં અવચને કારણં નત્થિ, તસ્મા ઉપપરિક્ખિતબ્બો એસો થેરવાદો. વિપ્ફારિકઞ્હિ જવનં નાવં વિય નદીસોતો ભવઙ્ગં અનુબન્ધતીતિ યુત્તં, ન પન છળઙ્ગુપેક્ખવતો સન્તવુત્તિં કિરિયજવનં પણ્ણપુટં વિય નદીસોતોતિ.

પિણ્ડજવનં જવતીતિ કુસલાકુસલકિરિયજવનાનિ પિણ્ડેત્વા કથિતાનીતિ તથા કથિતાનિ જવનાનિ પિણ્ડિતાનિ વિય વુત્તાનિ, એકસ્મિં વા તદારમ્મણે પિણ્ડેત્વા દસ્સિતાનિ હુત્વા જવિતાનેવ વુત્તાનિ. ઇમઞ્ચ પન પિણ્ડજવનં વદન્તેન અકુસલતો ચત્તારિયેવ ઉપેક્ખાસહગતાનિ ગહેત્વા દ્વાદસુપેક્ખાસહગતજવનાનિ પિણ્ડિતાનિ વિય વુત્તાનિ. પટ્ઠાને પન “કુસલં અસ્સાદેતિ અભિનન્દતિ, તં આરબ્ભ રાગો ઉપ્પજ્જતિ. દિટ્ઠિ, વિચિકિચ્છા , ઉદ્ધચ્ચં, દોમનસ્સં ઉપ્પજ્જતિ. અકુસલે નિરુદ્ધે વિપાકો તદારમ્મણતા ઉપ્પજ્જતી”તિ વુત્તત્તા ઇતરાનિ દ્વે ઇટ્ઠારમ્મણે પવત્તવિચિકિચ્છુદ્ધચ્ચસહગતાનિપિ કુસલવિપાકે તદારમ્મણે પિણ્ડેતબ્બાનિ સિયું. તેસં પન અનન્તરં અહેતુકવિપાકેનેવ તદારમ્મણેન ભવિતબ્બં, સો ચ સન્તીરણભાવેનેવ ગહિતોતિ અપુબ્બં ગહેતબ્બં નત્થિ. અહેતુકે ચ પિણ્ડેતબ્બં નારહન્તીતિ અધિપ્પાયેન ન પિણ્ડેતીતિ.

તિહેતુકજવનાવસાને પનેત્થાતિ એતસ્મિં દુતિયવાદે તિહેતુકજવનાવસાને તિહેતુકતદારમ્મણં યુત્તન્તિ દસ્સેતું યુત્તં વદતિ જવનસમાનત્તા, નાલબ્ભમાનત્તા અઞ્ઞસ્સ. પઠમત્થેરેન અકુસલાનન્તરં વુત્તસ્સ અહેતુકતદારમ્મણસ્સ, કુસલાનન્તરં વુત્તસ્સ ચ સહેતુકતદારમ્મણસ્સ અકુસલાનન્તરં ઉપ્પત્તિં વદન્તસ્સ હિ પટિસન્ધિજનકં તિહેતુકકમ્મં દુહેતુકાહેતુકં વિપાકં જનયન્તમ્પિ તિહેતુકજવનાનન્તરં ન જનેતીતિ ન એત્થ કારણં દિસ્સતીતિ એવં યુત્તં ગહેતબ્બં અવુત્તમ્પીતિ અધિપ્પાયો. અથ વા તસ્મિં તસ્મિં થેરવાદે યેન અધિપ્પાયેન સસઙ્ખારાસઙ્ખારવિધાનાદિ વુત્તં, તં તેનેવ અધિપ્પાયેન યુત્તં ગહેતબ્બં, ન અધિપ્પાયન્તરં અધિપ્પાયન્તરેન આલોળેતબ્બન્તિ અત્થો. **હેતુસદિસમેવા**તિ જનકકમ્મહેતુસદિસમેવ. **મહાપકરણે આવિ ભવિસ્સતી**તિ મહાપકરણે આગતપાળિયા પાકટં ઉપ્પત્તિવિધાનં આવિ ભવિસ્સતીતિ અધિપ્પાયેન વદતિ.

કામાવચરકુસલવિપાકકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

રૂપાવચરારૂપાવચરવિપાકકથાવણ્ણના

૪૯૯. અનન્તરાયેનાતિ પરિહાનિપચ્ચયવિરહેન. **પટિપદાદિભેદો**તિ પટિપદારમ્મણભેદો. તથા હિ દુક્ખપટિપદં દન્ધાભિઞ્ઞં ઝાનં ઉપ્પાદેત્વા પુનપ્પુનં સમાપજ્જન્તસ્સ તં ઝાનં તંપટિપદમેવ હોતિ. એતસ્મિં અપરિહીને તસ્સ વિપાકો નિબ્બત્તમાનો તપ્પટિપદોવ ભવિતું અરહતીતિ. છન્દાધિપતેય્યાદિભાવો પન તસ્મિં ખણે વિજ્જમાનાનં છન્દાદીનં અધિપતિપચ્ચયભાવેન હોતિ, ન આગમનવસેન. તથા હિ એકમેવ ઝાનં નાનાક્ખણેસુ નાનાધિપતેય્યં હોતિ. ચતુત્થજ્ઝાનસ્સેવ હિ ચતુરિદ્ધિપાદભાવેન ભાવના હોતિ, તસ્મા વિપાકસ્સ આગમનવસેન છન્દાધિપતેય્યાદિતા ન વુત્તા.

રૂપાવચરારૂપાવચરવિપાકકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

લોકુત્તરવિપાકકથાવણ્ણના

૫૦૫. યથા વટ્ટં આચિનતિ, તથા તણ્હાદીહિ અભિસઙ્ખતં લોકિયકમ્મં **ઉપચિત**ન્તિ વુચ્ચતિ . લોકુત્તરં પન એવં ન હોતીતિ તથા ન વુત્તં. **સુદ્ધાગમનવસેના**તિ અનિમિત્તાપ્પણિહિતનામદાયકેહિ સગુણારમ્મણેહિ વિજ્જમાનેહિપિ ફલસ્સ સુઞ્ઞતનામદાનદીપને અગ્ગહિતભાવેનેવ અવોમિસ્સેનાતિ અત્થો. આગમનતો સુઞ્ઞતાપ્પણિહિતનામવતો મગ્ગસ્સ આગમનીયટ્ઠાને ઠત્વા અત્તનો ફલસ્સ નામત્તયદાનં યોજિતં, ઇતરસ્સપિ પન તથેવ યોજેતબ્બં. નયમત્તદસ્સનઞ્હેતં. સગુણારમ્મણેહિ પન નામત્તયવતો અનિચ્ચાનુપસ્સનાનન્તરસ્સપિ મગ્ગસ્સ આગમનીયટ્ઠાને ઠત્વા અત્તનો ફલસ્સ નામત્તયદાનં ન નિવારિતન્તિ. વળઞ્જનકફલસમાપત્તિયા ચ વિપસ્સનાગમનવસેન નામલાભે મગ્ગસ્સ વિય અનિમિત્તનામલાભો ન સિયા. યથા પન મગ્ગાનન્તરસ્સ વિય વળઞ્જનકફલસમાપત્તિયાપિ ઝાનપટિપદાભેદો હોતિ, એવં સુઞ્ઞતાદિનામલાભે સતિ અનિમિત્તનામઞ્ચ લભતીતિ. **અવૂપસન્તાયા**તિ ઇદં કેનચિ અઞ્ઞેન અનન્તરિતત્તા તાદિસાય એવ સદ્ધાય...પે॰... પઞ્ઞાય ચ અનન્તરપચ્ચયભાવં સન્ધાય વુત્તં. તેન છન્દાદયોપિ અત્તનો અનન્તરસદિસાનં છન્દાદીનં ઉપ્પાદકા અધિપતિભૂતા અધિપતિભૂતે એવ ઉપ્પાદેન્તીતિ ઇમમત્થં દીપેતિ.

૫૫૫. કિલેસસમુચ્છેદકસ્સ મગ્ગસ્સ સમ્માદિટ્ઠિઆદિકસ્સ નિય્યાનિકસભાવસ્સ ફલેનપિ પટિપ્પસ્સદ્ધકિલેસેન નિય્યાનસભાવેનેવ ભવિતબ્બં, તસ્મા ફલેપિ ''**મગ્ગઙ્ગં મગ્ગપરિયાપન્ન**''ન્તિ વુત્તં. એવઞ્ચ કત્વા મગ્ગવિભઙ્ગે ફલેસુ

ચ અટ્ઠઙ્ગિકો પઞ્ચઙ્ગિકો ચ મગ્ગો ઉદ્ધટો, એવં બોજ્ઝઙ્ગાપીતિ. **મગ્ગં ઉપાદાયા**તિ મગ્ગસદિસતાય મગ્ગોતિ ઇમમત્થં સન્ધાયાહ.

લોકુત્તરવિપાકકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

અકુસલવિપાકકથાવણ્ણના

૫૫૬. ઇટ્ઠઇટ્ઠમજ્ઝત્તેસુ વિય ન અનિટ્ઠઅનિટ્ઠમજ્ઝત્તેસુ સન્તીરણવિસેસો અત્થિ, અનિટ્ઠારમ્મણમેવ પન અધિમત્તં મન્દઞ્ચ એવં દ્વિધા વુત્તં.

અકુસલવિપાકકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

કિરિયાબ્યાકતં

મનોધાતુચિત્તવણ્ણના

૫૬૬. વાતપુપ્ફન્તિ મોઘપુપ્ફં. તં અચ્છિન્નેપિ રુક્ખે ન ફલતિ, છિન્નરુક્ખપુપ્ફં પન અચ્છિન્ને ફલેય્ય. એવં અચ્છિન્નભવમૂલસ્સપિ પવત્તમાનં યં ન ફલતિ, તં વાતપુપ્ફસદિસં. ઇતરસ્સેવ પન પવત્તમાનં છિન્નરુક્ખપુપ્ફસદિસં. તઞ્હિ અચ્છિન્ને ભવમૂલે ફલેય્યાતિ.

કિરિયમનોવિઞ્ઞાણધાતુચિત્તવણ્ણના

૫૬૮. લોલુપ્પતણ્હા પહીનાતિ ઇમસ્સ ચિત્તસ્સ પચ્ચયભૂતા પુરિમા પવત્તિ દસ્સિતા. ઇદં પન ચિત્તં વિચારણપઞ્ઞારહિતન્તિ કેવલં સોમનસ્સમત્તં ઉપ્પાદેન્તસ્સ હોતીતિ. એવં ચેતિયપૂજાદીસુપિ દટ્ઠબ્બં. **વત્તં કરોન્તો**તિ ઇદં વત્તં કરોન્તસ્સ ફોટ્ઠબ્બારમ્મણે કાયદ્વારચિત્તપ્પવત્તિં સન્ધાય વુત્તં. પઞ્ચદ્વારાનુગતં હુત્વા લબ્ભમાનં સન્ધાય પઞ્ચદ્વારે એવ વા લોલુપ્પતણ્હાપહાનાદિપચ્ચવેક્ખણહેતુભૂતં ઇદમેવ પવત્તિં સન્ધાય તત્થ તત્થ ''**ઇમિના ચિત્તેન સોમનસ્સિતો હોતી**''તિ વુત્તન્તિ ''**એવં તાવ પઞ્ચદ્વારે લબ્ભતી**''તિ આહ. અતીતંસાદીસુ અપ્પટિહતં ઞાણં વત્વા ''ઇમેહિ તીહિ ધમ્મેહિ સમન્નાગતસ્સ બુદ્ધસ્સ ભગવતો સબ્બં કાયકમ્મં ઞાણાનુપરિવત્તી''તિઆદિવચનતો (મહાનિ॰ ૧૫૬ અત્થતો સમાનં) ''ભગવતો ઇદં ઉપ્પજ્જતી''તિ વુત્તવચનં વિચારેતબ્બં. અહેતુકસ્સ મૂલાભાવેન સુપ્પતિટ્ઠિતતા નત્થીતિ બલભાવો અપરિપુણ્ણો, તસ્મા ઉદ્દેસવારે ''સમાધિબલં હોતિ, વીરિયબલં હોતી''તિ ન વુત્તં. તતો એવ હિ અહેતુકાનં સઙ્ગહવારે ઝાનઙ્ગાનિ ચ ન ઉદ્ધટાનિ. તેનેવ ઇમસ્મિમ્પિ અહેતુકદ્વયે બલાનિ અનુદ્દેસાસઙ્ગહિતાનિ. યસ્મા પન વીરિયસ્સ વિજ્જમાનત્તા સેસાહેતુકેહિ બલવં, યસ્મા ચ એત્થ વિતક્કાદીનં ઝાનપચ્ચયમત્તતા વિય સમાધિવીરિયાનં બલમત્તતા અત્થિ, તસ્મા નિદ્દેસવારે ''સમાધિબલં વીરિયબલ''ન્તિ વત્વા ઠપિતં. યસ્મા પન નેવ કુસલં નાકુસલં, તસ્મા સમ્માસમાધિ મિચ્છાસમાધીતિ, સમ્માવાયામો મિચ્છાવાયામોતિ ચ ન વુત્તન્તિ અધિપ્પાયો. એવં સતિ મહાકિરિયચિત્તેસુ ચ એતં ન વત્તબ્બં સિયા, વુત્તઞ્ચ, તસ્મા સમ્મા, મિચ્છા વા નિય્યાનિકસભાવાભાવતો મગ્ગપચ્ચયભાવં અપ્પત્તા સમાધિવાયામા ઇધ તથા ન વુત્તાતિ દટ્ઠબ્બા.

૫૭૪. ઇન્દ્રિયપરોપરિયત્તઆસયાનુસયસબ્બઞ્ઞુતાનાવરણઞાણાનિ ઇમસ્સાનન્તરં ઉપ્પજ્જમાનાનિ યમકપાટિહારિયમહાકરુણાસમાપત્તિઞાણાનિ ચ ઇમસ્સ અનન્તરં ઉપ્પન્નપરિકમ્માનન્તરાનિ ઇમિના આવજ્જિતારમ્મણેયેવ પવત્તન્તીતિ આહ ''**છ...પે૰... ગણ્હન્તી**''તિ. મહાવિસયત્તા મહાગજો વિય મહન્તાન્તિ **મહાગજં**.

રૂપાવચરારૂપાવચરકિરિયચિત્તવણ્ણના

૫૭૭. ઇદાનિ યાનિ કિરિયાનિ જાતાનિ, તાનિ વેદિતબ્બાનીતિ એવં યોજના કાતબ્બા. **અત્તભાવો**તિ પઞ્ચક્ખન્ધા વુચ્ચન્તિ.

ચિત્તુપ્પાદકણ્ડવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. રૂપકણ્ડં

ઉદ્દેસવણ્ણના

ઇદાનિ રૂપમબ્યાકતં ભાજેતબ્બં, તઞ્ચ કેનચિ સમયવવત્થાનં કત્વા ન સક્કા ભાજેતું. ન હિ રૂપસ્સ ચિત્તુપ્પાદેન સમયવવત્થાનં સક્કા કાતું અચિત્તસમુટ્ઠાનસબ્ભાવતો, ચિત્તસમુટ્ઠાનસ્સ ચ અનેકચિત્તસમુટ્ઠાનતાય રૂપસમુટ્ઠાપકચિત્તાનઞ્ચ કેસઞ્ચિ કત્થચિ અસમુટ્ઠાપનતાય વવત્થાનાભાવતો, વિઞ્ઞત્તિદ્વયવજ્જિતસ્સ રૂપસ્સ અચિત્તસહભુભાવતો ચ, ન ચ રૂપાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરણેન સમયવવત્થાનં યુજ્જતિ મહગ્ગતપ્પમાણાનં ઝાનાનં વિય રૂપાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહાતબ્બતાભાવા, ઉપાદારૂપેહિ ચ ન યુજ્જતિ તેસં સહજાતાદિપચ્ચયભાવેન અપ્પવત્તનતો, નાપિ મહાભૂતેહિ યુજ્જતિ કેસઞ્ચિ મહાભૂતાનં કેહિચિ ઉપાદારૂપેહિ વિના પવત્તિતો અસમાનકાલાનઞ્ચ સબ્ભાવતો. ન હિ ''યસ્મિં સમયે પથવીધાતુ ઉપ્પન્ના હોતિ, તસ્મિં સમયે ચક્ખાયતનં હોતી''તિ સક્કા વત્તું સોતાદિનિસ્સયભૂતાય પથવિયા ચિત્તાદિસમુટ્ઠાનાય ચ સહ ચક્ખાયતનસ્સ અભાવા. એવં સોતાયતનાદીસુપિ યોજેતબ્બં.

મહાભૂતેહિ અસમાનકાલાનિ વિઞ્ઞત્તિઉપચયાદીનિપિ તસ્મિં સમયે હોન્તીતિ ન સક્કા વત્તુન્તિ. એકસ્મિઞ્ચ કાલે અનેકાનિ કલાપસહસ્સાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ પવત્તન્તિ ચ, ન અરૂપધમ્માનં વિય રૂપાનં કલાપદ્વયસહાભાવો અત્થિ. એકસ્મિઞ્ચ કલાપે વત્તમાને એવ અઞ્ઞસ્સ નિરોધો, અઞ્ઞસ્સ ચુપ્પત્તિ હોતીતિ સબ્બથા રૂપાબ્યાકતં સમયવવત્થાનં કત્વા ન સક્કા વિભજિતું. એકકાદીહિ પન નયેહિ ન હેતુઆદિના સભાવેન વિભજિતું સક્કાતિ તથા વિભજનત્થં ચિત્તુપ્પાદકણ્ડે તાવ અવિભત્તં અબ્યાકતં અત્થીતિ દસ્સેતું સમયવવત્થાનેન વિના અબ્યાકતસ્સ સભાવતોયેવ નિદ્દેસે એકદેસં નિદ્દિસિત્વા નિગમનકરણસ્સ અનુપપત્તિતો ચ વિભત્તઞ્ચ અવિભત્તઞ્ચ સબ્બં સઙ્ગણ્હન્તો આહ ''કતમે ધમ્મા અબ્યાકતા? કુસલા...પે॰... અસઙ્ખતા ચ ધાતુ. ઇમે ધમ્મા અબ્યાકતા''તિ. અવિભત્તે હિ વિભજિતબ્બે દસ્સિતે વિભજનં યુત્તં ઞાતું ઇચ્છાય ઉપ્પાદિતાયાતિ. એત્થ પન વિપાકકિરિયાબ્યાકતં વિભત્તત્તા ન વિભજિતબ્બં, અસઙ્ખતા ચ ધાતુ ભેદાભાવતો. યં પનેત્થ ભેદયુત્તત્તા અવિભત્તત્તા ચ વિભજિતબ્બં, તં વિભજન્તો આહ ''**તત્થ કતમં સબ્બં રૂપ**''ન્તિઆદિ. અયમેત્થ પાળિયોજના.

નયં દસ્સેત્વાતિ એત્થ હેટ્ઠા ગહણમેવ નયદસ્સનં. તં વિપાકેસુ કત્વા વિઞ્ઞાતત્તા કિરિયાબ્યાકતેસુ નિસ્સક્કં. કામાવચરાદિભાવેન વત્તબ્બસ્સ કિરિયાબ્યાકતસ્સ વા દસ્સનં, તં કત્વા કામાવચરાતિઆદિકં ગહેત્વા વુત્તત્તા નિસ્સક્કં. **પઞ્ચવીસતિ રૂપાની**તિ પાળિયં વુત્તાનિ દસાયતનાનિ પઞ્ચદસ ચ સુખુમરૂપાનિ, ઉપચયસન્તતિયો વા એકન્તિ કત્વા હદયવત્થુઞ્ચ. **છન્નવુતી**તિ ચક્ખાદિદસકા સત્ત ઉતુસમુટ્ઠાનાદયો તયો અટ્ઠકા ઉતુચિત્તજા દ્વે સદ્દા ચ. કલાપભાવેન પવત્તરૂપરૂપાનિ ''રૂપકોટ્ઠાસા''તિ વુત્તાનિ રૂપકલાપકોટ્ઠાસભાવતો. **કોટ્ઠાસા**તિ ચ અંસા, અવયવાતિ અત્થો. **કોટ્ઠન્તિ** વા સરીરં, તસ્સ અંસા કેસાદયો કોટ્ઠાસાતિ અઞ્ઞેપિ અવયવા કોટ્ઠાસા વિય **કોટ્ઠાસા**. **નિબ્બાનં નિપ્પદેસતો ગહિત**ન્તિ સોપાદિસેસનિરુપાદિસેસરાગક્ખયાદિઅસઙ્ખતાદિવચનીયભાવેન ભિન્નં નિપ્પદેસતો ગહિતં. અત્થતો હિ એકાવ અસઙ્ખતા ધાતૂતિ.

૫૮૪. **સબ્બ**ન્તિ સકલં ચક્કવાળં. **પરિમણ્ડલં** પરિમણ્ડલસણ્ઠાનં, પરિક્ખેપતો છત્તિંસ સતસહસ્સાનિ દસ ચેવ સહસ્સાનિ અડ્ઢચતુત્થાનિ ચ યોજનસતાનિ હોન્તીતિ અત્થો. એત્થ ચ વટ્ટં ''પરિમણ્ડલ''ન્તિ વુત્તં. **ચત્તારિ**

નહુતાનીતિ ચત્તાલીસ સહસ્સાનિ. **નગવ્હયા**તિ નગાતિ અવ્હાતબ્બા નગસદ્દનામાતિ અત્થો.

દેવદાનવાદીનં તિગાવુતાદિસરીરવસેન મહન્તાનિ પાતુભૂતાનિ. તત્થાયં વચનત્થો – ભૂતાનિ જાતાનિ નિબ્બત્તાનિ મહન્તાનિ **મહાભૂતાની**તિ. અનેકચ્છરિયદસ્સનેન અનેકાભૂતવિસેસદસ્સનવસેન ચ માયાકારો મહન્તો ભૂતોતિ **મહાભૂતો**. યક્ખાદયો જાતિવસેનેવ મહન્તા ભૂતાતિ **મહાભૂતા**. નિરુળ્હો વા અયં મહાભૂતસદ્દો તેસુ દટ્ઠબ્બો. પથવિયાદયો પન મહાભૂતા વિય **મહાભૂતા**. ભૂતસદ્દસ્સ ઉભયલિઙ્ગત્તા નપુંસકતા કતા. **મહાપરિહારતો**તિ એત્થ વચનત્થં વદન્તો આહ "**મહન્તેહિ ભૂતાનિ, મહાપરિહારાનિ વા ભૂતાની**"તિ. તત્થ પચ્છિમત્થે પુરિમપદે ઉત્તરપદસ્સ પરિહારસદ્દસ્સ લોપં કત્વા "**મહાભૂતાની**"તિ વુચ્ચન્તિ.

અચ્ચિમતોતિ અગ્ગિસ્સ. કોટિસતસહસ્સં એકં **કોટિસતસહસ્સેકં**. **ચક્કવાળ**ન્તિ તં સબ્બં આણાક્ખેત્તવસેન એકં કત્વા વોહરન્તિ. **વિલીયતિ** ખારોદકેન. **વિકીરતી**તિ વિદ્ધંસતિ. ઉપાદિન્નકેસુ વિકારં દસ્સેન્તો "**પત્થદ્ધો**"તિઆદિમાહ. **કટ્ઠમુખેન વા**તિ **વા**-સદ્દો ઉપમત્થો. યથા કટ્ઠમુખસપ્પેન દટ્ઠો પત્થદ્ધો હોતિ, એવં પથવીધાતુપ્પકોપેન સો કાયો કટ્ઠમુખેવ હોતિ, કટ્ઠમુખમુખગતો વિય પત્થદ્ધો હોતીતિ અત્થો. અથ વા **વા**-સદ્દો એવસદ્દસ્સત્થે. ''પથવીધાતુપ્પકોપેના''તિ એતસ્સ ચ પરતો આહરિત્વા વેદિતબ્બો. તત્રાયમત્થો – ''કટ્ઠમુખેન દટ્ઠોપિ કાયો પથવીધાતુપ્પકોપેનેવ પત્થદ્ધો હોતિ, તસ્મા પથવીધાતુયા અવિયુત્તો સો કાયો સબ્બદા કટ્ઠમુખમુખગતો વિય હોતી''તિ. અથ વા અનિયમત્થો **વા**-સદ્દો. તત્રાયમત્થો – ''કટ્ઠમુખેન દટ્ઠો કાયો પત્થદ્ધો હોતિ વા ન વા હોતિ મન્તાગદવસેન, પથવીધાતુપ્પકોપેન પન મન્તાગદરહિતો સો કાયો કટ્ઠમુખમુખગતો વિય હોતિ એકન્તપત્થદ્ધો''તિ. **પૂતિયો**તિ કુથિતો. **મહાવિકારાનિ ભૂતાની**તિ મહાવિકારાનિ જાતાનિ, વિજ્જમાનાનીતિ વા અત્થો. એત્થ ચ પુરિમપદે ઉત્તરપદસ્સ વિકારસદ્દસ્સ લોપં કત્વા "**મહાભૂતાની**"તિ વુત્તાનિ.

પથવીતિઆદિના સબ્બલોકસ્સ પાકટાનિપિ વિપલ્લાસં મુઞ્ચિત્વા યથાસભાવતો પરિગ્ગય્હમાનાનિ મહન્તેન વાયામેન વિના ન પરિગ્ગય્હન્તીતિ પાકટાનિપિ દુવિઞ્ઞેય્યસભાવત્તા "**મહન્તાની**"તિ વુચ્ચન્તિ. તાનિ હિ સુવિઞ્ઞેય્યાનિ અમહન્તાનીતિ ગહેત્વા ઠિતો તેસં દુપ્પરિગ્ગહિતતં દિસ્વા ''અહો મહન્તાનિ એતાની''તિ પજાનાતિ. **ઉપાદાયા**તિ એતેન વિઞ્ઞાયમાના પચ્છિમકાલકિરિયા પવત્તીતિ કત્વા "**પવત્તરૂપ**"ન્તિ વુત્તં. એવઞ્હિ ''ઉપાદાયા''તિ એતેન પટિચ્ચસમુપ્પન્નતા વુત્તા હોતીતિ. અથ વા ઉપાદાયતિ નિસ્સયતીતિ ઉપાદાયં, ઉપાદાયમેવ રૂપં **ઉપાદાયરૂપં**, અઞ્ઞનિસ્સયસ્સ એકન્તનિસ્સિતસ્સ રૂપસ્સેતં અધિવચનં. તં પન ન સત્તસ્સ, નાપિ વેદનાદિનો તદભાવેપિ ભાવતોતિ દસ્સેતું "**ચતુન્નં મહાભૂતાન**"ન્તિઆદિમાહ. ભવતિ હિ નિસ્સયરૂપાનં સામિભાવોતિ.

તિવિધરૂપસઙ્ગહવણ્ણના

૫૮૫. પકિણ્ણકદુકેસુ અજ્ઝત્તિકદુકં મુઞ્ચિત્વા અઞ્ઞો સબ્બદુકેહિ તિકવસેન યોજનં ગચ્છન્તો નત્થિ, વિઞ્ઞત્તિદુકો ચ યોજનં ન ગચ્છતીતિ સબ્બદુકયોગીસુ આદિભૂતં અજ્ઝત્તિકદુકમેવ ગહેત્વા સેસેહિ સબ્બદુકેહિ યોજેત્વા તિકા વુત્તા. સક્કા હિ એતેન નયેન અઞ્ઞેસમ્પિ દુકાનં દુકન્તરેહિ લબ્ભમાના તિકયોજના વિઞ્ઞાતુન્તિ.

ચતુબ્બિધાદિરૂપસઙ્ગહવણ્ણના

૫૮૬. ચતુક્કેસુ એકન્તચિત્તસમુટ્ઠાનસ્સ વિઞ્ઞત્તિદ્વયભાવતો વિઞ્ઞત્તિદુકાદીહિ સમાનગતિકો ચિત્તસમુટ્ઠાનદુકોતિ તેન સહ ઉપાદાદુકસ્સ યોજનાય લબ્ભમાનોપિ ચતુક્કો ન વુત્તો, તથા સનિદસ્સનદુકાદીનં તેન તસ્સ ચ ઓળારિકદૂરદુકેહિ યોજનાય લબ્ભમાના ન વુત્તા, ધમ્માનં વા સભાવકિચ્ચાનિ બોધેતબ્બાકારઞ્ચ યાથાવતો જાનન્તેન ભગવતા તેન અઞ્ઞેસં તસ્સ ચ અઞ્ઞેહિ યોજના ન કતાતિ કિં એત્થ કારણપરિયેસનાય, અદ્ધા સા યોજના ન કાતબ્બા, યતો ભગવતા ન કતાતિ વેદિતબ્બા. અઞ્ઞે પન પકિણ્ણકદુકા અઞ્ઞેહિ પકિણ્ણકદુકેહિ યોજેતું યુત્તા, તેહિ યોજિતા એવ. વત્થુદુકાદીસુ પન સોતસમ્ફસ્સારમ્મણદુકાદયો વજ્જેત્વા અઞ્ઞેહિ આરમ્મણબાહિરાયતનાદિલબ્ભમાનદુકેહિ ઉપાદિન્નકદુકસ્સ ઉપાદિન્નુપાદાનિયદુકસ્સ ચ યોજનાય ચતુક્કા લબ્ભન્તિ, ચિત્તસમુટ્ઠાનદુકસ્સ ચ સબ્બારમ્મણબાહિરાયતનાદિલબ્ભમાનદુકેહિ. અવસેસેહિ પન તેસં અઞ્ઞેસઞ્ચ સબ્બવત્થુદુકાદીહિ યોજનાય ન લબ્ભન્તીતિ વેદિતબ્બા.

ઉદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

રૂપવિભત્તિ

એકકનિદ્દેસવણ્ણના

૫૯૪. અવિજ્જમાનવિભાગસ્સ વિભાગાભાવદસ્સનમેવ **નિદ્દેસો** નિચ્છયકરણતો, તસ્મા ‘‘સબ્બં રૂપં ન હેતુમેવા’’તિઆદિના વિભાગાભાવાવધારણેન એવ-સદ્દેન નિદ્દેસં કરોતિ. **હેતુહેતૂ**તિ મૂલહેતુ, હેતુપચ્ચયહેતૂતિ વા અયમત્થો. **મહાભૂતા હેતૂ**તિ અયમેવત્થો **મહાભૂતા પચ્ચયો**તિ એતેનપિ વુત્તોતિ. હેતુપચ્ચયસદ્દાનં સમાનત્થત્તા પચ્ચયો એવ હેતુ **પચ્ચયહેતુ**. યો ચ રૂપક્ખન્ધસ્સ હેતુ, સો એવ તસ્સ પઞ્ઞાપનાય હેતૂતિ વુત્તો તદભાવે અભાવતો. **અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નાનં કમ્મસમાદાનાનં ઠાનસો હેતુસો વિપાક**ન્તિ એત્થ વિજ્જમાનેસુપિ અઞ્ઞેસુ પચ્ચયેસુ ઇટ્ઠાનિટ્ઠવિપાકનિયામકત્તા ઉત્તમં પધાનં કુસલાકુસલં ગતિઉપધિકઆલપયોગસમ્પત્તિવિપત્તિટ્ઠાનનિપ્ફાદિતં ઇટ્ઠાનિટ્ઠારમ્મણઞ્ચ કમ્મમિવ પધાનત્તા ‘‘હેતૂ’’તિ વુત્તન્તિ ઇમિના અધિપ્પાયેન કમ્મારમ્મણાનિ ‘‘**ઉત્તમહેતૂ**’’તિ વુત્તાનિ. વક્ખતિ ચ ‘‘ગતિઉપધિકાલપયોગા વિપાકસ્સ ઠાનં, કમ્મં હેતૂ’’તિ. ઇધ પન કમ્મમિવ ઉત્તમત્તા આરમ્મણમ્પિ હેતુવચનં અરહતીતિ ‘‘**ઉત્તમહેતૂ**’’તિ વુત્તં. **સઙ્ખારાન**ન્તિ પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાદીનં અવિજ્જા સાધારણપચ્ચયત્તા ‘‘હેતૂ’’તિ વુત્તા. **ફરતી**તિ ગચ્છતિ પાપુણાતિ. **પટિક્ખેપનિદ્દેસો**તિ ઇદં માતિકાય આગતપટિક્ખેપવસેન વુત્તં. ઇધ પન માતિકાય ન હેતુપદાદિસઙ્ગહિતતા ચ રૂપસ્સ વુત્તા તંતંસભાવત્તા, અવધારિતતા ચ અનઞ્ઞસભાવતો.

રૂપીદુકે રૂપીપદમેવ ઇધ ‘‘રૂપ’’ન્તિ વુત્તં. તેન રૂપીરૂપપદાનં એકત્થતા સિદ્ધા હોતિ રુપ્પનલક્ખણયુત્તસ્સેવ રૂપીરૂપભાવતો. **ઉપ્પન્નં છહિ વિઞ્ઞાણેહિ વિઞ્ઞેય્ય**ન્તિ અરૂપતો વિધુરં રૂપસ્સ સભાવં દસ્સેતિ. ન હિ અરૂપં ઉપ્પન્નં છહિ વિઞ્ઞાણેહિ વિઞ્ઞેય્યં યથા રૂપં, તેન રૂપં ઉપ્પન્નં છહિ વિઞ્ઞાણેહિ વિઞ્ઞેય્યં, ન અરૂપન્તિ અરૂપતો નિવત્તેત્વા રૂપે એવ એતં સભાવં નિયમેતિ, ન રૂપં એતસ્મિં સભાવે. અત્થિ હિ રૂપં અતીતાનાગતં યં ઉપ્પન્નં છહિ વિઞ્ઞાણેહિ વિઞ્ઞેય્યસભાવં ન હોતીતિ. એતમેવ ચ નિયમં પુન એવસદ્દેન નિયમેતિ ‘‘યથાવુત્તો નિયમો રૂપે અત્થિ એવ, અરૂપે વિય ન નત્થી’’તિ. અથ વા **સબ્બં રૂપ**ન્તિ ભૂતુપાદાયરૂપં કાલભેદં અનામસિત્વા ‘‘સબ્બ’’ન્તિ વુત્તં, તં સબ્બં અરૂપેહિ સમાનવિઞ્ઞેય્યસભાવં અતીતાનાગતં નિવત્તેતું ઉપ્પન્નન્તિ એતેન વિસેસેતિ, તં ઉપ્પન્નં સબ્બં રૂપં છહિ વિઞ્ઞાણેહિ વિઞ્ઞેય્યમેવાતિ અત્થો.

નનુ એવં રૂપાયતનસ્સપિ સોતવિઞ્ઞાણાદીહિ વિઞ્ઞેય્યતા આપજ્જતીતિ? નાપજ્જતિ રૂપં સબ્બં સમ્પિણ્ડેત્વા એકન્તલક્ખણદસ્સનવસેન એકીભાવેન ગહેત્વા અરૂપતો વિધુરસ્સ છહિ વિઞ્ઞાણેહિ વિઞ્ઞેય્યસભાવસ્સ દસ્સનતો. પચ્ચુપ્પન્નરૂપમેવ છહિ વિઞ્ઞાણેહિ વિઞ્ઞેય્યન્તિ એતસ્મિં પન નિયમે ''સબ્બં રૂપ''ન્તિ એત્થાયં વિઞ્ઞેય્યભાવનિયમો ન વુત્તો, અથ ખો પચ્ચુપ્પન્નન્તિ સબ્બરૂપસ્સ એકન્તલક્ખણનિયમો દસ્સિતો ન સિયા. પાળિયઞ્ચ **વિઞ્ઞેય્યમેવાતિ એવ**-કારો વુત્તો, ન ઉપ્પન્નમેવાતિ. તસ્મા ઉપ્પન્નસ્સેવ મનોવિઞ્ઞેય્યનિયમાપત્તિ નત્થીતિ કિં સોતપતિતત્તેન, તસ્મા વુત્તનયેનત્થો યોજેતબ્બો.

કથંવિધન્તિ ગુણેહિ કથં સણ્ઠિતં. ઞાણમેવ **ઞાણવત્થુ**. સમાનજાતિકાનં સઙ્ગહો, સમાનજાતિયા વા સઙ્ગહો **સજાતિસઙ્ગહો**. સઞ્જાયન્તિ એત્થાતિ સઞ્જાતિ, સઞ્જાતિયા સઙ્ગહો **સઞ્જાતિસઙ્ગહો**, સઞ્જાતિદેસેન સઙ્ગહોતિ અત્થો. અઞ્ઞમઞ્ઞોપકારવસેન અવિપ્પયોગેન ચ સમાધિદેસે જાતા સમ્માસતિઆદયો સમાધિક્ખન્ધે સઙ્ગહિતા. યત્થ ચ સતિઆદિસહાયવતો સમાધિસ્સ અત્તનો કિચ્ચકરણં, સો ચિત્તુપ્પાદો સમાધિદેસો. સમ્માસઙ્કપ્પસ્સ ચ અપ્પનાભાવતો પટિવેધસદિસં કિચ્ચન્તિ સમાનેન પટિવેધકિચ્ચેન દિટ્ઠિસઙ્કપ્પા પઞ્ઞાક્ખન્ધે સઙ્ગહિતા.

રૂપવિભત્તિએકકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

દુકનિદ્દેસો

ઉપાદાભાજનીયકથાવણ્ણના

૫૯૬. અપ્પરજક્ખાદિસત્તસમૂહદસ્સનં **બુદ્ધચક્ખુ**, છસુ અસાધારણઞાણેસુ ઇન્દ્રિયપરોપરિયત્તઞાણં દટ્ઠબ્બં. સબ્બસઙ્ખતાસઙ્ખતદસ્સનં **સમન્તચક્ખુ**. ''દુક્ખં પરિઞ્ઞેય્યં પરિઞ્ઞાત''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૮૧; મહાવ॰ ૧૫) એવમાદિના આકારેન પવત્તં ઞાણદસ્સનં **ઞાણચક્ખુ**, તમ્પિ પુરિમદ્વયમિવ કામાવચરં. ચતુસચ્ચધમ્મદસ્સનં **ધમ્મચક્ખુ**. ઉપત્થમ્ભભૂતા ચતુસમુટ્ઠાનિકરૂપસન્તતિયો સમ્ભારા. સહ સમ્ભારેહિ **સસમ્ભારં**, સમ્ભારવન્તં. **સમ્ભવો**તિ આપોધાતુમેવ સમ્ભવસમ્ભૂતમાહ. **સણ્ઠાન**ન્તિ વણ્ણાયતનમેવ પરિમણ્ડલાદિસણ્ઠાનભૂતં. તેસં પન વિસું વચનં તથાભૂતાનં અતથાભૂતાનઞ્ચ આપોધાતુવણ્ણાયતનાનં યથાવુત્તે મંસપિણ્ડે વિજ્જમાનત્તા. ચુદ્દસસમ્ભારો હિ મંસપિણ્ડો. સમ્ભવસ્સ ચતુધાતુનિસ્સિતેહિ સહ વુત્તસ્સ ધાતુત્તયનિસ્સિતતા યોજેતબ્બા. આપોધાતુવણ્ણાયતનાનમેવ વા સમ્ભવસણ્ઠાનાભાવા વિસું વુત્તાતિ ચતુધાતુનિસ્સિતતા ચ ન વિરુજ્ઝતિ. યં મંસપિણ્ડં સેતાદિના સઞ્જાનન્તો ન પસાદચક્ખું સઞ્જાનાતિ, પત્થિણ્ણતાદિવિસેસં વત્તુકામો ''પથવીપિ અત્થી''તિઆદિ વુત્તમ્પિ વદતિ.

સરીરસણ્ઠાનુપ્પત્તિદેસભૂતેતિ એતેન અવસેસં કણ્હમણ્ડલં પટિક્ખિપતિ. સ્નેહમિવ સત્તક્ખિપટલાનિ બ્યાપેત્વા ઠિતાહેવ અત્તનો નિસ્સયભૂતાહિ ચતૂહિ ધાતૂહિ કતૂપકારં તંનિસ્સિતેહિ એવ આયુવણ્ણાદીહિ અનુપાલિતપરિવારિતં તિસન્તતિરૂપસમુટ્ઠાપકેહિ ઉતુચિત્તાહારેહિ ઉપત્થમ્ભિયમાનં તિટ્ઠતિ. સત્તક્ખિપટલાનં બ્યાપનવચનેન ચ અનેકકલાપગતભાવં ચક્ખુસ્સ દસ્સેતિ. **પમાણતો ઊકાસિરમત્ત**ન્તિ ઊકાસિરમત્તે પદેસે પવત્તનતો વુત્તં. **રૂપાનિ મનુપસ્સતી**તિ **મ**-કારો પદસન્ધિકરો. અથ વા **મનૂ**તિ મચ્ચો. ઉપકારભૂતેહિ **સઙ્ગહિતો**. **પરિયાયેના**તિ ચતુન્નં પસાદો તેસુ એકસ્સ દ્વિન્નઞ્ચાતિપિ વત્તું યુત્તો સમાનધનાનં ધનં વિયાતિ એતેન પરિયાયેન. **સરીરં** રૂપક્ખન્ધો એવ. પટિઘટ્ટનમેવ નિઘંસો **પટિઘટ્ટનાનિઘંસો**. રૂપાભિમુખભાવેન ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ નિસ્સયભાવાપત્તિસઙ્ખાતો પટિઘટ્ટનતો જાતો વા નિઘંસો **પટિઘટ્ટનાનિઘંસો**.

પરિકપ્પવચનં ''સચે આપાથં આગચ્છેય્યા''તિ હેતુકિરિયં, ''પસ્સેય્યા''તિ ફલકિરિયઞ્ચ પરિકપ્પેત્વા તેન પરિકપ્પેન વચનં. એત્થ ચ હેતુકિરિયા અનેકત્તા અવુત્તાપિ વિઞ્ઞાયતીતિ દટ્ઠબ્બા. ''પસ્સે વા''તિ ઇમિના વચનેન તીસુપિ કાલેસુ ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ નિસ્સયભાવં અનુપગચ્છન્તં ચક્ખું સઙ્ગણ્હાતિ. દસ્સને પરિણાયકભાવો **દસ્સનપરિણાયકટ્ઠો**. યથા હિ ઇસ્સરો ''ઇદઞ્ચિદઞ્ચ કરોથા''તિ વદન્તો તસ્મિં તસ્મિં કિચ્ચે સપુરિસે પરિણાયતિ પવત્તયતિ, એવમિદમ્પિ ચક્ખુસમ્ફસ્સાદીનં નિસ્સયભાવેન તે ધમ્મે દસ્સનકિચ્ચે આણાપેન્તં વિય પરિણાયતીતિ ચક્ખૂતિ વુચ્ચતિ. ચક્ખતીતિ હિ **ચક્ખુ**, યથાવુત્તેન નયેન આચિક્ખતિ પરિણાયતીતિ અત્થો. અથ વા સમવિસમાનિ રૂપાનિ ચક્ખતિ આચિક્ખતિ, પકાસેતીતિ વા **ચક્ખુ**. સઞ્ઞાયન્તિ એત્થાતિ **સઞ્ઞાતિ**. કે સઞ્ઞાયન્તિ? ફસ્સાદીનિ . તથા **સમોસરણં**. ચક્ખુસમ્ફસ્સાદીનં અત્તનો તિક્ખમન્દભાવાનુપવત્તનેન **ઇન્દટ્ઠં કારેતી**તિ. નિચ્ચં ધુવં અત્તાતિ ગહિતસ્સપિ **લુજ્જનપલુજ્જનટ્ઠેન**. વળઞ્જન્તિ પવિસન્તિ એતેનાતિ વળઞ્જનં, તંદ્વારિકાનં ફસ્સાદીનં **વળઞ્જનટ્ઠેન**.

૫૯૭. પુબ્બે વુત્તો પરિકપ્પો એવ **વિકપ્પનત્થો**. **ઘટ્ટયમાનમેવા**તિ પસાદસ્સ અભિમુખભાવવિસેસં ગચ્છન્તમેવ.

૫૯૯. રૂપં આરબ્ભ ચક્ખુસમ્ફસ્સાદીનં ઉપ્પત્તિવચનેનેવ તેસં તંદ્વારિકાનં અઞ્ઞેસઞ્ચ રૂપં આરબ્ભ ઉપ્પત્તિ વુત્તા હોતિ. યથા ચ તેસં રૂપં પચ્ચયો હોતિ, તેન પચ્ચયેન ઉપ્પત્તિ વુત્તા હોતીતિ અધિપ્પાયેન "**ઇમિના**"તિઆદિમાહ. તત્થ **ચક્ખુપસાદવત્થુકાનં ફસ્સાદીન**ન્તિ ઇમિના વચનેન તદાલમ્બનરૂપારમ્મણતાય તંસદિસાનં મનોધાતુઆદીનઞ્ચ પુરેજાતપચ્ચયેન ઉપ્પત્તિ દસ્સિતાતિ દટ્ઠબ્બા. યત્થ પન વિસેસો અત્થિ, તં દસ્સેતું "**ચક્ખુદ્વારજવનવીથિપરિયાપન્નાન**"ન્તિઆદિમાહ. તાનિ હિ રૂપં ગરું કત્વા પવત્તમાનસ્સાદનાભિનન્દનભૂતાનિ તંસમ્પયુત્તાનિ ચ આરમ્મણાધિપતિઆરમ્મણૂપનિસ્સયેહિ ઉપ્પજ્જન્તિ, અઞ્ઞાનિ આરમ્મણપુરેજાતેનેવાતિ એવં ''આરબ્ભા''તિ વચનં આરમ્મણપચ્ચયતો અઞ્ઞપચ્ચયભાવસ્સપિ દીપકં, આરમ્મણવચનં આરમ્મણપચ્ચયભાવસ્સેવાતિ અયમેતેસં વિસેસો.

૬૦૦. **સુણાતી**તિ સોતવિઞ્ઞાણસ્સ નિસ્સયભાવેન સુણાતિ. જિવ્હાસદ્દેન વિઞ્ઞાયમાના કિરિયા સાયનન્તિ કત્વા "**સાયનટ્ઠેના**"તિ આહ. કુચ્છિતાનં દુક્ખસમ્પયુત્તફસ્સાદીનં આયોતિ **કાયો**, દુક્ખદુક્ખવિપરિણામદુક્ખાનં વા. કાયાયતનસ્સ બ્યાપિતાય ચક્ખુપસાદે કાયપસાદભાવોપિ અત્થિ, તેન ચક્ખુપસાદસ્સ અનુવિદ્ધત્તા નો બ્યાપિતા ચ ન સિયા, વુત્તા ચ સા. તસ્મા ચક્ખુપસાદસ્સ ફોટ્ઠબ્બાવભાસનં કાયપસાદસ્સ ચ રૂપાવભાસનં આપજ્જન્તિ લક્ખણસમ્મિસ્સતં ચોદેતિ. ચક્ખુકાયાનં અઞ્ઞનિસ્સયત્તા કલાપન્તરગતતાય "**અઞ્ઞસ્સ અઞ્ઞત્થ અભાવતો**"તિ આહ. રૂપરસાદિનિદસ્સનં સમાનનિસ્સયાનઞ્ચ અઞ્ઞમઞ્ઞસભાવાનુપગમેન અઞ્ઞમઞ્ઞસ્મિં અભાવો, કો પન વાદો અસમાનનિસ્સયાનન્તિ દસ્સેતું વુત્તં.

રૂપાભિઘાતારહો ચ સો ભૂતપ્પસાદો ચાતિ **રૂપાભિઘાતારહભૂતપ્પસાદો**. એવંલક્ખણં ચક્ખુ. **રૂપાભિઘાતો**તિ ચ રૂપે, રૂપસ્સ વા અભિઘાતોતિ અત્થો. પરિપુણ્ણાપરિપુણ્ણાયતનત્તભાવનિબ્બત્તકસ્સ કમ્મસ્સ નિદાનભૂતા કામતણ્હા રૂપતણ્હા ચ તદાયતનિકભવપત્થનાભાવતો દટ્ઠુકામતાદિવોહારં અરહતીતિ દુતિયો નયો સબ્બત્થ વુત્તો. તત્થ દટ્ઠુકામતાનિદાનં કમ્મં સમુટ્ઠાનમેતેસન્તિ **દટ્ઠુકામતાનિદાનકમ્મસમુટ્ઠાનાનિ**, એવંવિધાનં ભૂતાનં પસાદલક્ખણં ચક્ખુ, એવંવિધો વા ભૂતપ્પસાદો **દટ્ઠુકામતાનિ...પે॰... પસાદો**. એવંલક્ખણં ચક્ખુ. રૂપેસુ પુગ્ગલસ્સ વા વિઞ્ઞાણસ્સ વા **આવિઞ્છનરસં**.

કાયો સબ્બેસન્તિ કો એત્થ વિસેસો, નનુ તેજાદિઅધિકાનઞ્ચ ભૂતાનં પસાદા સબ્બેસંયેવાતિ? સચ્ચમેતં, ઇદં પન ''સબ્બેસ''ન્તિ વચનં ''સમાનાન''ન્તિ ઇમમત્થં દીપેતિ અનુવત્તમાનસ્સ એકદેસાધિકભાવસ્સ નિવારણવસેન વુત્તત્તા. **તેજાદીન**ન્તિ પદીપસઙ્ખાતસ્સ તેજસ્સ ઓભાસેન વાયુસ્સ સદ્દેન પથવિયા ગન્ધેન ખેળસઙ્ખાતસ્સ ઉદકસ્સ રસેનાતિ પુરિમવાદે પચ્છિમવાદે ચ યથાયોગં તંતંભૂતગુણેહિ અનુગ્ગય્હભાવતો રૂપાદિગ્ગહણે ઉપકરિતબ્બતોતિ અત્થો. **રૂપાદીનં અધિકભાવદસ્સનતો**તિ અગ્ગિમ્હિ રૂપસ્સ પભસ્સરસ્સ વાયુમ્હિ સદ્દસ્સ સભાવેન સુય્યમાનસ્સ પથવિયા સુરભિઆદિનો ગન્ધસ્સ આપે ચ રસસ્સ મધુરસ્સ વિસેસયુત્તાનં દસ્સનતો "**રૂપાદયો તેસં ગુણા**"તિ પઠમવાદી આહ. તસ્સેવ ચ "**ઇચ્છેય્યામા**"તિઆદિના ઉત્તરમાહ. ઇમિનાવુપાયેન દુતિયવાદિસ્સપિ નિગ્ગહો હોતીતિ.

અથ વા રૂપાદિવિસેસગુણેહિ તેજઆકાસપથવીઆપવાયૂહિ ચક્ખાદીનિ કતાનીતિ વદન્તસ્સ કણાદસ્સ વાદં તતિયં ઉદ્ધરિત્વા તં નિગ્ગહેતું "**અથાપિ વદેય્યુ**"ન્તિઆદિ વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં. આસવે ઉપલબ્ભમાનોપિ ગન્ધો પથવિયા આપોસંયુત્તાય કપ્પાસતો વિસદિસાયાતિ ન કપ્પાસગન્ધસ્સ અધિકભાવાપત્તીતિ ચે? ન, અનભિભૂતત્તા. આસવેહિ ઉદકસંયુત્તા પથવી ઉદકેન અભિભૂતા, ન કપ્પાસપથવીતિ તસ્સાયેવ અધિકેન ગન્ધેન ભવિતબ્બન્તિ. ઉણ્હોદકસઞ્ઞુત્તો ચ અગ્ગિ ઉપલબ્ભનીયો મહન્તોતિ કત્વા તસ્સ ફસ્સો વિય વણ્ણોપિ પભસ્સરો ઉપલબ્ભિતબ્બોતિ ઉણ્હોદકવણ્ણતો અગ્ગિના અનભિસમ્બન્ધસ્સ સીતુદકસ્સ વણ્ણો પરિહાયેથ. **તસ્મા**તિ એતસ્સુભયસ્સ અભાવા. તદભાવેન હિ રૂપાદીનં તેજાદિવિસેસગુણતા નિવત્તિતા, તંનિવત્તનેન ''તેજાદીનં ગુણેહિ રૂપાદીહિ અનુગ્ગય્હભાવતો''તિ ઇદં કારણં નિવત્તિતન્તિ. એવં પરમ્પરાય ઉભયાભાવો વિસેસકપ્પનપ્પહાનસ્સ કારણં હોતીતિ આહ "**તસ્મા પહાયેથેત**"ન્તિઆદિ. એકકલાપેપિ રૂપરસાદયો વિસદિસા, કો પન વાદો નાનાકલાપે ચક્ખાદયો ભૂતવિસેસાભાવેપીતિ દસ્સેતું **રૂપરસાદિનિદસ્સનં** વુત્તં.

યદિ ભૂતવિસેસો નત્થિ, કિં પન ચક્ખાદિવિસેસસ્સ કારણન્તિ તં દસ્સેતું "**યં અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સા**"તિઆદિમાહ. એકમ્પિ કમ્મં પઞ્ચાયતનિકત્તભાવપત્થનાનિપ્ફન્નં ચક્ખાદીનં વિસેસહેતુત્તા ''અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ અસાધારણ''ન્તિ ચ ''કમ્મવિસેસો''તિ ચ વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં. ન હિ તં યેન વિસેસેન ચક્ખુસ્સ પચ્ચયો, તેનેવ સોતસ્સ હોતિ ઇન્દ્રિયન્તરાભાવપ્પત્તિતો. ''પટિસન્ધિક્ખણે મહગ્ગતા એકા ચેતના કટત્તારૂપાનં કમ્મપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૧૨.૭૮) વચનેન પટિસન્ધિક્ખણે વિજ્જમાનાનં સબ્બેસં કટત્તારૂપાનં એકા ચેતના કમ્મપચ્ચયો હોતીતિ વિઞ્ઞાયતિ. નાનાચેતનાય હિ તદા ઇન્દ્રિયુપ્પત્તિયં સતિ પરિત્તેન ચ મહગ્ગતેન ચ કમ્મુના નિબ્બત્તિતં કટત્તારૂપં આપજ્જેય્યાતિ ન ચેકા પટિસન્ધિ અનેકકમ્મનિબ્બત્તા હોતીતિ સિદ્ધમેકેન કમ્મેન અનેકિન્દ્રિયુપ્પત્તિ હોતીતિ. અનલ્લીનો નિસ્સયો એતસ્સાતિ **અનલ્લીનનિસ્સયો**, રૂપસદ્દસઙ્ખાતો વિસયો. ગન્ધરસાનં નિસ્સયા ઘાનજિવ્હાનિસ્સયે અલ્લીયન્તીતિ તે નિસ્સયવસેન અલ્લીના, ફોટ્ઠબ્બં સયં કાયનિસ્સયઅલ્લીનં ભૂતત્તયત્તા. **દૂરે...પે॰... સમ્પત્તો એવ નામ** પટિઘટ્ટનનિઘંસજનકતોતિ અધિપ્પાયો. સદ્દો પન **ધાતુપરમ્પરાય** વાયુ વિય **આગન્ત્વા** નિસ્સયવસેન સોતનિસ્સયે અલ્લીયિત્વા **સોતં ઘટ્ટેત્વા** વવત્થાનં ગચ્છન્તો **સણિકં વવત્થાનં ગચ્છતી**તિ વુત્તો. એવં પન સતિચિત્તસમુટ્ઠાનં સદ્દાયતનં સોતવિઞ્ઞાણસ્સ કદાચિપિ આરમ્મણપચ્ચયો ન સિયા. ન હિ બહિદ્ધા ચિત્તસમુટ્ઠાનુપ્પત્તિ ઉપપજ્જતીતિ.

ચિરેન સુય્યેય્યાતિ કસ્મા એતં વુત્તં, નનુ દૂરે ઠિતેહિ રજકાદિસદ્દા ચિરેન સુય્યન્તીતિ? ન, દૂરાસન્નાનં યથાપાકટે સદ્દે ગહણવિસેસતો. યથા હિ દૂરાસન્નાનં વચનસદ્દે યથા પાકટીભૂતે ગહણવિસેસતો આકારવિસેસાનં અગ્ગહણં ગહણઞ્ચ હોતિ, એવં રજકાદિસદ્દેપિ આસન્નસ્સ આદિતો પભુતિ યાવાવસાના કમેન પાકટીભૂતે દૂરસ્સ

ચાવસાને મજ્ઝે વા પિણ્ડવસેન પવત્તિપાકટીભૂતે નિચ્છયગહણાનં સોતવિઞ્ઞાણવીથિયા પરતો પવત્તાનં વિસેસતો લહુકં સુતો ચિરેન સુતોતિ અભિમાનો હોતિ. સો પન સદ્દો યત્થ ઉપ્પન્નો, તં નિસ્સિતોવ અત્તનો વિજ્જમાનક્ખણે સોતસ્સ આપાથમાગચ્છતિ. દૂરે ઠિતો પન સદ્દો અઞ્ઞત્થ પટિઘોસુપ્પત્તિયા ભાજનાદિચલનસ્સ ચ અયોકન્તો વિય અયોચલનસ્સ પચ્ચયો હોતીતિ દટ્ઠબ્બો. યથા વા ઘણ્ટાભિઘાતાનુજાનિ ભૂતાનિ અનુરવસ્સ નિસ્સયભૂતાનિ ઘટ્ટનસભાવાનિ, એવં ઘટ્ટનાનુજાનિ યાવ સોતપ્પસાદા ઉપ્પત્તિવસેન આગતાનિ ભૂતાનિ ઘટ્ટનસભાવાનેવાતિ તંનિસ્સિતો સદ્દો નિસ્સયવસેન ધાતુપરમ્પરાય ઘટ્ટેત્વા સણિકં વવત્થાનં ગચ્છતીતિ વુત્તો. **અસુકદિસાય નામાતિ ન પઞ્ઞાયેય્ય**. કસ્મા? સોતપ્પદેસસ્સેવ સદ્દસ્સ ગહણતો.

વિસમે અજ્ઝાસયો એતસ્સાતિ વિસમજ્ઝાસયો, અજ્ઝાસયરહિતમ્પિ ચક્ખુ વિસમનિન્નત્તા વિસમજ્ઝાસયં વિય હોતીતિ “**વિસમજ્ઝાસય**”ન્તિ વુત્તં. ચક્ખુમતો વા પુગ્ગલસ્સ અજ્ઝાસયવસેન ચક્ખુ “**વિસમજ્ઝાસય**”ન્તિ વુત્તં.

કણ્ણચ્છિદ્દેયેવ પવત્તનતો આરમ્મણગ્ગહણહેતુતો ચ તત્થેવ “**અજ્ઝાસયં કરોતી**”તિ વુત્તં. તસ્સ સોતસ્સ સોતવિઞ્ઞાણનિસ્સયભાવેન સદ્દસવને. **અજટાકાસોપિ વટ્ટતી**તિ એતસ્સ અટ્ઠકથાધિપ્પાયેન અત્થં વદન્તો “**અન્તોલેણસ્મિ**”ન્તિઆદિમાહ. અત્તનો અધિપ્પાયેન વદન્તો “**કિં એતાય ધમ્મતાયા**”તિઆદિમવોચ.

વાતૂપનિસ્સયો ગન્ધો ગોચરો એતસ્સાતિ **વાતૂપનિસ્સયગન્ધગોચરં**. એત્થ ચ ગન્ધગ્ગહણસ્સ વાતો ઉપનિસ્સયો, તબ્બોહારેન પન ગન્ધો ‘‘વાતૂપનિસ્સયો’’તિ વુત્તો. અથ વા વાતો એવ ઉપનિસ્સયો વાતૂપનિસ્સયો. કસ્સાતિ? ઘાનવિઞ્ઞાણસ્સ. સો સહકારીપચ્ચયન્તરભૂતો એતસ્સ અત્થીતિ **વાતૂપનિસ્સયો**, ગન્ધો પચ્ચયો.

આપો ચ સહકારીપચ્ચયન્તરભૂતો ખેળાદિકો. તથા પથવી. ગહેતબ્બસ્સ હિ ફોટ્ઠબ્બસ્સ ઉપ્પીળિયમાનસ્સ આધારભૂતા પથવી કાયસ્સ ચ ફોટ્ઠબ્બેન ઉપ્પીળિયમાનસ્સ નિસ્સયભૂતાનં આધારભૂતા સબ્બદા ફોટ્ઠબ્બગહણસ્સ ઉપનિસ્સયોતિ. ઉપ્પીળનેન પન વિના ફોટ્ઠબ્બગહણે કાયાયતનસ્સ નિસ્સયભૂતા પથવી ઉપનિસ્સયોતિ દટ્ઠબ્બા. સબ્બદાપિ ચ તસ્સા ઉપનિસ્સયભાવો યુત્તો એવ.

પઞ્ચવણ્ણાનન્તિ વચનં તદાધારાનં સુત્તાનં નાનત્તદસ્સનત્થં. પઞ્ચપ્પકારા પઞ્ચવણ્ણા. **એકન્તતો**તિ ઇદં સબ્બદા ઉપ્પીળનેન વિનિબ્ભુજ્જિતું અસક્કુણેય્યાનં કલાપન્તરરૂપાનં સબ્ભાવા તેસં નિવત્તનત્થં વુત્તં. ન હિ તાનિ એકન્તેન અવિનિભુત્તાનિ કલાપન્તરગતત્તાતિ.

૬૧૬. **વણ્ણનિભા**તિ રૂપાયતનમેવ નિદ્દિટ્ઠન્તિ તદેવ અપેક્ખિત્વા “**સનિદસ્સન**”ન્તિ નપુંસકનિદ્દેસો કતો. **તસ્મા**તિ નિપ્પરિયાયરૂપાનં નીલાદીનં કુસિત્વા અજાનિતબ્બતો દીઘાદીનઞ્ચ કુસિત્વા જાનિતબ્બતો **ન નિપ્પરિયાયેન દીઘં રૂપાયતનં**. **તં તં નિસ્સાયા**તિ દીઘાદિસન્નિવેસં ભૂતસમુદાયં નિસ્સાય. **તથા તથા ઠિત**ન્તિ દીઘાદિસન્નિવેસેન ઠિતં વણ્ણસમુદાયભૂતં રૂપાયતનમેવ દીઘાદિવોહારેન ભાસિતં. **અઞ્ઞમઞ્ઞપરિચ્છિન્નં** એકસ્મિં ઇતરસ્સ અભાવા. વિસયગોચરાનં વિસેસો અનઞ્ઞત્થભાવો તબ્બહુલચારિતા ચ ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ.

૬૨૦. ભેરિસદ્દાદીનઞ્ચ વાદિતસદ્દત્તા “**વુત્તાવસેસાન**”ન્તિ આહ. અમનુસ્સવચનેન ન મનુસ્સેહિ અઞ્ઞે પાણિનો એવ ગહિતા, અથ ખો કટ્ઠાદયોપીતિ અધિપ્પાયેન “**સેસો સબ્બોપી**”તિ આહ. એવં સન્તેપિ વત્થુવિસેસકિત્તનવસેન

પાળિયં અનાગતો તથા કિત્તેતબ્બો **યે વા પના**તિ વુત્તોતિ અધિપ્પાયો.

૬૨૪. **વિસ્સગન્ધો**તિ વિરૂપો મંસાદિગન્ધો. **લમ્બિલ**ન્તિ મધુરમ્બિલં.

૬૩૨. સઞ્જાનન્તિ એતેનાતિ **સઞ્જાનનં**, ઉપલક્ખણં. સકેન સકેન કમ્મચિત્તાદિના પચ્ચયેન સમુટ્ઠિતાનિપિ ઇત્થિલિઙ્ગાદીનિ ઇન્દ્રિયસહિતે સરીરે ઉપ્પજ્જમાનાનિ તંતદાકારાનિ હુત્વા ઉપ્પજ્જન્તીતિ "**ઇત્થિન્દ્રિયં પટિચ્ચ સમુટ્ઠહ**ન્તી''તિ વુત્તાનિ. ઇત્થિલિઙ્ગાદીસુ એવ ચ અધિપતિભાવા એતસ્સ ઇન્દ્રિયતા વુત્તા, ઇન્દ્રિયસહિતે સન્તાને ઇત્થિલિઙ્ગાદિઆકારરૂપપચ્ચયાનં અઞ્ઞથા અનુપ્પાદનતો ઇત્થિગ્ગહણસ્સ ચ તેસં રૂપાનં પચ્ચયભાવતો. યસ્મા પન ભાવદસકેપિ રૂપાનં ઇત્થિન્દ્રિયં ન જનકં, નાપિ અનુપાલકં ઉપત્થમ્ભકં વા, ન ચ અઞ્ઞકલાપરૂપાનં, તસ્મા તં જીવિતિન્દ્રિયં વિય સકલાપરૂપાનં આહારો વિય વા કલાપન્તરરૂપાનઞ્ચ ઇન્દ્રિયઅત્થિઅવિગતપચ્ચયોતિ ન વુત્તં. એસ નયો પુરિસિન્દ્રિયેપિ. લિઙ્ગાદિઆકારેસુ રૂપેસુ રૂપાયતનસ્સ ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યત્તા લિઙ્ગાદીનં ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યતા વુત્તા.

૬૩૩. **ઉભયમ્પિ...પે૰... કુસલેન પતિટ્ઠાતી**તિ સુગતિં સન્ધાય વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. દુગ્ગતિયઞ્હિ પટિસન્ધિ અકુસલેનેવાતિ તદા ઉપ્પજ્જમાનો ભાવોપિ અકુસલેનેવ ભવેય્ય, પટિસન્ધિયં વિય પવત્તેપીતિ. તયિદં દ્વયં યસ્મા સન્તાને સહ ન પવત્તતિ ''યસ્સ ઇત્થિન્દ્રિયં ઉપ્પજ્જતિ, તસ્સ પુરિસિન્દ્રિયં ઉપ્પજ્જતીતિ? નો''તિઆદિવચનતો (યમ૰ ૩.ઇન્દ્રિયયમક.૧૮૮), તસ્મા ઉભતોબ્યઞ્જનકસ્સપિ **એકમેવિન્દ્રિયં હોતી**તિ વુત્તં.

૬૩૫. એકન્તં કાયવિઞ્ઞત્તિયં કાયવોહારસ્સ પવત્તિદસ્સનત્થં "**કાયેન સંવરો સાધૂ**"તિ (ધ૰ પ૰ ૩૬૧; સં૰ નિ૰ ૧.૧૧૬) સાધકસુત્તં આહટં. ભાવસ્સ ગમનં પકાસનં **ચોપનં**. **થમ્ભના**તિ વાયોધાતુઅધિકાનં ભૂતાનં થમ્ભનાકારો વિઞ્ઞત્તીતિ અત્થો. ઉદ્ધઙ્ગમવાતાદયો વિય હિ યો વાતાધિકો કલાપો, તત્થ ભૂતાનં વિઞ્ઞત્તિઆકારતા હોતીતિ. તેનેવ "**કાયં થમ્ભેત્વા થદ્ધં કરોતીતિ થમ્ભના**"તિ વાયોધાતુકિચ્ચવસેન વિઞ્ઞત્તિ વુત્તા. તતો એવ ચ ''વાયોધાતુયા આકારો કાયવિઞ્ઞત્તી''તિ ચ વત્તું વટ્ટતિ, તથા ''પથવીધાતુયા વચીવિઞ્ઞત્તી''તિ પથવીધાતુઅધિકભૂતવિકારતો.

૬૩૬. **પભેદગતા વાચા એવા**તિ તિસ્સ કુસ્સાતિ પભેદગતા. અથ વા વચીસઙ્ખારેહિ વિતક્કવિચારેહિ પરિગ્ગહિતા સવનવિસયભાવં અનુપનીતતાય અભિન્ના તબ્ભાવં નીયમાના વાચા "**વચીભેદો**"તિ વુચ્ચતિ. **ઇરિયાપથમ્પિ ઉપત્થમ્ભેન્તી**તિ યથાપવત્તં ઇરિયાપથં ઉપત્થમ્ભેન્તિ. યથા હિ અબ્બોકિણ્ણે ભવઙ્ગે વત્તમાને અઙ્ગાનિ ઓસીદન્તિ પવિટ્ઠાનિ વિય હોન્તિ, ન એવં ''દ્વત્તિંસ છબ્બીસા''તિ વુત્તેસુ જાગરણચિત્તેસુ વત્તમાનેસુ. તેસુ પન વત્તમાનેસુ અઙ્ગાનિ ઉપત્થદ્ધાનિ યથાપવત્તિરિયાપથભાવેનેવ પવત્તન્તીતિ. **ખીણાસવાનં ચુતિચિત્ત**ન્તિ વિસેસેત્વા વુત્તં, ''કામાવચરાનં પચ્છિમચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે યસ્સ ચિત્તસ્સ અનન્તરા કામાવચરાનં પચ્છિમચિત્તં ઉપ્પજ્જિસ્સતિ, રૂપાવચરે અરૂપાવચરે પચ્છિમભવિકાનં, યે ચ રૂપાવચરં અરૂપાવચરં ઉપપજ્જિત્વા પરિનિબ્બાયિસ્સન્તિ, તેસં ચવન્તાનં તેસં વચીસઙ્ખારો નિરુજ્ઝિસ્સતિ, નો ચ તેસં કાયસઙ્ખારો નિરુજ્ઝિસ્સતી''તિ (યમ૰ ૨.સઙ્ખારયમક.૮૮) પન વચનતો અઞ્ઞેસમ્પિ ચુતિચિત્તં રૂપં ન સમુટ્ઠાપેતીતિ વિઞ્ઞાયતિ. ન હિ રૂપસમુટ્ઠાપકચિત્તસ્સ ગબ્ભગમનાદિવિનિબદ્ધાભાવેન કાયસઙ્ખારાસમુટ્ઠાપનં અત્થિ, ન ચ યુત્તં ''ચુતો ચ ચિત્તસમુટ્ઠાનઞ્ચસ્સ પવત્તતી''તિ, નાપિ ''ચુતિચિત્તં રૂપં સમુટ્ઠાપેતી''તિ પાળિ અત્થીતિ.

૬૩૭. ન કસ્સતીતિ ન વિલેખિયતિ. **ગતન્તિ** વિઞ્ઞાતં. **અસમ્ફુટ્ઠં ચતૂહિ મહાભૂતેહી**તિ યસ્મિં કલાપે ભૂતાનં પરિચ્છેદો, તેહેવ અસમ્ફુટ્ઠં. વિજ્જમાનેપિ હિ કલાપન્તરભૂતાનં કલાપન્તરભૂતસમ્ફુટ્ઠભાવે તંતંભૂતવિવિત્તતા રૂપપરિયન્તો આકાસોતિ યેસં યો પરિચ્છેદો, તેહિ સો અસમ્ફુટ્ઠોવ, અઞ્ઞથા પરિચ્છિન્નભાવો ન સિયા તેસં ભૂતાનં બ્યાપિતભાવાપત્તિતો. અબ્યાપિતા હિ અસમ્ફુટ્ઠતાતિ.

૬૩૮. લહુતાદીનં અઞ્ઞમઞ્ઞાવિજહનેન દુબ્બિઞ્ઞેય્યનાનત્તતા વુત્તાતિ તંતંવિકારાધિકરૂપેહિ તંતંનાનત્તપ્પકાસનત્થં **"એવં સન્તેપી"**તિઆદિમાહ. યથાવુત્તા ચ પચ્ચયા તંતંવિકારસ્સ વિસેસપચ્ચયભાવતો વુત્તા, અવિસેસેન પન સબ્બે સબ્બેસં પચ્ચયાતિ.

૬૪૧. આદિતો ચયો **આચયો**, પઠમુપ્પત્તિ. ઉપરિ ચયો **ઉપચયો**. પબન્ધો **સન્તતિ**. તત્થ ઉદ્દેસે અવુત્તોપિ આચયો ઉપચયસદ્દેનેવ વિઞ્ઞાયતીતિ **"યો આયતનાનં આચયો પુનપ્પુનં નિબ્બત્તમાનાનં, સોવ રૂપસ્સ ઉપચયો"**તિ આહ. પાળિયં પન **ઉપ**-સદ્દો પઠમત્થો ઉપરિઅત્થો ચ હોતીતિ "આદિચયો ઉપચયો, ઉપરિચયો સન્તતી"તિ અયમત્થો વિઞ્ઞાયતીતિ. અઞ્ઞથા હિ આચયસઞ્ઞિતસ્સ પઠમુપ્પાદસ્સ અવુત્તતા આપજ્જેય્ય.

એવન્તિ "યો આયતનાનં આચયો"તિઆદિનિદ્દેસેન કિં કથિતં હોતિ? આયતનેન આચયો કથિતો. આચયૂપચયસન્તતિયો હિ નિબ્બત્તિભાવેન આચયો એવાતિ આયતનેહિ આચયાદીનં પકાસિતત્તા તેહિ આચયો કથિતો. આયતનાનં આચયાદિવચનેનેવ આચયસભાવાનિ ઉપ્પાદધમ્માનિ આયતનાનીતિ આચયેન તંપકતિકાનિ આયતનાનિ કથિતાનિ. લક્ખણઞ્હિ ઉપ્પાદો, ન રૂપરૂપન્તિ. તેનેવાધિપ્પાયેનાહ **"આયતનમેવ કથિત"**ન્તિ. આચયઞ્હિ લક્ખણં કથયન્તેન તંલક્ખણાનિ આયતનાનેવ કથિતાનિ હોન્તીતિ. **એવમ્પિ કિં કથિતં હોતી**તિ આયતનાચયેહિ આચયાયતનેહિ આચયમેવ આયતનમેવ કથેન્તેન ઉદ્દેસે નિદ્દેસે ચ આચયોતિ ઇદમેવ અવત્વા ઉપચયસન્તતિયો ઉદ્દિસિત્વા તેસં વિભજનવસેન આયતનેન આચયકથનાદિના કિં કથિતં હોતીતિ અધિપ્પાયો. **આચયો**તિ ઉપચયમાહ, **ઉપચયો**તિ ચ સન્તતિં. તદેવુભયં યથાક્કમં વિવરન્તો **"નિબ્બત્તિ વડ્ઢિ કથિતા"**તિ આહ. ઉપચયસન્તતિયો હિ અત્થતો એકત્તા આચયોવાતિ તદુદ્દેસવિભજનવસેન આયતનેન આચયકથનાદિના નિબ્બત્તિવડ્ઢિઆકારનાનત્તં આચયસ્સ કથિતન્તિ અત્થો. ઇમમેવત્થં વિભાવેતું **"અત્થતો હી"**તિઆદિમાહ. યસ્મા ચ ઉભયમ્પિ એતં જાતિરૂપસ્સેવાધિવચનં, તસ્મા જાતિરૂપસ્સ લક્ખણાદિવિસેસેસુ આચયાદીસુ પવત્તિઆદીસુ ચ આચયાદિલક્ખણાદિકો ઉપચયો, પવત્તિઆદિલક્ખણાદિકા સન્તતીતિ વેદિતબ્બાતિ અત્થો.

૬૪૩. પકતિનિદ્દેસાતિ ફલવિપચ્ચનપકતિયા નિદ્દેસા, જરાય પાપુણિતબ્બં ફલમેવ વા પકતિ. **ન ચ ખણ્ડિચ્ચાદીનેવ જરા**તિ કલલકાલતો પભુતિ પુરિમરૂપાનં જરાપત્તક્ખણે ઉપ્પજ્જમાનાનિ પચ્છિમરૂપાનિ પરિપક્કરૂપાનુરૂપાનિ પરિણતપરિણતાનિ ઉપ્પજ્જન્તીતિ અનુક્કમેન સુપરિણતરૂપપરિપાકકાલે ઉપ્પજ્જમાનાનિ ખણ્ડિચ્ચાદિસભાવાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ. તાનિ ઉદકાદિમગ્ગેસુ તિણરુક્ખસંભગ્ગતાદયો વિય પરિપાકગતમગ્ગસઞ્ઞિતેસુ પરિપક્કરૂપેસુ ઉપ્પન્નાનિ જરાય ગતમગ્ગોઇચ્ચેવ વુત્તાનિ, ન જરાતિ. અવિઞ્ઞાયમાનન્તરજરા **અવીચિજરા**. મરણે **ઉપનયનરસા**.

૬૪૪. તં પત્વાતિ તં અત્તનો એવ ખયવયસઞ્ઞિતં સભાવં પત્વા રૂપં ખીયતિ વેતિ ભિજ્જતિ. પોથેત્વા પાતિતસ્સ દુબ્બલતા પરાધીનતા સયનપરાયણતા ચ હોતિ, તથા જરાભિભૂતસ્સાતિ પોથકસદિસી જરા.

૬૪૫. **કત્તબ્બતો**તિ કત્તબ્બસભાવતો. વિસાણાદીનં તરચ્છખેળતેમિતાનં પાસાણાનં વિય થદ્ધભાવાભાવતો અહિવિચ્છિકાનં વિય સવિસત્તાભાવતો ચ સુખુમતા વુત્તા. **ઓજાલક્ખણો**તિ એત્થ અઙ્ગમઙ્ગાનુસારિનો રસસ્સ સારો ઉપત્થમ્ભબલકારો ભૂતનિસ્સિતો એકો વિસેસો ઓજાતિ.

ઉપાદાભાજનીયકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

નોઉપાદાભાજનીયકથાવણ્ણના

૬૪૬. **ન ઉપાદિયતેવા**તિ ન નિસ્સયતિ એવ, કિન્તુ નિસ્સયતિ ચ નિસ્સીયતિ ચાતિ અત્થો.

૬૪૭. **પુરિમા પના**તિ પઞ્ચવિધસઙ્ગહે પથવીધાતુઆપોધાતુતેજોધાતુવાયોધાતૂનં પુરિમુદ્દેસવસેન વુત્તં. ફોટ્ઠબ્બાયતનનિદ્દેસે વા વુત્તાનં પથવીધાતુઆદીનં પુરિમા ઉદ્દેસે વુત્તા આપોધાતૂતિ અધિપ્પાયો, વુત્તસ્સ વા ફોટ્ઠબ્બાયતનસ્સ અતીતતાય પચ્છિમતા, અનાગતતાય ચ આપોધાતુયા પુરિમતા વુત્તાતિ દટ્ઠબ્બા. **આયૂ**તિ જીવિતિન્દ્રિયં. કમ્મજતેજં **ઉસ્મા. યં કિઞ્ચિ ધાતું...પે॰... એકપ્પહારેન નુપ્પજ્જતી**તિ એકસ્મિં ખણે અનેકાસુ પથવીસુ આપાથગતાસુ તાસુ તાસુ સહ નુપ્પજ્જતિ, તથા તેજવાયૂસુ ચાતિ અત્થો. અનેકેસુ આરમ્મણેસુ સન્નિપતિતેસુ આભુજિતવસેન આરમ્મણપસાદાધિમત્તતાવસેન ચ પઠમં કત્થચિ ઉપ્પત્તિ દસ્સિતા, અઞ્ઞત્થ ચ પન ઉપ્પત્તિ અત્થિ એવ. સાયં આરમ્મણતો આરમ્મણન્તરસઙ્કન્તિ યેન ઉપાયેન હોતિ, તસ્સ વિજાનનત્થં પુચ્છતિ "**કથં પન ચિત્તસ્સ આરમ્મણતો સઙ્કન્તિ હોતી**"તિ.

૬૫૧. અયપિણ્ડિઆદીસુ પથવીધાતુ તાદિસાય આપોધાતુયા અનાબદ્ધા સન્તી વિસરેય્ય, તસ્મા "**તાનિ આપોધાતુ આબન્ધિત્વા બદ્ધાનિ કરોતી**"તિ વુત્તં. યથા હિ યુત્તપ્પમાણં ઉદકં પંસુચુણ્ણાનિ આબન્ધિત્વા મત્તિકાપિણ્ડં કત્વા ઠપેતિ, એવં અયોપિણ્ડિઆદીસુપિ તદનુરૂપપચ્ચયેહિ તત્થેવ ઉપ્પન્ના આપોધાતુ તથા આબન્ધિત્વા ઠપેતીતિ દટ્ઠબ્બા.

અફુસિત્વા પતિટ્ઠા હોતીતિ આપોધાતુયા અફોટ્ઠબ્બભાવતો વુત્તં, તથા "**અફુસિત્વાવ આબન્ધતી**"તિ. ન હિ યથા ફોટ્ઠબ્બધાતૂનં ફોટ્ઠબ્બભાવેન અઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયતા, એવં ફોટ્ઠબ્બાફોટ્ઠબ્બધાતૂનં હોતીતિ અધિપ્પાયો વેદિતબ્બો. અવિનિબ્ભોગવુત્તીસુ હિ ભૂતેસુ અઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયતા અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયભૂતેસુ ન સક્કા નિવારેતું, નાપિ સહજાતેસુ અવિનિબ્ભોગતાય એકીભૂતેસુ ફુસનાફુસનાનિ વિચારેતું યુત્તાનીતિ. **ન ઉણ્હા હુત્વા ઝાયતી**તિ તેજોસભાવતંયેવ પટિક્ખિપતિ, ન સીતત્તં અનુજાનાતિ, તેજોસભાવપટિક્ખેપેનેવ ચ સીતત્તઞ્ચ પટિક્ખિત્તં હોતિ. તેજો એવ હિ સીતં હિમપાતસમયાદીસુ સીતસ્સ પરિપાચકતાદસ્સનતો, સીતુણ્હાનઞ્ચ અઞ્ઞમઞ્ઞપટિપક્ખભાવતો ઉણ્હેન સહ ન સીતં ભૂતન્તરં પવત્તતીતિ યુજ્જતિ. ઉણ્હકલાપે પન સીતસ્સ અપ્પવત્તિ સીતકલાપે ચ ઉણ્હસ્સ દ્વિન્નં અઞ્ઞમઞ્ઞપટિપક્ખત્તા તેજોવિસેસભાવે યુજ્જતીતિ. **ભાવઞ્ઞથત્ત**ન્તિ ખરાનં ગુળાદીનં દવતા મુદુતા રસાદીનઞ્ચ દવાનં ખરતા પચ્ચયવિસેસેહિ ઓમત્તાધિમત્તપથવીધાતુઆદિકાનં ઉપ્પત્તિ. **લક્ખણઞ્ઞથત્તં** કક્ખળાદિલક્ખણવિજહનં, તં એતેસં ન હોતિ, ઓમત્તાધિમત્તતાસઙ્ખાતં ભાવઞ્ઞથત્તંયેવ હોતીતિ અત્થો.

૬૫૨. **અનુપાદિન્નાદીનંયેવા**તિ એકન્તઅનુપાદિન્નએકન્તનચિત્તસમુટ્ઠાનાદીનં નિદ્દેસેસુ ગહણેસુ ગહિતાતિ અત્થો. **યં વા પનઞ્ઞમ્પી**તિ પન વચનેન પુરિમાનમ્પિ નકમ્મસ્સકતત્તાભાવાદિકં દીપેતિ. તા હિ

અનુપાદિન્નાદિનકમ્મસ્સકતત્તાદિવચનાનં સમાનત્થત્તા એકેન અવત્તબ્બત્તે ઇતરેનપિ અવત્તબ્બા સિયું, વત્તબ્બત્તે વા વત્તબ્બા. તસ્મા એકન્તાકમ્મજાદીસ્વેવ ગહેતબ્બત્તા તા અનેકન્તેસુ ન ગહિતાતિ દટ્ઠબ્બા.

૬૬૬. **એકન્ત ...પે॰... પઞ્ઞાયતિ** તેસં વિકારત્તા, અનિપ્ફન્નત્તા પન તસ્સ ઉપ્પાદો ન કેનચિ સક્કા વત્તુન્તિ અધિપ્પાયો.

દુકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ચતુક્કનિદ્દેસવણ્ણના

૯૬૬. **પચ્છિમપદસ્સા**તિ વિઞ્ઞાતપદસ્સ. સબ્બમેવ હિ રૂપં વિઞ્ઞાતન્તિ તસ્સ અભિન્દિતબ્બત્તા વિઞ્ઞાતતો અઞ્ઞં દિટ્ઠં સુતં મુતઞ્ચ ન હોતીતિ પુચ્છં અકત્વાવ વિસ્સજ્જિતં. ન હિ સક્કા વિઞ્ઞાતતો અઞ્ઞં ''કતમં રૂપં દિટ્ઠ''ન્તિ પુચ્છિતુન્તિ અધિપ્પાયો. યથા હિ દ્વીસુ ઉદ્દિટ્ઠેસુ નોપાદતો અઞ્ઞત્તં સન્ધાય ''કતમં તં રૂપં ઉપાદા''તિ પુચ્છિતં, એવં દિટ્ઠાદીસુ ચતૂસુ ઉદ્દિટ્ઠેસુ સુતાદીહિ તીહિપિ અઞ્ઞત્તં સન્ધાય ''કતમં તં રૂપં દિટ્ઠ''ન્તિ પુચ્છિતબ્બં સિયા, તદભાવો ન પુચ્છિતં, એવં સુતાદીસુપીતિ. દસ્સનાદિગ્ગહણવિસેસતો પન દિટ્ઠાદીહિ અઞ્ઞસ્સ વિઞ્ઞાતસ્સ સબ્ભાવતો ચ ચતુક્કો વુત્તો.

પઞ્ચકનિદ્દેસવણ્ણના

૯૬૯. **તેજોભાવં ગત**ન્તિ સભાવેનેવ તેજોભાવં પત્તન્તિ અત્થો. વુત્તસ્સપિ અઞ્ઞેન પકારેન સઙ્ગહારહસ્સ સઙ્ગણ્હનં નયકરણં ઇધ દટ્ઠબ્બં, તયિદં ''વિઞ્ઞાત''ન્તિ ચતુક્કપદેપિ યોજેતબ્બં. ફોટ્ઠબ્બસ્સ ભેદસબ્ભાવો અટ્ઠકે નયો.

પકિણ્ણકકથાવણ્ણના

૯૭૫. **નત્થિ નીવરણા**તિ વચનેન મિદ્ધસ્સપિ નીવરણસ્સ પહાનં વુત્તં, ન ચ રૂપં પહાતબ્બં, ન ચ રૂપકાયગેલઞ્ઞં મુનિનો નત્થીતિ સક્કા વત્તું ''પિટ્ઠિ મે આગિલાયતિ, તમહં આયમિસ્સામી''તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૨૨) વચનતો. **સવિઞ્ઞાણકસદ્દો**તિ વિઞ્ઞાણેન પવત્તિતો વચીઘોસાદિસદ્દો. **ન હિ એતાનિ જાયન્તી**તિ પરિપચ્ચમાનસ્સ રૂપસ્સ પરિપચ્ચનં જરા , ખીયમાનસ્સ ખયો અનિચ્ચતાતિ રૂપભાવમત્તાનિ એતાનિ, ન સયં સભાવવન્તાનીતિ સન્ધાય વુત્તં. તથા જાયમાનસ્સ જનનં જાતિ, સા ચ રૂપભાવોવ, ન સયં સભાવવતીતિ ''**ન પન પરમત્થતો જાતિ જાયતી**''તિ વુત્તં.

તેસં પચ્ચયો એતિસ્સાતિ તપ્પચ્ચયા, તપ્પચ્ચયાય ભાવો તપ્પચ્ચયભાવો, તપ્પચ્ચયભાવેન પવત્તો વોહારો **તપ્પચ્ચયભાવવોહારો**, તં લભતિ. **અભિનિબ્બત્તિતધમ્મક્ખણસ્મિ**ન્તિ અભિનિબ્બત્તિયમાનધમ્મક્ખણસ્મિન્તિ અધિપ્પાયો. ન હિ તદા તે ધમ્મા ન જાયન્તીતિ જાયમાનભાવોવ જાતીતિ યુત્તા તસ્સા કમ્માદિસમુટ્ઠાનતા તંનિબ્બત્તતા ચ, ન પન તદા તે ધમ્મા જીયન્તિ ખીયન્તિ ચ, તસ્મા ન તેસં તે જીરણભિજ્જનભાવા ચિત્તાદિસમુટ્ઠાના તંનિબ્બત્તા ચાતિ વચનં અરહન્તિ. એવમપિ ઉપાદિન્ન-સદ્દો ઉપેતેન કમ્મુના આદિન્નતં વદતિ, ન નિબ્બત્તિન્તિ ઉપાદિન્નપાકભેદાનં ઉપાદિન્નતા તેસં વત્તબ્બાતિ ચે? ન, આદિન્ન-સદ્દસ્સ નિબ્બત્તિવાચકત્તા. ઉપેતેન નિબ્બત્તઞ્હિ ઉપાદિન્નન્તિ પચ્ચયાનુભાવક્ખણઞ્ચ નિબ્બત્તિઞ્ચ ગહેત્વાવ પવત્તો અયં

વોહારો તદા અભાવા જરામરણે ન પવત્તતીતિ. પટિચ્ચસમુપ્પન્નાનં ધમ્માનં જરામરણત્તા તેસં ઉપ્પાદે સતિ જરામરણં હોતિ, અસતિ ન હોતિ. ન હિ અજાતં પરિપચ્ચતિ ભિજ્જતિ વા, તસ્મા જાતિપચ્ચયતં સન્ધાય “**જરામરણં પટિચ્ચસમુપ્પન્ન**”ન્તિ વુત્તં.

નિસ્સયપટિબદ્ધવુત્તિતોતિ જાયમાનપરિપચ્ચમાનભિજ્જમાનાનં જાયમાનાદિભાવમત્તત્તા જાયમાનાદિનિસ્સયપટિબદ્ધવુત્તિકા જાતિઆદયોતિ વુત્તં હોતિ. યદિ એવં ઉપાદાયરૂપાનઞ્ચ ચક્ખાયતનાદીનં ઉપ્પાદાદિસભાવભૂતા જાતિઆદયો તંનિસ્સિતા હોન્તીતિ ભૂતનિસ્સિતાનં તેસં લક્ખણાનં ઉપાદાયભાવો વિય ઉપાદાયરૂપનિસ્સિતાનં ઉપાદાયુપાદાયભાવો આપજ્જતીતિ ચે? ન, ભૂતપટિબદ્ધઉપાદાયરૂપલક્ખણાનઞ્ચ ભૂતપટિબદ્ધભાવસ્સ અવિનિવત્તનતો. અપિચ એકકલાપપરિયાપન્નાનં રૂપાનં સહેવ ઉપ્પાદાદિપ્પવત્તિતો એકસ્સ કલાપસ્સ ઉપ્પાદાદયો એકેકાવ હોન્તીતિ યથા એકેકસ્સ કલાપસ્સ જીવિતિન્દ્રિયં કલાપાનુપાલકં ‘‘ઉપાદાયરૂપ’’ન્તિ વુચ્ચતિ, એવં કલાપુપ્પાદાદિસભાવા જાતિઆદયો ‘‘ઉપાદાયરૂપાનિ’’ચ્ચેવ વુચ્ચન્તિ. એવં વિકારપરિચ્છેદરૂપાનિ ચ યોજેતબ્બાનિ.

કમ્મસમુટ્ઠાનસમ્બન્ધં ઉતુસમુટ્ઠાનં કમ્મવિસેસેન સુવણ્ણદુબ્બણ્ણસુસણ્ઠિતદુસ્સણ્ઠિતાદિવિસેસં હોતીતિ “**કમ્મપચ્ચય**”ન્તિ વુત્તં. કમ્મવિપાકાનુભવનસ્સ કારણભૂતં બાહિરઉતુસમુટ્ઠાનં **કમ્મપચ્ચયઉતુસમુટ્ઠાનં**. કમ્મસહાયો પચ્ચયો, કમ્મસ્સ વા સહાયભૂતો પચ્ચયો કમ્મપચ્ચયો, સોવ ઉતુ કમ્મપચ્ચયઉતુ, સો સમુટ્ઠાનં એતસ્સાતિ **કમ્મપચ્ચયઉતુસમુટ્ઠાન**ન્તિ વચનત્થો. સીતે ઉણ્હે વા કિસ્મિઞ્ચિ ઉતુમ્હિ સમાગતે તતો સુદ્ધટ્ઠકં ઉપ્પજ્જતિ, તસ્સ સો ઉતુ સમુટ્ઠાનં. દુતિયસ્સ સુદ્ધટ્ઠકસ્સ ઉતુસમુટ્ઠાનિકપટિબન્ધકસ્સ સો એવ પુરિમો ઉતુ પચ્ચયો. તતિયં પન સુદ્ધટ્ઠકં પુરિમઉતુસહાયેન ઉતુના નિબ્બત્તત્તા પુબ્બે વુત્તનયેનેવ “**ઉતુપચ્ચયઉતુસમુટ્ઠાન**”ન્તિ વુત્તં. એવમયં પુરિમો ઉતુ તિસ્સો સન્તતિયો ઘટ્ટેતિ, તતો પરં અઞ્ઞઉતુસમાગમે અઞ્ઞસન્તતિત્તયં, તતો ચ અઞ્ઞેન અઞ્ઞન્તિ એવં પવત્તિ દટ્ઠબ્બા. તદેતં સીતુણ્હાનં અપ્પબહુભાવે તંસમ્ફસ્સસ્સ અચિરપ્પવત્તિયા ચિરપ્પવત્તિયા ચ વેદિતબ્બં, અનુપાદિન્નેન દીપના ન સન્તતિત્તયવસેન, અથ ખો મેઘસમુટ્ઠાપકમૂલઉતુવસેન પકારન્તરેન દટ્ઠબ્બા, તં દસ્સેતું “**ઉતુસમુટ્ઠાનો નામ વલાહકો**”તિઆદિમાહ. રૂપરૂપાનં વિકારાદિમત્તભાવતો અપરિનિપ્ફન્નતા વુત્તા. તેસઞ્હિ રૂપવિકારાદિભાવતો રૂપતાતિ અધિપ્પાયો. રૂપવિકારાદિભાવતો એવ પન રૂપે સતિ સન્તિ, અસતિ ન સન્તીતિ અસઙ્ખતભાવનિવારણત્થં પરિનિપ્ફન્નતા વુત્તાતિ.

રૂપકણ્ડવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. નિક્ખેપકણ્ડં

તિકનિક્ખેપકથાવણ્ણના

૯૮૫. **સબ્બેસ**ન્તિ ચિત્તુપ્પાદવસેન રૂપાસઙ્ગતવસેન ચ ભિન્નાનં સબ્બેસં ફસ્સાદિચક્ખાદિપદભાજનનયેન વિત્થારિતો. તત્થ પન અસઙ્ખતસ્સ ભેદાભાવતો અસઙ્ખતા ધાતૂત્વેવ પદભાજનં દટ્ઠબ્બં. યેવાપનકાનં પન સુખુમુપાદાયરૂપસ્સ ચ ઇન્દ્રિયવિકારપરિચ્છેદલક્ખણરૂપુપત્થમ્ભકભાવરહિતસ્સ હદયવત્થુસ્સ પદુદ્ધારેન ઇધ નિદ્દેસાનરહત્તા નિદ્દેસો ન કતોતિ દટ્ઠબ્બો. ન હિ તથાગતસ્સ ધમ્મેસુ આચરિયમુટ્ઠિ અત્થીતિ. **નિક્ખિપિત્વા**તિ વિત્થારદેસનં ઠપેત્વા, અપનેત્વાતિ અત્થો, વિત્થારદેસનં અન્તોગધં કત્વાતિ વા. ગાથાત્થો નિદાને વુત્તો એવ.

મૂલવસેન પચ્ચયભાવો **હેતુપચ્ચયત્થો**. પભવતિ એતસ્માતિ **પભવો**, સો એવ ‘‘**જનકો**’’તિ વિસેસિતો. સમુટ્ઠાતિ એતેનાતિ **સમુટ્ઠાનં**, તસ્સ વિસેસનં **નિબ્બત્તક**ન્તિ. સબ્બાનિ વા એતાનિ પરિયાયવચનાનિ. **અત્થવસેના**તિ કસ્મા વુત્તં, નનુ કુસલમૂલાનં હેતુભાવતો ધમ્મવસેનાતિ યુત્તન્તિ? સચ્ચમેતં, અલોભાદીનં પન તિણ્ણં સમાનસ્સ મૂલટ્ઠસ્સ વસેન દસ્સિતતં સન્ધાય ‘‘અત્થવસેના’’તિ વુત્તં. ઇમિના **ધમ્મો**તિ ભાવો, **અત્થો**તિ ધમ્મકિચ્ચં અધિપ્પેતન્તિ વિઞ્ઞાયતિ. ‘‘અલોભો નિદાનં કમ્માનં સમુદયાયા’’તિઆદિવચનતો (અ॰ નિ॰ ૩.૩૪) તાનિ કુસલમૂલાનિ સમુટ્ઠાનં એતસ્સાતિપિ **તંસમુટ્ઠાનં**. તં પન તેહિ સમુટ્ઠિતં હોતીતિ ‘‘**અલોભાદીહિ સમુટ્ઠિત**’’ન્તિ આહ. તે કુસલમૂલતંસમ્પયુત્તા સમુટ્ઠાનં એતસ્સાતિપિ અત્થો સમ્ભવતિ. એત્થ પન ચેતનં ઠપેત્વા અઞ્ઞે ‘‘તંસમ્પયુત્તા’’તિ સમુટ્ઠાનભાવે વત્તબ્બા. તત્થ મૂલેહિ અત્તનો પચ્ચયતો કુસલે પરિયાદિયતિ, ખન્ધેહિ સભાવતો , કમ્મેહિ અઞ્ઞસ્સ નિબ્બત્તનકિચ્ચતો. મૂલેહિ ચ કુસલાનં અનવજ્જતાય હેતું દસ્સેતિ, ખન્ધેહિ તંસમ્પયોગકતં અનવજ્જસભાવં, કમ્મેહિ સુખવિપાકતં. મૂલેહિ વા નિદાનસમ્પત્તિયા આદિકલ્યાણતં, ખન્ધેહિ સભાવસમ્પત્તિયા મજ્ઝેકલ્યાણતં, કમ્મેહિ નિબ્બત્તિસમ્પત્તિયા પરિયોસાનકલ્યાણતં.

૯૮૬. **તં ...પે॰... ઉદ્ધં અકુસલં નામ નત્થી**તિ કસ્મા વુત્તં, નનુ વિચિકિચ્છુદ્ધચ્ચસહગતમોહો અત્થીતિ? સચ્ચમેતં, તેન પન વિના તંસમ્પયુત્તતા નત્થીતિ તંસમ્પયુત્તેસુ ગહિતેસુ મોહો ગહિતો એવાતિ કત્વા ‘‘તતો ઉદ્ધં નત્થી’’તિ વુત્તં અઞ્ઞત્થ અભાવા. એકસ્મિં ઠિતં એકટ્ઠં, સહજભાવેન એકટ્ઠં **સહજેકટ્ઠં**. પહાતબ્બન્તિ પહાનં, પહાનભાવેન એકટ્ઠં **પહાનેકટ્ઠં**. યેન હિ યં સહ પહાતબ્બં, તેન તં એકસ્મિં પુગ્ગલે ઠિતં હોતિ, એકસ્મિં સમુચ્છિન્ને અસમુચ્છિન્ને ચ ઇતરસ્સ સમુચ્છિન્નતાય અસમુચ્છિન્નતાય ચ વસેન અઞ્ઞમઞ્ઞાવિરહિતતો.

૯૮૭. **તીણિ લક્ખણાની**તિ અનિચ્ચદુક્ખઅનત્તતા. નામકસિણસત્તપઞ્ઞત્તિયો **તિસ્સો પઞ્ઞત્તિયો**. પરમત્થે અમુઞ્ચિત્વા વોહરિયમાના વિહારમઞ્ચાદિકા ઉપાદાપઞ્ઞત્તિ સત્તપઞ્ઞત્તિગ્ગહણેન ગહિતાતિ વેદિતબ્બા, એતાનિ ચ લક્ખણાદીનિ હેટ્ઠા દ્વીસુ કણ્ડેસુ વિઞ્ઞત્તિઆદીનિ વિય ન વુત્તાનિ, ન ચ સભાવધમ્માતિ કત્વા ન લબ્ભન્તીતિ વુત્તાનિ. ન હિ કોચિ સભાવો કુસલત્તિકાસઙ્ગહિતોતિ વત્તું યુત્તન્તિ.

૯૮૮. **સુખભૂમી**તિ કામાવચરાદયોપિ યુજ્જન્તિ. સુખસહગતા હિ કામાવચરાદિભૂમિ સુખભૂમિ. **કામાવચરાદિભૂમી**તિ ચ કામાવચરાદિતાય ધમ્મા એવ વુચ્ચન્તીતિ કામાવચરાદિચિત્તુપ્પાદેસૂતિ અત્થતો વિઞ્ઞાયતિ. એવઞ્ચ કત્વા ‘‘સુખભૂમિય’’ન્તિ વત્વા તસ્સા એવ વિભાગદસ્સનત્થં ‘‘**કામાવચરે**’’તિઆદિ વુત્તં. **ભૂમિ**-સદ્દો ચ અભિધમ્મે કામાવચરાદીસુ નિરુળ્હોતિ ‘‘ચતૂસુ ભૂમીસુ કુસલ’’ન્તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ ૧૩૮૪)

અઞ્ઞભૂમિગ્ગહણં ન હોતીતિ. **પાળિતો ચાતિ** ''વિસિટ્ઠાનં પાકાતિ વિપાકા''તિઆદિવચનત્થવિભાવનેન પાળિતો. ''વિપક્કભાવમાપન્નાનં અરૂપધમ્માનમેતં અધિવચન''ન્તિઆદિના ભાસિતત્થવિભાવનેન **અત્થતો ચ**. નામપરિચ્છેદાદીહિ તિકદુકાનં વવત્થાનદસ્સનેન વા **પાળિતો**, તદત્થવિઞ્ઞાપનેન **અત્થતો**.

૯૯૧. સાલિફલન્તિ સાલિપાકમાહ.

૯૯૪. અમ્હાકં માતુલત્થેરોતિ પુગ્ગલારમ્મણસ્સપિ ઉપાદાનસ્સ ઉપાદાનક્ખન્ધા એવ પચ્ચયો, ન લોકુત્તરા, કો પન વાદો ખન્ધારમ્મણસ્સ. તેનાહ ''**અગ્ગહિતાની**''તિ.

૯૯૮. યથા ઉપાદાનેહિ અગ્ગહેતબ્બા અનુપાદાનિયા, એવં સંકિલેસેહિ અગ્ગહેતબ્બા અસંકિલેસિકાતિ કત્વા ''**અસં...પે॰... એસેવ નયો**''તિ આહ.

૧૦૦૬. દિટ્ઠિયા ગહિતો અત્તા ન વિજ્જતિ. યેસુ પન વિપલ્લત્થગાહો, તે ઉપાદાનક્ખન્ધાવ વિજ્જન્તિ. તસ્મા યસ્મિં અવિજ્જમાનનિચ્ચાદિવિપરિયાસાકારગહણં અત્થિ, સોવ ઉપાદાનક્ખન્ધપઞ્ચકસઙ્ખાતો કાયો. તત્થ નિચ્ચાદિઆકારસ્સ અવિજ્જમાનતાદસ્સનત્થં રુપ્પનાદિસભાવસ્સેવ ચ વિજ્જમાનતાદસ્સનત્થં વિજ્જમાનો કાયોતિ વિસેસેત્વા વુત્તો, લોકુત્તરા પન ન કદાચિ અવિજ્જમાનાકારેન ગય્હન્તીતિ ન ઇદં વિસેસનં અરહન્તિ. સક્કાયે દિટ્ઠિ, સતી વા કાયે દિટ્ઠિ **સક્કાયદિટ્ઠિ**. અત્તના ગહિતાકારસ્સ અવિજ્જમાનતાય સયમેવ સતી, ન તાય ગહિતો અત્તા અત્તનિયં વાતિ અત્થો. અયં પનત્થો સમ્ભવતીતિ કત્વા વુત્તો, પુરિમો એવ પન પધાનો. દુતિયે હિ દિટ્ઠિયા વત્થુ અવિસેસિતં હોતિ. કાયોતિ હિ ખન્ધપઞ્ચકે વુચ્ચમાને લોકુત્તરાપનયનં નત્થિ. ન હિ લોકુત્તરેસુ કાય-સદ્દો ન વત્તતિ. કાયપસ્સદ્ધિઆદીસુ હિ લોકુત્તરેસુ કાય-સદ્દોપિ લોકુત્તરક્ખન્ધવાચકોતિ. **સીલેના**તિ સુદ્ધિયા અહેતુભૂતેન સીલેન. **ગહિતસમાદાન**ન્તિ ઉપ્પાદિતપરામાસોવ. સો હિ સમાદિયન્તિ એતેન કુક્કુરસીલવતાદીનીતિ ''સમાદાન''ન્તિ વુત્તો. તત્થ અવીતિક્કમનીયતાય **સીલં**, ભત્તિવસેન સતતં ચરિતબ્બતાય **વતં** દટ્ઠબ્બં.

૧૦૦૭. ઇધેવ તિટ્ઠમાનસ્સાતિ ઇમિસ્સાયેવ ઇન્દસાલગુહાયં તિટ્ઠમાનસ્સ. વાચુગ્ગતકરણં **ઉગ્ગહો**. અત્થપરિપુચ્છનં **પરિપુચ્છા**. કુસલેહિ સહ ચોદનાપરિહરણવસેન વિનિચ્છયકરણં **વિનિચ્છયો**. બહૂનં નાનપ્પકારાનં સક્કાયદિટ્ઠીનં અવિહતત્તા તા જનેન્તિ, તાહિ જનિતાતિ વા **પુથુજ્જના**. અવિઘાતમેવ વા જન-સદ્દો વદતિ. **પુથુ સત્થારાનં મુખુલ્લોકિકા**તિ એત્થ પુથૂ જના એતેસન્તિ **પુથુજ્જના**તિ વચનત્થો. **પુથુ...પે॰... અવુટ્ઠિતા**તિ એત્થ જનેતબ્બા, જાયન્તિ વા એત્થાતિ જના, ગતિયો. પુથૂ જના એતેસન્તિ **પુથુજ્જના**. ઇતો પરે જાયન્તિ એતેહીતિ જના, અભિસઙ્ખારાદયો. તે એતેસં પુથૂ વિજ્જન્તીતિ **પુથુજ્જના**. અભિસઙ્ખરણાદિઅત્થો એવ વા જન-સદ્દો દટ્ઠબ્બો. રાગગ્ગિઆદયો **સન્તાપા**. તે એવ સબ્બેપિ વા કિલેસા **પરિળાહા**. **પુથુ પઞ્ચસુ કામગુણેસૂ**તિ એત્થ જાયતીતિ જનો, ''રાગો ગેધો''તિ એવમાદિકો. પુથુ જનો એતેસન્તિ **પુથુજ્જના**. પુથૂસુ વા જના જાતા રત્તાતિ એવં રાગાદિઅત્થો એવ જન-સદ્દો દટ્ઠબ્બો. **પલિબુદ્ધા**તિ સમ્બદ્ધા ઉપદ્દુતા વા. **અસ્સુતવા**તિ એતેન અન્ધતા વુત્તાતિ ''**અન્ધપુથુજ્જનો વુત્તો**''તિ આહ.

અનયેતિ અવટ્ઠિયં. સબ્બત્થ નિરુત્તિલક્ખણેન પદસિદ્ધિ વેદિતબ્બા. અનેકેસુ ચ કપ્પસતસહસ્સેસુ કતં જાનન્તિ, પાકટઞ્ચ કરોન્તિ ઉપકારં સતિજનનઆમિસપટિગ્ગહણાદિના પચ્ચેકસમ્બુદ્ધા, તથેવ દુક્ખિતસ્સ સક્કચ્ચં કાતબ્બં કરોન્તિ. સમ્માસમ્બુદ્ધો પન અસઙ્ખ્યેય્યઅપ્પમેય્યેસુપિ કતં ઉપકારં મગ્ગફલાનં ઉપનિસ્સયઞ્ચ જાનાતિ,

પાકટઞ્ચ કરોતિ, સીહો વિય ચ જવં સબ્બત્થ સક્કચ્ચમેવ ધમ્મદેસનં કરોતિ. **અરિયભાવો**તિ યેહિ યોગતો અરિયા વુચ્ચન્તિ, તે મગ્ગફલધમ્મા દટ્ઠબ્બા. **અરિયકરધમ્મા** અનિચ્ચદસ્સનાદયો, વિપસ્સિયમાના વા અનિચ્ચાદયો.

સોતાનીતિ તણ્હાદિટ્ઠિકિલેસદુચ્ચરિતઅવિજ્જાસોતાનિ. "**સોતાનં સંવરં બ્રૂમી**"તિ વત્વા "**પઞ્ઞાયેતે પિધીયરે**"તિ વચનેન સોતાનં સંવરો પિદહનં સમુચ્છેદઞાણન્તિ વિઞ્ઞાયતિ. **ખન્તી**તિ અધિવાસના, સા ચ તથાપવત્તા ખન્ધા. પઞ્ઞાતિ એકે, અદોસો એવ વા. **કાયદુચ્ચરિતાદીન**ન્તિ દુસ્સીલ્યસઙ્ખાતાનં કાયવચીદુચ્ચરિતાનં મુટ્ઠસ્સચ્ચસઙ્ખાતસ્સ પમાદસ્સ અભિજ્ઝાદોમનસ્સાનં પાપકાનં અક્ખન્તિઅઞ્ઞાણકોસજ્જાનઞ્ચ. **અનુપેક્ખા** સઙ્ખારેહિ અવિવટ્ટનં, સાલયતાતિ અત્થો. ધમ્મટ્ઠિતિયં પટિચ્ચસમુપ્પાદે પટિલોમભાવો સસ્સતુચ્છેદગાહો, તપ્પટિચ્છાદકમોહો વા. **નિબ્બાને પટિલોમભાવો** સઙ્ખારેસુ રતિ, નિબ્બાનપટિચ્છાદકો મોહો વા. **સઙ્ખારનિમિત્તગ્ગાહો**તિ યાદિસસ્સ કિલેસસ્સ અપ્પહીનત્તા વિપસ્સના સઙ્ખારનિમિત્તં ન મુઞ્ચતિ, સો કિલેસો દટ્ઠબ્બો. સઙ્ખારનિમિત્તગ્ગહણસ્સ અતિક્કમનં વા **પહાનં**.

ચતુન્નં અરિયમગ્ગાનં ભાવિતત્તા અચ્ચન્તં અપ્પવત્તિભાવેન યં પહાનન્તિ યોજના વેદિતબ્બા. કેન પન પહાનન્તિ? અરિયમગ્ગેહેવાતિ વિઞ્ઞાયમાનો અયમત્થો તેસં ભાવિતત્તા અપ્પવત્તિવચનેન. **સમુદયપક્ખિકસ્સા**તિ એત્થ ચત્તારોપિ મગ્ગા ચતુસચ્ચાભિસમયાતિ કત્વા તેહિ પહાતબ્બેન તેન તેન સમુદયેન સહ પહાતબ્બત્તા સમુદયસભાગત્તા ચ સચ્ચવિભઙ્ગે ચ સબ્બકિલેસાનં સમુદયભાવસ્સ વુત્તત્તા ''સમુદયપક્ખિકા''તિ દિટ્ઠિઆદયો વુચ્ચન્તિ. કાયવાચાચિત્તાનં વિરૂપપ્પવત્તિયા નયનં અપયાપનં, કાયદુચ્ચરિતાદીનં વિનાસનયનં વા વિનયો, તેસં વા જિમ્હપ્પવત્તિં વિચ્છિન્દિત્વા ઉજુકનયનં **વિનયનં**. **એસેસે**તિ એસો સો એવ, અત્થતો અનઞ્ઞોતિ અત્થો. **તજ્જાતે**તિ અત્થતો તંસભાવોવ. સપ્પુરિસો અરિયસભાવો, અરિયો ચ સપ્પુરિસભાવોતિ અત્થો.

અદ્વયન્તિ દ્વયતારહિતં, વણ્ણમેવ ''અચ્ચી''તિ ગહેત્વા અચ્ચિં વા ''વણ્ણો એવા''તિ તેસં એકત્તં પસ્સન્તો વિય યથાતક્કિતં અત્તાનં ''રૂપ''ન્તિ, યથાદિટ્ઠં વા રૂપં ''અત્તા''તિ ગહેત્વા તેસં એકત્તં પસ્સન્તો દટ્ઠબ્બો. એત્થ ચ ''રૂપં અત્તા''તિ ઇમિસ્સા પવત્તિયા અભાવેપિ રૂપે અત્તગ્ગહણં પવત્તમાનં અચ્ચિયં વણ્ણગ્ગહણં વિય. ઉપમાયો ચ અનઞ્ઞત્તાદિગ્ગહણનિદસ્સનવસેનેવ વુત્તા, ન વણ્ણાદીનં વિય અત્તનો વિજ્જમાનત્તસ્સ, અત્તનો વિય વા વણ્ણાદીનં અવિજ્જમાનત્તસ્સ દસ્સનત્થં.

૧૦૦૮. સરીરનિપ્ફત્તિયાતિ સરીરપારિપૂરિયા. નિચ્છેતું અસક્કોન્તો વિચિનન્તો કિચ્છતીતિ **વિચિકિચ્છા**. **ઇદપ્પચ્ચયાનં ભાવો**તિ જાતિઆદિસભાવમેવ આહ, જાતિઆદીનં વા જરામરણાદિઉપ્પાદનસમત્થતં. સા પન જાતિઆદિવિનિમુત્તા નત્થીતિ તેસંયેવાધિવચનં હોતિ ''ઇદપ્પચ્ચયતા''તિ.

૧૦૦૯. ઇધ અનાગતકિલેસા ''તદેકટ્ઠા કિલેસા''તિ વુચ્ચન્તીતિ તે દસ્સેતું "**ઇમિસ્સા ચ પાળિયા**"તિઆદિ આરદ્ધં. **સહજેકટ્ઠવસેના**તિ તત્થ ઉપ્પન્નદિટ્ઠિયા સહજેકટ્ઠવસેનાતિ અત્થતો વિઞ્ઞાયતિ. **તંસમ્પયુત્તો**તિ તેહિ સંયોજનકિલેસેહિ સમ્પયુત્તોતિપિ અત્થો યુજ્જતિ. તથા તે સંયોજનકિલેસા સમુટ્ઠાનં એતસ્સાતિ **તંસમુટ્ઠાન**ન્તિ વા. સંયોજનરહિતેહિ ચ પન કિલેસેહિ સમ્પયુત્તાનં સમુટ્ઠિતાનઞ્ચ સબ્ભાવતો કિલેસેહેવ યોજના કતા.

૧૦૧૧. સંયોજનાદીનં વિયાતિ સંયોજનતદેકટ્ઠકિલેસાદીનં યથાવુત્તાનં વિય. **તેહી**તિ દસ્સનભાવનામગ્ગેહિ. **અભિસઙ્ખારવિઞ્ઞાણં** કુસલાકુસલં, નામરૂપઞ્ચ વિપાકન્તિ કત્વા "**કુસલાદીનમ્પિ પહાનં અનુઞ્ઞાત**"ન્તિ આહ.

૧૦૧૩. હેતૂ ચેવાતિ ‘‘પહાતબ્બહેતુકા’’તિ એતસ્મિં સમાસપદે એકદેસેન સમાસપદત્થં વદતિ. એત્થ ચ પુરિમનયેન ‘‘ઇમે ધમ્મા દસ્સનેનપહાતબ્બહેતુકા’’તિ ઇમેયેવ દસ્સનેનપહાતબ્બહેતુકા, ન ઇતો અઞ્ઞેતિ અયં નિયમો પઞ્ઞાયતિ, ન ઇમે દસ્સનેનપહાતબ્બહેતુકાયેવાતિ. તસ્મા ઇમેસં દસ્સનેનપહાતબ્બહેતુકભાવો અનિયતો વિચિકિચ્છાસહગતમોહસ્સ અહેતુકત્તાતિ પુરિમનયો વિવરણીયત્થવા હોતિ. તસ્મા પુરિમનયેન ધમ્મતો દસ્સનેનપહાતબ્બહેતુકે નિક્ખિપિત્વા અત્થતો નિક્ખિપિતું દુતિયનયો વુત્તો.

૧૦૨૯. મહગ્ગતા વા ઇદ્ધિવિધાદયો. **અપ્પમાણારમ્મણા મહગ્ગતા** ચેતોપરિયપુબ્બેનિવાસાનાગતંસઞાણસમ્પયુત્તા.

૧૦૩૫. અનન્તરે નિયુત્તાનિ, અનન્તરફલપ્પયોજનાનિ, અનન્તરફલકરણસીલાનિ વા **આનન્તરિકાનિ**. તાનિ પન પટિપક્ખેન અનિવારણીયફલત્તા અન્તરાયરહિતાનીતિ ‘‘**અનન્તરાયેન ફલદાયકાની**’’તિ વુત્તં. અનન્તરાયાનિ વા **આનન્તરિકાની**તિ નિરુત્તિવસેન પદસિદ્ધિ વેદિતબ્બા. **એકસ્મિમ્પી**તિ પિ-સદ્દેન અનેકસ્મિમ્પિ આયૂહિતે વત્તબ્બમેવનત્થીતિ દસ્સેતિ. ન ચ તેસં અઞ્ઞમઞ્ઞપટિબાહકત્તં અત્થિ અપ્પટિપક્ખત્તા, અપ્પટિપક્ખતા ચ સમાનફલત્તા અનુબલપ્પદાનતો ચ. ‘‘નત્થિ હેતુ નત્થિ પચ્ચયો સત્તાનં સંકિલેસાયા’’તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૧૬૮) એવમાદિકો **અહેતુકવાદો**. ‘‘કરોતો ખો કારયતો છિન્દતો છેદાપયતો…પે॰… કરોતો ન કરીયતિ પાપ’’ન્તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૧૬૬) એવમાદિકો **અકિરિયવાદો**. ‘‘નત્થિ દિન્ન’’ન્તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૧૭૧; મ॰ નિ॰ ૨.૯૪; ૩.૯૧) એવમાદિકો **નત્થિકવાદો**. એતેસુ પુરિમવાદો બન્ધમોક્ખાનં હેતું પટિસેધેતિ, દુતિયો કમ્મં, તતિયો વિપાકન્તિ અયમેતેસં વિસેસો. **તઞ્હી**તિ અહેતુકાદિનિયતમિચ્છાદિટ્ઠિં, ન પન નિયતભાવં અપ્પત્તં.

૧૦૩૯. પચ્ચયટ્ઠેનાતિ મગ્ગપચ્ચયસઙ્ખાતેન સમ્પયોગવિસિટ્ઠેન પચ્ચયભાવેનાતિ વેદિતબ્બં. એત્થ ચ મગ્ગઙ્ગાનં ઠપનં મગ્ગપચ્ચયભાવરહિતે મગ્ગહેતુકે દસ્સેતું, તેન મગ્ગહેતુકે અસઙ્કરતો વવત્થપેતિ. સચે પન કોચિ વદેય્ય ‘‘એકેકં અઙ્ગં ઠપેત્વા તંતંસમ્પયુત્તાનં મગ્ગહેતુકભાવેપિ ‘મગ્ગઙ્ગાનિ ઠપેત્વા’તિ ઇદં વચનં યુજ્જતી’’તિ. એવઞ્હિ સતિ તતિયનયે વિય ઇધાપિ ‘‘ઠપેત્વા’’તિ ન વત્તબ્બં સિયા, વુત્તઞ્ચેતં, તસ્મા વુત્તનયેનેવત્થો વેદિતબ્બો. મગ્ગઙ્ગામગ્ગઙ્ગાનઞ્હિ સમ્પયુત્તાનં વિસેસદસ્સનત્થો અયં નયોતિ. **સેસમગ્ગઙ્ગાનં** પુબ્બે ઠપિતાનન્તિ અધિપ્પાયો. ફસ્સાદીનઞ્હિ પુરિમનયેપિ મગ્ગહેતુકતા સિદ્ધાતિ.

સમ્માદિટ્ઠિયા દુતિયનયેપિ ઠપિતાય તતિયનયે સહેતુકભાવો દસ્સિતો. કથં દસ્સિતો, નનુ અરિયમગ્ગસમઙ્ગિસ્સ ‘‘અલોભો અદોસો ઇમે ધમ્મા મગ્ગહેતૂ’’તિ (ધ॰ સ॰ ૧૦૩૯) અવત્વા ‘‘અલોભો અદોસો અમોહો ઇમે ધમ્મા મગ્ગહેતૂ’’તિ વિસું સમ્માદિટ્ઠિઆદિકે મગ્ગહેતૂ દસ્સેત્વા ‘‘તંસમ્પયુત્તો…પે॰… વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો’’તિ (ધ॰ સ॰ ૧૦૩૯) વિસું મગ્ગહેતુકાનં દસ્સિતત્તા ‘‘મગ્ગહેતૂસુ અમોહો’’તિ (ધ॰ સ॰ ૧૦૩૯) વુત્તાય સમ્માદિટ્ઠિયા મગ્ગહેતુકતા ન દસ્સિતા સિયા? નો ન દસ્સિતા. યથા હિ તીણિ સંયોજનાનિ દસ્સેત્વા ‘‘તદેકટ્ઠો લોભો દોસો મોહો, ઇમે ધમ્મા દસ્સનેન પહાતબ્બહેતૂ’’તિ (ધ॰ સ॰ ૧૦૧૭) વિસું પહાતબ્બહેતૂ નિયમેત્વા ‘‘તદેકટ્ઠા ચ કિલેસા’’તિઆદિવચનેન (ધ॰ સ॰ ૧૦૧૭) લોભદોસમોહા ચ અઞ્ઞમઞ્ઞસહજેકટ્ઠા અઞ્ઞમઞ્ઞસમ્પયુત્તા સઙ્ખારક્ખન્ધભૂતા ચ દસ્સનેનપહાતબ્બહેતુકાતિ દસ્સિતા હોન્તિ, એવમિધાપિ ‘‘અલોભાદયો ઇમે ધમ્મા મગ્ગહેતૂ’’તિ નિગમિતાપિ અઞ્ઞમઞ્ઞસમ્પયુત્તસઙ્ખારક્ખન્ધભાવતો તંસમ્પયુત્તસઙ્ખારક્ખન્ધવચનેન ‘‘મગ્ગહેતુકા’’તિ દસ્સિતા એવાતિ સિદ્ધં હોતિ, સમ્માદિટ્ઠિયાપિ અમોહોતિ વુત્તાય મગ્ગહેતુકભાવદસ્સનં. સચે પન યો દુતિયનયે મગ્ગો ચેવ હેતુ ચાતિ વુત્તો, તતો અઞ્ઞસ્સેવ અઞ્ઞેન અસાધારણેન પરિયાયેન મગ્ગહેતુભાવં

દસ્સેત્વા તંસમ્પયોગતો સમ્માદિટ્ઠિયા મગ્ગહેતુકભાવદસ્સનત્થો તતિયનયો સિયા. ‘‘અરિયમગ્ગસમઙ્ગિસ્સ અલોભો અદોસો ઇમે ધમ્મા મગ્ગહેતૂ’’તિઆદિ વત્તબ્બં સિયા. યસ્મા પન ‘‘મગ્ગહેતૂ’’તિ ઇમિના અઞ્ઞેન સાધારણેન પરિયાયેન યેસં મગ્ગહેતુભાવો સમ્ભવતિ, તે સબ્બે ‘‘મગ્ગહેતૂ’’તિ દસ્સેત્વા તંસમ્પયુત્તાનં તેસં અઞ્ઞેસઞ્ચ મગ્ગહેતુકભાવદસ્સનત્થો તતિયનયો, તસ્મા તત્થ ‘‘અમોહો’’તિપિ વુત્તં. ન હિ સો મગ્ગહેતુ ન હોતીતિ. ઇમે પન તયોપિ નયા અત્થવિસેસવસેન નિક્ખિત્તત્તા અત્થતો નિક્ખેપા દટ્ઠબ્બા. અથ વા સરૂપેન વચનં ધમ્મતો નિક્ખેપો, અત્થેન અત્થતોતિ એવમ્પિ યોજના સમ્ભવતિ. તત્થ દુતિયતતિયનયા સરૂપતો હેતુહેતુમન્તુદસ્સનવસેન ધમ્મતો નિક્ખેપો. પઠમનયો તથાઅદસ્સનતો અત્થેન ચ મગ્ગઙ્ગતંસમ્પયુત્તાનં હેતુહેતુમન્તુભાવાવગમનતો અત્થતો નિક્ખેપોતિ.

૧૦૪૦. યસ્મિં સભાવધમ્મે નિન્નપોણપબ્ભારભાવેન ચિત્તં પવત્તતિ, સો તસ્સ આરમ્મણાધિપતિ વેદિતબ્બો. ચેતોપરિયઞાણેન જાનિત્વા પચ્ચવેક્ખમાનો તેન પચ્ચવેક્ખમાનોતિ વુત્તો. **એત્થાપી**તિ એતસ્મિમ્પિ અટ્ઠકથાવચને, **એત્થ** વા પટ્ઠાને મગ્ગાદીનિ ઠપેત્વા અઞ્ઞેસં અધિપતિપચ્ચયભાવસ્સ અવચનેનેવ પટિક્ખેપપાળિયં. **અયમેવત્થો**તિ અત્તનો મગ્ગફલં ઠપેત્વાતિ અત્થો. **વીમંસાધિપતેય્યન્તિ** પધાનેન અધિપતિના સહજાતાધિપતિ નિદસ્સિતો, તયિદં નયદસ્સનમત્તમેવ હોતીતિ અઞ્ઞોપિ એવંપકારો સહજાતો મગ્ગાધિપતિ નિદસ્સિતો હોતિ, તસ્મા વીરિયાધિપતેય્યન્તિ ચ યોજેતબ્બં. ઇદમ્પિ હિ અત્થતો વુત્તમેવાતિ.

૧૦૪૧. અત્તનો સભાવો **અત્તભાવો**. લદ્ધોકાસસ્સ કમ્મસ્સ વિપાકો કપ્પસહસ્સાતિક્કમે ઉપ્પજ્જતિ અનેકકપ્પસહસ્સાયુકાનં સત્તાનં, કપ્પસહસ્સાતિક્કમેપિ વા લદ્ધોકાસં યં ભવિસ્સતિ, તદપિ લદ્ધોકાસમેવાતિ અત્તનો વિપાકં સન્ધાય વુચ્ચતિ. **નત્થિ નામ ન હોતી**તિ અનુપ્પન્નો નામ ન હોતીતિ અધિપ્પાયો. ઉપ્પાદીસુ અન્તોગધત્તા ‘‘ઉપ્પાદિનો ધમ્મા’’તિ એતેન વચનેન વુચ્ચતીતિ કત્વા આહ ‘‘**ઉપ્પાદિનો ધમ્મા નામ જાતો**’’તિ. **અરૂપસઞ્ઞાતો અત્તા**તિ અરૂપભવઙ્ગં આહ. તત્થ આકાસાનઞ્ચાયતનસઞ્ઞાદિમયો અત્તાતિ હિ અત્થતો વોહારો પવત્તોતિ.

યદિ પન આયૂ...પે॰... સબ્બં વિપાકં દદેય્ય, અલદ્ધોકાસઞ્ચ વિપાકં દેતીતિ કત્વા વિપક્કવિપાકઞ્ચ દદેય્ય, તતો એકસ્સેવ કમ્મસ્સ સબ્બવિપાકેન ભવિતબ્બન્તિ અઞ્ઞસ્સ કમ્મસ્સ ઓકાસો ન ભવેય્ય નિરત્થકત્તા , ઉપ્પત્તિયાયેવ ઓકાસો ન ભવેય્ય, ઉપ્પન્નસ્સ વા ફલદાને. અથ વા અલદ્ધોકાસસ્સ વિપાકદાને પચ્ચયન્તરરહિતસ્સપિ વિપાકદાનં આપન્નન્તિ અવિજ્જાતણ્હાદિપચ્ચયન્તરખેપકસ્સ અઞ્ઞસ્સ અપચયગામિકમ્મસ્સ કમ્મક્ખયકરસ્સ ઓકાસો ન ભવેય્ય. ભાવિતેપિ મગ્ગે અવિજ્જાદિપચ્ચયન્તરરહિતસ્સ ચ કમ્મસ્સ વિપચ્ચનતો સમત્થતા ન સિયાતિ અત્થો. સબ્બદા વા વિપાકપ્પવત્તિયા એવ ભવિતબ્બત્તા વિપાકતો અઞ્ઞસ્સ પવત્તિઓકાસો ન ભવેય્ય. **તં પના**તિ આયૂહિતં કમ્મં. ઇદં પન ધુવવિપાકસ્સ વિપાકેન અધુવવિપાકસ્સપિ લદ્ધોકાસસ્સ વિપાકં ઉપ્પાદીતિ દસ્સેતું આરદ્ધન્તિ દટ્ઠબ્બં. અટ્ઠ સમાપત્તિયો ચ બલવવિરહે અગ્ગમગ્ગભાવનાવિરહે ચ અપ્પહીનસભાવતો ધુવં વિપચ્ચન્તીતિ **ધુવવિપાકા**તિ વુત્તા. આયૂહિતકમ્મે વુચ્ચમાને અનુપ્પન્નં કસ્મા વુત્તન્તિ? યં આયૂહિતં ભવિસ્સતિ, તત્થાપિ આયૂહિત-સદ્દપ્પવત્તિસબ્ભાવા.

૧૦૫૦. ઉપાદિન્નાતિ એત્થ ન ઉપેતેન આદિન્નાતિ અયમત્થો, ઉપસદ્દો પન ઉપસગ્ગમત્તમેવ, તસ્મા ઉપાદાનારમ્મણા ઉપાદાનેહિ, અઞ્ઞે ચ અનભિનિવેસેન ‘‘અહં મગ્ગં ભાવયિં, મમ મગ્ગો ઉપ્પન્નો’’તિઆદિકેન

ગહણેન આદિન્ના ઇચ્ચેવ ઉપાદિન્ના. **ઉપાદિન્ન**-સદ્દેન વા અમગ્ગફલધમ્માયેવ વુત્તા, ઇતરેહિ મગ્ગફલધમ્મા ચાતિ વેદિતબ્બં.

તિકનિક્ખેપકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

દુકનિક્ખેપકથાવણ્ણના

૧૦૬૨. મેત્તાયનવસેનાતિ મેત્તાકરણવસેન. ''મેત્તયનવસેના''તિ વત્તબ્બે દીઘં કત્વા વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં. મેત્તા, મેદનં વા મેત્તાયનં, તઞ્ચ સિનેહવસેન. અનુદયતીતિ અનુદાતિ વત્તબ્બે ''**અનુદ્દા**''તિ દ-કારાગમનં કત્વા વુત્તં. **અનુદ્દાયનાકારો**તિ અનુરક્ખણાકારો. રક્ખણઞ્હિ દાયના. **અનુદ્દાયિતસ્સા**તિ અનુદ્દાય અયિતસ્સ. ''જાતિપિ દુક્ખા''તિઆદિં સુણન્તસ્સ સવને, અનિચ્ચાદિતો સમ્મસન્તસ્સ સમ્મસને, મગ્ગેનેત્થ સમ્મોહં વિદ્ધંસેન્તસ્સ પટિવેધે, પટિવિજ્ઝિત્વા પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ પચ્ચવેક્ખણેતિ ચતૂસુ કાલેસુ દુક્ખે ઞાણં વત્તતિ.

૧૦૬૫. ચિત્તસ્સ સંરઞ્જનં **ચિત્તસ્સ સારાગો. ગિજ્ઝન્તી**તિ અભિકઙ્ખન્તિ. **સજ્જન્તી**તિ બન્ધન્તિ. **લગ્ગનટ્ઠેના**તિ સંવરણટ્ઠેન, ઓલમ્બનટ્ઠેન વા. **તસ્સ તસ્સેવ ભવસ્સા**તિ કામભવાદિસઙ્ખાતસ્સ વિપાકકટત્તારૂપસ્સ અભિનિબ્બત્તિઅત્થં પટિસન્ધિયા પચ્ચયભાવવસેન પરિકડ્ઢતિ. **ચિત્તમસ્સ** ભવન્તરે **વિધાવતિ** નિબ્બત્તતિ. **તણ્હાવિપ્ફન્દિતનિવેસો** અટ્ઠસતતણ્હાવિચરિતાદિભાવેન તણ્હાપવત્તિયેવ.

સરિતાનીતિ રાગવસેન અલ્લાનિ. તંસમ્પયુત્તપીતિવસેન સિનિદ્ધાનિ **સિનેહિતાનિ. વિસતા**તિ વિત્થતા. રૂપાદીસુ તેભૂમકધમ્મેસુ બ્યાપનવસેન **વિસટા**. પુરિમવચનમેવ ત-કારસ્સ ટ-કારં કત્વા વુત્તં. **વિસાલા**તિ વિપુલા. **વિસક્કતી**તિ પરિસપ્પતિ, સહતિ વા. રત્તો હિ રાગવત્થુના પાદેન તાલિયમાનોપિ સહતીતિ. ઓસક્કનં, વિપ્ફન્દનં વા વિસક્કનન્તિ વદન્તિ . અનિચ્ચાદિં નિચ્ચાદિતો ગણ્હન્તી **વિસંવાદિકા** હોતિ. **વિસંહરતી**તિ તથા તથા કામેસુ આનિસંસં પસ્સન્તી વિવિધેહાકારેહિ નેક્ખમ્માભિમુખપ્પવત્તિતો ચિત્તં સંહરતિ સઙ્ખિપતિ. **વિસં** વા દુક્ખં, તં **હરતિ** વહતીતિ અત્થો. દુક્ખનિબ્બત્તકસ્સ કમ્મસ્સ હેતુભાવતો **વિસમૂલા**, વિસં વા દુક્ખવેદનામૂલં એતિસ્સાતિ **વિસમૂલા**. દુક્ખસમુદયત્તા વિસં ફલં એતિસ્સાતિ **વિસફલા**. તણ્હાય રૂપાદિકસ્સ દુક્ખસ્સેવ પરિભોગો હોતિ, ન અમતસ્સાતિ સા ''**વિસપરિભોગા**''તિ વુત્તા. સબ્બત્થ નિરુત્તિવસેન પદસિદ્ધિ વેદિતબ્બા. યો પનેત્થ પધાનો અત્થો, તં દસ્સેતું પુન ''**વિસતા વા પના**''તિઆદિ વુત્તં. **ઇત્થભાવઞ્ઞથાભાવ**ન્તિ મનુસ્સભાવદેવાદિભાવભૂતં.

પણિધાનકવસેનાતિ ચિત્તસ્સ રૂપાદીસુ ઠપનકવસેન. અઞ્ઞોપિ બન્ધુ તણ્હાય એવ હોતિ, સો પન અબન્ધુપિ હોતિ. તણ્હા પન નિચ્ચસન્નિસ્સિતાતિ ''**પાટિયેક્કો બન્ધૂ**''તિ વુત્તા. **અસનતો**તિ બ્યાપનતો ભુઞ્જનતો ચ. તદુભયં દસ્સેતિ ''**અજ્ઝોત્થરણતો**''તિઆદિના. **આસીસનવસેના**તિ ઇચ્છનવસેન. **અઞ્ઞેનાકારેના**તિ જપ્પનાજપ્પિતત્તાનં જપ્પાય અનઞ્ઞત્તદસ્સનાકારેન. **ચિત્તં પરિયુદ્ધાતી**તિ ચિત્તં મૂસતિ. **મારપાસો**તિ મારેન ગહિતતાય રાગો મારપાસો.

૧૦૬૬. સઙ્ખારેસુ ઉપ્પન્નો કમ્મપથભેદં ન કરોતીતિ એતેન સત્તેસુ ઉપ્પન્નો અટ્ઠાનકોપો કરોતીતિ વિઞ્ઞાયતિ. ''અત્થં મે નાચરિ , ન ચરતિ, ન ચરિસ્સતિ, પિયસ્સ મે મનાપસ્સ અત્થં નાચરિ, ન ચરતિ, ન ચરિસ્સતિ, અપ્પિયસ્સ મે અમનાપસ્સ અનત્થં નાચરિ, ન ચરતિ, ન ચરિસ્સતી''તિ ઉપ્પજ્જમાનોપિ હિ કોપો અવત્થુસ્મિં ઉપ્પન્નત્તા અટ્ઠાનકોપો એવ ભવિતું યુત્તો. **આઘાતેન્તો**તિ હનન્તો. **પુનરુત્તિદોસો પટિસેધિતો**તિ દોસ-પદસ્સ

પટિવિરોધ-પદસ્સ ચ દ્વિક્ખત્તું આગતત્તા વુત્તં. પટિઘસ્સ વા વિસેસનત્થં પુબ્બે ''પટિવિરોધો''તિ, પદોસાદિવિસેસનત્થં ''દોસો''તિ ચ વુત્તં, દુસ્સનાદિવિસેસનત્થં પચ્છા ''દોસો''તિ, વિરોધવિસેસનત્થઞ્ચ ''પટિવિરોધો''તિ વુત્તન્તિ નત્થિ પુનરુત્તિદોસો.

૧૦૯૧. અનિદ્ધારિતપરિચ્છેદે ધમ્માનં અત્થિતામત્તદીપકે માતિકુદ્દેસે અપરિચ્છેદેન બહુવચનેન ઉદ્દેસો કતોતિ બહુવચનેનેવ પુચ્છતિ – ''કતમે ધમ્મા અપ્પચ્ચયા''તિ. સભાવસઙ્ખાપરિચ્છેદાદિવસેન હિ ધમ્મે અજાનન્તસ્સ વસેન ઉદ્દેસો પુચ્છા ચ કરીયતીતિ. તસ્મા પરિચ્છેદં અકત્વા ઉદ્દિટ્ઠા પુચ્છિતા ચ. **ઇમે**તિ અસઙ્ખતધાતુતો ઉદ્ધં નત્થીતિ દીપનત્થં એકમ્પિ તં નિદ્દિસિત્વા બહુવચનેનેવ નિગમનં કતં નિદ્દેસતો પુબ્બે બોધનેય્યસ્સ અજાનનકાલં ઉપાદાય.

૧૧૦૧. કિં પન નત્થિ, કિં તેન ન વુત્તાતિ યોજના કાતબ્બા. ઇદમેવ મનોવિઞ્ઞેય્યન્તિ નિયમાભાવો **વવત્થાનાભાવો**. ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદિવિઞ્ઞેય્યમેવ ચક્ખાદિવિઞ્ઞેય્યન્તિ પાળિયં વુત્તન્તિ મનોવિઞ્ઞાણવિઞ્ઞેય્યેનપિ મનોવિઞ્ઞેય્યેન ભવિતબ્બન્તિ કત્વા અટ્ઠકથાય **''કિં પન મનોવિઞ્ઞાણેના''**તિઆદિ વુત્તં. **કેહિચિ વિઞ્ઞેય્યા કેહિચિ અવિઞ્ઞેય્યા**તિ ઇદં કામાવચરં મનોવિઞ્ઞાણં આરમ્મણાદિવસેન ભિન્દિત્વા યોજેતબ્બં. રૂપાવચરાદિઆરમ્મણેન હિ કામાવચરમનોવિઞ્ઞાણેન રૂપરાગાદિસમ્પયુત્તેન ચ કામાવચરધમ્મા ન વિઞ્ઞેય્યા, ઇતરેન ચ વિઞ્ઞેય્યા. એવં કામાવચરાનમેવ આરમ્મણાનં કેસઞ્ચિ સદ્દાદીનં રૂપારમ્મણાદીહિ અવિઞ્ઞેય્યતા વિઞ્ઞેય્યતા ચ યોજેતબ્બા, તથા દ્વારભેદવસેન. અથ વા સોમનસ્સસહગતસન્તીરણં ઇટ્ઠારમ્મણમેવાતિ ઇતરં તેન ન વિઞ્ઞેય્યં. એવં ઉપેક્ખાસહગતે કુસલવિપાકે અકુસલવિપાકે ચાતિ સબ્બત્થ યથાયોગં યોજેતબ્બં. રૂપાવચરાદયો કામાવચરવિપાકાદીહિ અવિઞ્ઞેય્યા, કેચિદેવ વિઞ્ઞેય્યા અરૂપાવચરેહીતિ યોજેતબ્બં અનુવત્તમાનત્તા. **નિબ્બાનેન અવિઞ્ઞેય્યત્તા**તિ ''કેહિચિ અવિઞ્ઞેય્યા''તિ ઇમસ્સ પદસ્સ અત્થસમ્ભવમત્તં સન્ધાય વુત્તં, ન નિબ્બાનસ્સ અનુવત્તમાનમનોવિઞ્ઞાણભાવતો.

૧૧૦૨. **પઞ્ચકામગુણિકરાગો**તિ ઉક્કટ્ઠવસેન વુત્તં. ભવાસવં ઠપેત્વા સબ્બો લોભો કામાસવોતિ યુત્તં સિયા. સસ્સતદિટ્ઠિસહગતો રાગો ભવદિટ્ઠિસમ્પયુત્તત્તા ''ભવાસવો''તિ અટ્ઠકથાયં વુત્તો. ભવાસવો પન ''દિટ્ઠિગતવિપ્પયુત્તેસુ એવ ઉપ્પજ્જતી''તિ પાળિયં વુત્તો. સોપિ રાગો કામાસવો ભવિતું યુત્તો. દિટ્ઠધમ્મિકસમ્પરાયિકદુક્ખાનં કારણભૂતા કામાસવાદયોપિ દ્વિધા વુત્તા.

૧૧૦૩. કામાસવનિદ્દેસે ચ **કામેસૂ**તિ કામરાગદિટ્ઠિરાગાદિઆરમ્મણભૂતેસુ તેભૂમકેસુ વત્થુકામેસૂતિ અત્થો સમ્ભવતિ. તત્થ હિ ઉપ્પજ્જમાના સા તણ્હા સબ્બાપિ ન કામચ્છન્દાદિનામં ન લભતીતિ. કત્તુકમ્યતાછન્દો અકુસલેપિ ઉપ્પજ્જતિ, ન પન ધમ્મચ્છન્દો.

૧૧૦૫. અઞ્ઞં જીવન્તિ ગહણં યદિપિ ઉપાદાનક્ખન્ધેસ્વેવ પવત્તતિ, રૂપે...પે॰... વિઞ્ઞાણે વા પન ન પતિટ્ઠાતિ. તતો અઞ્ઞં કત્વા જીવં ગણ્હાતીતિ **સસ્સતદિટ્ઠિ** હોતીતિ. બ્રહ્માદિં એકચ્ચં અત્તાનં ''હોતી''તિ નિચ્ચતો અઞ્ઞઞ્ચ ''ન હોતી''તિ અનિચ્ચતો ગણ્હન્તસ્સ ''હોતિ ચ ન ચ હોતી''તિ **એકચ્ચસસ્સતદિટ્ઠિ**. ''હોતી''તિ ચ પુટ્ઠે ''નેવા''તિ, ''ન હોતી''તિ ચ પુટ્ઠે ''ન''ઇતિ સબ્બત્થ પટિક્ખિપન્તસ્સ **અમરાવિક્ખેપદિટ્ઠિ**, અમરા અનુપચ્છેદા, અમરમચ્છસદિસી વા વિક્ખેપદિટ્ઠીતિ અત્થો.

પઞ્ચકામગુણિકો રાગો કામાસવોતિ વુત્તોતિ કત્વા બ્રહ્માનં વિમાનાદીસુ રાગસ્સ દિટ્ઠિરાગસ્સ ચ કામાસવભાવં પટિક્ખિપતિ. યદિ પન લોભો કામાસવભવાસવવિનિમુત્તો અત્થિ, સો યદા દિટ્ઠિગતવિપ્પયુત્તેસુ ઉપ્પજ્જતિ, તદા તેન સમ્પયુત્તો અવિજ્જાસવો આસવવિપ્પયુત્તોતિ દોમનસ્સવિચિકિચ્છુદ્ધચ્ચસમ્પયુત્તસ્સ વિય તસ્સપિ આસવવિપ્પયુત્તતા વત્તબ્બા સિયા ''ચતૂસુ દિટ્ઠિગતવિપ્પયુત્તેસુ લોભસહગતેસુ ચિત્તુપ્પાદેસુ ઉપ્પન્નો મોહો સિયા આસવસમ્પયુત્તો સિયા આસવવિપ્પયુત્તો''તિ. ''કામાસવો અટ્ઠસુ લોભસહગતેસુ ચિત્તુપ્પાદેસુ ઉપ્પજ્જતી''તિ, ''કામાસવં પટિચ્ચ દિટ્ઠાસવો અવિજ્જાસવો''તિ (પટ્ઠા॰ ૩.૩.૧) ચ વચનતો દિટ્ઠિસહગતો રાગો કામાસવો ન હોતીતિ ન સક્કા વત્તું. **કિલેસપટિપાટિયાપિ આહરિતું વટ્ટતી**તિ આસવાનં વચનં પહાતબ્બદસ્સનત્થન્તિ કત્વા તે પહાને આહરિયમાના પહાતબ્બાનમ્પિ તેસં કિલેસાનં ઉદ્દેસક્કમેન આહરિતું વટ્ટન્તિ પજહનકાનં મગ્ગાનમ્પીતિ અત્થો.

૧૧૨૧. પઠમકમાનભાજનીયેતિ ''સેય્યોહમસ્મી''તિ માનસ્સ નિદ્દેસે. તત્થ હિ ''એકચ્ચો જાતિયા વા ગોત્તેન વા કોલપુત્તિયેન વા વણ્ણપોક્ખરતાય વા ધનેન વા અજ્ઝેનેન વા કમ્માયતનેન વા સિપ્પાયતનેન વા વિજ્જાટ્ઠાનેન વા સુતેન વા પટિભાનેન વા અઞ્ઞતરઞ્ઞતરેન વા વત્થુના માનં જપ્પેતિ, યો એવરૂપો માનો મઞ્ઞના...પે॰... કેતુકમ્યતા ચિત્તસ્સા''તિ (વિભ॰ ૮૬૬) સેય્યસ્સ સદિસસ્સ હીનસ્સ ચ પવત્તમાનો પુગ્ગલવિસેસં અનામસિત્વા સેય્યમાનો વિભત્તોતિ ઇમમત્થં સન્ધાય ''**એકો માનો તિણ્ણં જનાનં ઉપ્પજ્જતીતિ કથિતો**''તિ આહ. ન કેવલઞ્ચાયં પઠમકમાનભાજનીયે એવ એવં કથિતો, દુતિયકતતિયકમાનભાજનીયેપિ કથિતો એવાતિ નિદસ્સનમત્થં એતં દટ્ઠબ્બં. અથ વા પુગ્ગલે અનિસ્સાય વુત્તાનં તિણ્ણમ્પિ માનાનં ભાજનીયં ''**પઠમકમાનભાજનીયે**''તિ આહ. સેય્યસ્સ ''સેય્યોહમસ્મીતિ માનો''તિઆદીનઞ્હિ પુગ્ગલં આમસિત્વા વુત્તાનં નવન્નં માનાનં ભાજનીયં દુતિયકમાનભાજનીયં હોતિ, તસ્સ માનરાસિસ્સ પુગ્ગલં અનામસિત્વા વુત્તમાનરાસિતો દુતિયતતિયકત્તાતિ, અથાપિ ચ યથાવુત્તે દુતિયકમાનભાજનીયે ''એકેકસ્સ તયો તયો માના ઉપ્પજ્જન્તીતિ કથિત''ન્તિ ઇધ વુત્તાય અત્થવણ્ણનાય સમાનદસ્સનત્થં ''**પઠમકમાનભાજનીયે**''તિ વુત્તં. સો એવ માનો ઇધાગતોતિ તત્થ કથિતો એવ અત્થો યુજ્જતીતિ અધિપ્પાયો. **માનકરણવસેના**તિ ''સેય્યો''તિઆદિકિચ્ચકરણવસેન. **અપરાપરે ઉપાદાયા**તિ ઇદં પુરિમપુરિમા માના અપરાપરે ઉપનિસ્સયભાવેન તે ઉપ્પાદેન્તા અચ્ચુગ્ગચ્છન્તીતિ ઇમમત્થં સન્ધાય વુત્તં. કેતુકમ્યતાચિત્તં અચ્ચુગ્ગતભાવં ગચ્છતીતિ કત્વા ચિત્તેનેવ વિસેસિતં.

૧૧૨૬. અક્ખમનભાવપ્પકાસનં **ખિય્યનં. મનેન પિયકરણ**ન્તિ એવંપકારં પૂજનં માનનન્તિ વુચ્ચતીતિ અત્થો. **ઇસ્સાકરણવસેના**તિ લાભાદિઅક્ખમનકિચ્ચવસેન.

૧૧૨૭. અરિયસાવકાતિ વચનં ''અરિયસાવકાનંયેવ પટિવેધો અત્થિ, તે ચ તં ન મચ્છરાયન્તી''તિ પટિવેધધમ્મે મચ્છરિયાભાવદસ્સનત્થં. **ગન્થો**તિ પાળિ. **કથામગ્ગો**તિ અટ્ઠકથાપબન્ધો. **ધમ્મન્તર**ન્તિ કુસલાદિધમ્મં ભિન્દિત્વા અકુસલાદિં અત્તનો લોલતાય તથાગતભાસિતં તિત્થિયભાસિતં વા કરોન્તો આલોલેસ્સતિ. **અત્તાનં આવિકત્વા**તિ અત્તાનં અઞ્ઞથા સન્તં અઞ્ઞથા પવેદયિત્વા. **યો પના**તિ તિત્થિયો ગહટ્ઠો વા અત્તનો સમયસ્સ સદોસભાવં દટ્ઠું અનિચ્છન્તો અઞ્ઞાણેન અભિનિવેસેન વા.

બ્યાપિતુમનિચ્છોતિ વિવિચ્છો, તસ્સ ભાવો **વેવિચ્છં. અનાદરો**તિ મચ્છરિયેન દાને આદરરહિતો. કટચ્છુના ગાહો ભત્તસ્સ કટચ્છુગ્ગાહો, કટચ્છુગ્ગાહો વિય **કટચ્છુગ્ગાહો**. યથા હિ કટચ્છુગ્ગાહો યથાવુત્તે ભત્તે ન

સંપસારયતિ, એવં મચ્છરિયમ્પિ આવાસાદીસૂતિ. ગય્હતિ એતેનાતિ વા ગાહો, કટચ્છુ એવ ગાહો **કટચ્છુગ્ગાહો**. સો યથા સઙ્કુટિતગ્ગો ન સંપસારયતિ, એવં મચ્છરિયમ્પીતિ. આવરિત્વા ગહિતં અગ્ગહિતં, તસ્સ ભાવો **અગ્ગહિતત્તં**, મચ્છરિયં. ''આવાસાદિ પરેહિ સાધારણમસાધારણં વા મય્હેવ હોતૂ''તિ પવત્તિવસેન અત્તસમ્પત્તિગ્ગહણલક્ખણતા, ''મા અઞ્ઞસ્સા''તિ પવત્તિવસેન અત્તસમ્પત્તિનિગૂહણલક્ખણતા ચ યોજેતબ્બા. યં પન ''પરસન્તકં ગણ્હિતુકામો''તિ વુત્તં, તં મચ્છરિયસ્સ પરસન્તકલોભસ્સ ઉપનિસ્સયભાવં દસ્સેતું વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં. યદિ હિ તં મચ્છરિયપ્પવત્તિદસ્સનં, પરસમ્પત્તિગ્ગહણલક્ખણતા ચ વત્તબ્બા સિયાતિ.

૧૧૪૦. અભિજ્ઝાકામરાગાનં વિસેસો આસવદ્વયએકાસવભાવો સિયા, નઅભિજ્ઝાય નોઆસવભાવો ચાતિ નોઆસવલોભસ્સ સબ્ભાવો વિચારેતબ્બો. ન હિ અત્થિ ''આસવો ચ નોઆસવો ચ ધમ્મા આસવસ્સ ધમ્મસ્સ આસવસ્સ ચ નોઆસવસ્સ ચ ધમ્મસ્સ હેતુપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ સત્તમો ચ નવમો ચ પઞ્હો. ગણનાય ચ ''હેતુયા સત્તા''તિ વુત્તં, ન ''નવા''તિ. દિટ્ઠિસમ્પયુત્તે પન લોભે નોઆસવે વિજ્જમાને સત્તમનવમાપિ પઞ્હવિસ્સજ્જનં લભેય્યું, ગણના ચ ''હેતુયા નવા''તિ વત્તબ્બા સિયા. દિટ્ઠિવિપ્પયુત્તે ચ લોભે નોઆસવે વિજ્જમાને પુબ્બે દસ્સિતો દોસોતિ.

૧૧૫૯. કામચ્છન્દનીવરણનિદ્દેસે **કામેસૂ**તિ તેભૂમકેસુ સાસવેસુ સબ્બેસુ વત્થુકામેસુ. સબ્બો હિ લોભો કામચ્છન્દનીવરણં. તેનેવ તસ્સ આરુપ્પે ઉપ્પત્તિ વુત્તા ''નીવરણં ધમ્મં પટિચ્ચ નીવરણો ધમ્મો ઉપ્પજ્જતિ ન પુરેજાતપચ્ચયા. આરુપ્પે કામચ્છન્દનીવરણં પટિચ્ચ ઉદ્ધચ્ચનીવરણં અવિજ્જાનીવરણં. આરુપ્પે કામચ્છન્દનીવરણં પટિચ્ચ થિનમિદ્ધનીવરણં ઉદ્ધચ્ચનીવરણં અવિજ્જાનીવરણ''ન્તિ (પટ્ઠા॰ ૩.૮.૧).

૧૧૬૨. ઇરિયાપથિકચિત્તન્તિ ઇરિયાપથૂપત્થમ્ભકં અટ્ઠપઞ્ઞાસવિધં ચિત્તં. તત્થ પન બલવથિનમિદ્ધસહગતં ચિત્તં ''**ઇરિયાપથં સન્ધારેતું અસક્કોન્ત**''ન્તિ વુત્તં. **ઓલીયતી**તિ ઓલમ્બતિ.

૧૧૬૩. ઓનય્હતીતિ છાદેતિ, અવત્થરતિ વા. નાનારમ્મણેસુ પવત્તિનિવારણેન, વિપ્ફારિકતાનિવારણેનેવ વા **અન્તોસમોરોધો**. **એકચ્ચાન**ન્તિ સિરીસાદિરુક્ખાનં. **રૂપકાયેનેવ સિયું**, તેન સુખપ્પટિસંવેદનનિબ્બાનસચ્છિકિરિયાનં રૂપતાપત્તિ સિયાતિ અધિપ્પાયો. **તસ્મા**તિ ''કાયસ્સા''તિ વચનસ્સ રૂપત્તાસાધકત્તા. **ન હિ નામકાયો સુપતી**તિ ઇદં થિનમિદ્ધસમુટ્ઠિતરૂપેહિ રૂપકાયસ્સ ગરુભાવપ્પત્તં અઙ્ગપચ્ચઙ્ગાદીનં સંસીદનં સોપ્પન્તિ સન્ધાય વુત્તં, ન જાગરણચિત્તરહિતં ભવઙ્ગસન્તતિન્તિ. **તસ્સ ફલત્તા**તિ ફલૂપચારેન ઇન્દ્રિયં વિય મિદ્ધં દસ્સેતું મિદ્ધસ્સ ફલત્તા ઇન્દ્રિયનિદ્દેસે વિય લિઙ્ગાદીનિ મિદ્ધનિદ્દેસેપિ સોપ્પાદીનિ વુત્તાનીતિ અત્થો.

રૂપકાયસ્સ અન્તોસમોરોધો નત્થીતિ સો નામકાયે વુત્તોતિ વિઞ્ઞાયતિ. તેન સહ વુત્તા ઓનાહપરિયોનાહા ચ. રૂપકાયસ્સ વા વિપ્ફારિકાવિપ્ફારિકભાવો નામ અત્તનો સભાવેન નત્થિ, નામકાયસ્સ નામકાયે વિપ્ફારિકે લહુકો, અવિપ્ફારિકે ગરુકોતિ અવિપ્ફારિકભાવેન ઓનાહનાદિ નામકાયસ્સેવ હોતીતિ ઓનાહનાદયોપિ નામકાયે વિઞ્ઞાયન્તિ. તેનાહ ''**ન હિ રૂપં નામકાયસ્સ ઓનાહો...પે॰... હોતી**''તિ. આવરણભાવો વિય હિ ઓનાહનાદિભાવોપિ નામકાયસ્સેવ હોતીતિ. ઇતરો અધિપ્પાયં અજાનન્તો મેઘાદીહિ રૂપેહિ રૂપાનં ઓનાહનાદિં પસ્સન્તો ''**નનુ ચા**''તિઆદિમાહ. **યદિ એવ**ન્તિ યદિ રૂપસ્સ ઓનાહનાદિતા સિદ્ધા, અરૂપસ્સ ન સિયા , સેતુબન્ધાદીસુ રૂપસ્સ આવરણં દિટ્ઠન્તિ આવરણમ્પિ અરૂપસ્સ ન ભવેય્યાતિ અત્થો.

સુરામેરયપાનં અકુસલન્તિ કત્વા યુત્તો તસ્સ ઉપક્કિલેસભાવો, સુરા…પે॰… પમાદટ્ઠાનાનુયોગસ્સ ચ અકુસલત્તા પઞ્ઞાય દુબ્બલીકરણભાવો યુત્તો, તથાપિ પરસ્સ અધિપ્પાયં અનુજાનિત્વા સુરામેરયસ્સ ઉપક્કિલેસતા પઞ્ઞાય દુબ્બલીકરણતા ચ ઉપક્કિલેસાનં પઞ્ઞાય દુબ્બલીકરણાનઞ્ચ પચ્ચયત્તા ફલવોહારેન વુત્તાતિ દસ્સેન્તો આહ "**ન, પચ્ચયનિદ્દેસતો**"તિ. **એવમેવ ખો**તિ યથા જાતરૂપસ્સ અયો લોહં તિપુ સીસં સજ્જન્તિ પઞ્ચુપક્કિલેસેહિ ઉપક્કિલિટ્ઠં જાતરૂપં ન ચેવ મુદુ હોતિ, ન ચ કમ્મનિયં, ન ચ પભસ્સરં પભઙ્ગુ ચ, ન ચ સમ્મા ઉપેતિ કમ્માય, એવમેવ. **પચ્ચયનિદ્દેસતો**તિ ઉપક્કિલેસપઞ્ઞાદુબ્બલીકરણાનં પચ્ચયભાવનિદ્દેસતો, પચ્ચયે ફલનિદ્દેસતોતિ અત્થો. સયમેવ કિલેસો ઉપક્કિલેસનિદ્દેસેસુ નિદ્દિટ્ઠોતિ અધિપ્પાયો.

નીવરણં હુત્વાવ નીવરણસમ્પયુત્તે દસ્સિયમાને ન નીવરણતાદસ્સનત્થો આરમ્ભો, અથ ખો સિદ્ધનીવરણભાવસ્સ નીવરણસમ્પયુત્તતાદસ્સનત્થોતિ યથાલાભવસેન ચ અસમ્પયુત્તસ્સ વચનં ન યુજ્જતિ. યથા હિ **તિટ્ઠન્તમ્પિ ચરન્તમ્પી**તિ સિપ્પિસમ્બુકાદીસુ યથાલાભસમ્ભવં તં દ્વયં વુત્તં, ન એવં "થિનમિદ્ધનીવરણં સમ્પયુત્તમ્પિ અસમ્પયુત્તમ્પી"તિ વચનં અત્થિ, યં યથાલાભં સમ્ભવેય્યાતિ. **ચિત્તજસ્સાસમ્ભવવચનતો**તિ "ચત્તત્તા"તિઆદિવચનસ્સ ઝાનક્ખણે ચિત્તજસ્સ થિનમિદ્ધસ્સ અસમ્ભવવચનભાવતોતિ અત્થો, "ચત્તત્તા"તિઆદિવચનેન વા અસમ્ભવસ્સ વચનતો પકાસનતોતિ અત્થો.

કામેસુ ખો પન…પે॰… સુદિટ્ઠોતિ ઇમિના કામાદીનવે અઞ્ઞાણસ્સ પહાનમાહ. **તં તત્થ પહાન**ન્તિ તં તત્થ રૂપે પહાનન્તિ પહાનં અપેક્ખિત્વા "ત"ન્તિ વુત્તં, તં વિનયનન્તિ વા અત્થો. તેન રૂપસ્સ અપ્પહાતબ્બત્તમેવ દસ્સેતિ, ન પન "છ ધમ્મે પહાયા"તિઆદીસુ મિદ્ધસ્સ અપ્પહાતબ્બતાદસ્સનતો અઞ્ઞો પકારો વુત્તો. **ન યથા…પે॰… વુત્ત**ન્તિ છ ધમ્મા પઞ્ચ નીવરણાનિ ચ યથા પહાતબ્બાનેવ હોન્તાનિ "પહાતબ્બાની"તિ વુત્તાનિ, ન એવં રૂપં પહાતબ્બમેવ હોન્તં "પહાતબ્બ"ન્તિ વુત્તન્તિ અત્થો.

અઞ્ઞેહિ ચ સુત્તેહીતિ વુત્તસુત્તાનં દસ્સનત્થં "**તથા હી**"તિઆદિમાહ. કુસલપ્પવત્તિં આવરન્તીતિ **આવરણા**. નીવારેન્તીતિ **નીવરણા**. ચિત્તં અભિભવન્તા આરોહન્તીતિ **ચેતસો અજ્ઝારુહા**. આવરણાદિકિચ્ચઞ્ચ અરૂપસ્સેવ યુજ્જતિ, તથા અન્ધકરણાદિકિચ્ચં. તત્થ ચતૂસુ પદેસુ પુરિમપુરિમસ્સ પચ્છિમપચ્છિમો અત્થો. સંસારદુક્ખં વિઘાતો, તંજનકતાય **વિઘાતપક્ખિકં**. ચેતસો પરિયુટ્ઠાનં અયોનિસોમનસિકારતો ઉપ્પત્તિ અકુસલરાસિભાવો ચ અરૂપસ્સેવ હોતીતિ અરૂપમેવ મિદ્ધં.

૧૧૬૬. ગણભોજનાદિઅકપ્પિયભોજનં કપ્પિયસઞ્ઞી ભુઞ્જિત્વા પુન જાનિત્વા કોચિ વિપ્પટિસારી હોતિ, અનવજ્જઞ્ચ ભિક્ખુદસ્સનચેતિયવન્દનાદિં વજ્જસઞ્ઞી અકત્વા કત્વા ચ કોચિ અસ્સદ્ધો વિપ્પટિસારી હોતિ. **વત્થુ**ન્તિ મૂલં. **એવરૂપ**ન્તિ મૂલવસેન એવંપકારન્તિ અત્થો. કુક્કુચ્ચપદં ચેવાપનકેસુ "કુચ્છિતં કતં કુકતં, તસ્સ ભાવો"તિ વુત્તત્થમેવ. **કુક્કુચ્ચાયનાકારો**તિ કુક્કુચ્ચભાવનાકારો કુક્કુચ્ચકરણાકારો કુક્કુચ્ચગમનાકારો વા. એતેન કુક્કુચ્ચં કિરિયભાવેન દસ્સેતિ. "કપ્પતિ ન કપ્પતી"તિ પવત્તચિત્તુપ્પાદોવ **વિનયકુક્કુચ્ચં**.

૧૧૭૬. ચિત્તવિક્ખિપનકિચ્ચસામઞ્ઞેન ઉદ્ધચ્ચં કુક્કુચ્ચઞ્ચ સહ વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. કામચ્છન્દસ્સ અનાગામિમગ્ગેન પહાનં ઉક્કટ્ઠનીવરણવસેન વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. યદિ હિ લોભો નોનીવરણો સિયા, "નોનીવરણો ધમ્મો નીવરણસ્સ ધમ્મસ્સ હેતુપચ્ચયેન પચ્ચયો"તિઆદિ વત્તબ્બં સિયા, ન ચેતં વુત્તં. ગણનાય ચ "હેતુયા ચત્તારી"તિ વુત્તં, ન "નવા"તિ. તસ્મા સબ્બો લોભો કામચ્છન્દનીવરણન્તિ અરહત્તમગ્ગેનસ્સ પહાનવચનં યુત્તં.

૧૨૧૯. કામો ચાતિ કિલેસકામો ચ. **પુરિમદિટ્ઠિં ઉત્તરદિટ્ઠિ ઉપાદિયતી**તિ પુરિમદિટ્ઠિં ''સસ્સતો''તિ ગણ્હન્તી ઉપાદિયતિ, પુરિમદિટ્ઠિઆકારેનેવ વા ઉપ્પજ્જમાના ઉત્તરદિટ્ઠિ તેનેવ પુરિમદિટ્ઠિં દળ્હં કરોન્તી તં ઉપાદિયતીતિ વુત્તં. **ગોસીલગોવતાદીની**તિ તથાભૂતં દિટ્ઠિમાહ. **અભિનિવેસતો**તિ અભિનિવેસભાવતો, અભિનિવિસનતો વા. **અત્તવાદમત્તમેવા**તિ અત્તસ્સ અભાવા ''અત્તા''તિ ઇદં વચનમત્તમેવ. **ઉપાદિયન્તિ** દળ્હં ગણ્હન્તિ. કથં? **અત્તા**તિ. અત્તાતિ હિ અભિનિવિસન્તા વચનમેવ દળ્હં કત્વા ગણ્હન્તીતિ અત્થો. એવં અત્તવાદમત્તમેવ ઉપાદિયન્તીતિ વુત્તં. ''અત્તવાદમત્ત''ન્તિ વા વાચાવત્થુમત્તમાહ. વાચાવત્થુમત્તમેવ હિ ''અત્તા''તિ ઉપાદિયન્તિ અત્થસ્સ અભાવાતિ.

૧૨૨૧. દિન્નન્તિ દાનમાહ, તં અફલત્તા રૂપં વિય દાનં નામ ન હોતીતિ પટિક્ખિપતિ. મહાવિજિતયઞ્ઞસદિસો યઞ્ઞો **મહાયાગો**. આમન્તેત્વા હવનં દાનં **આહુનં**, પાહુનાનં અતિથીનં અતિથિકિરિયા **પાહુનં**, આવાહાદીસુ મઙ્ગલત્થં દાનં **મઙ્ગલકિરિયા. પરલોકે ઠિતો ઇમં લોકં ''નત્થી''તિ ગણ્હાતી**તિ ઇમં લોકં અવેક્ખિત્વા પરલોકો, પરઞ્ચ અવેક્ખિત્વા અયં લોકો હોતિ ગન્તબ્બતો આગન્તબ્બતો ચાતિ પરલોકતો ઇધાગમનસ્સ અભાવા તત્થેવ ઉચ્છિજ્જનતો ચિત્તેન પરલોકે ઠિતો ઇમં લોકં ''નત્થી''તિ ગણ્હાતીતિ અત્થો વેદિતબ્બો. ન હિ અયં દિટ્ઠિ પરલોકે નિબ્બત્તસ્સેવ હોતીતિ. **ઇધલોકે ઠિતો**તિ એત્થાપિ અયમેવ નયો. અયં વા એત્થ અત્થો ''સંસરણપ્પદેસો ઇધલોકો ચ પરલોકો ચ નામ કોચિ નત્થિ સંસરણસ્સ અભાવા તત્થ તત્થેવ ઉચ્છિજ્જનતો''તિ. પુરિમભવતો પચ્છિમભવે ઉપપતનં ઉપપાતો, સો યેસં સીલં, તે **ઓપપાતિકા**. તે પન ચવનકા ઉપપજ્જનકા હોન્તીતિ કત્વા આહ ''**ચવનકઉપપજ્જનકસત્તા નત્થીતિ ગણ્હાતી**''તિ. **અનુલોમપ્પટિપદ**ન્તિ નિબ્બાનાનુકૂલં સીલાદિપ્પટિપદં.

૧૨૩૬. નિપ્પદેસતોવ ગહિતોતિ ઇમિના યં આસવગોચ્છકે બ્રહ્માનં કપ્પરુક્ખાદીસુ રાગસ્સ ચ દિટ્ઠિરાગસ્સ ચ અસઙ્ગહણેન નીવરણગોચ્છકે ચ કામચ્છન્દસ્સ અનાગામિમગ્ગેન પહાતબ્બતાદસ્સનેન સપ્પદેસત્તં વુત્તં, તં નિવારિતં હોતિ. **અરહત્તમગ્ગેના**તિ વચનેન ચતૂહિ મગ્ગેહિ પહાતબ્બતા વુત્તાતિ દટ્ઠબ્બં. ન હિ પુરિમેહિ અતનુકતા મોહાદયો અરહત્તમગ્ગેન પહીયન્તીતિ.

૧૨૮૭. નિરતિઅત્થેનાતિ પીતિવિરહેન, બલવનિકન્તિવિરહેન વા. ન હિ દુક્ખાય વેદનાય રજ્જન્તીતિ. અવ-સદ્દેન અવગાહત્થો અધોઅત્થો ચાતિ દ્વિધા **અવ**-સદ્દસ્સ અત્થો વુત્તો.

૧૩૦૧. વિચિકિચ્છાસહગતો મોહરણો પહાનેકટ્ઠેન દિટ્ઠિસમ્પયુત્તેન રાગરણેન **સરણો**, ઉદ્ધચ્ચસહગતો રૂપરાગઅરૂપરાગસઙ્ખાતેન. **અરણવિભઙ્ગસુત્તે** (મ॰ નિ॰ ૩.૩૩૩) પન ''યો કામપટિસન્ધિસુખિનો સોમનસ્સાનુયોગો હીનો ગમ્મો પોથુજ્જનિકો અનરિયો અનત્થસંહિતો, સદુક્ખો એસો ધમ્મો સઉપઘાતો સઉપાયાસો સપરિળાહો મિચ્છાપટિપદા. તસ્મા એસો ધમ્મો સરણો''તિઆદિવચનતો ફલભૂતદુક્ખઉપઘાતઉપાયાસપરિળાહસભાવભૂતો મિચ્છાપટિપદાભાવોવ ''સરણો''તિ વિઞ્ઞાયતીતિ તેહિ સબ્બાકુસલાનં સરણતા સિદ્ધા હોતીતિ.

સુત્તન્તિકદુકનિક્ખેપકથાવણ્ણના

૧૩૦૩. વિવેચિતત્તાતિ વિસું કતત્તા પકાસિતત્તા. **અસેસેત્વા ખેપેતી**તિ વજિરં અત્તના પતિતટ્ઠાનં અસેસેત્વા ખેપેતિ પુન અપાકતિકતાઆપાદનેન.

૧૩૧૧. તપ્પતીતિ વિપ્પટિસારી હોતિ, અનુસોચતિ વા.

૧૩૧૩. અહન્તિ ઇતિ-સદ્દપરેન અહં-સદ્દેન હેતુભૂતેન યો અત્થો વિઞ્ઞાયતિ, સો સંકથીયતિ, ઉદીરીયતીતિ અત્થો. અઞ્ઞથા હિ વુચ્ચમાનસ્સ વચનેન પકાસિયમાનસ્સ પદત્થસ્સ **સઞ્ઞા**દિભાવે સબ્બેસં કુસલાદિધમ્માનં અધિવચનાદિતા સિયાતિ. **ભાવો**તિ સત્તવેવચનન્તિ ભણન્તિ, ધાતુયા વા એતં અધિવચનં. **દત્તો**તિ એત્તાવતા સત્તપઞ્ઞત્તિં દસ્સેત્વા અઞ્ઞમ્પિ ઉપાદાપઞ્ઞત્તિં દસ્સેતું "**મઞ્ચો**"તિઆદિમાહ. **અહન્તિ** ચ પવત્તં અધિવચનં વદન્તેન સુણન્તેન ચ પુબ્બે ગહિતસઞ્ઞેન અત્થપ્પકાસનભાવેન વિઞ્ઞાયતિ. ન હિ તસ્મિં અવિઞ્ઞાતે તદત્થવિજાનનં અત્થીતિ વિસેસેન અધિવચનં ''ઞાયતીતિ **સમઞ્ઞા**''તિ વુત્તં. એતસ્સત્થસ્સ અહન્તિ ઇદં અધિવચનન્તિ એવં વા સઞ્ઞાગહણવસેન ઞાયતિ સમઞ્ઞાયતિ પાકટા હોતીતિ **સમઞ્ઞા. પઞ્ઞાપીયતી**તિ અહન્તિ ઇદં એતસ્સ અધિવચનન્તિ એવં ઠપીયતીતિ અત્થો. **વોહરીયતી**તિ વુચ્ચતિ. **ઉદ્ધેય્યન્તિ** ઉદ્ધરિતબ્બં. **અપિ નામસહસ્સતો**તિ અનેકેહિપિ નામસહસ્સેહીતિ અત્થો. સયમેવ ઉપપતનસીલં નામં "**ઓપપાતિકનામ**"ન્તિ વુચ્ચતિ.

કરીયતીતિ કમ્મં, નામમેવ કમ્મં **નામકમ્મં**. તથા **નામધેય્યં**. કરણઠપનસદ્દાપિ હિ કમ્મત્થા હોન્તીતિ. અથ કરણત્થા, કરીયતિ ચ ઠપીયતિ ચ એતેન અત્થો એવંનામોતિ પઞ્ઞાપીયતીતિ કરણં ઠપનઞ્ચ નામ હોતિ. અથ ભાવત્થા, ઞાપનમત્તમેવ કરણં ઠપનન્તિ ચ વુત્તં. **નામનિરુત્તિ નામબ્યઞ્જનન્તિ** નામમિચ્ચેવ વુત્તં હોતિ. ન હિ પથવીસઞ્ઞાતં અત્થપ્પકારમત્તં નિવદતિ બ્યઞ્જયતિ વા પથવીતિ નામં નિવદતિ બ્યઞ્જયતિ વા, તસ્મા અનામસ્સ નિરુત્તિબ્યઞ્જનભાવનિવારણત્થં ''નામનિરુત્તિ નામબ્યઞ્જન''ન્તિ વુત્તં. એવં **નામાભિલાપો**તિ એત્થાપિ નયો. એત્થ પન સઞ્ઞા સમઞ્ઞા પઞ્ઞત્તિ વોહારોતિ ચતૂહિ પદેહિ પઞ્ઞાપિતબ્બતો પઞ્ઞત્તિ વુત્તા, ઇતરેહિ પઞ્ઞાપનતો.

તત્થ ચ ''પુરિમા ઉપાદાપઞ્ઞત્તિ ઉપ્પાદવયકિચ્ચરહિતા લોકસઙ્કેતસિદ્ધા, પચ્છિમા નામપઞ્ઞત્તિ, યાય પુરિમા પઞ્ઞત્તિ રૂપાદયો ચ સોતદ્વારવિઞ્ઞાણસન્તાનાનન્તરમુપ્પન્નેન ગહિતપુબ્બસઙ્કેતેન મનોદ્વારવિઞ્ઞાણસન્તાનેન ગહિતાય પઞ્ઞાપીયન્તી''તિ આચરિયા વદન્તિ. એતસ્મિં પન ઇમિસ્સા પાળિયા અટ્ઠકથાય ચ અત્થે સતિ યં વુત્તં માતિકાયં ''વચનમત્તમેવ અધિકારં કત્વા પવત્તા અધિવચના નામ, સહેતુકં કત્વા વુચ્ચમાના અભિલાપા નિરુત્તિ નામ, પકારેન ઞાપનતો પઞ્ઞત્તિ નામા''તિ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૧૦૧-૧૦૮), તેન વિરોધો સિયા. ન હિ ઉપ્પાદવયકિચ્ચરહિતસ્સ વચનમત્તં અધિકારં કત્વા પવત્તિ અત્થિ ઉપ્પાદાદિસહિતસ્સેવ પવત્તિસબ્ભાવતો, ન ચ વચનવચનત્થવિમુત્તસ્સ નામસ્સ નિદ્ધારેત્વા સહેતુકં કત્વા વુચ્ચમાનતા અત્થિ, નાપિ અનિદ્ધારિતસભાવસ્સ પદત્થસ્સ તેન તેન પકારેન ઞાપનં અત્થીતિ.

દુવિધા ચાયં પઞ્ઞત્તિ યથાવુત્તપ્પકારાતિ અટ્ઠકથાવચનઞ્ચ ન દિસ્સતિ, અટ્ઠકથાયં પન વિજ્જમાનપઞ્ઞત્તિઆદયો છ પઞ્ઞત્તિયોવ વુત્તા. તત્થ ''રૂપં વેદના''તિઆદિકા વિજ્જમાનપઞ્ઞત્તિ. ''ઇત્થી પુરિસો''તિઆદિકા અવિજ્જમાનપઞ્ઞત્તિ. ''તેવિજ્જો છળભિઞ્ઞો''તિઆદિકા વિજ્જમાનેન અવિજ્જમાનપઞ્ઞત્તિ. ''ઇત્થિસદ્દો પુરિસસદ્દો''તિઆદિકા અવિજ્જમાનેન વિજ્જમાનપઞ્ઞત્તિ. ''ચક્ખુવિઞ્ઞાણં સોતવિઞ્ઞાણ''ન્તિઆદિકા વિજ્જમાનેન વિજ્જમાનપઞ્ઞત્તિ. ''ખત્તિયકુમારો બ્રાહ્મણકુમારો''તિઆદિકા અવિજ્જમાનેન અવિજ્જમાનપઞ્ઞત્તિ. ન ચેત્થ યથાવુત્તપ્પકારા દુવિધા પઞ્ઞત્તિ વુત્તાતિ સક્કા વિઞ્ઞાતું. વિજ્જમાનસ્સ હિ સઞ્ઞા...પે॰... અભિલાપો વિજ્જમાનપઞ્ઞત્તિ. અવિજ્જમાનસ્સ ચ સઞ્ઞાદિકા અવિજ્જમાનપઞ્ઞત્તિ. તેસંયેવ વિસેસનવિસેસિતબ્બભાવેન પવત્તા સઞ્ઞાદયો ઇતરાતિ.

અવિજ્જમાનપઞ્ઞત્તિવચનેન પઞ્ઞાપિતબ્બા ઉપાદાપઞ્ઞત્તિ, તસ્સા પઞ્ઞાપનભૂતા નામપઞ્ઞત્તિ ચ વુત્તા, ઇતરેહિ નામપઞ્ઞત્તિયેવ યથાવુત્તાતિ ચે? ન, અસિદ્ધત્તા. સતિ હિ ઉજુકે પુરિમે પાળિઅનુગતે અત્થે અયમત્થો ઇમાય અટ્ઠકથાય વુત્તોતિ અસિદ્ધમેતં. યદિ ચ સત્તરથઘટાદિદિસાકાલકસિણઅજટાકાસકસિણુગ્ઘાટિમાકાસઆકિઞ્ચઞ્ઞાયતનવિસયનિરોધસમાપત્તિઆદિપ્પકારા ઉપાદાપઞ્ઞત્તિ અવિજ્જમાનપઞ્ઞત્તિ, એતેનેવ વચનેન તસ્સા અવિજ્જમાનતા વુત્તાતિ ન સા અત્થીતિ વત્તબ્બા. યથા ચ પઞ્ઞાપિતબ્બતો અવિજ્જમાનાનં સત્તાદીનં અવિજ્જમાનપઞ્ઞત્તિભાવો, એવં રૂપાદીનં વિજ્જમાનાનં પઞ્ઞપેતબ્બતો વિજ્જમાનપઞ્ઞત્તિભાવો આપજ્જતિ. તતો ''સબ્બે ધમ્મા પઞ્ઞત્તી''તિ પઞ્ઞત્તિપથેહિ અવિસિટ્ઠો પઞ્ઞત્તિધમ્મનિદ્દેસો વત્તબ્બો સિયા. અથાપિ પઞ્ઞાપિતબ્બપઞ્ઞાપનવિસેસદસ્સનત્થો સઞ્ઞાદિનિદ્દેસો, તથાપિ ''એકધમ્મો સબ્બધમ્મેસુ નિપતતિ, સબ્બધમ્મા એકધમ્મસ્મિં નિપતન્તી''તિઆદિના પઞ્ઞાપિતબ્બાનં પઞ્ઞત્તિપથભાવસ્સ દસ્સિતત્તા પઞ્ઞાપિતબ્બાનં પઞ્ઞત્તિભાવે પઞ્ઞત્તિપથા પઞ્ઞત્તિસદ્દેનેવ વુત્તાતિ પઞ્ઞત્તિપથપદં ન વત્તબ્બં સિયા, નાપિ સક્કા પઞ્ઞાપિતબ્બપઞ્ઞાપનવિસેસદસ્સનત્થો સઞ્ઞાદિનિદ્દેસોતિ વત્તું સઞ્ઞાદિસદ્દાનં સમાનત્થત્તા. વુત્તઞ્હિ ''મરણેનપિ તં પહીયતિ, યં પુરિસો મમિદન્તિ મઞ્ઞતી''તિ (મહાનિ॰ ૪૧) એત્થ ''પુરિસોતિ સઞ્ઞા સમઞ્ઞા...પે॰... અભિલાપો''તિ (મહાનિ॰ ૪૧). તથા ''માગણ્ડિયોતિ તસ્સ બ્રાહ્મણસ્સ નામં સઞ્ઞા સમઞ્ઞા''તિઆદિ (મહાનિ॰ ૭૩). ન ચ ''અયં ઇત્થન્નામો''તિ સઙ્કેતગ્ગહણં ''રૂપં તિસ્સો''તિઆદિવચનગ્ગહણઞ્ચ મુઞ્ચિત્વા અઞ્ઞસ્સ અસિદ્ધસભાવસ્સ અત્થપઞ્ઞાપને સમત્થતા સમ્ભવતિ, તેસઞ્ચ અસમત્થતા. યદિ હિ તેસં વિના પઞ્ઞત્તિયા અત્થપઞ્ઞાપને અસમત્થતા સિયા, પઞ્ઞત્તિપઞ્ઞાપને ચ અસમત્થતાતિ તસ્સા અઞ્ઞા પઞ્ઞત્તિ વત્તબ્બા સિયા, તસ્સા તસ્સાતિ અનવત્થાનં, તતો અત્થવિજાનનમેવ ન સિયા, નાપિ સઙ્કેતગ્ગહણં સઙ્કેતસ્સ પઞ્ઞત્તિભાવે ''અયં ઇમસ્સ ભાસિતસ્સ અત્થો''તિ વા, ''ઇમસ્સત્થસ્સ ઇદં વચનં જોતક''ન્તિ વા. સઞ્ઞુપ્પાદમત્તે પન સઙ્કેતગ્ગહણે વચનસ્સ વચનત્થવિનિમુત્તસ્સ કપ્પને પયોજનં નત્થિ. ''બુદ્ધસ્સ ભગવતો વોહારો લોકિયે સોતે પટિહઞ્ઞતિ'' (કથા॰ ૩૪૭), ''અભિજાનાસિ નો ત્વં આનન્દ ઇતો પુબ્બે એવરૂપં નામધેય્યં સુતં યદિદં જનવસભો''તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૨૮૦), ''નામઞ્ચ સાવેતિ કોણ્ડઞ્ઞો અહં ભગવા''તિઆદીહિ (સં॰ નિ॰ ૧.૨૧૭) ચ પઞ્ઞત્તિયા વચનભાવો સિદ્ધો. તસ્મા પાળિયા અટ્ઠકથાય ચ અવિરુદ્ધો અત્થો વિચારેત્વા ગહેતબ્બો.

યદિ સત્તાદયો અવિજ્જમાનપઞ્ઞત્તિ ન હોન્તિ, કા પન અવિજ્જમાનપઞ્ઞત્તિ નામાતિ? પકાસિતો અયમત્થો ''અવિજ્જમાનાનં સત્તાદીનં સઞ્ઞા...પે॰... અભિલાપો અવિજ્જમાનપઞ્ઞત્તી''તિ. સત્તાદીનઞ્ચ અવિજ્જમાનત્તા અત્થિતા નેવ વત્તબ્બા, યે ચ વદેય્યું ''રૂપાદીનિ વિય અવિજ્જમાનત્તા અવિજ્જમાનતા વુત્તા, ન નત્થિભાવતો''તિ, અયઞ્ચ વાદો હેવત્થિકથાય પટિસિદ્ધો, ન ચ રૂપં વેદના ન હોતીતિ અવિજ્જમાનં નામ હોતિ. એવં સત્તાદયોપિ યદિ અત્થિ, રૂપાદયો ન હોન્તીતિ અવિજ્જમાનાતિ ન વત્તબ્બા. યસ્મા પન યેસુ રૂપાદીસુ ચક્ખાદીસુ ચ તથા તથા પવત્તમાનેસુ ''સત્તો ઇત્થી રથો ઘટો''તિઆદિકા વિચિત્તસઞ્ઞા ઉપ્પજ્જતિ, સઞ્ઞાનુલોમાનિ ચ અધિવચનાનિ, તેહિ રૂપચક્ખાદીહિ અઞ્ઞો સત્તરથાદિસઞ્ઞાવલમ્બિતો વચનત્થો વિજ્જમાનો ન હોતિ, તસ્મા સત્તરથાદિઅભિલાપા ''અવિજ્જમાનપઞ્ઞત્તી''તિ વુચ્ચન્તિ, ન ચ તે ''મુસા''તિ વુચ્ચન્તિ લોકસમઞ્ઞાવસેન પવત્તત્તા. તતો એવ તે અભિલાપા ''સમ્મુતિસચ્ચ''ન્તિ વુચ્ચન્તિ. સો ચ વચનત્થો સયં અવિજ્જમાનોપિ વિજ્જમાનસ્સ વચનસ્સેવ વસેન પઞ્ઞત્તિવોહારં લભતિ, ''સમ્મુતિસચ્ચ''ન્તિ ચ વુચ્ચતિ યથાગહિતસઞ્ઞાવસેન પવત્તવચનત્થભાવતો. ''સમ્મુતિઞાણં સચ્ચારમ્મણમેવ, નાઞ્ઞારમ્મણ''ન્તિ (કથા॰ ૪૩૪) કથાય ચ ''પથવીકસિણાદિ ચીવરાદિ ચ સમ્મુતિસચ્ચમ્હી''તિ ઇમિનાવ અધિપ્પાયેન વુત્તન્તિ વિઞ્ઞાયતિ. યસ્મા

રૂપાદીસુ સન્તાનેન પવત્તમાનેસુ એકત્તગ્ગહણવસેન તે અમુઞ્ચિત્વા પવત્તં સત્તાદિગ્ગહણં ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનિ વિય રૂપાદીસુ તેસુ ખન્ધેસુ ચક્ખાદીસુ ચ અસન્તં અવિજ્જમાનં સત્તરથાદિં ગણ્હાતિ, તસ્મા તં પરિત્તારમ્મણાદિભાવેન ન વત્તબ્બન્તિ વુત્તં. તથા યં ખન્ધસમૂહસન્તાનં એકત્તેન ગહિતં ઉપાદાય ''કલ્યાણમિત્તો પાપમિત્તો પુગ્ગલો''તિ ગહણં પઞ્ઞત્તિ ચ પવત્તતિ, તં તદુપાદાનભૂતં પુગ્ગલસઞ્ઞાય સેવમાનસ્સ કુસલાકુસલાનં ઉપ્પત્તિ હોતીતિ ''પુગ્ગલોપિ ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૯) વુત્તં. યસ્મા પન પુગ્ગલો નામ કોચિ ભાવો નત્થિ, તસ્મા યથા આપોધાતુઆદીનિ ચિત્તેન વિવેચેત્વા પથવીધાતુ ઉપલબ્ભતિ, ન એવં રૂપાદયો ખન્ધે વિવેચેત્વા પુગ્ગલો ઉપલબ્ભતિ. પટિસેધિતા ચ પુગ્ગલકથાય પુગ્ગલદિટ્ઠિ. વજિરાય ચ ભિક્ખુનિયા વુત્તં –

> ''કં નુ સત્તોતિ પચ્ચેસિ, માર દિટ્ઠિગતં નુ તે;
> સુદ્ધસઙ્ખારપુઞ્જોયં, નયિધ સત્તુપલબ્ભતી''તિ. (સં॰ નિ॰ ૧.૧૭૧; મહાનિ॰ ૧૮૬; કથા॰ ૨૩૩);

સત્તોતિ પન વચનસ્સ પઞ્ઞત્તિયા પવત્તિં દસ્સેતું સા એવમાહ –

> ''યથાપિ અઙ્ગસમ્ભારા, હોતિ સદ્દો રથો ઇતિ;
> એવં ખન્ધેસુ સન્તેસુ, હોતિ સત્તોતિ સમ્મુતી''તિ. (સં॰ નિ॰ ૧.૧૭૧; મહાનિ॰ ૧૮૬; કથા॰ ૨૩૩);

યદિ પુગ્ગલો ન વિજ્જતિ, કથં પુગ્ગલગ્ગહણસ્સ સારમ્મણતા સિયાતિ? અવિજ્જમાનસ્સપિ આરમ્મણસ્સ ગહણતો. અવિજ્જમાનમ્પિ હિ પરિકપ્પિતં લોકસઞ્ઞાતં વા વિજ્જમાનં વા સભાવભૂતં આરમ્મણં ગહેત્વાવ ઉપ્પજ્જનતો સારમ્મણતા વુત્તા. સારમ્મણાતિ હિ વચનં ચિત્તચેતસિકાનં આરમ્મણેન વિના અપ્પવત્તિઞ્ઞેવ દીપેતિ, ન તેહિ ગહિતસ્સ આરમ્મણસ્સ વિજ્જમાનતં અવિજ્જમાનતં વાતિ. અયં સઙ્ખતાસઙ્ખતવિનિમુત્તસ્સ અત્થિતાપટિસેધં સબ્બથા અનુવત્તન્તાનં વિનિચ્છયો.

૧૩૧૬. નામકરણટ્ઠેનાતિ અઞ્ઞં અનપેક્ખિત્વા સયમેવ અત્તનો નામકરણસભાવતોતિ અત્થો. યઞ્હિ પરસ્સ નામં કરોતિ, તસ્સ ચ તદપેક્ખત્તા અઞ્ઞાપેક્ખં નામકરણન્તિ નામકરણસભાવતા ન હોતિ. તસ્મા મહાજનસ્સ ઞાતીનં ગુણાનઞ્ચ સામઞ્ઞનામાદિકારકાનં નામભાવો નાપજ્જતિ. યસ્સ ચ અઞ્ઞેહિ નામં કરીયતિ, તસ્સ ચ નામકરણસભાવતા નત્થીતિ નત્થિયેવ નામભાવો, વેદનાદીનં પન સભાવસિદ્ધત્તા વેદનાદિનામસ્સ નામકરણસભાવતો નામતા વુત્તા. પથવીઆદિનિદસ્સનેન નામસ્સ સભાવસિદ્ધતંયેવ નિદસ્સેતિ, ન નામભાવસામઞ્ઞં, નિરુળ્હત્તા પન નામસદ્દો અરૂપધમ્મેસુ એવ વુત્તો, ન પથવીઆદીસૂતિ ન તેસં નામભાવો. માતિકાય ચ પથવીઆદીનં નામતાનાપત્તિ વુત્તાવ. ન હિ પથવીઆદિનામં વિજહિત્વા કેસાદિનામેહિ રૂપધમ્માનં વિય વેદનાદિનામં વિજહિત્વા અઞ્ઞેન નામેન અરૂપધમ્માનં વોહરિતબ્બેન પિણ્ડાકારેન પવત્તિ અત્થીતિ.

અથ વા રૂપધમ્મા ચક્ખાદયો રૂપાદયો ચ તેસં પકાસકપકાસિતબ્બભાવતો વિના નામેન પાકટા હોન્તિ, ન એવં અરૂપધમ્માતિ અધિવચનસમ્ફસ્સો વિય નામાયત્તગહણીયભાવેન ''નામ''ન્તિ વુત્તા, પટિઘસમ્ફસ્સોપિ ન ચક્ખાદીનિ વિય નામેન વિના પાકટોતિ ''નામ''ન્તિ વુત્તો. અરૂપતાય વા અઞ્ઞનામસભાગત્તા સઙ્ગહિતોયં, અઞ્ઞફસ્સસભાગત્તા વા. વચનત્થોપિ હિ ''રૂપયતીતિ રૂપં, નામયતીતિ નામ''ન્તિ ઇધ પચ્છિમપુરિમાનં સમ્ભવતિ. **રૂપયતી**તિ વિનાપિ નામેન અત્તાનં પકાસયતીતિ અત્થો, **નામયતી**તિ નામેન વિના અપાકટભાવતો અત્તનો પકાસકં નામં કરોતીતિ અત્થો. **આરમ્મણાધિપતિપચ્ચયતાયા**તિ સતિપિ રૂપસ્સ

આરમ્મણાધિપતિપચ્ચયભાવે ન પરમસ્સાસભૂતં નિબ્બાનં વિય સાતિસયં તંનામનસભાવેન પચ્ચયોતિ નિબ્બાનમેવ ''નામ''ન્તિ વુત્તં.

૧૩૧૮. **વટ્ટમૂલસમુદાચારદસ્સનત્થ**ન્તિ સત્તાનં વટ્ટમૂલસમુદાચારો નામ અવિજ્જા ચ ભવતણ્હા ચ, તંદસ્સનત્થન્તિ અત્થો. તત્થ સમુદાચરતીતિ સમુદાચારો, વટ્ટમૂલમેવ સમુદાચારો વટ્ટમૂલસમુદાચારો, વટ્ટમૂલદસ્સનેન વટ્ટમૂલાનં પવત્તિ દસ્સિતા હોતીતિ વટ્ટમૂલાનં સમુદાચારસ્સ દસ્સનત્થન્તિપિ અત્થો.

૧૩૨૦. એકેકસ્મિઞ્ચ અત્તાતિ ચ લોકોતિ ચ ગહણવિસેસં ઉપાદાય ''**અત્તા ચ લોકો ચા**''તિ વુત્તં. એકં વા ખન્ધં અત્તતો ગહેત્વા અઞ્ઞં અત્તનો ઉપભોગભૂતો લોકોતિ ગણ્હન્તસ્સ અત્તનો અત્તાનં ''અત્તા''તિ ગહેત્વા પરસ્સ અત્તાનં ''લોકો''તિ ગણ્હન્તસ્સ વા વસેન ''**અત્તા ચ લોકો ચા**''તિ વુત્તં. **તં ભવિસ્સતી**તિ તં દ્વિધાપિ ગહિતં ખન્ધપઞ્ચકં ભવિસ્સતીતિ નિવિટ્ઠા પરામસન્તીતિ અત્થો.

૧૩૩૨. સહ સિક્ખિતબ્બો ધમ્મો સહધમ્મો, તત્થ ભવં **સહધમ્મિકં**. કમ્મત્થે વત્તમાનતો દોવચસ્સસદ્દતો આય-સદ્દં અનઞ્ઞત્થં કત્વા ''દોવચસ્સાય''ન્તિ વુત્તન્તિ અધિપ્પાયેન ''**દુબ્બચસ્સ કમ્મ**''ન્તિ આહ. દોવચસ્સસ્સ વા અયનં પવત્તિ **દોવચસ્સાયં**. વચનસ્સ પટિવિરુદ્ધવચનં **પટાણિકગહણં** . ગુણેહિ ગરૂસુ ગારવેન વસનં **ગરુવાસો**. જાતિઆદીહિ જેટ્ઠકેસુ પટિસ્સુણિતબ્બેસુ વસનં **સજેટ્ઠકવાસો**. ઓત્તપ્પિતબ્બા વા **ગરુનો**. હિરિયિતબ્બા **જેટ્ઠકા**. યાય ચેતનાય દુબ્બચો હોતિ, સા દોવચસ્સતા ભવિતું અરહતીતિ ''**સઙ્ખારક્ખન્ધોયેવા**''તિ આહ.

૧૩૩૩. દુ-સદ્દેન યુત્તં નામં **દુન્નામં**. અનુપસઙ્કમન્તસ્સપિ અનુસિક્ખનં સેવનાતિ અધિપ્પાયેન ''**ભજનાતિ ઉપસઙ્કમના**''તિ આહ. **સબ્બતોભાગેના**તિ કાયવાચાચિત્તેહિ આવિ ચેવ રહો ચ.

૧૩૩૬. **વિનયો**તિ વિભઙ્ગખન્ધકા વુત્તા. વત્થુવીતિક્કમતો પુબ્બે પરતો ચ આપત્તિં આપજ્જન્તો નામ ન હોતીતિ સહ વત્થુના આપત્તિં પરિચ્છિન્દતિ. તેનાહ ''**સહ વત્થુના...પે॰... આપત્તિકુસલતા નામા**''તિ. **સહ કમ્મવાચાયા**તિ અબ્ભાનતિણવત્થારકકમ્મવાચાય ''અહં, ભન્તે, ઇત્થન્નામં આપત્તિં આપજ્જિ''ન્તિઆદિકાય ચ. સહેવ હિ કમ્મવાચાય આપત્તિવુટ્ઠાનઞ્ચ પરિચ્છિન્દતીતિ. આપત્તિયા વા કારણં **વત્થુ**, વુટ્ઠાનસ્સ કારણં **કમ્મવાચા**તિ કારણેન સહ ફલસ્સ જાનનવસેન ''**સહ વત્થુના સહ કમ્મવાચાયા**''તિ વુત્તં.

૧૩૩૮. અયમેવત્થો **સહ પરિકમ્મેના**તિ એત્થ વુત્તો. **વુટ્ઠાનકપઞ્ઞાયા**તિ વુટ્ઠાનસ્સ કારણભૂતાય પરિકમ્મપઞ્ઞાય.

૧૩૪૦. ધાતુવિસયા સબ્બાપિ પઞ્ઞા **ધાતુકુસલતા**, તદેકદેસા મનસિકારકુસલતાતિ અધિપ્પાયેન પુરિમપદેપિ **ઉગ્ગહમનસિકારજાનનપઞ્ઞા** વુત્તા. પુરિમપદે વા વાચુગ્ગતાય ધાતુપાળિયા મનસિકરણં ''મનસિકારો''તિ વુત્તં. તત્થ ઉગ્ગણ્હન્તી મનસિકરોન્તી ધાતુપાળિયા અત્થં સુણન્તી ગન્થતો ચ અત્થતો ચ ધારેન્તી ''અયં ચક્ખુધાતુ નામા''તિઆદિના સભાવતો અટ્ઠારસેવાતિ ગણનતો ચ પરિચ્છેદં જાનન્તી ચ પઞ્ઞા **ઉગ્ગહપઞ્ઞા**દિકા વુત્તા. પચ્છિમપદે પઞ્ચવિધાપિ સા પઞ્ઞા ઉગ્ગહોતિ તતો ચ પવત્તો અનિચ્ચાદિમનસિકારો ''ઉગ્ગહમનસિકારો''તિ વુત્તો, તસ્સ જાનનં પવત્તનમેવ, યથા પવત્તં વા ઉગ્ગહં, એવમેવ પવત્તો ઉગ્ગહોતિ જાનનં **ઉગ્ગહજાનનં**. મનસિકારોપિ ''એવં પવત્તેતબ્બો એવઞ્ચ પવત્તો''તિ જાનનં **મનસિકારજાનનં**. તદુભયમ્પિ મનસિકારકોસલ્લન્તિ વુત્તં. ઉગ્ગહોપિ હિ મનસિકારસમ્પયોગતો મનસિકારનિરુત્તિં લદ્ધું યુત્તોતિ યો ચ મનસિ

કાતબ્બો, યો ચ મનસિકરણુપાયો, સબ્બો સો મનસિકારોતિ વત્તું વટ્ટતીતિ. તત્થ ચ કોસલ્લં **મનસિકારકુસલતા**તિ.

૧૩૪૨. તીસુપિ વા...પે॰... વટ્ટતીતિ તસ્સા ચ ઉગ્ગહાદિભાવો વુત્તો. **સમ્મસનં** પઞ્ઞા , સા મગ્ગસમ્પયુત્તા અનિચ્ચાદિસમ્મસનકિચ્ચં સાધેતિ નિચ્ચસઞ્ઞાદિપજહનતો. **મનસિકારો** સમ્મસનસમ્પયુત્તો તથેવ અનિચ્ચાદિમનસિકારકિચ્ચં મગ્ગસમ્પયુત્તો સાધેતિ. તેનાહ "**સમ્મસનમનસિકારા લોકિયલોકુત્તરમિસ્સકા**"તિ. **ઇમિના પન પચ્ચયેન ઇદં હોતી**તિ એવં અવિજ્જાદીનં સઙ્ખારાદિપચ્ચયુપ્પન્નસ્સ પચ્ચયભાવજાનનં **પટિચ્ચસમુપ્પાદકુસલતા**તિ દસ્સેતિ.

૧૩૪૪. અમ્બબીજાદીનિ અનુપાદિન્નકદસ્સનત્થં વુત્તાનિ. સોતવિઞ્ઞાણાદીનં વિસભાગા અનનુરૂપા અનુપ્પાદકાયેવ ચક્ખાદયો "**વિસભાગપચ્ચયા**"તિ વુત્તા, તેહિ અનુપ્પજ્જમાનાનેવ ચ સોતવિઞ્ઞાણાદીનિ "**વિસભાગપચ્ચયસમુપ્પન્નધમ્મા**"તિ. સોતવિઞ્ઞાણેન વા વિસભાગસ્સ ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયોતિ વિસભાગપચ્ચયો, ચક્ખાયતનસ્સ વિસભાગેન સોતાયતનેન પચ્ચયેન સમુપ્પન્નો **વિસભાગપચ્ચયસમુપ્પન્નો**.

૧૩૪૬. અજ્જવનિદ્દેસે **અજ્જવો અજ્જવતા**તિ ઉજુતા ઉજુકતા ઇચ્ચેવ વુત્તં હોતીતિ અજ્જવમદ્દવનિદ્દેસેસુ ઉજુકતામુદુતાનિદ્દેસેહિ વિસેસં મદ્દવનિદ્દેસે વુત્તં "**નીચચિત્તતા**"તિપદમાહ. તત્થ ''નીચચિત્તતા મુદુતા''તિ પુન મુદુતાવચનં નીચચિત્તતાય વિસેસનત્થં. ઓમાનોપિ હિ નીચચિત્તતા હોતિ, ન પન મુદુતાતિ.

૧૩૪૮. પરેસં દુક્કટં દુરુત્તઞ્ચ પટિવિરોધાકરણેન **અત્તનો ઉપરિ આરોપેત્વા વાસેન્તિ. ચિત્તસ્સ સકમનતા**તિ ચિત્તસ્સ અબ્યાપન્નો સકો મનોભાવોતિ અત્થો. ચિત્તન્તિ વા ચિત્તપ્પબન્ધં એકત્તેન ગહેત્વા તસ્સ અન્તરા ઉપ્પન્નેન પીતિસહગતમનેન સકમનત્તં આહ. અત્તમનો વા પુગ્ગલો, તસ્સ ભાવો અત્તમનતા. સા ન સત્તસ્સાતિ પુગ્ગલદિટ્ઠિનિવારણત્તં "**ચિત્તસ્સા**"તિ વુત્તં.

૧૩૪૯. કાયવાચાહિ કત્તબ્બસ્સ અકરણેન અસાદિયિતબ્બસ્સ સાદિયનેન ચ **મનસાપિ આચરતિ** એવ, ઇન્દ્રિયસંવરાદિભેદનવસેન વા એતં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

૧૩૫૦. સદોસવણે રુક્ખે નિય્યાસપિણ્ડિયો, અહિચ્છત્તકાનિ વા ઉટ્ઠિતાનિ "**અણ્ડકાની**"તિ વદન્તિ. ફેગ્ગુરુક્ખસ્સ પન કુથિતસ્સ અણ્ડાનિ વિય ઉટ્ઠિતા ચુણ્ણપિણ્ડિયો ગણ્ઠિયો વા "**અણ્ડકાની**"તિ વેદિતબ્બા. પદુમનાળં વિય સોતં ઘંસયમાના વિય પવિસન્તી **કક્કસા** દટ્ઠબ્બા. કોધેન નિબ્બત્તા તસ્સ પરિવારભૂતા **કોધસામન્તા**. પુરે સંવડ્ઢનારી પોરી, સા વિય સુકુમારા મુદુકા વાચા પોરી વિયાતિ **પોરી. તત્થા**તિ ''ભાસિતા હોતી''તિ વુત્તાય કિરિયાયાતિપિ યોજના સમ્ભવતિ, **તત્થ** વાચાયાતિ વા. **સણ્હવાચતા**તિઆદિના તં વાચં પવત્તયમાનં ચેતનં દસ્સેતિ.

૧૩૫૧. આમિસાલાભેન યં છિદ્દં હોતિ, તં આમિસાલાભેન "**છિદ્દ**"ન્તિ વુત્તં. **દ્વેયેવ હી**તિ યથાવુત્તાનિ આમિસધમ્માલાભેહિ પવત્તમાનાનિ છિદ્દાનિ આહ. **ગમનસભાગેના**તિ ગમનમગ્ગસ્સ અનુચ્છવિકદિસાભાગેન. **સઙ્ગહપક્ખે ઠત્વા**તિ સઙ્ગહં કરોમિચ્ચેવ કથેતબ્બં, ન લાભસક્કારકામતાદીહીતિ અત્થો. અવસ્સં કાતબ્બં **કિચ્ચં**, ઇતરં **કરણીયં**. અબ્ભાનતો અઞ્ઞં આપત્તિવુટ્ઠાનં "**વુટ્ઠાન**"ન્તિ વુત્તં.

૧૩૫૨. સસમ્ભારકથાતિ દસ્સનસ્સ કારણસહિતાતિ અત્થો, સસમ્ભારસ્સ વા દસ્સનસ્સ કથા **સસમ્ભારકથા. યસ્સ ચક્ખુન્દ્રિયાસંવરસ્સ હેતૂ**તિ વત્વા પુન "**તસ્સ ચક્ખુન્દ્રિયસ્સ સતિકવાટેન પિદહનત્થાયા**"તિ વુત્તં, ન અસંવરસ્સાતિ. તદિદં યં ચક્ખુન્દ્રિયાસંવરસ્સ હેતુ અભિજ્ઝાદિઅન્વાસ્સવનં દસ્સિતં, તં અસંવુતચક્ખુન્દ્રિયસ્સેવ હેતુપવત્તં દસ્સિતન્તિ કત્વા વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં, **યત્વાધિકરણ**ન્તિ હિ યસ્સ ચક્ખુન્દ્રિયસ્સ કારણાતિ અત્થો. કસ્સ ચ કારણાતિ? અસંવુતસ્સ. કિઞ્ચ અસંવુતં? યસ્સ ચક્ખુન્દ્રિયાસંવરસ્સ હેતુ અન્વાસ્સવન્તિ તદુપલક્ખિતં, તસ્સ સંવરાયાતિ અયમત્થયોજના.

જવનક્ખણે પન દુસ્સીલ્યં વાતિઆદિ પુન અવચનત્થં ઇધેવ સબ્બં વુત્તન્તિ છસુ દ્વારેસુ યથાસમ્ભવં યોજેતબ્બં. ન હિ પઞ્ચદ્વારે કાયવચીદુચ્ચરિતસઙ્ખાતં દુસ્સીલ્યં અત્થીતિ. **યથા કિ**ન્તિઆદિના નગરદ્વારે અસંવરે સતિ તંસમ્બન્ધાનં ઘરાદીનં અસંવુતતા વિય જવને અસંવરે સતિ તંસમ્બન્ધાનં દ્વારાદીનં અસંવુતતાતિ એવં અઞ્ઞેસં સંવરે, અઞ્ઞેસં સંવુતતાસામઞ્ઞમેવ નિદસ્સેતિ, ન પુબ્બાપરસામઞ્ઞં અન્તો બહિ સામઞ્ઞં વા. સતિ વા દ્વારભવઙ્ગાદિકે પુન ઉપ્પજ્જમાનં જવનં બાહિરં વિય કત્વા નગરદ્વારસમાનં વુત્તં, ઇતરઞ્ચ અન્તોનગરદ્વારસમાનં. જવને વા અસંવરે ઉપ્પન્ને તતો પરં દ્વારભવઙ્ગાદીનં અસંવરહેતુભાવાપત્તિતો નગરદ્વારસદિસેન જવનેન પવિસિત્વા દુસ્સીલ્યાદિચોરાનં દ્વારભવઙ્ગાદિમૂસનં કુસલભણ્ડવિનાસનં કથિતન્તિ દટ્ઠબ્બં.

૧૩૫૩. ઇમિના આહારેન નિત્થરણત્થેન અત્થિકભાવો **ઇદમત્થિકતા. આહારપરિભોગે અસન્તુસ્સના**તિ આહારપરિભોગક્ખણે પવત્તા અસન્તુસ્સના, દવત્થાદિઅભિલાસોતિ અત્થો. એત્થ ચ **અસન્તુટ્ઠિતા** લોભો, **અમત્તઞ્ઞુતા અપ્પટિસઙ્ખા** ચ મોહોતિ ઇમે દ્વે ધમ્મા "**ભોજને અમત્તઞ્ઞુતા**"તિ વેદિતબ્બા.

૧૩૫૫. ''સેય્યોહમસ્મી''તિઆદિના પવત્તમાનોવ **માનમદો**. અસદ્ધમ્મસેવનાસમત્થતં નિસ્સાય પવત્તો માનો, રાગો એવ વા **પુરિસમદો**. સક્કરસપ્પિખીરાદીનિ યોજેત્વા બહલપક્કં ભોજનં **પિણ્ડરસભોજનં**, બહલપક્કં વા મંસરસાદિભોજનં. **મન્દ**ન્તિ અપ્પં. **ઠિતિયા**તિ ઠિતત્થં. તદત્થઞ્ચ ભુઞ્જન્તો યસ્મા ''કાયં ઠપેસ્સામી''તિ ભુઞ્જતિ, તસ્મા "**ઠપનત્થાયા**"તિ વુત્તં. **અભુત્તપચ્ચયા ઉપ્પજ્જનકા**તિ ઇદં ખુદાય વિસેસનં યસ્સા અપ્પવત્તિ ભોજનેન કાતબ્બા, તસ્સા દસ્સનત્થં. **સકલં સાસન**ન્તિ પાળિધમ્મમ્પિ સબ્બકુસલેપિ સઙ્ગણ્હાતિ. અભુત્તપચ્ચયા ઉપ્પજ્જનકવેદના, ભુત્તપચ્ચયા ન ઉપ્પજ્જનકવેદનાતિ એતાસં કો વિસેસો? પુરિમા યથાપવત્તા જિઘચ્છાનિમિત્તા વેદના. સા હિ અભુઞ્જન્તસ્સ ભિય્યો પવત્તનવસેન ઉપ્પજ્જતીતિ. પચ્છિમાપિ ખુદાનિમિત્તાવ અઙ્ગદાહસૂલાદિવેદના અપ્પવત્તા. સા હિ ભુત્તપચ્ચયા પુબ્બે અનુપ્પન્નાવ ન ઉપ્પજ્જિસ્સતિ. વિહિંસાનિમિત્તતા ચેતાસં વિહિંસાય વિસેસો.

યાત્રાતિ યાપના વુત્તા, પુબ્બેપિ ''યાપનાયા''તિ વુત્તં, કો એત્થ વિસેસો? પુબ્બે ''યાપનાયાતિ જીવિતિન્દ્રિયયાપનત્થાયા''તિ વુત્તં, ઇધ પન ચતુન્નં ઇરિયાપથાનં અવિચ્છેદસઙ્ખાતા યાપના યાત્રાતિ અયમેત્થ વિસેસો . દાયકદેય્યધમ્માનં અત્તનો ચ પમાણં અજાનિત્વા પટિગ્ગહણં, સદ્ધાદેય્યવિનિપાતનત્થં વા પટિગ્ગહણં **અધમ્મિકપટિગ્ગહણં**, યેન વા આપત્તિં આપજ્જેય્ય. અપચ્ચવેક્ખિતપરિભોગો **અધમ્મેન પરિભોગો**. અનવજ્જે અનિન્દિતબ્બે પચ્ચયે સાવજ્જં સનિન્દં પરિભોગેન અત્તાનં કરોતિ. **અનવજ્જતા ચ ભવિસ્સતી**તિ અત્તનો પકતિઅગ્ગિબલાદિં જાનિત્વા ''એવં મે અગરહિતબ્બતા ચ ભવિસ્સતી''તિ પમાણયુત્તં આહારેતીતિ અત્થો.

સુખો ઇરિયાપથવિહારો **ફાસુવિહારો**. **એત્તકમ્હિ ભુઞ્જિત્વા…પે॰… પવત્તન્તી**તિ ઇરિયાપથાનં સુખપ્પવત્તિયા કારણભૂતં ભુઞ્જનં પિવનઞ્ચ ઇરિયાપથેહિ કારણભાવેન ગહિતત્તા તેહિ સાધિતં વિય વુત્તં. ‘‘અભુત્વા ઉદકં પિવે’’તિ લિખન્તિ, ‘‘ભુત્વાના’’તિ પન પાઠો. પુનપિ હિ અપ્પસ્સેવ અનુજાનનવસેન –

‘‘કપ્પિયં તં ચે છાદેતિ, ચીવરં ઇદમત્થિકં;
અલં ફાસુવિહારાય.

‘‘પલ્લઙ્કેન નિસિન્નસ્સ, જણ્ણુકે નાભિવસ્સતિ;
અલં ફાસુવિહારાયા’’તિ. (થેરગા॰ ૯૮૪-૯૮૫) –

આહ.

ભોજનાનિસંસોતિ યથાવુત્તેહિ અટ્ઠહઙ્ગેહિ સમન્નાગતસ્સ ભોજનસ્સ અગરહિતબ્બતા સુખવિહારો ચ આનિસંસોતિ અત્થો. યુત્તસ્સ નિદ્દોસસ્સ ભોજનસ્સ પરિમાણસ્સ ચ વસેન જાનનં **યુત્તપમાણજાનનં** નામ.

૧૩૫૬. વિનાસં પત્તિયા નટ્ઠા, પટિપક્ખેહિ અભિભૂતત્તા મુટ્ઠા ચ સતિ યસ્સ, સો નટ્ઠમુટ્ઠસ્સતિ, તસ્સ ભાવો **નટ્ઠમુટ્ઠસ્સતિતા**.

૧૩૬૮. વિસુદ્ધિપ્પત્તન્તિ મગ્ગફલસીલં વુચ્ચતિ. **લોકુત્તરધમ્માવા**તિ લોકુત્તરસતિઆદિધમ્માવ. સીલસમ્પદા પન રૂપારૂપાવચરા નત્થીતિ સમ્ભવતો યોજેતબ્બા.

૧૩૭૩. ભોગૂપકરણેહિ **સભોગો**. **ચતુન્નં સચ્ચાનં અનુલોમ**ન્તિ ચતુસચ્ચપ્પટિવેધસ્સ અનુલોમન્તિ અત્થો. ‘‘સચ્ચાન’’ન્તિ હિ પટિવિજ્ઝિતબ્બેહિ પટિવેધો વુત્તો, ચતુસચ્ચપ્પટિવેધસ્સ વા ઉપનિસ્સયભૂતં પટિવિજ્ઝિતબ્બાનં ચતુન્નં સચ્ચાનં અનુલોમન્તિ વુત્તં.

૧૩૭૮. ‘‘મમ ઘરં ધુરં કત્વા ભિક્ખં પવિસથા’’તિ દિય્યમાનં **ધુરભત્ત**ન્તિ વદન્તિ. નિચ્ચભત્તાદિ વા અઞ્ઞેપિ આણાપેત્વા સયં ધુરં હુત્વા દિન્નં **ધુરભત્તં**.

૧૩૭૯. પટિવાસેતિ નામાતિ નિવત્તેતિ નામ ઓસક્કેતિ નામ.

૧૩૮૦. પુબ્બે નિવુત્થક્ખન્ધાતિ પુરિમજાતીસુ સન્તતિપરિયાપન્ને ખન્ધે આહ. **ખન્ધપટિબદ્ધ**ન્તિ વત્થાભરણયાનગામજનપદાદિ. **ખયસમયે**તિ મગ્ગક્ખણં આહ.

૧૩૮૧. અધિમુચ્ચનટ્ઠેનાતિ અનિગ્ગહિતપક્ખન્દનસઙ્ખાતેન યથાસુખં પવત્તનટ્ઠેન.

૧૩૮૨. ખીણાનં અન્તો અવસાનં નિટ્ઠિતભાવો ખીણન્તો, ખીણાનં વા આદિકાલો, તસ્મિં **ખીણન્તે**. એસ નયો **નિરુદ્ધન્તે**તિઆદીસુ.

દુકનિક્ખેપકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

નિક્ખેપકણ્ડવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૪. અટ્ઠકથાકણ્ડં

તિકઅત્થુદ્ધારવણ્ણના

૧૩૮૪. **નયમગ્ગન્તિ** સુત્તન્તભાજનીયાદિનયગમનં અનુલોમાદિનયગમનઞ્ચ. તમ્પિ હિ એત્થ અત્થેસુ નિચ્છિતેસુ સુખં સમાનેન્તિ. **પઞ્હુદ્ધારન્તિ** એકૂનપઞ્ઞાસાય એકૂનપઞ્ઞાસાય નવસુ નવસુ ચ પઞ્હેસુ લબ્ભમાનસ્સ ઉદ્ધરણં, તેસુયેવ લબ્ભમાનાનં ગણનાનં ઠપનં **ગણનાચારો. અત્થુદ્ધારન્તિ** ''ઇમે નામ ચિત્તુપ્પાદાદયો અત્થા કુસલાદિકા''તિ ઉદ્ધરણં. **કણ્ણિકં કણ્ણિકન્તિ** ચિત્તુપ્પાદકણ્ડરૂપકણ્ડેસુ વિભત્તે પસટે ધમ્મે ''ચતૂસુ ભૂમીસુ કુસલં દ્વાદસાકુસલચિત્તુપ્પાદા''તિઆદિના રાસિરાસિવસેન સહ ગન્થેત્વાતિ અત્થો. ઘટગોચ્છકા કણ્ણિકવેવચનાનેવ. એત્થ પન **ચતૂસુ ભૂમીસુ કુસલન્તિ** એકવચનનિદ્દેસો ચતુભૂમકાનં કુસલફસ્સાદીનં કુસલભાવે એકત્તૂપગમનતો. ચિત્તુપ્પાદકણ્ડરૂપકણ્ડેસુ ચતુભૂમિચિત્તુપ્પાદાદિવસેન વિઞ્ઞાતધમ્મસ્સ વસેનાયં અત્થુદ્ધારદેસના આરદ્ધાતિ તત્થ યં ચતૂસુ ભૂમીસુ કુસલં વિભત્તં યાવ વિઞ્ઞાતં, ઇમે ધમ્મા કુસલાતિ અત્થો.

યદિપિ કુસલત્તિકવિત્થારો પુબ્બે વિઞ્ઞાતો, તથાપિ તત્થ ધમ્મા સમયવસેન ફસ્સાદિસભાવવસેન ચ વિભત્તા ભિન્ના વિઞ્ઞાતા, ન પન એકસ્મિં લક્ખણે સમાનેત્વા, તસ્મા તત્થ વુત્તં સમયાદિભેદં વજ્જેત્વા સબ્બભેદભિન્નાનં એકસ્મિં કુસલાદિલક્ખણે સમાનેત્વા બોધનત્થં ઇધ કુસલત્તિકનિદ્દેસો પુન વિભત્તો. એત્થ ચ એકવચનેન કુસલનિદ્દેસં કત્વા બહુવચનેન નિગમનસ્સ કારણં વુત્તમેવ. યદિ ધમ્માનં કુસલત્તે એકત્તૂપગમનં, કસ્મા એકવચનેન પુચ્છાપિ ન કતા? ઉદ્દેસે કુસલ-સદ્દસ્સ ધમ્મવિસેસનભાવતો તબ્બિસેસનાનં ધમ્માનં પુચ્છિતત્તા તેસઞ્ચ અનિદ્ધારિતસઙ્ખાવિસેસત્તા, નિદ્દેસે પન ચતૂહિ ભૂમીહિ વિત્થારતો વિઞ્ઞાતાહિ કુસલે વિસેસેત્વા દસ્સેતીતિ યુત્તં ''ચતૂસુ ભૂમીસુ કુસલ''ન્તિ એકત્તં નેત્વા વચનં. કુસલપદઞ્હિ એત્થ પધાનં, તઞ્ચ વિસેસિતબ્બાનપેક્ખં કુસલાકારમેવ અત્તનો સભાવે ઠિતં ગહેત્વા પવત્તમાનં એકત્તમેવ ઉપાદાય પવત્તતિ, ન ભેદન્તિ.

૧૩૮૫. **દ્વાદસ અકુસલચિત્તુપ્પાદાતિ** એત્થાપિ પઠમાકુસલચિત્તુપ્પાદો સમયફસ્સાદિવસેન ભેદં અનામસિત્વા સોમનસ્સસહગતદિટ્ઠિગતસમ્પયુત્તચિત્તુપ્પાદભાવે એકત્તં નેત્વા વુત્તો, એવં યાવ દ્વાદસમોતિ ''**દ્વાદસ અકુસલચિત્તુપ્પાદા**''તિ વુત્તં. એવં **ચતૂસુ ભૂમીસુ વિપાકોતિ**આદીસુપિ યથાયોગં યોજેતબ્બં. **ચિત્તુપ્પાદાતિ** એત્થ ઉપ્પજ્જતિ એત્થાતિ ઉપ્પાદો, કિં ઉપ્પજ્જતિ? ચિત્તં, ચિત્તસ્સ ઉપ્પાદો ચિત્તુપ્પાદોતિ એવં અવયવેન સમુદાયોપલક્ખણવસેન અત્થો સમ્ભવતિ. એવઞ્હિ સતિ ચિત્તચેતસિકરાસિ ચિત્તુપ્પાદોતિ સિદ્ધો હોતિ. અટ્ઠકથાયં પન ''ચિત્તમેવ ઉપ્પાદો ચિત્તુપ્પાદો''તિ અઞ્ઞસ્સુપ્પજ્જનકસ્સ નિવત્તનત્થં ચિત્તગ્ગહણં કતં, ચિત્તસ્સ અનુપ્પજ્જનકભાવનિવત્તનત્થં ઉપ્પાદગ્ગહણં, ચિત્તુપ્પાદકણ્ડે વા ''ચિત્તં ઉપ્પન્નં હોતી''તિ ચિત્તસ્સ ઉપ્પજ્જનકભાવો પાકટોતિ કત્વા ''ચિત્તમેવ ઉપ્પાદો''તિ વુત્તં, ચિત્તસ્સ અનુપ્પજ્જનકસ્સ નિવત્તેતબ્બસ્સ સબ્ભાવા ઉપ્પાદગ્ગહણં કતન્તિ વેદિતબ્બં. અયઞ્ચત્થો ''દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણાની''તિઆદીસુ વિય ચિત્તપ્પધાનો નિદ્દેસોતિ કત્વા વુત્તોતિ દટ્ઠબ્બો.

૧૪૨૦. **છસુ દ્વારેસૂતિ** એત્થ પઞ્ચદ્વારે વત્તબ્બમેવ નત્થિ, મનોદ્વારેપિ પરિત્તારમ્મણમેવ જવનં તદારમ્મણસઙ્ખાતં ભવઙ્ગં અનુબન્ધતિ. તઞ્હિ પરિત્તસ્સ કમ્મસ્સ વિપાકો, વિપાકો ચ ઇટ્ઠાનિટ્ઠારમ્મણાનુભવનં, કમ્માનુરૂપો ચ વિપાકો હોતીતિ પરિત્તકમ્મવિપાકો પરિત્તારમ્મણસ્સેવ અનુભવનં હોતિ. તસ્મા સબ્બં તદારમ્મણં

“પરિત્તારમ્મણ”ન્તિ વુત્તં. યદિ એવં મહગ્ગતવિપાકોપિ મહગ્ગતાનુભવનમેવ આપજ્જતીતિ ચે? ન, સમાધિપ્પધાનસ્સ કમ્મસ્સ અપ્પનાપ્પત્તસ્સ સઞ્ઞાવસારમ્મણસ્સ તાદિસેનેવ વિપાકેન ભવિતબ્બત્તા. તસ્મા સમાધિ સુખાનુભવનભૂતો, સોપિ કમ્માનુરૂપતોયેવ કમ્મારમ્મણો હોતીતિ દટ્ઠબ્બો. કમ્માનુરૂપતો એવ ચ તદારમ્મણં પરિત્તારમ્મણમ્પિ મહગ્ગતજવનં નાનુબન્ધતિ. તતો એવ પટિસન્ધિઆદિભૂતો કામાવચરવિપાકો કમ્મનિમિત્તમ્પિ પરિત્તમેવ આરમ્મણં કરોતિ, ન મહગ્ગતં અપ્પમાણં વા. યસ્મા પન વુત્તં “મહગ્ગતારમ્મણો ધમ્મો પરિત્તારમ્મણસ્સ ધમ્મસ્સ કમ્મપચ્ચયેન પચ્ચયો, અપ્પમાણારમ્મણો ધમ્મો પરિત્તારમ્મણસ્સ ધમ્મસ્સ કમ્મપચ્ચયેન પચ્ચયો”તિ, ન ચ મહગ્ગતપ્પમાણવિપાકો પરિત્તારમ્મણો અત્થિ, ઇધ ચ સબ્બકામાવચરવિપાકાનં પરિત્તારમ્મણતાવ વુત્તા, તસ્મા કમ્માનુરૂપતો મહગ્ગતપ્પમાણારમ્મણમ્પિ પરિત્તકમ્મં યદિ પટિસન્ધિં દેતિ, કમ્મગતિનિમિત્તારમ્મણમેવ દેતિ. પવત્તિવિપાકમ્પિ રૂપાદિપરિત્તારમ્મણમેવાતિ વેદિતબ્બં. ખીણાસવાનં વાસનાવસેન સતિવિપ્પયુત્તહસનં પવત્તમાનં પરિત્તેસ્વેવ પવત્તતિ, ન ઇતરેસુ કિલેસવિરહે તાદિસહસનપચ્ચયભાવાભાવતો. તસ્મા તસ્સ પરિત્તારમ્મણતા વુત્તા. ખીણાસવાનં અસક્કચ્ચદાનાદીનિ આદરાકરણવસેનેવ વેદિતબ્બાનિ, ન કોસજ્જાદિઅકુસલવસેન. પટિપ્પસ્સદ્ધસબ્બુસ્સુક્કા હિ તે ઉત્તમપુરિસાતિ. તેસં આદરાકરણઞ્ચ નિરુસ્સુક્કતા એવાતિ વેદિતબ્બા.

૧૪૨૧. અતિપગુણાનન્તિ વચનં નિરાદરસ્સ ઞાણવિપ્પયુત્તપચ્ચવેક્ખણસ્સ વિસયદસ્સનં, ન તસ્સેવાતિ વિસયનિયમનં. ઞાણસમ્પયુત્તસ્સપિ હિ અતિપગુણાનં વિસયતા સુટ્ઠુતરં હોતિ એવ. યથા પગુણં ગન્થં સજ્ઝાયન્તો દ્વે તયો વાચનામગ્ગે ગતેપિ ન સલ્લક્ખેતિ ઞાણવિપ્પયુત્તસતિમન્તેન સજ્ઝાયિતત્તા, એવં પગુણજ્ઝાનેસુપિ પવત્તિ હોતીતિ આહ “**અતિપગુણાન**”ન્તિઆદિ. **કસિણનિમિત્તાદિપઞ્ઞત્તી**તિ પુબ્બે દસ્સિતં સબ્બં ઉપાદાપઞ્ઞત્તિમાહ. તં પન રૂપાદયો વિય અવિજ્જમાનો વિજ્જમાનો ચ અત્થીતિ આચરિયા વદન્તિ. સમ્મુતિસચ્ચે પન વુચ્ચમાનાનં કસિણનિમિત્તાદિ વાચાવત્થુમત્તતો વચનવોહારેનેવ પઞ્ઞત્તીતિ વુચ્ચતિ. તસ્સ હિ પઞ્ઞાપનં અવિજ્જમાનપઞ્ઞત્તીતિ તસ્સ અવિજ્જમાનત્તં અટ્ઠકથાયં વુત્તન્તિ. અવિજ્જમાનમ્પિ પન તં વિજ્જમાનમિવ ગહેત્વા પવત્તમાનાય સઞ્ઞાય પરિત્તાદીસુ “અયં નામ ધમ્મો આરમ્મણ”ન્તિ ન સક્કા વત્તું તે એવ ધમ્મે ઉપાદાય પવત્તમાનાયપિ ધમ્મેસ્વેવ અટ્ઠાનતો. તસ્મા સા સસમ્પયુત્તા પરિત્તાદિઆરમ્મણાતિ ન વત્તબ્બાતિ વુત્તા. **નવત્તબ્બારમ્મણા**તિ ઇદં પન વચનં યથાગહિતાકારસ્સ સઞ્ઞાવિસયસ્સ નવત્તબ્બતં સન્ધાય નવત્તબ્બં આરમ્મણં એતેસન્તિ નવત્તબ્બારમ્મણા, ચિત્તુપ્પાદાતિ અઞ્ઞપદત્થસમાસં કત્વા અટ્ઠકથાયં વુત્તં.

ચતુપઞ્ઞાસચિત્તુપ્પાદાનં રૂપસ્સ ચ વસેન **પઞ્ચપણ્ણાસાય**. **કેવલ**ન્તિ વિના પરામસનેન. **અનિટ્ઠઙ્ગતવસેના**તિ અનિચ્છયગમનવસેન, અનિચ્છયં વા દ્વેળ્હં ગતો ચિત્તુપ્પાદો અનિટ્ઠઙ્ગતો, તેનાકારેન પવત્તિ “**અનિટ્ઠઙ્ગતવસેન પવત્તી**”તિ વુત્તા. નાનારમ્મણેસુ ચિત્તસ્સ વિક્ખિપનં **વિક્ખેપો**. અનવટ્ઠાનં **અવૂપસમો**. ગોત્રભુવોદાને ગોત્રભૂતિ ગહેત્વા “**ગોત્રભુકાલે**”તિ આહ.

સબ્બત્થપાદકચતુત્થન્તિ ઇધ **સબ્બત્થ**-સદ્દો સામિઅત્થો દટ્ઠબ્બો, સબ્બેસુ વા વિપસ્સનાદીસુ પાદકં કારણં સબ્બત્થપાદકન્તિ ફલસ્સ વિસયભાવેન નિદ્દેસો. **આકાસકસિણચતુત્થ**ન્તિ પરિચ્છેદાકાસકસિણચતુત્થમાહ. તઞ્હિ રૂપાવચરં, ન ઇતરન્તિ. **કુસલતોપિ દ્વાદસવિધં કિરિયતોપી**તિ ચતુવીસતિવિધતા વુત્તા હોતિ. **વટ્ટસ્સપિ પાદકં હોતિયેવા**તિ કુસલં કિરિયઞ્ચ એકતો કત્વા સબ્બત્થપાદકં વુત્તન્તિ કિરિયજ્ઝાનસ્સ અવટ્ટપાદકત્તા સાસઙ્કં વદતિ. **મહગ્ગતચિત્તે સમોદહતી**તિ ઇદં “સો એવં સમાહિતે ચિત્તે”તિઆદિના નયેન વુત્તં પાકટં પાદકજ્ઝાનચિત્તં પરિકમ્મેહિ ગહેત્વા ચિત્તે રૂપકાયં અધિટ્ઠાનચિત્તેન સમોદહતીતિ કત્વા વુત્તં. **પાદકજ્ઝાનચિત્તં રૂપકાયે**

સમોદહતીતિ ઇદમ્પિ યથાવુત્તં પાદકજ્ઝાનચિત્તં આરમ્મણં કત્વા ચિત્તસન્તાનં રૂપકાયે સમોદહિતં તદનુગતિકં કત્વા અધિટ્ઠાતીતિ કત્વા વુત્તં, ઇદં પન અધિટ્ઠાનદ્વયં અદિસ્સમાનકાયતં દિસ્સમાનકાયતઞ્ચ આપાદેતિ. ગન્તુકામતાપરિકમ્મવસેન તંસમ્પયુત્તાય સઞ્ઞાય સુખસઞ્ઞાલહુસઞ્ઞાભાવતો ગમનમ્પિ નિપ્ફાદેતીતિ દટ્ઠબ્બં.

સોતાપન્નસ્સ ચિત્તન્તિ સોતાપન્નસ્સ પાટિપુગ્ગલિકં મગ્ગફલચિત્તન્તિ વેદિતબ્બં. મારાદીનઞ્હિ ભગવતો ચિત્તજાનનં વુત્તન્તિ ચેતોપરિયઞાણલાભી કસ્મા સાસવચિત્તં ન જાનિસ્સતીતિ. **છિન્નવટુમકા** છિન્નસંસારવટ્ટા બુદ્ધા. **મગ્ગફલનિબ્બાનપચ્ચવેક્ખણતોપી**તિ એત્થ મગ્ગફલપચ્ચવેક્ખણાનિ તાવ પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણેન મગ્ગફલેસુ ઞાતેસુ પવત્તન્તિ, નિબ્બાનપચ્ચવેક્ખણઞ્ચ નિબ્બાનારમ્મણેસુ અપ્પમાણધમ્મેસુ ઞાતેસૂતિ મગ્ગાદિપચ્ચવેક્ખણાનિ પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણસ્સ અપ્પમાણારમ્મણતં સાધેન્તીતિ વેદિતબ્બાનિ. ‘‘અપ્પમાણા ખન્ધા પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણસ્સ આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો’’ઇચ્ચેવ (પટ્ઠા॰ ૨.૧૨.૫૮) હિ વુત્તં, ન નિબ્બાનન્તિ. તસ્મા પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણેન એવ મગ્ગફલપચ્ચવેક્ખણકિચ્ચે વુચ્ચમાનેપિ નિબ્બાનપચ્ચવેક્ખણતા ન સક્કા વત્તું, અટ્ઠકથાયં પન તસ્સપિ નિબ્બાનારમ્મણતા અનુઞ્ઞાતાતિ દિસ્સતિ. **કામાવચરેનિબ્બત્તિસ્સતી**તિ નિબ્બત્તક્ખન્ધજાનનમાહ. **નિબ્બાનધાતુયા પરિનિબ્બાયિસ્સતી**તિ નિબ્બાનારમ્મણેહિ મગ્ગફલેહિ કિલેસપરિનિબ્બાનભૂતેહિ પરિનિબ્બાયિસ્સતીતિ અત્થો સમ્ભવતિ.

૧૪૨૯. અસહજાતત્તાતિ અસમ્પયુત્તત્તાતિ અત્થો. ન હિ અરૂપધમ્માનં અરૂપધમ્મેહિ સહજાતતા સમ્પયોગતો અઞ્ઞા અત્થીતિ. ‘‘**અઞ્ઞધમ્મારમ્મણકાલે**’’તિ વુત્તં, મગ્ગારમ્મણકાલેપિ પન ગરું અકરણે મગ્ગાધિપતિભાવેન નવત્તબ્બતા યોજેતબ્બા.

૧૪૩૩. નિયોગાતિ નિયોગતોતિ ઇમમત્થં સન્ધાય ‘‘**નિયમેના**’’તિ આહ, નિયોગવન્તો વા **નિયોગા**, નિયતાતિ અત્થો. ચિત્તુપ્પાદકણ્ડે હિ બોધિતેસુ ચિત્તુપ્પાદેસુ એકન્તેન અનાગતારમ્મણો કોચિ નત્થીતિ.

૧૪૩૪. કમ્મં વા કમ્મનિમિત્તં વા આરબ્ભ પવત્તિયં અતીતારમ્મણાવાતિ વુત્તં, કમ્મનિમિત્તં પન આરબ્ભ પવત્તિયં પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણભાવઞ્ચ પટિસન્ધિયા **પટિચ્ચસમુપ્પાદવિભઙ્ગવણ્ણનાયં** વક્ખતિ. તસ્મા ઇદં મનોદ્વારચુતિયં અતીતકમ્મનિમિત્તં મનોદ્વારે આપાથગતં સન્ધાય વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. સતદારમ્મણાય ચુતિયા પઞ્ચચિત્તક્ખણાવસિટ્ઠાયુકે ગતિનિમિત્તે પટિસન્ધિયા પવત્તાય ચત્તારિ ભવઙ્ગાનિ પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણાનિ, ઇતરત્થ ચ છ સન્ધાયાહ ‘‘**તતો પરં ભવઙ્ગકાલે ચા**’’તિ. યદા હિ ગતિનિમિત્તારમ્મણે જવને પવત્તે અનુપ્પન્ને એવ તદારમ્મણે ચુતિ હોતિ રૂપાવચરારૂપાવચરસત્તસ્સ વિય કામધાતું ઉપપજ્જન્તસ્સ, તદા પટિસન્ધિતો પરાનિ છ ભવઙ્ગાનિ પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણાનિ હોન્તીતિ. દિટ્ઠિસમ્પયુત્તેહિ અસ્સાદનાદીનિ સપરામાસાનેવ દટ્ઠબ્બાનિ. **પણ્ણત્તિનિબ્બાનારમ્મણાનઞ્ચ જવનાનં પુરેચારિકકાલે**તિ યેસં પુરેચારિકકાલે એકન્તેન આવજ્જનાય અતીતાદિઆરમ્મણભાવેન નવત્તબ્બતા, તેસં વસેન નયં દસ્સેતિ. નિબ્બાનારમ્મણાનમ્પિ જવનાનં પુરેચારિકકાલે સા તથા ન વત્તબ્બા, ન પન એકન્તેન મગ્ગફલવીથીસુ તસ્સા અનિબ્બાનારમ્મણત્તા.

ઇમે ગન્ધાતિ નનુ પચ્ચુપ્પન્ના ગન્ધા ગહિતા, કથં એત્થ અનાગતારમ્મણતા હોતીતિ? ‘‘અટ્ઠારસવસ્સાધિકાનિ દ્વે વસ્સસતાનિ મા સુસ્સિંસૂ’’તિ પવત્તિતો, અનાગતે મા સુસ્સિં સૂતિ હિ અનાગતં ગન્ધં ગહેત્વા પવત્તતીતિ અધિપ્પાયો. ચિત્તવસેન કાયં પરિણામેન્તો અભિમુખીભૂતં તદા વિજ્જમાનમેવ કાયં આરમ્મણં કરોતીતિ પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં અધિટ્ઠાનચિત્તં હોતિ. તથા અત્તનો કાયસ્સ

દીઘરસ્સાણુથૂલનીલાદિભાવાપાદનવસેન અઞ્ઞસ્સ ચ પાટિહારિયસ્સ કરણે યોજેતબ્બં. **એત્થન્તરે એકદ્વેસન્તતિવારા વેદિતબ્બાતિ** એત્થન્તરે પવત્તા રૂપસન્તતિઅરૂપસન્તતિવારા એકદ્વેસન્તતિવારા નામાતિ વેદિતબ્બાતિ અત્થો. અતિપરિત્તસભાવઉતુઆદિસમુટ્ઠાના વા ‘‘એકદ્વેસન્તતિવારા’’તિ વુત્તા. **ઉભયમેતં પચ્ચુપ્પન્નન્તિ** અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્નં હોન્તં એતં ઉભયં હોતીતિ અત્થો. **સંહીરતીતિ** તણ્હાદિટ્ઠાભિનન્દનાહિ આકડ્ઢીયતિ.

કેચીતિ અભયગિરિવાસિનોતિ વદન્તિ, તે પન ચિત્તસ્સ ઠિતિક્ખણં ન ઇચ્છન્તીતિ ‘‘ઠિતિક્ખણે વા પટિવિજ્ઝતી’’તિ ન વત્તબ્બં સિયા. તથા યે ‘‘ઇદ્ધિમસ્સ ચ પરસ્સ ચ એકક્ખણે વત્તમાનં ચિત્તં ઉપ્પજ્જતી’’તિ વદન્તિ, તેસં ‘‘ઠિતિક્ખણે વા ભઙ્ગક્ખણે વા પટિવિજ્ઝતી’’તિ વચનં ન સમેતિ. ન હિ તસ્મિં ખણદ્વયે ઉપ્પજ્જમાનં પરચિત્તેન સહ એકક્ખણે ઉપ્પજ્જતિ નામાતિ. ઠિતિભઙ્ગક્ખણેસુ ચ ઉપ્પજ્જમાનં એકદેસં પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં, એકદેસં અતીતારમ્મણં આપજ્જતિ. યઞ્ચ વુત્તં ‘‘પરસ્સ ચિત્તં જાનિસ્સામીતિ રાસિવસેન મહાજનસ્સ ચિત્તે આવજ્જિતે’’તિ, એત્થ ચ મહાજનો અત્તના પરે અનેકે પુગ્ગલાતિ પરેસં ચિત્તં જાનિસ્સામીતિ આવજ્જનપ્પવત્તિ વત્તબ્બા સિયા. અથાપિ **પરસ્સાતિ** મહાજનસ્સાતિ અત્થો સમ્ભવેય્ય, તથાપિ તસ્સ પુગ્ગલસ્સેવ વા ચિત્તરાસિં આવજ્જિત્વા એકસ્સ પટિવિજ્ઝનં અયુત્તં. ન હિ રાસિઆવજ્જનં એકદેસાવજ્જનં હોતીતિ. તસ્મા તેહિ ‘‘મહાજનસ્સ ચિત્તે આવજ્જિતે’’તિઆદિ ન વત્તબ્બં.

યં પન તે વદન્તિ ‘‘યસ્મા ઇદ્ધિમસ્સ ચ પરસ્સ ચ એકક્ખણે ચિત્તં ઉપ્પજ્જતી’’તિ, તત્થાયં અધિપ્પાયો સિયા – ચેતોપરિયઞાણલાભી પરસ્સ ચિત્તં ઞાતુકામો પાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય અતીતાદિવિભાગં અકત્વા ચિત્તસામઞ્ઞેન ‘‘ઇમસ્સ ચિત્તં જાનામી’’તિ પરિકમ્મં કત્વા પુન પાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય સામઞ્ઞેનેવ ચિત્તં આવજ્જિત્વા તિણ્ણં ચતુન્નં વા પરિકમ્માનં અનન્તરા ચેતોપરિયઞાણેન પરચિત્તં પટિવિજ્ઝતિ વિભાવેતિ રૂપં વિય દિબ્બચક્ખુના. તતો પરં પન કામાવચરચિત્તેહિ સરાગાદિવવત્થાનં હોતિ નીલાદિવવત્થાનં વિય. તત્થ દિબ્બચક્ખુના દિટ્ઠહદયવત્થુરૂપસ્સ સત્તસ્સ અભિમુખીભૂતસ્સ ચિત્તસામઞ્ઞેન ચિત્તં આવજ્જયમાનં આવજ્જનં અભિમુખીભૂતં વિજ્જમાનં ચિત્તં આરમ્મણં કત્વા ચિત્તં આવજ્જેતિ. પરિકમ્માનિ ચ તં તં વિજ્જમાનં ચિત્તં ચિત્તસામઞ્ઞેનેવ આરમ્મણં કત્વા ચિત્તજાનનપરિકમ્માનિ હુત્વા પવત્તન્તિ. ચેતોપરિયઞાણં પન વિજ્જમાનં ચિત્તં પટિવિજ્ઝન્તં વિભાવેન્તં તેન સહ એકક્ખણે એવ ઉપ્પજ્જતિ. તત્થ યસ્મા સન્તાનસ્સ સન્તાનગ્ગહણતો એકત્તવસેન આવજ્જનાદીનિ ચિત્તન્ત્વેવ પવત્તાનિ, તઞ્ચ ચિત્તમેવ, યં ચેતોપરિયઞાણેન વિભાવિતં, તસ્મા સમાનાકારપ્પવત્તિતો ન અનિટ્ઠે મગ્ગફલવીથિતો અઞ્ઞસ્મિં ઠાને નાનારમ્મણતા આવજ્જનજવનાનં હોતિ. પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણઞ્ચ પરિકમ્મં પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણસ્સ ચેતોપરિયઞાણસ્સ આસેવનપચ્ચયોતિ સિદ્ધં હોતિ. અતીતત્તિકો ચ એવં અભિન્નો હોતિ. અઞ્ઞથા સન્તતિપચ્ચુપ્પન્ને અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્ને ચ પચ્ચુપ્પન્નન્તિ ઇધ વુચ્ચમાને અતીતાનાગતાનઞ્ચ પચ્ચુપ્પન્નતા આપજ્જેય્ય, તથા ચ સતિ ‘‘પચ્ચુપ્પન્નો ધમ્મો પચ્ચુપ્પન્નસ્સ ધમ્મસ્સ અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિઆદિ વત્તબ્બં સિયા, ન ચ તં વુત્તં. ‘‘અતીતો ધમ્મો પચ્ચુપ્પન્નસ્સ ધમ્મસ્સ અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો, પુરિમા પુરિમા અતીતા ખન્ધા પચ્છિમાનં પચ્છિમાનં પચ્ચુપ્પન્નાનં ખન્ધાનં અનન્તર…પે॰… અનુલોમં ગોત્રભુસ્સા’’તિઆદિવચનતો (પટ્ઠા॰ ૨.૧૮.૫) પન અદ્ધાસન્તતિપચ્ચુપ્પન્નેસ્વેવ અનન્તરાતીતા ચત્તારો ખન્ધા અતીતાતિ વિઞ્ઞાયન્તિ, ન ચ અભિધમ્મમાતિકાય આગતસ્સ પચ્ચુપ્પન્નપદસ્સ અદ્ધાસન્તતિપચ્ચુપ્પન્નપદત્થતા કત્થચિ પાળિયં વુત્તા. તસ્મા તેહિ ઇદ્ધિમસ્સ ચ પરસ્સ ચ એકક્ખણે ચિત્તુપ્પત્તિયા ચેતોપરિયઞાણસ્સ પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણતા વુત્તા. યદા પન ‘‘યં ઇમસ્સ ચિત્તં પવત્તં, તં જાનામિ. યં

ભવિસ્સતિ, તં જાનિસ્સામી’’તિ વા આભોગં કત્વા પાદકજ્ઝાનસમાપજ્જનાદીનિ કરોતિ, તદા આવજ્જનપરિકમ્માનિ ચેતોપરિયઞાણઞ્ચ અતીતાનાગતારમ્મણાનેવ હોન્તિ આવજ્જનેનેવ વિભાગસ્સ કતત્તા.

યે પન ‘‘ઇદ્ધિમા પરસ્સ ચિત્તં જાનિતુકામો આવજ્જેતિ, આવજ્જનં ખણપચ્ચુપ્પન્નં આરમ્મણં કત્વા તેનેવ સહ નિરુજ્ઝતિ, તતો ચત્તારિ પઞ્ચ વા જવનાનિ. યેસં પચ્છિમં ઇદ્ધિચિત્તં, સેસાનિ કામાવચરાનિ, તેસં સબ્બેસમ્પિ તદેવ નિરુદ્ધં ચિત્તમારમ્મણં હોતિ, ન ચ તાનિ નાનારમ્મણાનિ હોન્તિ, અદ્ધાવસેન પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણત્તા’’તિ ઇદં વચનં નિસ્સાય ‘‘આવજ્જનજવનાનં પચ્ચુપ્પન્નાતીતારમ્મણભાવેપિ નાનારમ્મણત્તાભાવો વિય એકદ્વિતિચતુપઞ્ચચિત્તક્ખણાનાગતેસુપિ ચિત્તેસુ આવજ્જિતેસુ આવજ્જનજવનાનં યથાસમ્ભવં અનાગતપચ્ચુપ્પન્નાતીતારમ્મણભાવેપિ નાનારમ્મણતા ન સિયા, તેન ચતુપઞ્ચચિત્તક્ખણાનાગતે આવજ્જિતે અનાગતારમ્મણપરિકમ્માનન્તરં ખણપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં ચેતોપરિયઞાણં સિદ્ધ’’ન્તિ વદન્તિ, તેસં વાદો ‘‘અનાગતારમ્મણો ધમ્મો પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણસ્સ ધમ્મસ્સ આસેવનપચ્ચયેન પચ્ચયો, પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણો ધમ્મો અતીતારમ્મણસ્સ ધમ્મસ્સ આસેવનપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ ઇમેસં પઞ્હાનં અનુદ્ધટત્તા ગણનાય ચ ‘‘આસેવને તીણી’’તિ વુત્તત્તા ન સિજ્ઝતિ. ન હિ કુસલકિરિયમહગ્ગતં અનાસેવનં અત્થીતિ.

એતસ્સ ચ વાદસ્સ નિસ્સયભાવો આવજ્જનજવનાનં ખણપચ્ચુપ્પન્નનિરુદ્ધારમ્મણતાવચનસ્સ ન સિજ્ઝતિ, યં પવત્તં યં પવત્તિસ્સતીતિ વા વિસેસં અકત્વા ગહણે આવજ્જનસ્સ અનાગતગ્ગહણભાવં, તદભાવા જવનાનમ્પિ વત્તમાનગ્ગહણાભાવઞ્ચ સન્ધાયેવ તસ્સ વુત્તત્તા. તદા હિ ભવઙ્ગચલનાનન્તરં અભિમુખીભૂતમેવ ચિત્તં આરબ્ભ આવજ્જના પવત્તતીતિ. જાનનચિત્તસ્સપિ વત્તમાનારમ્મણભાવે આવજ્જનજાનનચિત્તાનં સહટ્ઠાનદોસાપત્તિયા રાસિએકદેસાવજ્જનપટિવેધે સમ્પત્તસમ્પત્તાવજ્જનજાનને ચ અનિટ્ઠે ઠાને આવજ્જનજવનાનં નાનારમ્મણભાવદોસાપત્તિયા ચ યં વુત્તં ‘‘ખણપચ્ચુપ્પન્નં ચિત્તં ચેતોપરિયઞાણસ્સ આરમ્મણં હોતી’’તિ, તં અયુત્તન્તિ પટિક્ખિપિત્વા યથાવુત્તદોસાનાપત્તિકાલવસેનેવ અદ્ધાસન્તતિપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણત્તા નાનારમ્મણતાભાવં દિસ્વા આવજ્જનજવનાનં વત્તમાનતં નિરુદ્ધારમ્મણભાવો વુત્તોતિ, તમ્પિ વચનં પુરિમવાદિનો નાનુજાનેય્યું. તસ્મિઞ્હિ સતિ આવજ્જના કુસલાનન્તિઆદીસુ વિય અઞ્ઞપદસઙ્ગહિતસ્સ અનન્તરપચ્ચયવિધાનતો ‘‘પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા આવજ્જના અતીતારમ્મણાનં ખન્ધાનં અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ વત્તબ્બં સિયા, ન ચ વુત્તન્તિ.

કસ્મા પનેવં ચેતોપરિયઞાણસ્સ પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણતા વિચારિતા, નનુ ‘‘અતીતો ધમ્મો પચ્ચુપ્પન્નસ્સ ધમ્મસ્સ, અનાગતો ધમ્મો પચ્ચુપ્પન્નસ્સ ધમ્મસ્સ આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ એતેસં વિભઙ્ગેસુ ‘‘અતીતા ખન્ધા ઇદ્ધિવિધઞાણસ્સચેતોપરિયઞાણસ્સ પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણસ્સ યથાકમ્મૂપગઞાણસ્સ આવજ્જનાય આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૧૮.૨), ‘‘અનાગતા ખન્ધા ઇદ્ધિવિધઞાણસ્સ ચેતોપરિયઞાણસ્સ અનાગતંસઞાણસ્સ આવજ્જનાય આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૧૭.૩-૪), ઉપ્પન્નત્તિકે ચ ‘‘અનુપ્પન્નાખન્ધા, ઉપ્પાદિનો ખન્ધા ઇદ્ધિવિધઞાણસ્સ ચેતોપરિયઞાણસ્સ અનાગતંસઞાણસ્સ આવજ્જનાય આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ ચેતોપરિયઞાણગ્ગહણં કત્વા ‘‘પચ્ચુપ્પન્નો ધમ્મો પચ્ચુપ્પન્નસ્સા’’તિ એતસ્સ વિભઙ્ગે ‘‘પચ્ચુપ્પન્ના ખન્ધા ઇદ્ધિવિધઞાણસ્સ આવજ્જનાય આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૧૮.૩), ઉપ્પન્નત્તિકે ચ ‘‘ઉપ્પન્ના ખન્ધા ઇદ્ધિવિધઞાણસ્સ આવજ્જનાય આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૧૭.૨) એત્તકસ્સેવ વુત્તત્તા ‘‘પચ્ચુપ્પન્નચિત્તે ચેતોપરિયઞાણં નપ્પવત્તતી’’તિ વિઞ્ઞાયતિ. યદિ હિ પવત્તેય્ય, પુરિમેસુ વિય ઇતરેસુ ચ ચેતોપરિયઞાણગ્ગહણં કત્તબ્બં સિયાતિ? સચ્ચં કત્તબ્બં, નયદસ્સનવસેન પનેતં સંખિત્તન્તિ

અઞ્ઞાય પાળિયા વિઞ્ઞાયતિ. ‘‘અતીતારમ્મણો ધમ્મો પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણસ્સ ધમ્મસ્સ આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો (પટ્ઠા॰ ૨.૧૯.૨૦), અનાગતારમ્મણો ધમ્મો પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણસ્સ. પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણો ધમ્મો પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણસ્સા’’તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૧૯.૨૨) એતેસઞ્હિ વિભઙ્ગેસુ ‘‘ચેતોપરિયઞાણેન અતીતારમ્મણપચ્ચુપ્પન્નચિત્તસમઙ્ગિસ્સ ચિત્તં જાનાતિ. અતીતારમ્મણા પચ્ચુપ્પન્ના ખન્ધા ચેતોપરિયઞાણસ્સ આવજ્જનાય આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૧૯.૨૨), ‘‘ચેતોપરિયઞાણેન અનાગતારમ્મણપચ્ચુપ્પન્નચિત્તસમઙ્ગિસ્સ ચિત્તં...પે॰... ચેતોપરિયઞાણેન પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણપચ્ચુપ્પન્નચિત્તસમઙ્ગિસ્સ ચિત્તં જાનાતિ. પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા પચ્ચુપ્પન્ના ખન્ધા ચેતોપરિયઞાણસ્સ આવજ્જનાય આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૧૯.૨૧) ચેતોપરિયઞાણસ્સ પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણે પવત્તિ વુત્તાતિ. તેનેવાયં વિચારણા કતાતિ વેદિતબ્બા.

તેસન્તિ તેસુ દ્વીસુ ઞાણેસૂતિ નિદ્ધારણે સામિવચનં. **કુસલા ખન્ધા**તિ ઇદ્ધિવિધપુબ્બેનિવાસાનાગતંસઞાણાપેક્ખો બહુવચનનિદ્દેસો, ન ચેતોપરિયઞાણયથાકમ્મૂપગઞાણાપેક્ખોતિ. તેસં ચતુક્ખન્ધારમ્મણભાવસ્સ અસાધકોતિ ચે? ન, અઞ્ઞત્થ ‘‘અવિતક્કવિચારમત્તા ખન્ધા ચ વિચારો ચ ચેતોપરિયઞાણસ્સ પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણસ્સ અનાગતંસઞાણસ્સ આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૬.૭૨) ‘‘સવિતક્કસવિચારા ખન્ધા ચ વિતક્કો ચ ચેતોપરિયઞાણસ્સ પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણસ્સ અનાગતંસઞાણસ્સ આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૬.૬૯) ચ વુત્તત્તા ચેતોપરિયઞાણાપેક્ખોપિ બહુવચનનિદ્દેસોતિ ઇમસ્સત્થસ્સ સિદ્ધિતો. એવમપિ યથાકમ્મૂપગઞાણસ્સ ‘‘અવિતક્કવિચારમત્તા ખન્ધા ચ વિચારો ચા’’તિઆદીસુ અવુત્તત્તા ચતુક્ખન્ધારમ્મણતા ન સિજ્ઝતીતિ? ન, તત્થ અવચનસ્સ અઞ્ઞકારણત્તા. યથાકમ્મૂપગઞાણેન હિ કમ્મસંસટ્ઠા ચત્તારો ખન્ધા કમ્મપ્પમુખેન ગય્હન્તિ. તઞ્હિ યથા ચેતોપરિયઞાણં પુરિમપરિકમ્મવસેન સવિતક્કાદિવિભાગં સરાગાદિવિભાગઞ્ચ ચિત્તં વિભાવેતિ, ન એવં સવિભાગં વિભાવેતિ, કમ્મવસેનેવ પન સમુદાયં વિભાવેતીતિ ‘‘અવિતક્કવિચારમત્તા ખન્ધા ચ વિચારો ચા’’તિઆદિકે વિભાગકરણે તં ન વુત્તં, ન ચતુક્ખન્ધાનારમ્મણતોતિ. ઇદં પન અવચનસ્સ કારણન્તિ. કેચિ તત્થાપિ ‘‘પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણસ્સ યથાકમ્મૂપગઞાણસ્સ અનાગતંસઞાણસ્સા’’તિ પઠન્તિ એવ. ન હિ તં કુસલાકુસલવિભાગં વિય સવિતક્કાદિવિભાગં કમ્મં વિભાવેતું અસમત્થં. દુચ્ચરિતસુચરિતભાવવિભાવનમ્પિ હિ લોભાદિઅલોભાદિસમ્પયોગવિસેસવિભાવનં હોતીતિ.

૧૪૩૫. નિયકજ્ઝત્તપરિયાયસ્સ અભાવેનાતિ સભાવધમ્મત્તા કેનચિ પરિયાયેન નિયકજ્ઝત્તં અહોન્તં સબ્બથા બહિદ્ધાભાવેનેવ ‘‘એકન્તબહિદ્ધા’’તિ વુત્તં, ન અસભાવધમ્મત્તા બહિદ્ધાપિ અહોન્તં કસિણાદિ વિય **નિયકજ્ઝત્તમત્તસ્સ અસમ્ભવતો**. અસભાવધમ્મત્તા એવ હિ કસિણાદિઅજ્ઝત્તધમ્મભૂતો ચ કોચિ ભાવો ન હોતીતિ અજ્ઝત્તત્તિકે ન વુત્તન્તિ અધિપ્પાયો. તં સબ્બં આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનાદિ અતીતારમ્મણત્તિકે ‘‘નવત્તબ્બારમ્મણ’’ન્તિ વુત્તન્તિ સમ્બન્ધો. એત્થ ચ **વુત્ત**ન્તિ અનુઞ્ઞાતત્તા વચનતોતિ એતેહિ કારણેહિ પકાસિતન્તિ અત્થો.

ઇદાનિ તન્તિ ‘‘એતઞ્હિ આકિઞ્ચઞ્ઞાયતન’’ન્તિ વુત્તં આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં **તં**-સદ્દેન આકડ્ઢિત્વા વદતિ. યો પનાયમેત્થ અત્થો વુત્તો ‘‘આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં એકમ્પિ ઇધ વુચ્ચમાનં અતીતારમ્મણત્તિકે તેન સહેકારમ્મણતમ્પિ સન્ધાય કામાવચરકુસલાદીનં નવત્તબ્બારમ્મણતાય વુત્તત્તા ઇધાપિ તેસં નવત્તબ્બારમ્મણભાવં દીપેતીતિ કત્વા તસ્મિં વુત્તે તાનિપિ વુત્તાનેવ હોન્તિ, તસ્મા વિસું ન વુત્તાની’’તિ, તમઞ્ઞે નાનુજાનન્તિ. ન હિ ઈદિસં લેસવચનં અટ્ઠકથાકણ્ડે અત્થિ. યદિ સિયા, પરિત્તારમ્મણત્તિકે યેસં સમાનારમ્મણાનં પરિત્તાદિઆરમ્મણતા નવત્તબ્બતા ચ

વુત્તા. પુન અતીતારમ્મણત્તિકે તેસુ એકમેવ વત્વા અઞ્ઞં ન વત્તબ્બં સિયા. તથા વેદનાત્તિકે સમાનવેદનાનં યેસં સુખાય વેદનાય સમ્પયુત્તતા વુત્તા, તેસુ એકમેવ પીતિત્તિકે સુખસહગતનિદ્દેસે વત્વા અઞ્ઞં ન વત્તબ્બં સિયા. એવં ઉપેક્ખાસહગતનિદ્દેસાદીસુ યોજેતબ્બં. લેસેન પન વિના અટ્ઠકથાકણ્ડે અત્થુદ્ધારસ્સ કતત્તા આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનસ્સ વિય કામાવચરકુસલાદીનમ્પિ અજ્ઝત્તારમ્મણત્તિકે નવત્તબ્બતાય સતિ તાનિપિ નવત્તબ્બાનીતિ વત્તબ્બાનિ, ન પન વુત્તાનિ. તસ્મા અભાવનાસામઞ્ઞેપિ યાય અભાવનાનિટ્ઠપ્પવત્તિયા આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં પવત્તમાનં નવત્તબ્બં જાતં, તસ્સા પવત્તિયા અભાવેન તાનિ નવત્તબ્બાનીતિ ન વુત્તાનિ. ગહણવિસેસનિમ્મિતાનેવ હિ કસિણાદીનિ સભાવતો અવિજ્જમાનાનીતિ તદારમ્મણાનં બહિદ્ધાગહણવસેન બહિદ્ધારમ્મણતા વુત્તા. આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં પન ન બહિદ્ધાગહણભાવેન પવત્તતિ, નાપિ અજ્ઝત્તગ્ગહણભાવેન પવત્તતીતિ નવત્તબ્બન્તિ વુત્તં. યેન પન ગહણાકારેન આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં પવત્તતિ, ન તેન સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણમ્પિ પવત્તતિ. યદિ પવત્તેય્ય, તમ્પિ આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનમેવ ભવેય્ય. યથા હિ કિલેસાનં ગોચરં પવત્તિવિસેસઞ્ચ સબ્બં જાનન્તં સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં ન યથા તે ગણ્હન્તિ, તથા ગણ્હાતિ તસ્સપિ કિલેસભાવાપત્તિતો, એવં આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનસ્સ ચ પવત્તનાકારં યથાસભાવતો જાનન્તં તં આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનમિવ ન ગણ્હાતિ , કિમઙ્ગં પન અઞ્ઞન્તિ. તેન કામાવચરકુસલાનં નવત્તબ્બતા ન વુત્તાતિ. અયં ''આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનસ્સ વિસયભૂતો અપગમો નામ એકો અત્થો અત્થી''તિ અનિચ્છન્તાનં આચરિયાનં વિનિચ્છયો.

વિપાકં પન ન કસ્સચિ આરમ્મણં હોતીતિ વિપાકં આકાસાનઞ્ચાયતનં વિપાકાદીસુ વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનેસુ ન કસ્સચિ આરમ્મણં હોતીતિ અત્થો, તથા આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનઞ્ચ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસ્સ. યથા હિ વિપાકત્તિકે વિપાકધમ્મધમ્મનેવવિપાકનવિપાકધમ્મધમ્મમૂલકેસુ પઞ્હેસુ ''આકાસાનઞ્ચાયતનકુસલં વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનકુસલસ્સ આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો, આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનકુસલં નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનકુસલસ્સ, તથા વિપાકસ્સ કિરિયસ્સ. આકાસાનઞ્ચાયતનકિરિયં વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનકિરિયસ્સ. આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનકિરિયં નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનકિરિયસ્સ આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૦૬, ૪૧૦) વુત્તં, ન તથા વિપાકધમ્મમૂલકેસુ ''આકાસાનઞ્ચાયતનઆકિઞ્ચઞ્ઞાયતનવિપાકા વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનનેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનવિપાકકુસલકિરિયાનં આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ વુત્તા. **વિપાકતો વુટ્ઠહિત્વા ચિત્તસ્સ અભિનીહારાસમ્ભવતો**તિ વિપાકં આરમ્મણં કત્વા અભિનીહારાસમ્ભવતોતિ અત્થો. વિપાકસ્સ હિ આરમ્મણં કત્વા નત્થિ અભિનીહારોતિ.

અત્તનો ખન્ધાદીનીતિ અરૂપક્ખન્ધે ''ખન્ધા''તિ ગહેત્વા **આદિ**-સદ્દેન રૂપં ગણ્હાતિ. અજ્ઝત્તં વા ગય્હમાનં અહન્તિ પઞ્ઞત્તિં **આદિ**-સદ્દેન ગણ્હાતિ. એસ નયો પરેસં ખન્ધાદિગ્ગહણે ચ. પુન પઞ્ઞત્તિગ્ગહણેન કસિણવિહારાદિઅનિન્દ્રિયબદ્ધુપાદાયપઞ્ઞત્તિમાહ. **આદિ**-સદ્દેન વા અહં પરં પણ્ણત્તિગ્ગહણે સબ્બં ઉપાદાયપઞ્ઞત્તિં. કમ્માદીસુ કમ્મં અજ્ઝત્તં, કમ્મનિમિત્તં ઉભયં, ગતિનિમિત્તં બહિદ્ધાતિ દટ્ઠબ્બં. અત્તનો સરીરે એવ કિમિ હુત્વા નિબ્બત્તમાનસ્સ ગતિનિમિત્તમ્પિ અજ્ઝત્તં સિયા. **મલ્લિકાય** કુમ્માસં દદમાનાય રઞ્ઞો અગ્ગમહેસિટ્ઠાનલાભં, **સન્તતિમહામત્તસ્સ** હત્થિક્ખન્ધગતસ્સ અરહત્તપ્પત્તિં, **સુમનમાલાકારસ્સ** ચ પુપ્ફમુટ્ઠિના પૂજેન્તસ્સ પચ્ચેકબોધિસચ્છિકિરિયં નિસ્સાય ભગવા સિતં પાત્વાકાસિ.

ઇમસ્મિં તિકે ઓકાસં લભન્તીતિ પરિત્તારમ્મણાતીતારમ્મણત્તિકેસુ અલદ્ધોકાસાનિ નવત્તબ્બાનીતિ વુત્તાનિ, ઇધ પન નવત્તબ્બાનિ ન હોન્તિ, અજ્ઝત્તાદીસુ એકારમ્મણતં લભન્તીતિ અત્થો. એતાનિ હિ પઞ્ચ સબ્બત્થપાદકાકાસાલોકકસિણચતુત્થાનં કસિણારમ્મણત્તા, બ્રહ્મવિહારચતુત્થસ્સ પઞ્ઞત્તિઆરમ્મણત્તા,

આનાપાનચતુત્થસ્સ નિમિત્તારમ્મણત્તા **બહિદ્ધારમ્મણાની**તિ. **સકાયચિત્તાન**ન્તિ સકકાયચિત્તાનં, તેન પયોજનં નત્થિ, તસ્મા ન તં અજ્ઝત્તારમ્મણન્તિ અત્થો. **અનિન્દ્રિયબદ્ધસ્સ વા રૂપસ્સા**તિ એત્થ ''તિસ્સન્નં વા પઞ્ઞત્તીન''ન્તિ ઇદમ્પિ **વા**-સદ્દેન આહરિતબ્બં, નયદસ્સનં વા એતં દટ્ઠબ્બં. ઈદિસે હિ કાલે બહિદ્ધારમ્મણન્તિ.

તિકઅત્થુદ્ધારવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

દુકઅત્થુદ્ધારવણ્ણના

૧૪૭૩. માનો ...પે॰... એકધાવાતિ ઇદં અવુત્તપ્પકારદસ્સનવસેન વુત્તં, અઞ્ઞથા માનો કામરાગાવિજ્જાસઞ્ઞોજનેહિ એકતો ઉપ્પજ્જતીતિ દ્વિધાતિ વત્તબ્બો સિયા. એસ નયો ભવરાગાદીસુ. **તથા વિચિકિચ્છા**તિ એત્થ **તથા**તિ એતસ્સ એકધાવાતિ અત્થો.

૧૫૧૧. સસઙ્ખારિકેસૂતિ ઇદં કામચ્છન્દનીવરણસ્સ તીહિ નીવરણેહિ સદ્ધિં ઉપ્પજ્જનટ્ઠાનદસ્સનમત્તં દટ્ઠબ્બં, ન નિયમતો તત્થ તસ્સ તેહિ ઉપ્પત્તિદસ્સનત્થં થિનમિદ્ધસ્સ અનિયતત્તા. **હેટ્ઠિમપરિચ્છેદેના**તિ ઉદ્ધચ્ચસ્સ સબ્બાકુસલે ઉપ્પજ્જનતો ઉદ્ધચ્ચસહગતે દ્વે, અઞ્ઞેસુ થિનમિદ્ધકુક્કુચ્ચવિરહે તીણિ હેટ્ઠિમન્તતો ઉપ્પજ્જન્તીતિ કત્વા ''દ્વે તીણી''તિ વુત્તન્તિ અત્થો. યત્તકાનં પન એકતો ઉપ્પત્તિયં નીવરણા ચેવ નીવરણસમ્પયુત્તા ચાતિ અયમત્થો સમ્ભવતિ, હેટ્ઠિમન્તેન તેસં દસ્સનત્થં ''**દ્વે**''તિ વુત્તં. તતો ઉદ્ધમ્પિ પવત્તિયં અયમત્થો સમ્ભવતિ એવાતિ દસ્સનત્થં ''**તીણી**''તિ વુત્તં. **દ્વે તીણી**તિ ચ દ્વે વા તીણિ વાતિ અનિયમનિદ્દેસોતિ ચત્તારિ વા પઞ્ચ વાતિપિ વિઞ્ઞાયતિ. યત્થ સહુપ્પત્તિ, તત્થ નીવરણા ચેવ નીવરણસમ્પયુત્તા ચ હોન્તીતિ એતસ્સ વા લક્ખણસ્સ દસ્સનમેતન્તિ. યત્થ ચત્તારિ પઞ્ચ ચ ઉપ્પજ્જન્તિ, તત્થ ચાયમત્થો સાધિતો હોતિ. એવઞ્ચ કત્વા કિલેસગોચ્છકે ચ ''દ્વે તયો''તિ વુત્તં. લક્ખણદસ્સનવસેન હિ કિલેસા ચેવ કિલેસસમ્પયુત્તા ચ વુત્તા, ન સબ્બેસં સમ્ભવન્તાનં સરૂપેન દસ્સનવસેનાતિ.

યદિ ઉદ્ધચ્ચં સબ્બાકુસલે ઉપ્પજ્જતિ, કસ્મા વુત્તં ''ઉદ્ધચ્ચનીવરણં ઉદ્ધચ્ચસહગતે ચિત્તુપ્પાદે ઉપ્પજ્જતી''તિ? સુત્તન્તે વુત્તેસુ પઞ્ચસુ નીવરણેસુ અઞ્ઞનીવરણરહિતસ્સ ઉદ્ધચ્ચસ્સ વિસયવિસેસદસ્સનત્થં. છટ્ઠં પન નીવરણં અભિધમ્મે ઇતરેહિ સહગતન્તિ તસ્સ અઞ્ઞનીવરણરહિતસ્સ ન કોચિ વિસયવિસેસો અત્થિ, અત્તના સહગતેહિ વિના ઉપ્પજ્જનટ્ઠાનાભાવા તદુપલક્ખિતસ્સ ચિત્તુપ્પાદસ્સ અભાવા ચ નત્થેવ વિસયવિસેસો, તસ્મા ''તં સબ્બાકુસલે ઉપ્પજ્જતી''તિ વુત્તં. ઉદ્ધચ્ચસહગતો પન વુત્તચિત્તુપ્પાદો સેસધમ્માનં ઉદ્ધચ્ચાનુવત્તનભાવેન તદુપલક્ખિતો ઉદ્ધચ્ચસ્સ વિસયવિસેસો, તસ્મા સબ્બાકુસલે ઉપ્પજ્જમાનં ઉદ્ધચ્ચં સામઞ્ઞેન ''ઉદ્ધચ્ચનીવરણ''ન્તિ ગહેત્વાપિ તં અત્તનો વિસયવિસેસેન પકાસેતું ''ઉદ્ધચ્ચસહગતે ચિત્તુપ્પાદે ઉપ્પજ્જતી''તિ આહ. એવઞ્ચ પકાસનં વિસયવિસેસેસુ લોભદોમનસ્સસહગતસસઙ્ખારિકવિચિકિચ્છુદ્ધચ્ચસહગતેસુ પઞ્ચ નીવરણાનિ વવત્થપેત્વા તેસં બ્યાપકભાવેન છટ્ઠં પકાસેતું કતન્તિ વેદિતબ્બં.

કેચિ પન ''ઉદ્ધચ્ચસહગતેતિ સામઞ્ઞેન સબ્બં ઉદ્ધચ્ચં 'ઉદ્ધચ્ચ'ન્તિ ગહેત્વા તેન સહગતે ચિત્તુપ્પાદે''તિ વદન્તિ, અયં પનત્થો ન બહુમતો દ્વાદસમચિત્તુપ્પાદસ્સ વિય સબ્બાકુસલચિત્તુપ્પાદાનં ઉદ્ધચ્ચેન અનુપલક્ખિતત્તા, સતિ ચ ઉપલક્ખિતત્તે ''અટ્ઠસુ લોભસહગતેસૂ''તિઆદીસુ વિય અઞ્ઞેસં ચિત્તુપ્પાદાનં નિવત્તનત્થં ''દ્વાદસસુ ઉદ્ધચ્ચસહગતેસૂ''તિ વત્તબ્બત્તા. ઉદ્ધચ્ચાનુપલક્ખિતત્તા પન સબ્બાકુસલાનં અવિજ્જાનીવરણં વિય ઇદમ્પિ ''સબ્બાકુસલેસુ ઉપ્પજ્જતી''તિ વત્તબ્બં સિયા, ન પન વુત્તં, તસ્મા વુત્તનયેનેવ અત્થો વેદિતબ્બો. યસ્મા ચ અવિજ્જાનીવરણં વિય ઉદ્ધચ્ચનીવરણઞ્ચ સબ્બાકુસલેસુ ઉપ્પજ્જતિ, તસ્મા

નિક્ખેપકણ્ડે ''કામચ્છન્દનીવરણં ઉદ્ધચ્ચનીવરણેન નીવરણઞ્ચેવ નીવરણસમ્પયુત્તઞ્ચા''તિઆદિ વુત્તં. તેન એકસ્મિંયેવ ચિત્તુપ્પાદે ઉદ્ધચ્ચનીવરણં ઉપ્પજ્જતીતિ અગ્ગહેત્વા અધિપ્પાયો મગ્ગિતબ્બોતિ.

કિલેસગોચ્છકે લોભાદીનિ દસ કિલેસવત્થૂનિ ઇમિના અનુક્કમેન ઇધેવ અભિધમ્મે આગતાનિ. તસ્મા ઇધેવ વુત્તસ્સ ઉદ્ધચ્ચકિલેસસ્સ અત્તના સહ વુત્તેહિ કિલેસેહિ રહિતસ્સ વિસયવિસેસો નત્થીતિ વિસયવિસેસેન પકાસનં અકત્વા ''ઉદ્ધચ્ચઞ્ચ અહિરિકઞ્ચ અનોત્તપ્પઞ્ચ સબ્બાકુસલેસુ ઉપ્પજ્જતી''તિ વુત્તં. કિલેસા ચેવ સંકિલિટ્ઠપદનિદ્દેસે યસ્મા સંકિલિટ્ઠપદં કિલેસસમ્પયુત્તપદેન અસમાનત્થં કેવલં મલેન ઉપતાપિતતં વિબાધિતતઞ્ચ દીપેતિ , તસ્મા કિલેસા ચેવ કિલેસસમ્પયુત્તપદનિદ્દેસેન સમાનં નિદ્દેસં અકત્વા ''તેવ કિલેસા કિલેસા ચેવ સંકિલિટ્ઠા ચા''તિ વુત્તં.

૧૫૭૭. દ્વે તયો કિલેસાતિ એત્થ ''**દ્વે તયો**તિ હેતુગોચ્છકાદીસુ વુત્તાધિકારવસેન રુળ્હિયા વુત્ત''ન્તિ કેચિ વદન્તિ. યદિ અત્થં અનપેક્ખિત્વા રુળ્હિયા વુચ્ચેય્ય, ગન્થગોચ્છકે ચ ''યત્થ દ્વે તયો ગન્થા એકતો ઉપ્પજ્જન્તી''તિ વત્તબ્બં સિયા. યઞ્ચ વદન્તિ ''યત્થ દ્વે તયો અઞ્ઞેહિ એકતો ઉપ્પજ્જન્તીતિ ઇમસ્સત્થસ્સ સમ્ભવતો એકતો-સદ્દો કિલેસગોચ્છકે સાત્થકો, ન હેતુગોચ્છકાદીસુ તેન વિનાપિ અધિપ્પાયવિજાનનતો''તિ, તમ્પિ ન, હેતુગોચ્છકાદીસુપિ નાનાઉપ્પત્તિયં હેતૂ ચેવ હેતુસમ્પયુત્તાદિગ્ગહણનિવારણત્થત્તા એકતો-સદ્દસ્સ, તસ્મા રુળ્હીઅન્વત્થકથારોપનઞ્ચ વજ્જેત્વા યથાવુત્તેનેવ નયેન અત્થો વેદિતબ્બોતિ. **લોભો છધા**તિઆદિના લોભપટિઘમોહાનં અઞ્ઞેહિ એકતો ઉપ્પત્તિદસ્સનેનેવ તેસમ્પિ લોભાદીહિ એકતો ઉપ્પત્તિ દસ્સિતાતિ વેદિતબ્બા. સેસં ઉત્તાનત્થમેવાતિ.

અટ્ઠકથાકણ્ડવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

> ચત્તારિ ચ સહસ્સાનિ, પુન તીણિ સતાનિ ચ;
> **અટ્ઠસાલિનિયા** એતે, પદા લીનત્થજોતકા.
>
> **ધમ્મમિત્તો**તિ નામેન, સક્કચ્ચં અભિયાચિતો;
> **આનન્દો**ઇતિ નામેન, કતા ગન્થા સુબુદ્ધિનાતિ.

ઇતિ અટ્ઠસાલિનિયા લીનત્થપદવણ્ણના

ધમ્મસઙ્ગણી-મૂલટીકા સમત્તા.